

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Педагогіка³⁶
Випуск XXXVI

Івано-Франківськ
2011

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Педагогіка

Випуск XXXVI

Івано-Франківськ
2011

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.Грещук (*голова ради*); д-р філос. наук, проф. С.М.Возняк; д-р філол. наук, проф. В.І.Кононенко; д-р істор. наук, проф. М.В.Кугутяк; д-р юрид. наук, проф. В.В.Луць; д-р філол. наук, проф. В.І.Матвіїшин; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.Остафійчук; д-р пед. наук, проф. Н.В.Лисенко; д-р хім. наук, проф. Д.М.Фреїк.

Редакційна колегія: д-р пед. наук, проф. Н.В.Лисенко (*голова редколегії*); д-р пед. наук, проф. Т.К.Завгородня; д-р пед. наук, проф. А.В.Вихрущ; д-р пед. наук, проф. В.В.Кемінь; д-р пед. наук, проф. І.Є.Курляк; д-р пед. наук, проф. В.К.Майборода; канд. пед. наук Л.О.Мацук (*відповідальний секретар*); д-р пед. наук, проф. А.С.Нісімчук; д-р пед. наук, проф. В.А.Поліщук.

Адреса редакційної колегії:

76000, м. Івано-Франківськ, вул. Мазепи, 10 (Шевченка, 57)
Педагогічний інститут
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Вісник Прикарпатського університету.

Серія: Педагогіка. 2011. Вип. XXXVI. 196 с.

Видається з 1995 р.

У віснику вміщено науковий доробок відомих українських учених з питань родинного виховання, підготовки молоді до сімейного життя, окреслено нагальні проблеми і пріоритетні напрями їх вирішення.

Представлені результати наукових досліджень різних напрямів педагогічної науки можуть бути використані науковцями, аспірантами, педагогами і студентами. Вісник розраховано й на всіх тих, для кого означені проблеми становлять науковий інтерес.

The given newsletter contains scientific works by well-known Ukrainian scholars towards the questions of family upbringing, youth preparation to family life; urgent problems and priority lines of their solutions are outlined.

The results of scientific researches of different tendencies of Pedagogical science can be used by research workers, graduate students, teachers and students. This bulletin is also intended for everyone, who is interested in the noted problems.

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2011

УДК 371.4
ББК 74.05

Галина Білавич, Борис Савчук

СІМ'Я ЯК ШКОЛА ЕМПІРИЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОІСТОРІЇ

У статті розкривається роль сім'ї у формуванні основ історичних знань дітей дошкільного віку. Підруччям процесу формування етноісторичної компетентності особистості мають стати знання з історії України, усна народна творчість, українське народне мистецтво, національно-культурна спадщина тощо, а першими вчителями «уроків етноісторії» – батьки, родина.

Ключові слова: сім'я, етноісторія, виховання, діти дошкільного віку, усна народна творчість, народне мистецтво, спецпоселення.

Сьогоднішня доба в історії нашої держави надзвичайно благодатна для ознайомлення дітей дошкільного віку з етноісторією України, що насамперед зумовлено об'єктивними причинами, суспільно-політичними змінами, переорієнтацією виховання згідно із сучасними тенденціями духовного, економічного та національного розвитку країни, а також передбачено основними освітніми документами про школу, хоча, звісно, в чинних законах такого терміна немає. Так, одним із найголовніших принципів Державної національної програми "Освіта" (Україна XXI ст.) (1994) стала національна спрямованість освіти, що полягає в її органічному поєднанні з національною історією і традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу [1]. На це націлює також і "Концепція дошкільного виховання в Україні", яка, визначаючи вихідні засади розвитку й виховання дитини, передбачає "ознайомлення з історією рідного народу як джерелом духовності й мудрості, свідченням безперервної наступності поколінь, національної самосвідомості, гордості, основою для формування громадянина суверенної демократичної держави" [2, с. 5].

Наріжну роль у цьому процесі має зіграти етноісторія. Зауважимо, що педагогічною наукою таке поняття, як «етноісторична компетентність», чітко не означено й не виокремлено: його розглядають у контексті патріотичного та громадянського виховання дітей дошкільного віку. Зрештою, й досі не усталився погляд щодо єдиного розуміння сутності компетентності зростаючої особистості. Догично до означеної проблеми розглядаємо напрацювання відомих українських учених Л. Аргемової, А. Богуш, В. Бодняра, Т. Волобуєвої, О. Денисюк, І. Дичківської, Л. Калуської, О. Кононко, Н. Лисенко, Т. Поніманської, О. Сухомлинської та ін.), які окреслюють необхідну теоретичну базу для осмислення та визначення основних контурів поняття, структури та змісту етноісторичної компетентності дошкільників як педагогічного феномена.

На нашу думку, Українська етноісторія – це своєрідна філософія, етнічний світогляд народу, що, вбираючи через етнічну пам'ять усі прояви минувшини, формує сподівання майбутнього (див. докладніше нашу окрему публікацію [3]). Отже поняття «етноісторія» окреслюємо як розділ історії, який вивчає історичні процеси, закономірності народу; як складник історії, що вивчає розвиток рідного народу, його культурно-побутові традиції, звичаєво-обрядову культуру, відображені в народних уявленнях, усній народній творчості, народному мистецтві, народному календарі тощо.

По цьому етноісторична компетентність зростаючої особистості бачиться передусім як складна інтегративна якість особистості, яка має знання про виникнення, розвиток та етнокультурну самобутність рідного народу, знає, любить і поважає історію власної держави, готова до свідомої цілеспрямованої діяльності зі збереження та примноження української етнічності. Отже, етноісторична компетентність – це поєднання відповідних знань, досвіду, здібностей, що дають змогу обґрунтовано судити про етносоціальне середовище, в якому перебуває дитина, та вільно почуватися і діяти в ньому.

Метою статті є показ ролі сім'ї у формуванні етноісторичної компетентності дитини.

Вважаємо, що у виховній практиці варто посилити акцент на формуванні національної гордості, національного "Я" маленьких українців, безкорисливої синівської любові до власної держави, не боятися прищеплювати дітям упевненість у тому, що вони живуть у найкращій країні на землі, яка має цікаву і величну історію, багаті старожитності, величезну культурно-історичну спадщину.

На необхідність розповідати дітям про народ, його минуле та сучасне наголошував український педагог XIX ст. І. Нагребецький, який початком науки про народ вважав розповіді про подвиги лицарів з власного роду і зазначав, що це обов'язок кожної матері-русинки: "Оповідай що краще про народ – оцей воював з татарами, оцей фундував школи, оцей писав повість, що тобі сподобалась, пісню, цей, що не умре правда, і що в своїй хаті має бути воля. Такий буде початок науки о народі, даваний малій дитині" [4, с. 40].

До слова, учений зі світовим іменем І. Огієнко до кола своїх наукових досліджень увів і проблеми національного виховання українців, відзначав глибокі освітньо-виховні традиції українського народу, вважав, що змалечку дітей варто ознайомлювати з історичними подіями, виховувати їх на героїці минувшини, славі предків, на багатющій українській народній культурі, адже, підкреслював Іван Огієнко, історія "воскрешає український народ і нею ми маємо найбільше гордитися". Провідну роль у цьому відводив родині ("Чого батько і мати навчать у родині, з тим і в світ піде дитина").

За таких умов батьки як перші виховники і вчителі дітей мають мати чіткі уявлення про походження та головні етапи формування свого народу-етносу та бути спроможним дати відповідь на питання: "Хто ми?", "Коли і як виникли українці?", "Що доводить окремішність і самобутність української нації?", "Що мають українці спільного та відмінного від інших сусідніх спільнот?", "Які етноси населяють Україну?", ін.

Так, «батько педагогіки» Я.-А. Коменський у праці «Материнська школа» акцентував на необхідності ознайомлення дітей з історією країни та подіями минувшини вже з раннього віку, "як тільки вони почнуть розмовляти... для досягнення добродетності та страху Божого" [5, с. 55]. Цікавий досвід подають і бельгійські науковці, які наголошують на поширенні історичних знань у позакласній роботі, педагогізації батьків, які мають стати першими вчителями історії для власних дітей (свого часу тут було створено гурток "Батьківщина і сім'я" на честь 75-річчя незалежності Бельгії з метою "розвинути та зміцнити в дітях повагу і любов до минулого своєї країни, свого народу, особливостей національного побуту") [3]. Такого роду погляди на історичну дисципліну властиві французькому вченому М. Ферро (80-ті рр. XX ст.), який наполягав, що ознайомлювати з історією власної держави слід у ранньому дитинстві. Учений справедливо стверджував, що те, що прищеплюється змалечку, залишається на все життя [6]. Таким чином, першою історичною школою для дітей цього віку є сім'я, родина, оточення, в якому вони зростають та виховуються.

Українська народна педагогіка повсякчас зверталася до історії. Першими вчителями історії виступали мати, старші члени роду, оповідаючи малюкам про рідну землю, Батьківщину, її захисників, збуджуючи в дитячих душах любов до отчої землі, вдячність, шану до героїв-лицарів, бажання стати на захист Вітчизни. Виховники з народу прищеплювали дітям почуття лицарства, військової доблесті, розповідаючи казку, бувальщину, легенду про героїчні подвиги членів родини, козацьке лицарство. Крім цього, вчителями історії ставали й співці, літописці (Київська держава), а відтак кобзарі (Козацька Україна), які розповідали про героїчну минувшину, старожитності України своїми історичними думами і піснями. Їх залюбки слухали діти, охоче сприймаючи ці народні уроки історії, проймалися високими патріотичними почуттями. Це явище можна означити терміном «емпірична українська етноісторія».

Прикладом таких «уроків» є виховна практика української родинної педагогіки в умовах спецпоселень на території РРФСР та Казахської РСР у 1939-50-х роках XX ст. Лише упродовж чотирьох масових операцій (вересень 1939 – червень 1941 рр.) із західних областей УРСР вислано понад 78 тис. сімей «ворогів народу» чисельністю понад 240 тисяч осіб [7, с. 12].

Ця сторінка новітньої історії поки що мало висвітлена науковцями [8]. Маємо наразі публіцистичні матеріали, спогади очевидців тих подій. З-поміж таких джерел – книга Л. Білавич «Сибірська сага» [9], де автор разом з вісімдесятьма дітьми репресованих із Івано-Франківщини та Львівщини були безпосередніми учасниками такої виховної системи. В Омгорті – сибірському поселенні за 500 км від Омська пройшло дитинство українських дітей. Маємо приклад того, як за умов відсутності національної школи та освіти батьки, родина, громада стали школою емпіричної української історії, здійснювали національне родинно-суспільне виховання поза стінами тамтешніх радянських освітніх закладів.

Л. Білавич-Кузич наводить конкретні імена таких народних учителів і виховників. Це передовсім її мати (колишня вчителька УПТ «Рідна школа»), яка через розповіді про історію України, казки, бувальщини, пісні, твори Шевченка, колядки, щедрівки тощо закладала перші знання про Україну та її минувшину. Позаяк батьки поверталися з праці в тайзі пізно ввечері, то для українських дітей на поселенні нагальною постала проблема опіки й виховання упродовж дня. Вона була розв'язана через систему «нянь з народу» (М. Стельмахович). Такими народними вчителями й виховниками стали старші члени громади репресованих, які не здатні були працювати. Зазвичай вони були освіченими. Автор «Сибірської саги» згадує: «...Рузя Негрич та Ганна Генік вважали своїм обов'язком не лише пильнувати за малечою, а й навчати та виховувати її в національному дусі. Розповідали про Березів, про Україну, про давнину, про своє навчання, про вчителів. Навчали співу, декламації. А ще Рузя Негрич навчала любити Бога й молитися до нього. Вона, що той гуцульський ватаг, який високо в горах підтримував полонинську ватру – живий вогонь, тут, у бараку, не тільки стежила, щоб у пічці не погас вогонь, вона намагалася вчинити так, щоб той вогник любові до рідної землі, який жеврів у наших дитячих душах, роздмухати й підтримувати повсякчас, щоб перетворився він на велике полум'я щирої любові до України. Під орудою пані Рузі ми вчили вірші Шевченка та Франка, інших українських письменників і часто облаштовували на нарах сцену і давали невеликі концерти для наших батьків» [9, с. 278-279].

Дієвими виховними засобами були українські народні пісні, колядки, щедрівки, гаївки. У книзі автор подає тексти численних творів, які досі не відомі широкому загалові. Унікальність їх у тому, що, вочевидь, ці пісні творили самі ж репресовані в умовах заслання і діти, ймовірно, були не тільки їх слухачами, виконавцями, а й, можливо, певною мірою творцями: «Повернувшись до баракової домівки, повечерявши, розміщувалися хто де: за столом... на прічах, починали латати своє понівечене за день лахміття та заходилися співати. Співали так голосно, що, здається, чув увесь Омгорт. У піснях виливали своє горе, очищували від гірких думок душу, співали про неволю, в'язницю, повстанські та стрілецькі пісні. Улюбленими нашими піснями стали «Сидить Катря за ґратами», «Мала брата, що більше не побачу», «Серед поля широкого», «Поїдем в світ, далекий світ, на Сибір, жити там», «Дівчино-голубко, сідай біля мене: надходить розлуки вже час», «Згадай мене, матусю», «Чудно грала чарівная скрипка», ін.» [9, с. 168]. Отож ці та інші пісенні твори були підручником з історії України XX сторіччя, справжньої, не замовчуваної, неприхованої, про яку вголос мовилося у 1940-50-х роках або в українській еміграції, або на засланні. Так українські діти отримували перші уроки національної етноісторії.

За умов спецпоселень етнокультурний простір українських дітей, окрім іншого, формували ще й за допомогою національного національного мистецтва, зокрема вишивання: «На початку 50-тих років наші матері та дівчата почали вишивати блузки, сорочки і за першої нагоди одягалися і фотографувалися у вишиванках... Вишитий тоді матір'ю рушничок на великодній кошик і досі зберігається у нашій сім'ї. І це не просто родинна реліквія. Це не просто пам'ятка про матірину майстерність. Це – частинка тодішнього нашого життя, це реалізоване матір'ю Ганною Кузич бажання – повернути дітей на рідну землю. Це сповнення її заповітної мрії – дочекатися Великого Дня в Україні. Дня її незалежності» [9, с. 217].

Потужним чинником виховання було Шевченкове слово. Л. Білавич-Кузич зазначає, що «Кобзар», який мама взяла з собою на чужину, став єдиною україномовною книгою ... підруч-

ником, з якого ... вчили не лише українську мову, а й українську історію, збагачувалися національною духовністю. Вчити Тарасові поезії і поеми напам'ять «... було обов'язково» [9, с. 267].

Аналіз доступних джерел, спогади очевидців дають підстави для ще одного висновку: за умов спецпоселень українська сім'я стала надійним етнокультурним і духовним середовищем, надійним засобом проти асиміляції, життєдайною оазою національного. оскільки бранці одружувалися виключно поміж собою і це було нормою, усталеним життєвим явищем. «По-іншому й не могло бути... Не розчинитися в чужому середовищі, не виродитися, а зберегти популяцію українців, не втратити її, більше того, ще й примножити. Гадаю... це був свого роду національний подвиг українців на чужині» [9, с. 274]. – доходить висновку Л. Білавич-Кузич.

Виходячи зі сказаного, вважаємо: знання про історичне минуле українського народу є чільним у формуванні системи уявлень про Україну. Тому так важливо окреслити та обґрунтувати предметне коло етноісторичної науки, показати її можливості у формуванні основ знань дітей дошкільного віку про історію рідного народу, розробити методичний інструментарій впливу засобів етноісторії на виховання дітей у сім'ї, де першими вчителями історії мають, безперечно, стати батьки, насамперед мати, і старші члени роду, які через засоби етноісторії (усну народну творчість, розповіді, перекази, бувальщини, легенди тощо) мають познайомити їх з історією власного роду, рідного краю, визначними героїчними подіями в житті українського народу, розповісти про лицарів України, які боролися за її незалежність.

1. Державна національна програма "Освіта". Україна XXI століття. – К: Райдуга, 1994. – 62 с.
2. Концепція дошкільного виховання в Україні. – К.: Освіта. 1993. – 16 с.
3. Савчук Б., Білавич Г. Етноісторична компетентність особистості за умов полікультурного розмаїття України // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – 2008. – Вип. XVII-XVIII. – С. 125–129.
4. Нагребецкий І. Підручник для русских женщин о вихованні. – Л., 1888. – 95 с.
5. Коменский Я.-А. Материнская школа // История зарубежной дошкольной педагогики: Хрестоматия: Учебн. пособие. – 2-е изд., доп. – М.: Просвещение, 1986. – С. 43–66.
6. Ферро М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира: Пер. з фр. – М.: Высш. школа, 1992. – 351 с.
7. Дем'янчук Т. Кримінально-виконавча система у боротьбі з «ворогами народу» в Західній Україні (вересень 1939 р. – червень 1941 р.). Історико-правовий аналіз. Автореферат дисертації канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. – Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.
8. Савчук Б. Лики мужності. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 173 с.
9. Білавич-Кузич Л. Сибірська сага. – Косів: Писаний Камінь, 2008. – 376 с.

The article shows the role in forming the basis of historical knowledge of preschool children. The background process of etnohistory competence should be the person with knowledge of the history of Ukraine, the unwritten folk, Ukrainian folk art, national and cultural heritage of others. The first teachers' lessons etnohistory "have become parents, family.

Key words: family, etnohistory, education, preschool children, oral folk tradition, folk art, special settlements.

УДК 371.398

ББК 74.9

Інна Богданова

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІН У СУЧАСНИХ СІМ'ЯХ

У статті розкриваються особливості змін у сучасних сім'ях завдяки узагальненню досліджень українських, російських та турецьких вчених. Подано висновок, що сім'я еволюціонує, розвивається та набуває нових форм.

Ключові слова: сучасна сім'я, сім'я як соціальний інститут, структура сім'ї, нові форми сімейного життя.

Сучасний стан нової сім'ї загалом та її структури, зокрема, цілком залежить від демографічних зрушень та соціальних, політичних й економічних перетворень у суспільстві, які впливають на становлення та формування взаємостосунків між її членами. *Метою цієї статті є узагальнення досліджень українських, російських та турецьких вчених щодо проблем, пов'язаних зі змінами в сучасних сім'ях.*

З'ясовано, що стан української сім'ї тісно пов'язаний із соціально-економічним станом суспільства. Це підтверджують дані, які свідчать про означену залежність, оскільки в багатьох регіонах країни процент розлучень зріс від 70 до 80 % завдяки негативним явищам повсякденного життя, таким, як інфляція, соціальна і політична нестабільність, відсутність правових гарантій, невизначеність майбутнього тощо. Проблеми дезінтеграції та дезорганізації сім'ї також пояснюються низькою культурою внутрішньосімейного спілкування, невмінням вирішувати сімейні конфлікти і проблеми, цілковитим незнанням психології протилежної статі, низькою культурою сексуальних відносин, незадоволенням власних проблем у сім'ї і т. под.

Розглядаючи зміни сучасного стану сім'ї як процес розвитку, що забезпечує її перехід від одного до іншого становища, хочеться передбачити, що сім'я не тільки не втратила своєї значущості, а, навпаки, стала ще більш вагомим соціальним інститутом, який сприяє стабільності шлюбу. Оптимістичні погляди на позитивні зміни в сім'ї продиктовані, насамперед, змінами суспільства в сторону демократії, яка автоматично призведе до змін взаємостосунків, які будуть допускати зараз та в майбутньому свободу вибору поведінки кожного з її членів. Особливо ці зміни стосуються положення жінки в сім'ї, яка має можливість отримувати освіту, реалізовувати свої особистісні потреби, досягати певного соціального статусу, при цьому, не на шкоду, а на користь сім'ї. Отже, має місце інша структура сім'ї, яка заснована на новій моделі, що відображає законодавче рівноправне положення чоловіка й жінки та дає змогу регулювати та коректувати соціальну, економічну і моральну залежність усіх її членів.

В Україні, на думку багатьох дослідників, достатньо привидів для хвилювання щодо сучасного стану сімейних відносин та кризового стану сім'ї загалом, в якому вона перебуває. Чинниками кризового стану, в широкому розумінні, є загальні соціальні зміни, такі як: ріст мобільності населення, урбанізація, секуляризація тощо. Ці зміни призводять до порушення сімейних зв'язків та зумовлюють можливість падіння значущості сім'ї як соціального інституту суспільства, зміни її місця в ціннісних орієнтаціях громадян сучасного співтовариства. Відомо, що за роки радянської влади соціальний статус сім'ї був значно вищим, ніж зараз, оскільки держава приділяла велике значення сімейним стосункам. За роки реформування української державності відбулося зниження цього статусу через ослаблення економічних, соціальних та моральних основ сім'ї, які прискорили процес девальвації сімейного образу життя. Стало можливим утворення неповних сімей, з'явилися передумови росту престижу холостяцької незалежності серед чоловіків та зросла кількість матерів-одиначок.

Зниження рівня економічної стабільності в останні десятиліття призвело до серйозного зменшення кількості взятих шлюбів, багато молодих людей беруть шлюб у більш пізньому віці, після отримання певного соціального статусу. Зменшилась роль батьків у вихованні дітей через низку причин – трудову зайнятість (часто-густо завдяки збільшенню кількості батьків, зайнятих кількома видами робіт), побутові проблеми, втрату моральних та правових орієнтирів, переоцінку цінностей, а також через невелике бажання та нерідко невміння займатися вихованням дітей, особливо з боку чоловіків.

За останні роки ще більше загострилася проблема соціального сирітства, збільшилась кількість дітей, покинутих батьками, або відібраних у них за законом. Роста кількість дітей-втікачів із родин, де з ними жорстоко поводяться, або відсутнє взаєморозуміння між дітьми та батьками. З-поміж іншого, на вулицях великих міст можна зустріти малолітніх бродяг, бомжів, жебраків, серед яких, насамперед, росте дитяча та підліткова злочинність.

Неабиякий фактор впливу на сімейні зв'язки має соціально-культурна сфера, а саме: відсутні чіткі ідеали та моральні цінності; скорочено випуск вітчизняної дитячої літератури

та витворів мистецтва; екрани телевізорів та кінотеатрів переповнені зарубіжними фільмами; пропагується насилля, жорстокість, порнографія; зменшена кількість дитячих бібліотек та позашкільних закладів естетичного спрямування, багато з яких функціонують на платній основі. Завдяки цьому ієрархія загальнолюдських цінностей у свідомості індивідів сучасного суспільства зазнала істотної деформації. Відтак, цей процес, переобтяжений станом хронічного емоційного стресу, охопив усі верстви населення загалом і вплинув на складні соціальні структури й, зокрема, на сімейні зв'язки та стосунки. В умовах, що склалися, особливого значення набувають міжособистісні взаємини, якими більшою мірою, ніж інші соціальні структури, здатна забезпечити гармонійна сім'я.

Дослідження проблем російської сім'ї, на думку багатьох вчених, свідчать про те, що вона сьогодні має іншу структуру, ніж раніше. Нова структура є результатом змін статевих і соціальних ролей у середині сім'ї завдяки гнучкості сімейних взаємовідносин, за якими стоїть демократизм та конфлікти між різними поколіннями, що мають сучасну окраску та часткову втрату прихильності між членами сім'ї. На рівні інституту сім'ї нова структура свідчить про формування нової моделі, реальним типом якої є нуклеарна сім'я, що має вищезначені особливості. Однак треба зазначити, що завдяки продовженню трансформації сім'ї як соціального інституту, нуклеарна сім'я не є остаточним вирішенням проблеми, поряд з нею дедалі частіше зустрічаються такі сімейні союзи як конкубінат, одностатеві сім'ї та сім'ї, основою яких є нові форми шлюбу – гостинний, бізнес-шлюб тощо.

Характерною особливістю нуклеарної сім'ї є мала кількість дітей, яка виникає у результаті зменшення народжуваності через постійну зайнятість жінки поза сім'єю, а також через колосальний зріст вимог до виховання та освіти зростаючого покоління. Іншим джерелом передумов малої народжуваності дітей є зміни внутрішньої структури нуклеарної сім'ї. Узагальнену сукупність внутрішньосімейних змін можна характеризувати як процес індивідуалізації сімейних ролей. Сутність цього процесу полягає у зміні статусу та соціально-культурної основи внутрішньосімейної організації.

Особливість зовнішніх змін сім'ї, переважно у великих містах, виявляється також у стрімкій нуклеаризації, яка, на перший погляд, не означає нічого іншого, ніж перетворення спільності подружжя – батьки – діти (неповнолітні) у модалний тип домогосподарства, що в подальшому стає повністю домінуючим. Між тим, нуклеаризація означає розмаїття позитивних і негативних структурних наслідків, які мають соціальне та особистісно-групове значення для населення великих міст. Отож рівні права чоловіка і жінки у сфері праці, які поширюються на загальну та спеціальну освіту для обох статей, та які гарантують соціальне забезпечення, охорону здоров'я, її комунальне обслуговування, автоматично ведуть до зменшення кількості дітей у сім'ї як умови реалізації цієї рівності. Таким чином, сама трансформація інституту сім'ї є певною проблемою, оскільки прискорення соціального життя сім'ї не дає чіткого визначення її структури.

Дослідження турецького вченого Алі Булача розкривають зміни, які переживають «мусульманські сім'ї», потрясіння яких є результатом переходу від традиції до сучасності та їх перебування між релігією і сучасністю. Аналізуючи проблеми сучасних сімей, він приходять до висновку, що, по-перше, в сім'ї чоловік і жінка повинні бути залежними, жінка має бути матеріально залежною від чоловіка (проживання, харчування, безпека тощо), а чоловік від жінки – в статевому. По-друге, в Ісламі домінуючою моделлю сім'ї є велика сім'я, яка не повинна поділятися, а, навпаки, зберігати тісний зв'язок між різними поколіннями, що живуть під одним дахом. Крім того, чоловікові має бути притаманна така якість як «каввам», що виявляється не у панівному положенні в сім'ї, а у прояві властивостей захисника, спостерігача, який несе відповідальність за нею.

Таким чином, зміни в інституті сім'ї західного чи східного зразка, його модернізація і трансформація – це тільки зміни, зумовлені реаліями сучасного життя, сьогоденного існування та функціонування людини, і не є крахом сім'ї та її устрою. Сім'я як соціальний інститут ніколи не зникне, хоча б тому, що людина – істота соціальна, а сім'я задовольняє багато економічних, соціальних і моральних потреб особистості. Очевидно те, що

сьогоднішні явища є зародженням і розвитком нових форм сімейного життя, які, в свою чергу, доводять, що всі члени суспільства не готові жити поодиноко. Сім'я еволюціонує, розвивається, набуває різних форм життєдіяльності, але ніяким чином не зникає з соціальної арени. У цьому її перспективи, оскільки більшість людей прагне до сумісного проживання, а там, де члени суспільства разом, – там і сім'я. Якою вона буде – це питання часу.

The article highlights the peculiarities of changes in modern families due to summing up researches of Ukrainian, Russian and Turkish scientists. The conclusion says that the family develop, changes and gets new forms.

Key words: modern family, family as a social institution, nuclear family, family structure, new forms of family functioning.

УДК 371.4
ББК 70.900.52

Олена Будник, Марія Генік

НАРОДНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ СІМ'Ї

У статті описано етнопедагогічний досвід економічного виховання дітей в українській родині. На основі виокремлених етапів етнічної соціалізації дитини в сім'ї представлено систему економічних знань і навичок професіональної роботи.

Ключові слова: економічне виховання, українська сім'я, етнічна соціалізація, родинні традиції.

Актуальність проблеми. У сучасних умовах ринкової економіки актуальним є питання економічної підготовки дітей і молоді. Чільне місце у вирішенні цього завдання належить сім'ї, де зростаюча особистість засвоює перші господарські знання і вміння, здійснюється передача молодому поколінню етнокультурної спадщини в найширшому значенні цього слова. Навчально-виховний досвід українського народу широко представлений у традиціях господарювання, шанобливого ставлення до світу, звичаях, обрядах, ритуалах, етикеті, віруваннях, народній творчості, іграх, іграшках, їжі, архітектурі, символіці, ремеслах тощо.

Важливого значення проблемі виховання дитини в сім'ї на засадах народності, зокрема взаєминам між батьками та дітьми, надавали Г. Ващенко, Г. Волков, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький. Етнографічний контекст психолого-педагогічних особливостей навчання й виховання дитини в сучасній сім'ї висвітлений у наукових працях таких учених, як А. Марушкевич, В. Постовий, Г. Алексєнко, В. Костів, Л. Орбан-Лембрик, Р. Скульський, М. Стельмахович, В. Струманський, О. Сухомлинська та ін. Дослідники одностайно акцентують на значенні національних традицій у формуванні зростаючої особистості; те, що в минулому родини були міцнішими, як правило, багатодітними, частково аргументують більшою увагою до духовно-морального виховання. Історико-педагогічний аспект означеної нами проблеми відображений у роботах С. Бабишина, Т. Мацейків, Є. Сявавко, О. Ярмоленка. Етнопедагогічні засади економічного виховання особистості частково відображено в дослідженнях В. Мадзігона, А. Нісімчука, І. Прокопенка, Д. Тхоржевського, Д. Сметаніна, І. Смолюка та ін.

Мета статті – на основі аналізу соціокультурного досвіду українського народу виокремити систему економічних знань і вмінь, які засвоює дитина в умовах сім'ї.

У перші роки життя найістотніший вплив на оволодіння найпростішими економічними уявленнями (праця, її предмети, гроші, економічне використання тощо) має сімейно-родинне середовище, де відбувається первинна й головна соціалізація. Природно, що дитина в цей період найбільше прив'язана до батьків, бабусів та дідусів, братів і сестер, котрі сприяють активній чи пасивній адаптації в умовах соціуму. Як тільки немовля починає тягнутися до різних предметів, родичі часто намагаються забезпечити його величезною кількістю іграшок,

з якими воно поводить не завжди бережливо. Надмірна кількість таких предметів нерідко стає причиною їхнього обезцінювання.

У процесі соціального розвитку дитина непомітно для себе і батьків вивчає домашню господарсько-економічну ситуацію (спостерігає за порядком у кухонній шафі, станом інструментів побутового призначення, книгами тощо), в результаті чого в неї формуються власні уявлення про домашнє господарювання. Важливим предметом пізнання для дошкільника є домашньо-побутова праця й поведінка батьків, старших членів сім'ї, трудова атмосфера в ній. Якщо малюк змалку бачить спільну працю родини (на городі, у саду, під час ремонту квартири), то вона сприймається ним як життєве кредо. Наслідуючи приклад, він поступово оволодіває доступними вміннями та навичками, тобто ідентифікує цінності етносередовища.

У теорії З. Фрейда стверджується, що "основний механізм – це ідентифікація, тобто присвоєння якостей і стандартів поведінки інших людей, у першу чергу батьків. Це присвоєння є настільки сильним, значущим, що дитина немов ідентифікується зі своїми "значущими іншими", вміщує їх у собі" [7, с. 80].

У сфері побуту, за Б. Савчуком, найвиразніше виявляються тісний взаємозв'язок і невіддільна єдність предметно-речового світу (життя, одяг, їжа, посуд, господарські знаряддя) зі специфічними формами поведінки та взаємин людей, способами використання ними предметів, що слугують задоволенню фізичних і духовних потреб [9, с. 352]. Українська родина завжди прагнула до естетизації всіх сфер життєдіяльності: "...В українській ідеології найвищий статус мають ідеї ... любові до рідного краю, творчої праці, ... утвердження краси у різних сферах життя, в тому числі у побуті..." [12, с. 108]. З особливою увагою батьки привчали дітей до порядку в усьому, розмальовували своє помешкання та прикрашали його вишивками, декоративними виробами з дерева, лози, металу, шкіри, глини, скла тощо. Вихованці також брали посильну участь у створенні художніх виробів, опановували ази народних ремесел ("Бурчання наскучить, приклад научить"). Етнологи визначають *існування окремого українського життєвого стилю*, що виявляється у притаманних лише йому особливостях планування, будівничої технології, інтер'єру, зовнішнього і внутрішнього художнього оформлення тощо [9, с. 383]. У свою чергу, виокремлюють традиційну модель виховання української дитини, що значною мірою детермінована особливостями матеріальної і духовної етнокультури (М. Стельмахович, Р. Скульський).

Народні традиції економічного виховання – це сукупність прийомів, методів та організаційних форм, вироблені упродовж усієї історії народу й спрямовані на цілеспрямоване плекання економічних знань, умінь і навичок.

Вивчаючи історичний ракурс української сім'ї, переконуємось, що кожне попереднє покоління єднається між собою генетично через зовнішні (способи організації побуту, господарсько-виробничої діяльності, культурно-виховного досвіду) та внутрішні (духовні цінності, світоглядні уявлення, стереотипи мислення тощо) характеристики. Українська нація ідентифікувалась, передусім, на спільній морально-етичній і культурно-виховній основі, передаючи у спадок визнані цінності від родини до родини: "Родина, родина! Від батька до сина, від матері доньці добро передам..." (В. Крищенко).

За народними звичаями, коли хлопчиків виповнювалося сім років, на нього одягали штани. – ознака погонича (з цього моменту він пас телят, овець, допомагав у господарстві). Семирічній дівчинці пов'язували поверх сорочки запаску й починали вчити мистецтва прядіння, залучали до хатньої роботи, догляду за молодшими братиками і сестричками [6, с. 79]. Отож одяг (пояс, штани, сорочка, запаска) слугував засобом статевої диференціації особистості, з чим значною мірою пов'язана її участь в економічній діяльності родини.

Українські етнографічні джерела засвідчують виокремлення символічних обрядів переходу від дитинства до дорослості. Приміром, пострижини як традиційне відзначення річниці від дня народження дитини. Так, малюку до року не можна підрізати волосся; уперше, за народним звичаєм, це повинна зробити хрещена мати, коли йому виповниться перший рік (на Уманщині, Тернопільщині, в окремих регіонах Івано-Франківщини); після

другого року життя дитину вперше підстригають на Полтавщині та околицях Києва. "Як сповниться дитині два роки життя, батько простелеє кожуха вовною догори посеред хати, садовить на кожух дитину й ножицями зрізає пучки дитячого волосся навхрест: над чолом, потилицею та з обох боків над вухами., з нагоди пострижин батьки скликають близьких родичів та сусідів-гостей" [2, с. 524]. У три роки пострижини відбуваються на Чернігівщині, а Херсонщині – на сьомому році життя, коли дитина дістає нові зуби, а тому "ніби відроджується та переходить з віку дитячого у вік юнацький" [Там само, с. 525].

Дівчата завжди носили довге волосся. Дівочий різновид пострижин – обряд заплітання (на Закарпатті воно проходило через п'ять років після народження, в інших регіонах України, коли дівчинці сповнювалось шість років), урочисте плетіння навхрест перших кісок [5, с. 331]. Традиційним ритуалом українського народного весілля є розплітання дівочої коси. Стародавній звичай стипати волосся дівчини перед шлюбом ще й досі зберігається в Гуцулів. У бойків, а частково й лемків, жінки ховають усе волосся під "чіпець" [2, с. 509].

Стародавній звичай першого підстригання хлопця – від чотирьох до шести років. Урочисте гоління бороди, яке було обов'язковим для кожного юнака, відбувалося, коли він досягав 16-річного віку. При цьому голили тільки бороду, а вуса як ознаку зрілості залишали ("У кого чорний вусок – тому рибки шматок, в кого сива борода – тому юшки шкода"). Обряд першого гоління бороди яскраво описано в повісті "Пан Халевський" Г. Квітки-Основ'яненка. Якщо підстригання вважають символічним обрядом переходу від дитячого віку до юнацького, то перше гоління – це період від юнацтва до дорослого.

Важливий етап етноекономічної соціалізації – визнання юнака чи дівчини "парубком" або "дівкою", у зв'язку з чим змінюється їхній сімейний і громадянський статус. У народі обов'язково зважали на думку парубка, його також звільняли від усіх хатніх робіт, які доводилося виконувати раніше [6, с. 79]. У селах Івано-Франківщини, зокрема Покуття, побутовували звичай, коли дівчина працює з серпом у полі, значить вона вже може ходити "на танці".

Як засвідчують етнографічні джерела, хлопців 16–17 і дівчат 15–16 років приймали до молодіжної громади, оскільки вважалося, що в цьому віці вони вже оволоділи достатнім виробничо-господарським досвідом. У давні часи були "дівочі громади", а наприкінці ХІХ ст. вони злилися з парубочими [11, с. 406]. Молодь збиралася в хаті вдови чи самотніх літніх людей на вечорниці, де поєднували розваги з виконанням певних робіт (прядінням, вишиванням, плетінням). Хлопці спостерігали й оцінювали дівчину як господиню в комплексі з притаманними їй духовно-моральними цінностями.

У народній педагогіці чітко проглядається ідея розвитку природних задатків дітей із раннього віку: "Мати-кравчиня змалку прищеплювала дочці любов до своєї професії. А батько-хлібороб повчав свого сина, що хліборобство є найголовнішою професією на землі, доводячи це не на словах, а ділом, коли брав хлопчика у поле, саджаючи на віз чи верхи на коня, показуючи, як сіяти гречку, овес" [10, с. 138]. За такою виховною схемою з покоління в покоління формувались професійно-виробничі династії. "...Майже кожне село в Україні славилось майстрами – садівниками чи пасічниками, стельмахами чи ткачами, бондарями чи різьбярями, ковалями чи теслярами..." [Там само, с. 139].

Чільне місце в етновиховній практиці приділяють психолого-педагогічному діагностуванню дітей на предмет виявлення їхніх індивідуальних особливостей і професійних запитів, оскільки головним завданням родинного виховання була підготовка до самостійного дорослого життя. С. Пушик у книзі "Неро золотого птаха" розповідає про те, як один бідний верховинець, маючи дванадцятьох синів, на основі спостереження за їхніми здібностями навчав відповідного ремесла. Так, коли найстаршому виповнилось сім років, верховинець повів його до лісу й запитав: "Що було б з цієї соєни?". "Ліжко". – відповів син. "Будеш столяром", – сказав батько й віддав його вчитися до столяра. Через рік повів молодшого сина до лісу й запитав: "Що було б з цієї смереки?". "Дошки". – відповів той. "Йди на тартак різати дошки". І коли третій син на батькове запитання "Що було б з цього дуба?" відповів "Бочка", пішов бондарити. Так усі діти з допомогою розумного батька знайшли своє місце в житті [8, с. 185].

Методом індивідуальної бесіди батьки вивчали особистісні цінності своєї дитини, відповідно здійснювали коректування її поведінки. Спостереження й аналіз результатів посиленої дитячої праці, рівень активності, самостійності та ініціативності її суб'єктів слугували важливим джерелом інформації щодо поліпшення процесу виховання, критерієм сформованості відповідних якостей. Глибоке вивчення психіки дитини потребує певних затрат часу, вольових зусиль вихователя, як кажуть у народі, "щоб людину взяти, треба з нею пуд солі з'їсти".

Потребує ретельного вивчення кінцевий етап етнічної соціалізації зростаючої особистості – це підготовка до створення сім'ї та самостійного ведення господарства.

До середини XIX ст. питання економічного виховання дитини в українській сім'ї не посіли належного місця в етнографічних дослідженнях. Лише 20-х років XX ст. вони зазнали наукового узагальнення та систематизації. У цей час з'явилися тези про родильну обрядовість (О. Малинка, О. Опишук, Д. Успенський), народну виховну практику (І. Барвінський, Д. Лепський, Ю. Яворський) [3, с. 94].

За свідченням сучасних досліджень (М. Стельмаховича, Р. Скульського, Є. Сявак, В. Постового), у минулому родини були значно міцнішими, як правило, багатодітними. Причину низки негативних тенденцій у сучасному світі – зростання кількості розлучень, низька народжуваність – вбачають в "атомізації" сучасної сім'ї. Інші автори (S. Coontz) заперечують такі думки. Приміром, J. Gills засвідчує: до початку XIX ст. материнство не настільки пошановується, виховуванням переважно займалися чоловіки. Більше того, дослідникам не вдалося знайти жодної книги з проблем виховання, яка була б адресована матерям, а не батькам і датована раніше 1800 року. Поняття біологічних батьків не використовувалось, оскільки матір після народження дитини могла передати її на виховання іншій жінці. Так, 1890 року середній вік вступу до шлюбу для чоловіків і жінок у США становив 26 років, що характерно й сьогодні [14]. Цього не можна сказати про країни Східної Європи, зокрема Україну, де в XIX – поч. XX століть дівчата виходили заміж у 15–16 років. У народі стимулювали ранні шлюби серед молоді: "Рано встане – діло зробить, рано жениться – дітей до розуму доведе" [13, с. 205].

Святіший Отець Іван Павло II у листі до сімей зазначає, що кожен із нас природно появляється на світ у сім'ї, тому саме їй завдячує сам факт бути людиною; коли ж людина народжується поза сім'єю – це завжди є болісним виявом, який згодом тяжіє над усім її життям. Кожна особа походить із сім'ї, щоб згодом у новій родині втілити своє життєве покликання [4]. Цим самим здійснено акцент на значенні родинних виховних пріоритетів і релігійних уявлень, які так тісно переплітаються між собою.

У народному соціумі культивувались окремі елементи так званого "правильного" шлюбу: родичі наречених на гуманних засадах домовлялись про весілля, дотримуючись традицій і звичаїв (сватання, оглядини, заручини, дарування та ін.), лише після виконання яких у присутності членів громади і церковного вінчання, молоді вважались чоловіком та дружиною. При одруженні діти поважали думку батьків: у народі вважали, що без батьківського благословення неможливо створити щасливу сім'ю. Шлюб ґрунтувався на добровільній основі (раніше наречену викрадали чи відвойовували на іграх), пропагувалась народна мудрість "Силою не будеш милою". Поступово шлюбні взаємини набували ознак справедливості, духовності, взаємної згоди та довіри. Однак важливою проблемою залишалось "забезпечення спадкоємності поколінь... у майшовому відношенні" [10, с. 44]. За свідченням етнографічних джерел, в Україні існував принцип соціальної ендогамії: обранця найчастіше шукали рівного за походженням і матеріальним станом. Таким чином, у майбутній сім'ї чоловік та жінка почувалися рівноправними, і ніхто не мав підстав для відповідних докорів [13, с. 205].

Батьки особливо дбали про економічну обізнаність вихованців, оскільки "добрі діти – спокійна старість, лихі діти – старість стає пеклом", переконливо доводивши, що "життя як стерниста нива: не пройдеш, ноги не вколовши", "життя прожити – не поле перейти". Водночас вони прагнули передати нажите майно в "надійні руки" своїх спадкоємців, тому

надзвичайно відповідально ставились до питання підготовки молоді людини до самостійного ведення господарства, подружнього життя.

Народні традиції економічного виховання батьків ґрунтуються на загальнопедагогічних принципах: природовідповідності ("Гни дерево, поки молоде, вчи дитя, поки мале"), індивідуалізації виховання ("У всякої пташки свої замашки", "Що голова, то розум"), гуманізації ("Діти, як квіти: полий, то ростимуть"), націоналізації ("Хоч і по кістки в воду, аби до свого роду"). Значна увага приділяється впливу спадковості на процеси формування особистісних цінностей дитини ("Яке коріння, таке й насіння", "Яка гребля, такий млин, який батько, такий син", "Яблуко від яблуні далеко не відкотиться") та середовища ("Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти", "З ким поведешся, того й наберешся").

Отже, підготовка дітей і молоді до економічного виховання в сім'ї включає систему знань про особливості етнічного господарювання й бізнесу, вміння використовувати економічні ідеї в практичній діяльності, здатність до економічного мислення, підприємництва на засадах раціонального природокористування, поваги й шани до людини як творця матеріальних і духовних цінностей. На основі виокремлених етапів етнічної соціалізації української дитини доходимо висновку, що етноекномічна компетентність батьків включає різнобічні знання про особистість (погляди на дідність сім'ї, знання внутрішнього світу дитини, особливості вікового розвитку, методи та засоби виховання), що вможливають організацію та корекцію її поведінки й діяльності. Вони слугують дієвим засобом психологічної діагностики та консультування школярів щодо їхньої профорієнтації, формування етноекномічних знань і вмінь. Етнопедagogічний досвід представлений здебільшого в художній формі з традиційною українською емоційністю та без прийнятої наукової термінології, зате його пронизує ширя любов і глибоке розуміння потреб, мотивів, інтересів і домагань зростаючої особи.

1. Выготский Л. Собр. соч.: В 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – 1984. – Т. 5.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: [етнографічний нарис] / О. Воропай. – К.: Оберіг, 1993.
3. Ганнусенко Н., Мацейків Т. Ціннісні імперативи народного досвіду виховання / Н. Ганнусенко, Т. Мацейків // Цінності освіти і виховання: [наук.-метод. зб.] / За заг. ред. О. Сухомлинської, ред. П. Ігнатенка, Р. Скульського, упор. О. Павліченка. – К., 1997.
4. Душастирство і сучасна сім'я. – 10 листопада 2006 р. Електронна версія: <http://electric.org.ua/to-all/dushpastyrstvo-i-suchasna-sim%20%80%99ya.html>.
5. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів / Авт.-уклад. В. Оліфіренко та ін. – Д.: Стакер, 1999.
6. Жмудь П. Етнічні стереотипи статевого виховання молоді / П. Жмудь // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3.
7. Коваль Л., Зверева І., Хлебик С. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: [навч. посібник] / Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик. – К.: ІЗМН, 1997.
8. Пушик С. Перо Золотого Птаха: [повість] / Степан Пушик. – Ужгород: Карпати, 1978.
9. Савчук Б. Українська етнологія: [підручник] / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004.
10. Стельмахович М. Українська народна педагогіка / М. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997.
11. Струманський В. Виховна робота в національній школі: [навчальний посібник] / Василь Струманський – К.: ІЗМН, 1997.
12. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості: [програма спецкурсу і навчальний посібник] / За ред. Д. Тхоржевського. – К.: ІЗМН, 1998.
13. Українське народознавство: [навч. посібник] / За ред. С. Павлюка, Г. Горинь, Р. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994.
14. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. – Т. 1. – К., 1982.

The article throws the light upon the ethnopedagogical experience of economic education of children in the Ukrainian family. The author offers stages of ethnic socialization of a child in the family, the system of economic knowledge and skills for professional orientation.

Key words: economic education, Ukrainian family, ethnic socialization, family traditions.

“САД БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ” ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
У КОНТЕКСТІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

У статті аналізується творча спадщина Григорія Сковороди і можливості її використання у духовно-моральному вихованні молоді. Обґрунтовується розуміння ним ідеального образу людини. Актуальними в цьому контексті є формування у студентської молоді моральної чистоти, честі, гідності, совісті, справедливості, добра і любові.

Ключові слова: спадщина Григорія Сковороди, духовно-моральне виховання молоді.

Культурне надбання українського народу є воістину дивовижним. Воно містить у собі прекрасні легенди і пісні, казки і повір'я, традиції і звичай, поетичний епос і душевну лірику. У них закладена глибока філософія людського буття, духовно-моральне багатство й естетична вишуканість. Рідкісний приклад засвоєння цього культурного надбання та його послідовного розвитку становить життя і творчість Григорія Савича Сковороди. Цей мудрець жив за вищими зразками духовності й моральності, зі щирим покликанням прицелював їх своїм учням. Яскравим виявом високої духовності філософа і педагога є поетична збірка “Сад божественних пісень”.

Метою цієї статті є аналіз названої збірки з огляду її невичерпного потенціалу у справі духовно-морального виховання молоді.

Прагнучи створити ідеальний образ людини, Григорій Сковорода наголошує на її цілісності, прямоті, незламності [4]. Справжня людина має піднятися до Бога. Але для цього вона має саму себе підготувати внутрішньо, бути непорочною, морально чистою, вільною у своїх думках і вчинках. Такій людині непотрібним є зовнішній захист, заступництво, опіка. Її доброчинність, щотливість є запорукою чесного, порядного життя.

Чистий можеш бути собою,

То нащо тобі броня

І шолом над головою?

Не потрібна і війна.

Непорочність – ось тобі броня,

А невинність – крем'яна стіна.

Щит, меч і шолом – буде тобі Бог [2, с. 41].

Григорій Сковорода висловлює думку, згідно з якою людина, яка має нечисте серце, ніколи не пізнає ні себе, ні інших, ні Бога. Хто ж хоче пізнати Бога, самого себе, отримати вічну радість – повинен бути чистим душею і тілом [1, с. 144-148]. Молода людина має усвідомити, що життя коротке і його треба прожити гідно, чесно. Лише за умов душевної рівноваги, спокою вона стає щасливою. Спокій і щастя є жаданими для кожної людини, але не кожна людина їх знаходить, оскільки часто-густо переймається власним збагаченням, марнославством.

О спокою наш коханий! Де тебе знайти в наш час?

Ти усім нам прежаданий, врізнобіч розкинув нас.

За тобою ген вітрила розгорнули кораблі,

Щоб могли тебе ті крила на чужій знайти землі.

За тобою марширують, палять, знищують міста,

Цілі роки бомбардують, а чи може хто дістать?

Щонайбільші там печалі, де велично – пишний дім.

А найменше в серці жалю у будиночку малім [2, с. 52].

Людина, щоб бути щасливою, ще з молодих літ має визначити мету свого життя, своєї діяльності.

Розпошир удаць зір свій, як і розуму коло.

Про кінець, що вже близько, згадай.

Визначай свою ціль, озирнися навколо.

Спостерігши бажань власних край, –

На яких же речах ти будинок поклав?

Коли камінь – стоятиме дім,

Як пісок же під ним – то б хоч як не стояв.

Розметнеться за вітром сухим [2, с. 48].

Здійснення мети, на думку мислителя, потребує великої духовно-душевної напруги, набуття різнобічних знань і вміння їх застосовувати на практиці. Григорій Савич наголошує: “... серце тоді насичується, коли освічується”. Освічуватися молода людина повинна самотійно і неперервно: “як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти”. Свою позицію щодо самотійного набуття знань педагог викладає і в такий спосіб: “Одне мені тільки близьке вигукну я: о школо, о книги!”. Вчинкова діяльність, на думку Григорія Сковороди, має носити не лише етичний, а й естетичний характер. В основу естетичного він покладає категорію “прекрасне”: “природа прекрасного така, що чим більше на шляху до нього трапляється перешкод, тим більше воно вабить, на зразок того найшляхетнішого і найтвердішого металу, який чим більше третється, тим прекрасніше виблискує” [2, с. 169].

Шляхетна, прекрасна людина відчуває радість і горе інших людей, допомагає їм не стільки втішанням, хоча і це потрібно робити в скрутних ситуаціях, але підставляє своє плече, підтримує, врятовує. Успіх іншої людини приносить їй задоволення, радість, стримує почуття заздрості. Досконала людина керується у своїй діяльності добром, любов'ю, вона знає, що:

Не красна довготою, а красна добротою.

І пісня, і життя ...

Утім, і сьогодні ми споглядаємо непоодинокі випадки, коли людина недостатньо усвідомлює своє місце і роль на землі, переймається гординою, лінивством, марнолюбством. Останні ж є ніщо інше як примари, які затуляють людині справжнє світло життя.

То яка ж та слава нині?

Глянь на бучу в сій годині!

Ізраїле! Гідри звіра,

Чи велика в тобі міра.

Треба зрозуміти.

Булава і скінтер сяє,

Серце сповнене тривоги,

Руки зв'язані і ноги.

Як минути сіті?

Нині п'яна скаче воля,

Рано вставивши – марна доля.

Ізраїле! Того звіра

Де ведуть мета і міра?

Треба вже прозріти.

Розпусти свої вітрила,

Розуму широкі крила.

Пливучи по буйнім морю.

Вознеси зіниці вгору –

Шлях знайдеш правдивий [2, с. 29-30].

Духовні цінності, зазначає Григорій Сковорода, є справжніми. Натомість матеріальні багатства, якщо вони стоять самоціллю, обертаються на нездоланне зло для людини, що їх прагне і здобуває нечесним способом. Однією із найбільших цінностей, наголошує філософ, є здатність людини жити власним розумом, власною і природовідповідною працею.

Всякому місту – звичай і права,

Всяка тримає свій ум голова.

Серцю свої тут – любов і тепло.

Всякеє горло тут смак віднайшло.
 Я ж у полоні нав'язливих дум,
 Лиш одне непокоїть мій ум.
 Панські Петро для чинів тре кутки,
 Федір-купець обдурити прудкий,
 Той зводить дім свій на модний манір.
 Інший гендлює, візьми перевір.
 Я ж у полоні нав'язливих дум,
 Лише одне непокоїть мій ум.
 Той безперервно стягає поля,
 Той іноземних завозить телят.
 Ті на ловецтво готують собак,
 В сих дім, як вулик, гуде від гуляк.
 Я ж у полоні нав'язливих дум,
 Лише одне непокоїть мій ум.
 Ладить юриста на сак свій права,
 З диспуту учню тріщить голова,
 Тих непокоїть Венерин амур,
 Всякому голову крутить свій дур.
 В мене ж турботи тільки одні:
 Як з ясним розумом вмерти мені.
 Знаю, що смерть – як коса замашна,
 Навіть царя не обійде вона!
 Байдуже смерті мужик ти чи цар, –
 Все пожере, як содому пожар.
 Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
 Той, в кого совість, як чистий кришталь [2, с. 23].

Духовні цінності, як бачимо з наведеного тексту, утворюються на ґрунті чистої як кришталь совісті. У першій своїй пісні поет пише:

Не боїться совість чиста,
 Навіть Перуна вогниста.
 Її сонце не опалить,
 Вона життя райське хвалить ... [3, с. 34].

Совість іде від Бога, і людина не має жодного права спотворювати її. Втрата совісті, на думку Григорія Сковороди, є втраченою самою людиною. Совісна людина обирає своїм провідником Ісуса Христа, йде його шляхом:

Блажен, о блажен, хто з перних пелен
 Присвятив себе Христові.
 День і ніч мислить в його слові,
 Взяв його благес, ярмо взяв легкес,
 До нього звик, до нього навик,
 О, це жереб святий! [3, с. 34].

Жити заповідями Ісуса Христа – справа нелегка. Треба подолати в собі цогорду, лицемірство, “зменшитися” серцем, зберігати пристойність, виявляти добро, справедливість стосовно інших людей, бути з Богом й іншими в нерозривній єдності, соборності. Господь єднає людей, робить їх доброзичливими, прихильними, щирими. Тому у четвертій пісні Григорій Сковорода закликає людей до соборності, розуміння того, що всі люди рівні перед Богом. Головне, щоб Отець Небесний жив у людині.

Ангели, знизайтесь, до землі зближайтесь,
 Господь, яким світ творився.
 Поміж люди народився.
 Станьте з хором всі собором,

Веселіться, яко з нами Бог!
 Ми ж тобі рожденному,
 Гостеві блаженному,
 Наші серця розкриваєм,
 В дім душевний закликаєм.
 Пісню співаймо, восклицаймо,
 Веселімося, яко з нами Бог! [3, с. 36-37].

Бог, на думку мислителя, народжує в людині Дух свободи. Внутрішня свобода – це цвіт людського життя. Жодна посада, якщо вона заперечує вияв свободи – не є такою, що здатна піднести людину, зробити її щасливою.

Як відомо, Григорій Сковорода, відмовився від багатьох посад, які йому пропонувалися, аби залишитися вільною людиною. Такою людиною філософ почував себе у рідному краї, у затишних дібровах, серед своїх друзів та учнів.

В город не піду багатий – на полях я буду жити,
 Вік свій буду коротати там, де тихо час біжить.
 О діброво! О зелена! Моя матінко свята!
 Тут веселість лиш для мене ширу тишу розгорта.
 О, діброво! О свободу! Я в тобі почав мудрість.
 І в тобі, моя природо, нільх свій хочу закінчить [2, с. 25].

Геніальний мислитель – Григорій Сковорода, закликав жити активним життям, не марнувати час, бо він промайне безслідно і вже не повернеться. Слід дорожити прожитим чесною працею дшем.

Ми тебе зовсім марнуєм,
 О щасливий час життя!
 Мов тягар на спині чусь,
 А згадай про вороття.
 Наче прожитий час та її поверне назад,
 Наче річки до своїх та її повернуть струмків,
 Наче зможеш життю хоч би рік ще додати,
 Наче вік наш з безмежної кількості днів.
 Нащо, нащо ж так бажати
 Жити літ до вісімсот?
 Мастаки ми засівати
 Бур'янами свій город.
 Краще мить чесно жити, аніж день в мислях злих,
 Краще в святі день пробути, аніж в будні рік,
 Краще чистий рік один, аніж десять брудних,
 Краще десять літ корисних, ніж безплідний вік [2, с. 50].

Викладене дає підстави зробити висновок про те, що творча спадщина Г. Сковороди є невичерпною з погляду духовно-морального виховання молоді. Педагогові передусім самому варто опанувати цю спадщину і знайти оптимальні форми, методи, засоби з метою її передачі учням, студентам.

Подальшого пошуку потребують питання, пов'язані з глибинним психологізмом творчості Григорія Сковороди, його неологізму й містики.

1. Васянович Г. Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 1: Філософія: Навчальний посібник. Львів: Сполом, 2010. – 348 с.

2. Сковорода Г. Сад пісень: Вибрані твори. Для ст. шкіль. в. / [Пер. М. Зерова, П. Пелеха, В. Шевчука; Передмова, упоряд. Та приміт. В. Яременка; худож. С. Артюшенко]. – Веселка, 1983. – 190 с.

3. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 542 с.

4. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Пер. М. Кашуба; Пер поезії В. Войнович. – Львів: Світ, 1995. – 528 с.

The article gives the analysis of creative inheritance of Hryhoriy Skovoroda and possibility of its using in cultural-moral upbringing of youth. The ideal image of a man according with Skovoroda is described. Forming the moral purity, honour, dignity, conscience, justice, kindness and love in student youth is an urgent problem in this context.

Key words: inheritance of Hryhoriy Skovoroda, cultura-moral upbringing of youth.

УДК 37.0 (477) «192»
ББК 74.03

Леонід Ваховський

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ В 20-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто провідні напрями й виявлено особливості соціальної роботи з школярами в Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття. Показано вплив педології на її здійснення.

Ключові слова: соціальна робота в 20-х – 30-х роках ХХ ст., провідні напрями, форми і методи роботи.

Оздоровлення сучасної сім'ї, яка знаходиться в кризовому стані, підвищення ефективності сімейного виховання неможливе без урахування історико-педагогічного досвіду. Особливої актуальності набуває вивчення змісту, форм та методів соціальної роботи з сім'єю в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття, оскільки в цей період теж спостерігалась криза цього соціального інституту й були розповсюджені негативні явища (соціальне сирітство, бездоглядність тощо), які поширені й сьогодні.

Проблема кризи сім'ї в 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. знайшла певне відображення в історико-педагогічних дослідженнях, присвячених розвитку освіти в досліджуваній період (О. Бистрицька, Я. Верменич, Л. Кияниця, Л. Тютюнник, З. Палюх, Л. Потапова, О. Сухомлиньська, В. Шарпаций). У дисертаціях Л. Дуднік, О. Мальцевої, Л. Цибулько висвітлено роботу загальноосвітньої школи з сім'ями учнів загальноосвітніх шкіл в 20-х – першій половині 30-х років. Проте публікації, в яких би був представлений більш широкий погляд на проблему як на соціальну роботу з сім'єю в означених хронологічних межах, майже відсутні.

Мета статті полягає у визначенні провідних напрямів та особливостей соціальної роботи з сім'єю в Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття.

У сучасній науковій літературі соціальна робота з сім'єю розглядається як особливим чином організована діяльність, спрямована на малі групи людей, що потребують соціального захисту. Вона є одним із видів соціального захисту населення, основним змістом якого розглядається відновлення і підтримка нормального функціонування сім'ї. Соціальна робота з сім'єю є багатофункціональною діяльністю, яка передбачає реалізацію таких функцій: діагностичної (вивчення сім'ї, виявлення її потенціалів); охоронно-захисної; організаційно-комунікативної; соціально-психолого-педагогічної (психолого-педагогічна просвіта батьків, консультування, профілактична підтримка); прогностичної [5, с. 1].

Особливість соціальної роботи з сім'єю в досліджуваній період полягала в тому, що пріоритетне значення у цей час мали діагностична, охоронно-захисна й соціально-психолого-педагогічна функції, реалізація яких і визначала напрями діяльності.

Варто мати на увазі ще одну особливість. *Діагностичну роботу* стосовно сім'ї, тобто обстеження сімей і умов сімейного виховання, особливо в 20-ті роки, виконували не школа й педагоги, не соціальні працівники, а педологи. Можна констатувати, що в цей період сформувалась своєрідна соціальна служба як сукупність державних відомств, наукових закладів (інститутів, лабораторій, центрів), дослідно-педологічних станцій, дослідних і опорних навчальних закладів, які були покликані забезпечити соціальне виховання дітей. В Україні були створені центральна, київська, одеська й катеринославська дослідно-

педологічні станції. Схожі структури виникали при губернських, окружних науково-педологічних кабінетах, інститутах народної освіти, педологічних осередки організовувались навіть при школах. Саме вони виконували діагностичну функцію стосовно сімей школярів. Педологічні лабораторії й кабінети розробляли схеми обстеження домашнього середовища, карти соціально-побутового обстеження сімей, обґрунтовували ідею диференційованої роботи з батьками, рекомендували звертати увагу передусім на сім'ї обдарованих і дефективних дітей.

Морально-психологічна обстановка в сім'ях була несприятливою, матеріальні й побутові умови – дуже важкими. Педологи велику увагу приділяли обстеженню, насамперед сімейно-побутових умов. Кабінет соціальної педагогіки Київської дослідно-педологічної станції провів обстеження 150 сімей учнів трудової школи № 22 м. Києва й одержав досить різноманітні дані [7]. Обстеження умов життя у сім'ях учнів Лозово-Павлівської школи Луганського округу показали, що лише 41 учень із 134 має окрему постіль і постільну білизну (30,5%). Решта (69,5%) не мають окремої постелі й сплять разом з іншими дітьми й дорослими на підлозі. Недостатнім є харчування школярів у сім'ї і лише 34% школярів мають щодня гарячу їжу, 42% не завжди мають гарячу їжу, інколи їдять м'ясо, молоко вживають не щодня, 21% – живуть в основному на картоплі й хлібі. Більше двох третин обстежених дітей не мають окремого посуду і їдять із спільної миски [1, с. 52].

Комісія Донецького губернського відділу освіти в процесі обстеження встановила, що близько 60% дітей через причини соціально-побутового характеру відстають у фізичному розвитку від норми (за вагою, зростом, об'ємом грудей і т.ін.). Діагностика показала, що діти живуть у будинках, переповнених мешканцями, й мало бувають на свіжому повітрі. 40 – 50% дітей молодшого шкільного віку й 30% підлітків недостатньо харчуються, не мають окремої постелі, відчувають ненормальні фізичні навантаження [6, с. 16].

Діагностувалась також морально-психологічна атмосфера в сім'ях, яка, як зазначалось вище, була вкрай важкою й несприятливою для соціального виховання. У ході педологічних обстежень з'ясувалося, що в більшості сімей процвітає пияцтво (при цьому до пияцтва залучали й дітей), систематично застосовуються фізичні покарання, відсутні хоч якоюсь мірою прийнятні умови для підготовки уроків.

Кабінет соціальної педагогіки Одеської педологічної станції провів діагностику засобів виховного впливу в сім'ях. З'ясувалося, що в усіх родинах без винятку застосовуються покарання: 21% батьків б'ють своїх дітей, 19,6% – кричать, 7,7% – не пускають гуляти, 4,5% – ставлять на коліна [8, с. 95].

Педологи приділяли підвищену увагу передусім так званім „важким“ сім'ям, оскільки в умовах „важкої“ сім'ї найчастіше виховуються „важкі“ діти. Фахівці намагались дати типологію важких сімей, виділяючи сім'ї, які „похитнулися“, сім'ї, які „розкладаються“ й т.ін. [3, с. 25].

Другим провідним напрямом соціальної роботи з сім'ями школярів в 20-х – першій половині 30-х років була *охоронно-захисна робота*.

Педологічним установам ставилося за обов'язок не просто вивчати сімейно-побутові умови життя, морально-психологічний клімат у сім'ях, а прагнути покращити їх. Оздоровленням сім'ї займалися не тільки педологічні установи, школи, але й громадські організації, органи державного управління. У липні 1920 р. декретом Раднаркому України була створена Рада захисту дітей, створювання туртки „Друзі дітей“ як „форма притягнення пролетарських мас до праці допомоги дітям“. Президія Головоцвику в 1924 р. затвердила положення про осередки „Друзі дітей“ у закладах і на підприємствах, які, згідно з прийнятим документом, повинні надавати допомогу школі та сім'ї [10]. Створені громадські організації мали на меті оздоровлення дітей, покращення сімейно побутових умов [11, а. 7].

У 1926 р. Президія Центрального виконавчого комітету України організувала спеціальну комісію з покращення праці й побуту жінок. Вона надавала матеріальну допомогу сім'ям, виділяла кошти на обладнання дитячих майданчиків, піклувалася про здоров'я

жіночого населення й т. ін. [12, а. 77]. В Україні проводилися тижні із захисту дитинства та інші охоронно-захисні заходи.

Уже з початку 20-х років велась робота із захисту прав дитини. У 1921 р. ВУЦВК затвердив Декларацію про охорону прав дитини, в якій йшлося про конкретні заходи, спрямовані на вирішення дитячого питання, а саме: охорона материнства, державне харчування дітей у відповідності з вимогами гігієни і санітарії, забезпечення дітей одягом, взуттям, книгами, підручниками, охорона здоров'я дітей, реалізація прав дитини на безплатну освіту і виховання [9, а. 121].

Третім важливим напрямом соціальної роботи з сім'ями школярів у досліджуваній період була *педолого-педагогічна просвіта батьків* з метою підсилення виховного потенціалу сім'ї.

Варто звернути увагу, що до цієї діяльності залучались як педагоги, так і педологи. При цьому вчителі шкіл прагнули роз'яснити батькам цілі нової школи, завдання виховання і таким чином „педагогізувати” їх, а мета педолого-педагогічної пропаганди вбачалася в тому, щоб наблизити батьків до розуміння природи дитини і тих завдань, які вони собі мають ставити в її вихованні. Зауважимо також, що шкільні педагоги використовували переважно групові й масові форми і методи роботи (лекторії, батьківські збори, семінари, вечори запитань і відповідей, виставки з питань виховання, екскурсії, радіопередачі), а педологи більше схилилися до індивідуальних форм і методів.

Однією з найбільш поширених форм педологічної роботи з сім'єю була педологічна консультація, яку активно проводили кабінети Дніпропетровської, Київської, Одеської й Харківської дослідно-педагогічних станцій. Консультації батьків станції проводили не тільки на своїй території, а й безпосередньо в школах. Педолог-консультант у ході бесід з батьками й учителями, вивчення сімейних умов, спостереження за дитиною на уроках, діагностування її психічних функцій виявляв причини поганої поведінки дитини або відставання в навчанні. Після цього надавалися конкретні рекомендації й поради батькам з виховання [4, с. 33].

Для організації консультування створювалися педолого-педагогічні консультаційні комісії, до складу яких входили завуч школи, лікар, педолог, представник від батьків. Комісії приймали рішення за матеріалами педологічного обстеження, яке включало соціально-побутове обстеження, анамнез дитини сімейний і особистий, медогляд, педагогічну характеристику, обстеження розумового розвитку. Батьків викликали на засідання повістками, і разом із ними з урахуванням результатів діагностичної роботи обговорювалися причини неуспішності чи незадовільної поведінки школяра й виносилася конкретна постанова [2, с. 91].

На початку 30-х років вплив педології на соціальну роботу з сім'ями учнів загальноосвітніх шкіл помітно слабне. Це позначилось на тематиці педолого-педагогічної просвіти батьків (починають переважати теми, пов'язані з комуністичним вихованням дітей), на формах і методах роботи; виявлялось у згортанні науково обґрунтованої діагностики сімей і сімейного виховання, роботи з охорони дитинства та сім'ї.

Після прийняття горезвісної постанови ЦК ВКП(б) „Про педологічні викривлення в системі наркомосів” (1936) серйозна науково обґрунтована соціальна робота сім'ями учнів була практично ліквідована. У партійному документі засуджувалися саме педологічні обстеження учнів та сімей. А з побудовою «в основному» соціалізму (це було закріплено в сталінській конституції 1936 р.) автоматично відпала необхідність у соціальному захисті сімей і дитинства. Виховання в сім'ї повністю підпорядковується шкільному вихованню, яке у цей час було вкрай політизованим та ідеологізованим.

Отже, основними напрямками соціальної роботи з сім'ями школярів у 20-х - першій половині 30-х років ХХ століття були: діагностика соціально-побутових умов сімей і умов сімейного виховання; соціальний захист сім'ї і дітей; оздоровлення сім'ї та підвищення її виховного потенціалу. Особливість соціальної роботи з сім'ями полягала у вирішальному впливі на її здійснення педологів і педологічних установ та у зосередженні акцентів на

здійсненні захисних функцій. На початку 30-х років починає змінюватись політична ситуація в країні, соціальна й освітня політика, що призвело не тільки до ліквідації педології як науки, а й повноцінної соціальної роботи з сім'ями.

1. Дежордис Е. Физическое и умственное развитие детей Лозово-Павловских школ // Радянська школа. – 1928. – № 10. – С. 51–53.
2. Дерябина А. Работа педолого-педагогической консультационной комиссии // Средняя школа. – 1935. – № 2. – С. 90–96.
3. Залкинд А. Выбитые из социальной колее дети // Шлях освіти. – 1925. – № 7–8. – С. 9–40.
4. О педолого-педагогической пропаганде в школе // Народный учитель. – 1933. – № 6. – С. 30–37.
5. Основы социальной работы: учебное пособие для студентов ВУЗов / Под ред. Н. Басова. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.
6. Таран В. Досвід вивчення причин переутони школяра-піонера // Просвещение Донбасса. – 1925. – № 4–5. – С. 14–20.
7. Шекера Я. Школа й оточення // Шлях освіти. – 1927. – № 2–3. – С. 77–83.
8. Елькін Д. Дитина й покарання // Шлях освіти. – 1929. – № 1–2. – С. 96–97.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, од. зб. 578.
10. ЦДАВО України, фонд 166, оп. 4, справа 348.
11. ЦДАВО України, фонд 166, оп. 10, справа 1215.
12. ЦДАВО України, фонд 166, оп. 12, справа 195.

The article describes the main trends and peculiarities of social work with families of schoolchildren in Ukraine in the 1920s – the first half of the 1930 s. The influence of pedology on this social work is shown.

Key words: *social work in the 1920s – the first half of the 1930 s., leading directions, forms and methods of work.*

УДК 371.018(043)

ББК 74.03

Тетяна Калуга

ПРОБЛЕМА СІМ'Ї ТА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто педагогічні поняття й терміни, в яких відображались зміни поглядів на проблеми сім'ї та сімейного виховання і вітчизняній педагогіці в 20-х роках ХХ століття.

Ключові слова: *проблеми сім'ї, сімейне виховання, вітчизняна педагогіка 20-х років ХХ століття.*

Сім'я як соціальний інститут є найбільшою цінністю, створеною людством за весь період свого існування. В її подальшому збереженні, позитивному динамічному розвитку зацікавлені як держава, суспільство, так і кожна окрема людина. Провідна функція сім'ї полягає у вихованні зростаючих поколінь, у створенні виняткового середовища для життя і розвитку дитини, яке повністю не може замінити жоден соціальний інститут. Унікальність сімейного виховання пояснюється особливим значенням батьків у житті дитини, наявністю сімейних традицій, цінностей, норм, зразків поведінки, які відіграють особливу захисну роль, обмежуючи простір особистої відповідальності людини сімейними рамками [12, с. 12].

Зміни, що відбулися в Україні в останні десятиліття, спричинили негативний і навіть руйнівний вплив на велику кількість сімей. Озброєною кризою сім'ї варто вважати тенденцію до збільшення кількості дітей, які передаються на виховання до державних закладів. За даними Державного комітету статистики, починаючи з 1995 року кількість соціальних та біологічних сиріт, які перебувають у дитячих будинках, будинках дитини та в школах-інтернатах, збільшилася в 1,5 рази.

Не треба доводити, що сьогодні існує нагальна потреба в оздоровленні сім'ї, підвищенні її виховного потенціалу, створенні ефективної системи підготовки молоді до сімейного життя. Вирішення цих завдань потребує узагальнення й уважного вивчення історико-педагогічного досвіду, причому як позитивного, так і негативного.

Глибока криза сім'ї, зростання сирітства, бездоглядності дітей спостерігались у нашій країні в 20-х роках ХХ століття. У цей же час була зроблена спроба знайти певну альтернативу сімейному вихованню. Вивчення досвіду означеного періоду, на наш погляд, дасть змогу глибше зрозуміти сучасні кризові явища і знайти шляхи їх подолання.

Становлення радянської педагогіки, нові підходи до вирішення проблем сім'ї і сімейного виховання в 20-ті роки знайшли відображення, насамперед, у понятійно-термінологічному апараті вітчизняної педагогіки. Нові теоретичні ідеї в педагогічній науці, концепції навчання й виховання зумовили впровадження в науковий обіг нових термінів і понять та переосмислення й наповнення новим змістом традиційної педагогічної термінології.

Останнім часом зросла кількість досліджень, присвячених розвитку освіти й педагогічної думки 20-х років ХХ століття. Проблеми сімейного виховання в зазначений період розглядаються в роботі О. Ярошинської, в дисертації Т. Аптонюк показано денационалізацію системи відносин сім'ї і школи в умовах радянської освіти в УСРР, деякі форми та методи роботи школи з батьками розглянуто в роботах Л. Дуднік, О. Мальцевої, Л. Цибулько.

Проте, здійснений нами аналіз цих робіт показав, що вчені, досліджуючи проблеми сім'ї та сімейного виховання в зазначений період, спеціально не торкалися питань розвитку педагогічної термінології. Мета статті полягає у виявленні сукупності педагогічних термінів та характеристик ідей, які вони містять, стосовно сім'ї та сімейного виховання в Україні у 20-х роках ХХ століття.

Педагогічну термінологію ми визначасмо як сукупність засобів і найменувань, що описують педагогічну теорію та практику й закріплюють основні поняття педагогіки як науки. На думку Б. Комаровського варто розрізняти педагогічну термінологію в широкому та вузькому розумінні. У першому випадку вона становить систему лексичних засобів і найменувань, застосовуваних у теорії й практиці виховання, навчання й освіти, у другому – вона є сукупністю термінів, які закріплюють найважливіші поняття педагогічної науки. Терміни (від лат. *terminus* – межа, границя) Б. Комаровський визначає як точно обмежені в науковому й практичному розумінні позначення педагогічних понять [4, с. 5]. Зазначимо також, що у педагогічних термінах оформлено результати пізнавальної діяльності, а це означає, що термінологічна система відображає наукове осмислення педагогічної дійсності мовними засобами.

Уже на початку 20-х років ХХ століття в педагогічній літературі з'являється ширка термінів, яка відображала стан тодішньої сім'ї як соціального інституту та оцінку її виховних можливостей. У офіційних документах, публікаціях того часу широко використовувалися терміни «криза сім'ї», «сім'я старого типу», «буржуазна сім'я», «індивідуалістична сім'я» та інші. Г. Гринько, пояснюючи причини прийняття в Україні в 1920 році «Декларації про соціальне виховання дітей», звернув увагу не лише на війни, розруху, голод а й на кризу сім'ї. Під кризою він розумів не тільки економічний занепад та пов'язану з ним зайнятість батьків, але й згасання виховних впливів родини. Діти не знаходять в ній «...задоволення своїх запитів і вслід за дорослими стихійно тягнуться назустріч якомусь своєму колективному життю, своїм колективним формам» [2, с. 15].

Про кризу й виховну неспроможність сім'ї говорили й інші українські керівники освіти й педагоги. Відомий діяч освіти 20-х років О. Попів (1890-1958) вважав, що з розпадом сім'ї, в умовах, коли сотні тисяч пролетарських дітей опинились без засобів до життя, бо вже немає в їхніх батьків змоги самим дати дитині все потрібне, „ці „сімейні“ функції мусить взяти на себе весь „соціальний організм“ [9, с. 237]. Я. Мамонтів (1888-1940) вказував на те, що родина та всі інші фактори забезпечення і виховання дітей руйнуються самим ходом історичних подій і не в силі виконувати ні своїх моральних, ні матеріальних обов'язків перед дитиною. А тому право виховувати дітей повністю переходить до держави [7, с. 254].

А. Грабов та І. Соколянський теж використовували термін «криза сім'ї» та вважали цей виховний інститут „кривим дзеркалом суспільних тенденцій“, неспроможним виконати ті завдання, що ставить перед собою суспільство. Державі потрібні активні будівельники нового комуністичного суспільства і виховувати їх повинен педагог, а не батьки [1, с. 5].

Критичне ставлення до сім'ї як виховної сили було зафіксоване в термінах «буржуазна сім'я», «дрібновласницька сім'я» «індивідуалістична сім'я». С. Лозинський підкреслював, що родина – джерело дрібнобуржуазних, дрібнобуржуазних тенденцій, що заражає й дітей індивідуалізмом, а тому завдання педагога зменшити шкідливий вплив такої сім'ї, або хоча б зменшити її протидію впливові школи [6, с. 4]. П. Левитський вважав, що всі діти обов'язково повинні пройти через систему громадського виховання, оскільки їх „треба рішучо заховати від дрібнобуржуазного впливу сем'ї й школи старого типу“ [5, с. 12].

А. Макаренко (1888 – 1939) на початку своєї педагогічної діяльності теж вважав сім'ю пережитком рабовласницького ладу і був впевнений, що ніхто так не пеє морально дітей, як сім'я, де ні батько, ні мати не мають ніякої уяви про виховання. Видатний педагог дав негативну оцінку «старій сім'ї». Стара міщанська сім'я з матір'ю-господинею, з владою батька та батьківським ремінем, писав він, можливо, і виховує, але напевно виховує не того, хто нам потрібен [8, с. 90].

Як бачимо, в цих термінах було зафіксоване негативне ставлення до сім'ї як соціального інституту й чинника виховання, відображена думка багатьох педагогів того часу про необхідність заміни сімейного виховання соціальним. Разом з тим варто зауважити, що в 20-ті роки існувала й інші погляди щодо характеристики сім'ї. Принципово інше визначення поняття «сім'я» знаходимо у В. Зінковського, який у своїй книзі „Про соціальне виховання“ (1920) наголошує, що родина є природним середовищем, у якому дитина без зайвих зусиль вивчає мову, здобуває перший соціальний досвід. „Від сім'ї, від родинних відносин йде наша душа найповніший, найяскравіший світ соціальності“, – підкреслював він [3, с. 49].

Терміни «сім'я», «сімейне виховання» в позитивному смислі використовували також Я. Чепіга, В. Дурдуківський, Я. Мамонтів та інші. На їх думку, навіть кризовий стан цього соціального інституту не може позбавити його виховних функцій. Тому на практиці педагоги й особливо педологи намагались виявити наявний виховний потенціал сімей, підвищити педагогічну культуру батьків. Педагогічна робота у цьому напрямі знайшла відображення в термінах «обслідування сімей», «сімейно-побутові умови», «гігієна сім'ї», «економіка сім'ї», «педолого-педагогічна пропаганда», «педагогічна просвіта батьків», «педагогіка сім'ї» та ін.

Працівники дитячих садків, загальноосвітніх шкіл, педологічних станцій, кабінетів вивчали сімейний побут, умови сімейного виховання, які викликали в них тривогу й стурбованість. Кабінет соціальної педагогіки Київської досвідно-педологічної станції розробив схему вивчення сім'ї, яка мстила такі розділи: 1. Загальні відомості про сім'ю. 2. Фізичні чинники. 3. Гігієна сім'ї. 4. Економіка сім'ї. 5. Середовище. 6. Фізична праця сім'ї. 7. Соціальне життя сім'ї. 8. Педагогіка сім'ї [1, с. 78-79].

Але мова йшла не тільки про обстеження сімей, але й про їх оздоровлення. У публікаціях з'явилась відповідна термінологія: „гігієнізація сімейного оточення дітей“, „тиждень захисту дигини“, „педолого-педагогізація населення“, „масова педолого-пропагандистська робота“.

Наприкінці 20-х років змінив своє ставлення до виховних можливостей сім'ї І. Соколянський, який глибоко обґрунтував необхідність її оздоровлення й педагогізації. За його даними, в 1928 році в Україні було 11 520 000 дітей соціалістичного віку (від 0 до 15 років), спільно держава з родиною виховували 2 875 595 дітей (24,9%), сама родина – 8 586 680 дітей (74,1%). Саме тому роль родини, як чинника впливу на дитинство, не можна ігнорувати. Навпаки родина є немінуча установа, що не може не вступати своїми способами впливу у певні стосунки з іншими. Ми знаємо більше, що родина уперго обстоює свої традиції, батьківські впливи, й часто намагається впливати навіть на державну систему“ [10, с. 7]. Запобігти негативним впливам сім'ї, забравши всіх дітей до державних установ, неможливо

через матеріальні нестатки. Гому, вважає І. Соколянський, залишається один вихід – повний перегляд нашого ставлення до родини, перетворення її в педагогічну установу.

Таким чином, важливою складовою понятійно-термінологічної системи вітчизняної педагогіки 20-х років ХХ століття були терміни й поняття, що відображали зміну поглядів на проблеми сім'ї та сімейного виховання. З одного боку, в них було зафіксовано кризовий стан сім'ї, негативне ставлення до старої, буржуазної, індивідуалістичної сім'ї, сумніви щодо її майбутнього як виховної сили. З іншого боку, в термінології знайшла відображення віра в майбутнє сім'ї, усвідомлення унікальності її виховного впливу й необхідності підвищувати педагогічну культуру батьків як головних вихователів.

Подальшого історико-педагогічного вивчення потребують поняття й терміни, щодо теорії виховання в цілому, а також напрямів виховної діяльності.

1. Грабов А. Развитие механизмов поведения. Конспект лекций, читанных на Украинских учительских курсах // Радянська школа. – 1928. – № 3. – С. 3–33.
2. Гринько Г. Социальное воспитание детей // Путь просвещения. – 1922. – № 1. – С. 1–52.
3. Зіньковський В. Про соціальне виховання. – К.: Друкарня Всеукраїнського Кооперативного Видавничого Союзу, 1920. – 64 с.
4. Комаровский Б. Русская педагогическая терминология: словарь / Б. Комаровский. – М.: Просвещение, 1969. – 311 с.
5. Левитський Л. Справа дитячого виховання // Пролетарська освіта. – 1920. – № 2. – С. 9–12.
6. Лозинський С. Дитячий колектив як об'єкт педагогічної роботи // Шлях освіти. – 1929. – № 10. – С. 1–27.
7. Мамонтів Я. Право держави і право дитини // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ-ХХ ст.): Хрестоматія / Упорядник Л. Березівська та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 253–261.
8. Невская С. А.С. Макаренко о педагогическом взаимодействии семьи и школы // Педагогика. – 2003. – № 9. – С. 90–94.
9. Попов О. Декларация Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ-ХХ ст.): Хрестоматія / Упорядник Л. Березівська та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 237–240.
10. Соколянський І. Педагогіка школи та родини в системі соціального виховання // Радянська освіта. – 1928. – № 10. – С. 3–14.
11. Шекера Я. Школа й оточення // Шлях освіти. – 1927. – № 2–3. – С. 77–83.
12. Шульга Г. Работа с неблагополучной семьей: учебное пособие / Г. Шульга. – М.: Дрофа, 2007.

The article deals with pedagogical concepts and terms, which reflect change of attitudes to family issues and family education in national pedagogy of the 1920 s.

Key words: family problems, family upbringing, national pedagogy of the 1920 s.

УДК 37.013

ББК 74.900.56

Ірина Комар

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ УГКЦ З ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті розкрито принципи, форми і методи роботи представників Української греко-католицької церкви з підготовки молоді до сімейного життя. Проаналізовано значення соціально-педагогічної діяльності УГКЦ у формуванні молоді людини як сім'янина.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, релігійні організації, соціально-педагогічна діяльність, сім'янин.

Кожному суспільству притаманні певні особливості уявлень про сім'ю, її місце і значення в житті людини, які беруть початки з етнокультурних традицій та звичаїв народу, рівня його соціально-економічного розвитку та релігійних вірувань. Український народ

протягом століть виробив ставу традицію звеличення шлюбу, сім'ї, домашнього вогнища. Родинному життю завжди надавалося надзвичайно великого значення, бо саме у подружньому щасті, у продовженні роду закладався сенс існування людини. Відповідно серйозним було і ставлення до підготовки молоді до шлюбу. Вважалося, що створення сім'ї – справа не лише наречених та їхніх батьків, а й громадськості і, звичайно ж, церкви.

Широке коло питань пов'язаних з типологією сімей, формуванням шлюбно-сімейних стосунків, благополуччям шлюбного союзу досліджували В. Горелик, В. Дмитровський, І. Волга, Б. Ковбас, В. Костів та ін. Психологічні проблеми сучасної сім'ї розглядали А. Волкова, І. Голод, С. Ковальов, Т. Демідова. Проблема підготовки молоді до сімейного життя, знайшла своє відображення в роботах І. Гребеннікова, С. Ковальова, І. Кона, А. Добровича, В. Макарова, В. Постового, Є. Субботського, А. Денисенко, В. Кравця, І. Мачуськи. Однак дослідження змісту, структури та форм підготовки молоді до сімейного життя у роботі представників церкви висвітлені у науковій літературі епізодично і вимагають детального вивчення та аналізу.

Мета статті – розкрити зміст, форми, структуру, методи та проаналізувати значення дошлюбної підготовки молоді у соціально-педагогічній діяльності представників Української греко-католицької церкви (УГКЦ).

Церква з покоління у покоління переносила своє особливе бачення шлюбу, подружнього життя та підготовки до нього молодих людей. З погляду церкви, в таїнстві шлюбу Господь дає свою допомогу подружжю для подолання всіх негараздів, які трапляються в спільному житті. Церква надає великого значення цьому таїнству, небезпідставно вважаючи, що кожна благословенна сім'я є її символом.

Не менш важливими є погляди її представників на виховання дітей і молоді як визначальний чинник формування цілісного світогляду зростаючого покоління. Потужний освітньо-виховний потенціал церкви складався та удосконалювався протягом багатьох століть. Зокрема, великий досвід у царині виховання нагороджених УГКЦ, яка в сучасній Україні є однією з найчисельніших і найвпливовіших релігійних організацій. Історія УГКЦ містить давні традиції соціально-виховної роботи. Від самого свого заснування вона проголосила виховання дітей і молоді однією з найважливіших своїх місій поряд із душпастирською [1, с. 87]. Особливо актуальною така діяльність була в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст., коли українці в Австрійській монархії, а згодом у складі Польщі були позбавлені підтримки з боку держави і залишалися один-на-один із соціальними негараздами. Саме у таких умовах і зародилися різні напрями соціально-виховної роботи УГКЦ.

У царині соціального виховання у зазначений період працювали представники духовенства та таких чернечих організацій УГКЦ, зокрема: Чин Святого Василя Великого, Чин Найсвятішого Ізбавителя – отці Редемптористи, монахи і монахині Студитського уставу, згромадження сестер Службниць, Йосифіток, Йосафаток, Мирносоць, сестер Пресвятої Родини, сестер Милосердя Святого Вікентія.

Дошлюбну підготовку молоді, в основному, здійснювали представники чоловічих чернечих згромаджень, оскільки саме вони проводили обряд вінчання. Проте, і монахині гуртували при своїх домах та монастирях молодь, ознайомлюючи їх із християнськими засадами шлюбу, допомагали зрозуміти психологію сім'ї, морально готуватися до цього.

Підготовка до обряду вінчання передбачала завчасне спілкування з духовним наставником. Після цього молодим слід було пройти передшлюбну катехизацію (навчання основних положень християнської віри). Інколи духовний наставник сам проводив бесіди з майбутнім подружжям. Найчастіше під час таких розмов порушувалися питання подружньої вірності, порозуміння, природного планування сім'ї.

Такі виховні традиції у діяльності представників церкви сьогодні є не менш важливими. Соціально-педагогічний аспект підготовки молоді до подружнього життя полягає у вихованні молоді в дусі християнського бачення шлюбу, ролі сім'ї в житті людини, сприяє профілактиці розлучень, соціального сирітства, коли мати чи батько покидають

дитину через незрілість та неготовність її виховувати. Для вирішення таких завдань духовенством УГКЦ створена спеціальна структурна одиниця – Комісія у справах мирян УГКЦ. Ініціатором такої роботи є Глава УГКЦ Блаженніший Любомир. Мета створення комісії – активізувати життя мирян, активніше залучаючи їх до апостольського служіння відповідно до вчення Католицької Церкви про мирян [7, с. 203]. Одним з найважливіших її завдань є розробка і впровадження різних форм роботи з молодим подружжям.

Заслуговують на увагу «Сім добрих навичок для щасливого подружжя» як рекомендації для молодих людей, які створили сім'ю: 1) приносити радість своєму чоловіку/своїй дружині; 2) плекати сімейні обряди, традиції вираження любові, та різні звичаї; 3) широко та чесно розмовляти один з одним; 4) бути вправним (володіти навичками) у важких справах й мудрим у спілкуванні; 5) завжди бути зверненим до іншої особи; 6) необхідно, щоб спільне життя подружжя надихалося їх спільним баченням сімейного життя; 7) плекати традицію спільної подружньої молитви [7, с. 208].

На приготування молодої людини до подружнього життя представники церкви дивляться як на систематичний і неперервний процес. Йому притаманна певна структура, яка містить три головні етапи: так звана, дальша, найближча й безпосередня підготовка [2, с. 137].

Перший етап (дальша підготовка) розпочинається ще у ранньому дитинстві, коли закладаються перші уявлення про сім'ю, родинні взаємини з прикладу власних батьків. У цій сфері важливу роль відіграють бесіди виховного і пізнавального характеру на теми сімейного життя із підлітками і молоддю в рамках діяльності молодіжних християнських організацій, під час реколекцій для молоді, в рамках діяльності літніх християнських таборів, діяльність товариств «За життя», «Рух чистих сердець» та ін.

Наступний етап підготовки молоді до подружнього життя у діяльності представників УГКЦ – так звана, ближче приготування. Аудиторія цього напрямку програми приготування до життя в подружжі – це молодь, переважно студентська чи старшокласники середніх шкіл. Зміст «ближчого приготування» до життя в подружжі полягає в отриманні знань, понять і конкретних уявлень про шлюб, про стосунки чоловіка й дружини, про любов, повагу, жертвовність та християнські підвалини будівництва міцних, щасливих відносин. На цьому етапі основними формами роботи можуть бути серії лекцій, одно- чи багатоденні семінари щодо кола визначених питань.

Заключним є етап, так званого, безпосереднього приготування до життя у християнському подружжі. Розрахований він на молодих людей, які вже прийняли рішення вступити у шлюб, тобто – наречених. Програма безпосереднього приготування до життя в подружжі включає в себе до 12-15 занять різної тематики. На цих заняттях наречені мають можливість глибше усвідомити засадничі принципи, на яких має базуватись міцна сім'я. А також отримують можливість задуматися над тим, чи достатньо вони пізнали один одного; чи готові прийняти одне одного у своє життя, даруючи себе повністю заради добра і щастя іншого, при тому не вимагаючи нічого взаємін – і подібними запитаннями.

Зміст останнього етапу глибокий і багатокомпонентний. Він передбачає таку тематику бесід: закоханість, психологія нареченства; дозрілість до подружжя в контексті дозрілості любові; будова і функціонування статевої системи; розвиток дитини у лоні матері; вагітність, пологи, грудне вигодовування; штучні методи планування сім'ї (контрацептивні, інтерцептивні та ранньоабортивні засоби); аборт; штучні репродуктивні технології; почуття, подружній діалог; прощення; життя після одруження; вплив батьків на життя молодої сім'ї (позитивний і негативний); духовність у житті подружжя та ін.

Навички, на які необхідно звернути увагу під час приготування до шлюбу пар наречених: вияв емпатії; розуміння і вирішення проблем; полегшення конфліктів; ведення діалогу і переговорів; налагодження стосунків довіри, інтимної близькості, поваги; саморозкриття і самовираження (стану, почуттів, побажань тощо); слухання; подолання сором'язливості; підтримки товариських стосунків; плекання стосунків;

приборкання гніву і роздратування; фінансової грамотності; адаптації до серйозних змін у житті (вчитися); обрання партнера для створення сім'ї.

Священик зобов'язаний обговорити з нареченими під час бесіди перед шлюбом такі питання: участь наречених у літургійному житті своєї парохії, участь у святих таїнствах, значення молитви і релігійних традицій у сім'ї, відповідальне ставлення до батьківства і своєї статевої, навички спілкування, важливість звернення за допомогою до сімейних християнських консультантів на парохії, планування своєї сім'ї (діти), думки і навички наречених у плануванні сімейного бюджету.

Підготовка молоді до сімейного життя у діяльності представників церкви дає молодим людям змогу отримати ті орієнтири в сімейному житті, на які вони можуть опертися і скористатися отриманими знаннями й порадами у складних ситуаціях. Крім цього вона скеровує молодих людей на розуміння необхідності поглиблювати свої знання про подружжя, на усвідомлення потреби постійної праці над своїми стосунками. Її мета: належна підготовка до прийняття святого Таїнства Вінчання і подальшого християнського життя у шлюбі. Основні аспекти такої роботи: 1) знайомство з основами християнської віри; 2) знайомство з літургійними відправами і святими таїнствами; 3) знайомство з основами морального вчення Католицької Церкви; 4) поглиблення молитовного життя; 5) відкритість подружжя до життя церковної спільноти; 6) місіонерське служіння християнського подружжя в сучасному світі як свідків втілення в життя Христового вчення [3, с. 16].

Підготовка молоді до подружнього життя представниками церкви знайшла своє відображення у такій формі роботи як дорадництво. У сучасному тлумаченні дорадництво – це методика, що часто використовується для соціально-педагогічної, психологічної допомоги особам, сім'ям, групам і громадам. Вона здійснюється за такими видами діяльності як надання поради, накреслення альтернатив, допомога у визначенні цілей і надання необхідної інформації.

Сьогодні церква здійснює підготовку молоді до сімейного життя через призму виконання завдань катехизи [6, с. 75]. „Пристає до різного віку катехиза – це суттєва вимога, яка стоїть перед християнською спільнотою. Адже, з одного боку, віра бере участь у розвитку особи, а з іншого, – кожний період життя зазнає виклику, щоб надати йому християнського характеру і насамперед мусить зміцнюватися виконанням щораз нових завдань християнського покликання” [4, с. 175]. Основна мета роботи – „...привести до усвідомлення непорушності гідності кожної людської особи” [5, с. 20-21]. Окремим напрямом дорадництва була і є актуальною сьогодні катехизація (проповідування віри) дорослих. Засоби катехизи: педагогіка таїнств, сповідь, Святе Причастя, реколекції, духовне наставництво.

Особливе місце у християнському вихованні дітей та формуванні у молоді правильного позитивного уявлення про подружнє життя займає статево-виховання, яке є складовою цілісного процесу християнського виховання, а не окремою його частиною. Для цього Катехитичною Комісією під керівництвом Синоду УГКЦ була складена програма статевого виховання на підставі традиції Церкви та існуючого світового досвіду.

Мета програми включає такі аспекти: допомогти батькам, катехитам, вчителям у вихованні учнів на засадах християнської моралі, зокрема в сфері статевої як дару Божого; плекати чистоту серця та покликання до святості молодої людини у всіх аспектах її життя – соціальному, емоційному, інтелектуальному та духовному; формувати у дітей та молоді розуміння єдності статевої сфери з любов'ю і відповідальністю за себе, за інших осіб та за нове життя; допомогти дітям, молоді і дорослим зрозуміти, що всі ми є істотами статевими, а стать – це набагато більше, ніж зовнішні різниці в будові тіла; виховання чистоти та подружньої вірності; приготування до подружнього життя. Програма побудована і проводиться для чотирьох вікових категорій: для підлітків віком 12-13 років, для підлітків 14-16 років, для молоді віком 17-18 років, для батьків.

У педагогічному процесі представники УГКЦ опираються на такі принципи морально-релігійного виховання: гуманізації, демократизації, народності, природовідповідності, опори на позитивне, культуровідповідності, індивідуалізації, єдності вимог різних виховних

інституцій. Засобами, за допомогою яких здійснюється та інтенсифікується виховний процес, виступають: молитва, зміст предметів релігійного циклу, духовна література й музика, спів, сакральне мистецтво, праця, спілкування та ін.

Заслужують на увагу і детальніше вивчення напрямів роботи з молодим подружжям, які здійснюються під керівництвом священників-настоятелів храмів. Вони передбачають різні моделі чи форми: реколекції, катехизація, семінари, конференції та ін. У всіх таких формах роботи з молодими сім'ями закладений глибокий педагогічний і виховний зміст.

Таким чином, об'єктивно церква у різні історичні періоди позитивно впливала на сім'ю, сприяла утворенню моногамії, тривкості шлюбу і подружньої вірності. Не втратила своєї актуальності соціально-виховна діяльність ЦГКЦ і сьогодні. Адже в Україні в останні роки відбуваються такі негативні явища як скорочення народжуваності, збільшення кількості розлучень, зростання кількості дітей народжених поза шлюбом, зростання кількості цивільних шлюбів, майже повна відсутність знань у молоді про сімейне життя. Покращення знань молоді про соціально і психологічні процеси, які відбуваються при становленні молодої сім'ї, є однією з форм зміцнення майбутньої сім'ї. А це і є важливими завданнями, які ставлять перед собою представники УГКЦ і успішно вирішують їх у своїй соціально-виховній роботі.

1. Документи Патріаршого Собору УГКЦ. Перша сесія.- Львів: Свічадо, 1998. – 325 с.
2. Життя у Христі. Моральна катехиза.- Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2004. – 180 с.
3. Загальна катехитична програма УГКЦ. – Львів, 2004. – 48 с.
4. Загальний катехитичний довідник. – Львів: Свічадо, 1999. – 300 с.
5. Катехитичне служіння в УГКЦ. Постанови синодів, розпорядження, положення, програма. – Львів, 2003. – 24 с.
6. Мудрий С. Проповідництво і катехитика (конспект лекцій). – Рим, 1993. – 174 с.
7. Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008). Джерела християнського суспільного вчення та служіння. / За заг. ред. Л. Коваленко – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2008. – 711 с.

The principles, forms and methods of work of the representatives of the ukrainian greek-catholic church while preparing the youth to family life are described in the article. the value of socio-pedagogical activity of the UGCC in the process of forming a young person as a family man is analyzed.

Key words: *Ukrainian greek-catholic church, religious organisations, socio-pedagogical activity, family man.*

УДК 373.037
ББК 74.900.56

Володимир Костів,
Людмила Головач, Оксана Тарас

МОДЕЛЬ СЕКСУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті обґрунтовується концептуальна системно-синергетична модель сексуальної культури особистості

Ключові слова: *сексуальна культура, системно-синергетична модель особистісної культури.*

Актуальність цієї проблематики полягає у грамотній сексуальній підготовці, втіленні її в практику статевої стосунків юнаків та дівчат у дошлюбний і передшлюбний період стосунків наречених та молодої сім'ї. Дослідження видатних педагогів (А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Стельмахович), вітчизняних (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, І. Бех, В. Васютинський, Л. Ваховський, О. Вишневецький, Т. Говорун, Л. Гридковець, С. Діденко, І. Зверева, А. Капська, О. Кікінежді, І. Козубовська, О. Кононко, А. Конончук, В. Кравець, Т. Кравченко, Г. Лактіонова, С. Лукашук-Федик, І. Мезеря, Н. Лисенко,

А. Марушкевич, Л. Орел, В. Поліщук, В. Постовий, О. Сечейко, І. Трубавіна, С. Харченко та ін.) і зарубіжних (А. Адлер, Т. Андреєва, Д. Бамрінд, Л. Берг-Кросс, В. Бойко, Л. Варга, Г. Вебер, І. Гребенніков, В. Зацепін, Р. Кемпбелл, С. Ковальов, Л. Ковінько, С. Кратохвіл, Л. Кольберг, С. Лаптьонок, В. Ослон, А. Співаковська, В. Титаренко, А. Харчев, Б. Хелінгер та ін.) вчених і конкретних практиків у різних регіонах нашої країни й світу дали змогу виокремити основні структурні елементи родинної, репродуктивної, статевої, інтимної, гендерної, сексуальної культур, які складають окрему конкретну інтегральну властивість особистості, а загалом сукупну загальну культуру людини в сфері статевого, сексуального родинного життя.

Сексуальна культура особистості, як предмет і мета нашого дослідження, є складовою загальної культури людини. Загальну базову культуру людини уявляємо у вигляді глобусоподібної моделі, вертикалі й меридіани якої складають площину зрізу окремої інтегральної властивості (окремої культури особистості), структура якої має однаково подібні для всіх таких культур структурні елементи, що проявляються в їх цілісному системному самовираженні на рівні трьох основних підсистем.

Наведемо побудову сексуальної культури особистості за прикладом моделі статевої культури людини (див. рис. 1), розробленої Л. Головач [1, 22-28] на основі теоретичних викладів системно-синергетичної моделі загальної культури особистості, дослідженої В. Костівим [2].

Показниками рівня сформованості сексуальної культури особистості виступають компоненти трьох підсистем:

• *першої* (сексуальні дії як результат функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи): засвоєні особою основні елементарні норми і правила сексуальної поведінки; рівень домагань особистості відповідно до реальних умов її життєдіяльності у задоволенні основних потреб; цінності, ідеали, установки в сфері сексуальних відносин; повнота розвитку й прояву функцій мотиваційної сфери тощо;

• *другої* (сексуальні відношення-ставлення особистості до ... (рис. 1) як можливість функціонування у вигляді регулятивної системи, що виявляється через актуальну сексуальну діяльність і можливість розвитку сексуальних якостей) – вироблені в процесі діяльності, спілкування і нагромадження досвіду суспільної поведінки сексуальні відношення-ставлення до: юнаків і дівчат, нареченого і нареченої, чоловіка і дружини, своєї та протилежної статі, дружби й кохання, фактів і відомостей сексуального змісту, сексуального дошлюбного досвіду та наслідків сексуальних стосунків, зовнішності та одягання (власного та чужого), частин чи повністю оголеного тіла, поцілунок і проявів залюблення, еротичних сцен, картин та розмов на сексуальні теми тощо;

• *третьої* (сексуальні якості і спрямованість особи як дві лінії якісної характеристики інтегральної властивості, що формується) – сукупність сексуальних якостей (ідентичність, бісексуальність, трансексуальність, гетеросексуальність, гомосексуальність, безпечність, адаптивність, поінформованість, рівноправність, самоцінність, чутливість, ласкавість; привабливість, принадність, красивість, чарівність, звабливість; еротичність, ніжність, епокус-ливість, романтичність, амурність, нестливість; активність, потенційність, пристрасність, відкритість, сексуальний альтруїзм, фантазійність та сексуальна спрямованість особистості (еротично-платонічна, ерекційно-лубрикаційна, еякуляторно-оргазмна та оргазмно-екстазна).

Формування інтегративних якостей сексуальної культури особистості відбувається в процесі здійснення вчинкової діяльності – у результаті спеціально зорганізованого (виховного впливу) чи спонтанного (самоорганізаційного) потрапляння особи в ситуацію вибору стосовно своєї сексуальної поведінки під час спілкування й життєдіяльності. Причому основою ціннісного самовизначення особистості в процесі такого вибору є конкретна загальнолюдська вартість: у сфері статевої культури відбувається здійснення статевої поведінки з позицій дихотомії гідності – негідності, у сексуальній культурі – насолоди та огиди, в гендерній культурі – рівноваги та нерівноваги тощо.

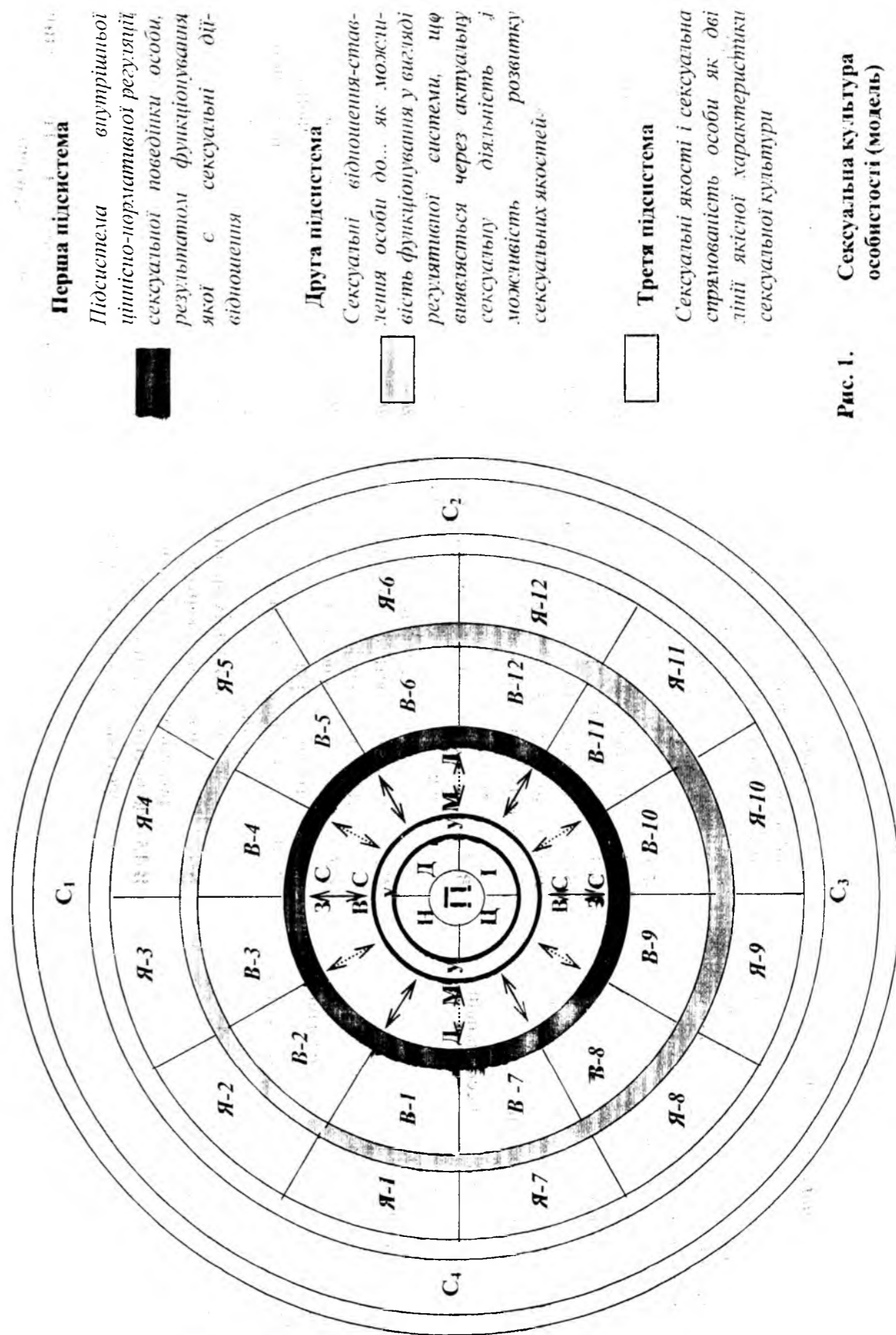
Функціональна модель сексуальної культури особистості складає дію механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції сексуальної поведінки особи, що забезпечується через здійснення окремих учинкових актів у процесі її життєдіяльності та спілкування. Зв'язок особи й середовища спричиняє виникнення певної проблемної ситуації, яка вимагає свого розв'язання. Ситуація зумовлюється суспільним благом, в яке потрапляє людина, і спричиняє певну міру напруженості відповідно до рівня володіння цими благами й актуальними потребами особи. Через зіткнення різних можливостей вирішення проблемної ситуації, поділ сексуальних цінностей у межах континууму насолоди та огиди, – актуалізується активність особи. Відповідно до властивих їй, усвідомлених нею норм та ідеалів сексуальної поведінки, сексуальних цінностей, зіставлення рівня домагань з самооцінкою особи, а також у зв'язку з наявними в неї певних установок, сформованих у результаті складної системи мотивації (з можливим підключенням внутрішніх і зовнішніх стимулів), реалізується конкретна сексуальна дія-ставлення.

Завершення цього процесу веде до відповідного розвитку конкретної сексуальної якості особистості за рахунок впливу на цю якість тієї дії-ставлення, яка відбулась, тобто до встановлення рівня сформованості інтегративних сексуальних якостей, спрямованого в позитивну чи негативну сторону. У свою чергу, сексуальні стосунки-ставлення, як відповідний зв'язок між сексуальними якостями особи та охарактеризованим циклом дії механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції сексуальної поведінки, багаті й здатні на нові проблемні ситуації і т. д.

У результаті постійного повторення циклу – у різноманітності сексуальних стосунків, у які потрапляє особа, – проходить збагачення однієї чи декількох інтегративних сексуальних якостей, актуальних саме для того чи іншого виду сексуального відношення-ставлення.

Сукупність тією чи іншою мірою сформованих сексуальних інтегративних якостей суттєво впливає на сексуальну спрямованість, що пронизує всі інтегративні сексуальні якості і ставлення особи. У сексуальній культурі розрізняють чотири види сексуальної спрямованості особистості: 1) *еротично-платонічна* – в основному здійснення сексуальних учинків з платонічних позицій, тобто насамперед врахування інтересів партнера, безкорислива спрямованість на позицію іншого, безумовна любов, сприйняття іншого, не рахуючись зі своїми інтересами; 2) *ерекційно-любрикаційна* – в основному ерективна позиція – спрямованість на сексуальний об'єкт, але й врахування позиції задоволення своєї статевої потреби; 3) *еякуляторно-оргазмна* – здійснення сексуальної дії-ставлення більшою мірою для себе, але з врахуванням інтересів і сексуального партнера; 4) *оргазмно-екстазна* – повна егоїстична сексуальна спрямованість на себе, досягнення своєї найвищої насолоди, що часто супроводжується безумовним несприйняттям позиції статевого партнера.

Сполука, поєднання виділених елементів (механізму ціннісно-нормативної регуляції сексуальної поведінки, сексуальних ставлень-стосунків, сексуальних якостей і спрямованості особи) забезпечує появу й розвиток інтегральної системної властивості – у даному випадку сексуальної культури, а загалом – і загальної базової культури особистості. Причому кожний із виділених елементів виступає водночас конкретним показником рівня сформованості сексуальної культури особистості. В результаті отримуємо близько 60 параметрів, за якими можна діагностувати як рівень розвитку окремих якостей (домінування відповідних ставлень, усвідомлення сексуальних норм, ідеалів, ціннісних орієнтацій, установок, мотиваційно-смыслові регуляції вчинкової дії в сфері сексуальних відносин), так і в сукупності рівень сформованості блоків „Сексуальні стосунки-ставлення”, „Сексуальні якості”, „Модель поведінки (потреба, ціннісно-нормативна, мотиваційна сфери та рівні домагань і самооцінки особистості)”, „Системна функція (спрямованість сексуальної діяльності особи)”. У зв'язку з цим, звичайно послуговуються розробленою сукупністю діагностичних методик, центральне місце серед яких займає експрес-діагностика рівня сформованості окремої інтегральної властивості особистості (у нашому випадку сексуальної культури), побудована на основі технологічного підходу „Кваліметричний профіль”.

Перша підсистема

Підсистема внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції сексуальної поведінки особи, результатом функціонування якої є сексуальні дії-відношення

- П - потреби
- Н - норми сексуальних відносин
- Д - рівень домагань
- Ц - цінності в сфері сексуальних відносин
- І - ідеали
- У - соціальні установки
- М-Д - мотив - сексуальна діяльність
- Д-М - сексуальна діяльність - мотив
- В-С - внутрішні стимули
- З-С - зовнішні стимули

Друга підсистема

Сексуальні відношення-ставлення особи до... як мета і результат сексуальної діяльності і можливість розвитку сексуальних якостей

- В-1 - до юнаків і дівчат
- В-2 - до нареченого і нареченої
- В-3 - до чоловіка і дружини
- В-4 - до евосі та протилежної статі
- В-5 - до дружини й кохання
- В-6 - до фактів і відомостей сексуального змісту
- В-7 - до сексуального дошлюбного досвіду та наслідків сексуальних стосунків
- В-8 - до зовнішності та одягання (власного та чужого)
- В-9 - до частини чи повністю оголеного тіла
- В-10 - до поцілунків і проявів залицяння
- В-11 - до вроди і зовнішніх принад
- В-12 - до еротичних сцен, картин і розмов на сексуальні теми
- В-13 - до пестощів і дотиків до еротичних зон голови і тіла

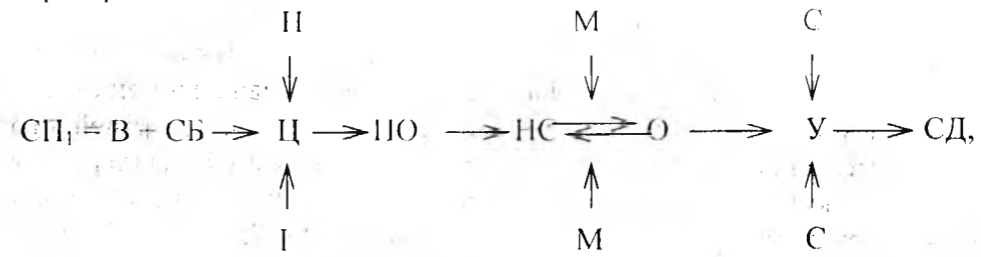
Третя підсистема

Сексуальні якості і сексуальна спрямованість особи як дві лінії якісної характеристики сексуальної культури

- Я-1 - бісексуальність і гетеросексуальність
- Я-2 - ідентичність і безпечність
- Я-3 - адаптивність і ласкавість
- Я-4 - транссексуальність і гомосексуальність
- Я-5 - рівноправність і сексуальний альтруїзм
- Я-6 - поінформованість і відкритість
- Я-7 - потенційність і самоцінність
- Я-8 - красивість і звабливість
- Я-9 - принадність і еротична чутливість
- Я-10 - ніжність і романтичність
- Я-11 - чарівність і спокусливість
- Я-12 - пристрасність і фантазійність
- Я-13 - цесцівність і активність
- С₁₋₄ - сексуальна спрямованість особи:
 - 1) еротично-платонічна,
 - 2) ерекційно-лобрикаційна,
 - 3) сякулятивно-оргазмна,
 - 4) оргазмно-екстазна

Додаток до рис. 1. Роз'яснення умовних скорочень

Розкриття сексуального процесу на рівні першої підсистеми охоплює передумови виникнення сексуальної проблеми (вимоги суспільства до сексуальних стосунків плюс сфера соціальних засобів, що включає суспільне благо) та власне його зміст, який схематично можна розкрити таким чином:

де: СП₁ – сексуальний процес на рівні першої підсистеми сексуальної культури особи; В – суспільні вимоги до сексуальної поведінки людини; СБ – суспільне благо, спрямоване на задоволення і формування потреб (біологічних, соціальних, економічних, духовних), норм, ідеалів, цінностей, установок, мотивів сексуальної поведінки; П – сексуальні норми; Ц – сексуальні цінності; І – ідеали; ПО – потреби особи; НС – насолода; О – огида; М – мотиви; У – соціальна установка; С – стимули; СД – сексуальна діяльність.

Звідси, сексуальна культура особи визначається як інтегральна системна властивість, що характеризується мірою сформованості суспільно-значущих сексуальних якостей, які становлять результат дії механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції сексуальної поведінки та сексуальних стосунків-ставлень, що проявляються в процесі життєдіяльності та спілкування особи.

1. Головач Л. Статева культура особи як інтегральна системна властивість: концептуальний підхід // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2000. – № 4. – С. 22–28.

2. Костів В. Методика виявлення рівня моральної вихованості дітей із неповних сімей. – Івано-Франківськ, 1996. – 132 с.; Костів В. Методологічні основи побудови концепції особистісного розвитку // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 48-54; Костів В. Моральне виховання дітей із неповних сімей. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 304 с.; Костів В. Моральна культура особистості школяра: Монографія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 320 с.; Костів В. Спрямованість як системна властивість особистісної культури людини // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – Вип. 26-27. – С. 90-96; Дерев'яко П., Костів В. Формування громадянської культури особистості школяра: Монографія. – Івано-Франківськ: Видавць "Підприємство Костів В.В.", 2009. – 320 с.

The article outlines the conceptual system-synergetical model of sexual culture of a personality.

Key words: sexual culture, system-synergetical model of personal culture.

УДК 371.018
ББК 74.900.5

Ірина Кутнякова

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ У ПІДГОТОВЦІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ В 70-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти підготовки старшокласників до сімейного життя в загальноосвітніх закладах. Автор розглядає заходи, форми та методи роботи шкіл в 70-рр. ХХ століття, які були пов'язані з підготовкою учнів до сімейного життя.

Ключові слова: сімейне життя, загальноосвітня школа, старшокласники, сім'я.

За роки прийняття незалежності в нашій країні, суттєво змінюється виховна робота зі старшокласниками з питань підготовки до сімейного життя в загальноосвітніх закладах. Це

помітно з появою таких явищ: збільшення в країні розмежування сімей за рівнем прибутків; зростання кількості розлучень, позашлюбних дітей; руйнування традиційної структури родини (збільшення кількості неповних, материнських, альтернативних, марінальних сімей); зміни старих, загальноприйнятих норм поведінки, характеру подружніх стосунків, ставлення загальноосвітньої школи до виховання.

Одна з причин такого зростання соціальних проблем серед підлітків, полягає не тільки в політичних, економічних умовах країни, але і в тому, що навчально-виховні заклади недостатньо приділяють уваги формуванню готовності старшокласників до сімейного життя, в тому числі й через обмеження міри втручання у внутрішнє життя сім'ї, оскільки стосунки в кожній окремій родині можуть формувати лише її члени. Це було пов'язане з тим, що в кінці 80-х років головою Держкомітету з питань народної освіти О. Ягодіним було фактично санкціоновано скасування курсу «Етика й психологія сімейного життя», що і призвело до провалу педагогізації сімейного життя [5, с. 4-5].

У зв'язку з загостренням положення сім'ї зростає необхідність пошуку найбільш ефективних способів вирішення цієї проблеми. На нашу думку, велику допомогу може зробити вивчення досвіду діяльності загальноосвітньої школи, нагромадженого в минулі періоди, а саме в 70-ті роки ХХ століття. Вважаємо, що вивчення цього досвіду може бути включено в лекційні й спеціальні курси, у проведення семінарських занять; матеріали дослідження цієї проблеми можуть зацікавити широке коло громадськості, в тому числі наукову інтелігенцію, соціальних працівників, сімейних соціальних педагогів, психологів, вчителів-предметників.

Проблема підготовки підлітків до сімейного життя в нашій країні має свою історію. Її витoki знаходимо у багатовіковій масовій практиці виховання: народній педагогіці, ідеях народництва й гуманізму, добродійності, які знайшли своє втілення в працях П. Кропоткіна, М. Пирогова, А. Макаренка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Шацького та ін. Варто зазначити, що найбільша кількість сучасних історико-педагогічних досліджень, у яких розкривається зміст провідних педагогічних категорій та понять, охоплює період 1970-1980 рр. Про це свідчать публікації й теми дисертаційних досліджень із проблем готовності старшокласників до сімейного життя, зокрема, таких авторів як: Л. Богданович, С. Крючков, Б. Шапіро, С. Шуман (зростання конфліктності подружжя), С. Кратохвіл, Н. Обозов, А. Обозова (проблеми несумісності подружжя); К. Вітек, В. Кемиров, В. Сатир, Т. Трапезникова (зниження культури сімейних взаємин), Т. Андреева, А. Лідіна, М. Наріцин, В. Шейнов (збільшення кількості розпаду сімей), В. Беляєв, Л. Ваховський, Б. Горячев (соціальне виховання в сім'ї та школі). У сучасній педагогічній і віковій психології, на думку багатьох учених (І. Бех, Я. Коломійський, Ю. Миславський, Л. Снігур, М. Римащевський та ін.), недостатньо відпрацьовані умови цілеспрямованого формування моральної готовності старшокласників до сімейного життя.

У часи Радянського союзу загальноосвітня школа займала провідну роль у системі підготовки старшокласників до сімейного життя. Радянський союз був зацікавлений у тому, щоб у державі була міцна, щаслива родина [5, с. 3]. Тому в 70-рр. ХХ ст. у загальноосвітніх школах вводиться курс «Етика й психологія сімейного життя», факультативні заняття «Основи радянської родини і сімейного виховання», «Основи моральної підготовки старшокласників до сімейного життя» і т. под., клуби для юнаків і дівчат.

Основна мета діяльності загальноосвітньої школи у підготовці старшокласників до сімейного життя, як зазначала Л. Хринкова, полягала в тому, що школа насамперед повинна підготувати не тільки майбутнього громадянина, але й майбутнього сім'янина – чоловіка і батька, дружину і матір, навчити підлітків проживати змістовне й красиве життя, і, найголовніше, вміти самому zorganizувати своє життя [4, с. 3].

Ю. Смородська в дисертаційному дослідженні «Соціалізація старшокласників в умовах сімейних відносин» (1973 р.) вказувала на те, що підготовка старшокласників до сімейного життя у загальноосвітніх школах відбувалася за спеціальною шкільною програмою, яка включала психологічні, фізіологічні, гігієнічні знання, питання економіки та права,

елементарні знання з педагогіки. Все це мало виробляти у підлітків більш серйозне ставлення до питань створення своєї родини [1, с. 114].

Діяльність загальноосвітньої школи з питань підготовки підлітків до сімейного життя полягала, насамперед, у тому, що на уроки «Етики і психології сімейного життя» запрошувались юристи, які знайомили учнів із сімейним законодавством, економісти – з сімейним бюджетом. Організовувались зустрічі зі щасливими сімейними парами, які ділилися своїм життєвим досвідом, батьками, розповідали про методи виховання своїх дітей. Вчителі цього курсу організовували відкриті заняття, де активізували та формували в учнів правильне відношення до сімейного життя. Мета цього курсу полягала у тому, щоб «озброїти» юнаків та дівчат загальними знаннями про шлюбні сімейні стосунки, сформувані у них уявлення про ідеальну родину: потреби в її створенні, уміння правильно будувати внутрісімейні відносини і виховувати майбутніх дітей [2, с. 6-7].

На уроках етики і психології сімейного життя організовувались виставки книг, журналів, газетних статей із питань дружби, любові, сімейного життя; вивішувались плакати з висловлюваннями письменників, філософів, вчених, політичних діячів, що стосувалося теми заняття. Учні активно брали участь в обговоренні запропонованих тем, читали вірші, дискутували з проблемних питань. Проте у викладанні цього курсу виникали суттєві труднощі. Вони були пов'язані з тим, що вчителі недостатньо володіли загально-теоретичними і методичними знаннями, мали слабку професійну підготовку з питань статевої відносин, розглядали її як галузь заборонену, ганебну для обговорення. Тому у вищих навчальних закладах були введені обов'язкові спецкурси для майбутніх викладачів етики та психології сімейного життя з методики статевого виховання учнів та їх підготовки до сімейного життя.

Торкаючись факультативних занять у загальноосвітніх школах, варто зазначити, що вони проводилися серед учнів 9-10-х класів, по одній годині на тиждень. Мета факультативів полягала в отриманні знань, опосередкованої допомоги для зміцнення та перетворення родини на комуністичних початках, поліпшення здоров'я і сімейного виховання дітей [3, с. 31].

Основними завданнями було: підсумувати і ввести у систему всі розрізнені знання про сім'ю, родину, отримані за період їх навчання в школі; озброїти підлітків теоретичними науково-обгрунтованими знаннями про родину та сімейне виховання; прищеплювати юнакам та дівчатам відповідальне ставлення до шлюбу, народження та виховання дитини [3, с. 31].

Факультативи «Основи радянської родини і сімейного виховання», «Основи моральної підготовки старшокласників до сімейного життя» працювали за такими напрямками:

- морально-психологічний (передача психолого-педагогічних знань; самовиховання, самоосвіта; пізнання самого себе та іншого; надбання навичок управління своїм характером; оволодіння почуттями, керування вчинками);
- сексологічний (отримання старшокласниками необхідних знань, пов'язаних зі взаєминами статей; виховання правильних стосунків юнаків та дівчат);
- педагогічний (передача майбутнім батькам основ знань із педагогіки сімейного виховання [3, с. 32-33].

На факультативах розглядалися такі теми: «Особистість», «Загальні поняття про світогляд», «Самовиховання», «Питання господарсько-економічної підготовки» та ін.

Цікавим є той факт, що серед учнів 7-8-х класів проводилися бесіди з питань статевої освіти: для дівчат (теми «Особливості статевого дозрівання дівчат», «Гігієна дівчачини та її здоров'я»); для хлопців (теми «Гігієна юнака та його здоров'я», «Про шкідливість куріння») та ін. Серед учнів 9-10-х класів статево виховання проводилося за темами: «Про шкідливість раннього статевого життя», «Материнство – природна функція жіночого організму», «Про любов та дружбу», «Про шкідливість алкоголю», «Про статево захворювання» тощо.

Таким чином, можна запевнити, що факультативи були спрямовані на підготовку старшокласників до сімейного життя, де вони отримували знання з психології, фізіології, гігієни людини, етики, естетики, медицини та економіки.

На думку С. Черепової, із часів вступу СРСР у період розвинутого соціалізму з питань підготовки старшокласників до сімейного життя відбувалось удосконалення ідейно-політичного та морального виховання підлітків у навчальному процесі [5, с. 15]. Це видно з того, що у нових програмах із рідної мови, літератури, історії значно ширше, ніж у наступні роки, подано матеріали про колективізм, дружбу, відносини між статями, моральні основи сімейного життя.

Так, основою шлюбу та родини у навчальному процесі було: первинне ознайомлення на уроках читання з відносинами у родині, з питаннями любові та дружби; формування на уроках літератури уявлення про любов, дружбу, стосунки між статями, знайомство з марксистсько-ленінськими поглядами на сім'ю і шлюб в аналізі художніх творів, розкриття моральних ідеалів сім'янина соціалістичного суспільства в творах радянських авторів; розширення поглядів і понять на уроках історії про сім'ю, як соціальне явище, у вивченні суспільно-економічних формацій; показ зміни шлюбно-сімейних стосунків у процесі розвитку суспільства та зумовленості цих відносин матеріальними умовами життя суспільства, його культурним рівнем, ідеологією; розкриття характерних рис родини: просвітництво про роль жінки в роки соціалізму; вивчення положень Конституції СРСР про родину в розвинутому соціалістичному суспільстві; оволодіння теорією комуністичної моралі на курсах суспільствознавства; освоєння моральних принципів «взаємоповаги в родині, турботи про виховання дитини»; ознайомлення на курсах «Основи Радянської держави та права» з правовими основами родини та шлюбу в СРСР: знайомство на уроках ботаніки, анатомії, зоології, фізіології людини з історією розвитку органічного світу та створення людини, збагачення знань із санітарії та гігієни; формування уявлень, понять і почуттів дружби, товаришування, любові на уроках музики, малювання, фізкультури; оволодіння в процесі трудового навчання знаннями й навичками, необхідними для успішної діяльності в суспільстві та родині [5, с. 19-20].

Таким чином, можна зазначити, що досвід передових учителів 70-х рр. у навчальному процесі дієвим чином формував у старшокласників моральні основи сімейного життя завдяки вивченню діяльності В. Леніна, його творів, документів КПРС із питань моралі.

Одне із найбільших надбань 70-х років із проблеми підготовки старшокласників до сімейного життя в загальноосвітніх закладах належить видатному українському педагогу В. Сухомлинському. Він вважав, що для формування позитивних якостей сім'янина у загальноосвітніх закладах необхідно: а) формування моральних уявлень про шлюб і сім'ю (дружба, кохання, відданість, вірність, обов'язок, честь, гідність, відповідальність тощо); б) формування морального ідеалу сімейного життя; в) розвиток моральних почуттів, що визначають поведінку людини у сімейному житті (особиста симпатія, повага, прив'язаність тощо); г) формування моральних переконань, на яких ґрунтується кохання, шлюб, сім'я; д) оволодіння позитивним досвідом моральних відносин між статями [6, т. 1, с. 313].

Велику увагу В. Сухомлинський приділяв формуванню взаємин дітей різної статі, збагаченню духовного світу хлопчиків і дівчат, гармонії у них духовного і фізичного, їх взаємоповазі. Однією з умов успіху в підготовці старшокласників до сімейного життя вважав чуйність і глибоку повагу вчителя до їх інтимного світу.

Дослідження діяльності загальноосвітніх шкіл у підготовці старшокласників до сімейного життя в 70-ті рр. ХХ ст. показало, що школа приділяла велику увагу досліджуваній нами проблемі, була логічно побудована низка програм і методів підготовки підлітків до сімейного життя: 1) у школах існували чіткі програми з вирішення цього питання; 2) вводилися спецкурси та факультативи (готували підлітків до майбутнього сімейного життя, у них передбачалися, як зазначалося вище, зустрічі з різними фахівцями, щасливими родинами, відкриті заняття, застосування на уроках наочного матеріалу, показ плакатів, фільмів); приділяли увагу літературній творчості та ін. (на наш погляд, ці заходи виховували у дитини відповідальність за свої дії, добре ставлення один до одного); прищеплювали прагнення до здорового способу життя; 3) підготовка старшокласників до сімейного життя проводилась не тільки на визначених спецкурсах та факультативах, а й на уроках літератури,

історії, біології, зоології, анатомії, фізіології людини, музики, малювання, трудового навчання та ін.

Таким чином, підсумуємо, що підготовка старшокласників до сімейного життя в загальноосвітній школі 70-х років ХХ століття чітко відрізнялася від сьогоденної відсутності такої системи в означеному напрямі. Вважаємо, що нинішні вчителі та сучасна Українська держава повинні звернутися до позитивного досвіду Радянського союзу, надбань викладачів і науковців того часу для того, щоб налагодити в майбутньому цілеспрямовану систему підготовки старшокласників до сімейного життя.

1. Смородская Ю. Социализация старшеклассников в условиях семейных отношений: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ю. Смородская – К., 1973. – 184 с.
2. Тимошенко Л. Воспитание старшеклассника: Кн. для учителя. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1990. – 191 с.
3. Тимофеева Л. Нравственная подготовка старшеклассников к семейной жизни. В помощь учителю. – Фрунзе: Мектеп, 1982. – 80 с.
4. Хрипкова А. Разговор на трудную тему. – М., 1970. – 140 с.
5. Черепова Е. Нравственная подготовка учащихся к семейной жизни в теории и практике советской школы (1917-1977 гг.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 „Общая педагогика и история педагогики” / Е. Черепова. – Тбилиси, 1978. – 20 с.
6. Українська педагогіка у персоналіях: у 2 кн. – Кн. 2 : навч. посіб. / за ред. О. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.

Theoretical and practical aspects of preparation старшеклассников рассматриваются In article to household life in general school. The Author рассматриваем the actions, methods and the forms of the functioning(working) the school in 70- years XX centuries, связанные with preparation schoolboy to household life.

Keywords: household life, general school, pupils in his senior year, family.

УДК 392.1 + 37.017.92

ББК 74.905

Галина Лемко, Галина Гуменюк

ПЕРЕДВЕСІЛЬНІ ОБРЯДИ ЯК ФАКТОР СТВОРЕННЯ СІМ'Ї

У статті розкриті особливості передвесільних звичаїв, які супроводжувалися іграми, музикою, танцями, піснями, набуваючи характеру народного свята.

Ключові слова: сім'я, передвесільна обрядовість, сватання, оглядини, заручини, благословення, весілля, барвінок, коровай, церковні заповіді.

Постановка проблеми. Створенню сім'ї у народі завжди надавалось надзвичайно великого значення. Найважливіші етапи життя людини і окремі стадії розвитку сім'ї завжди супроводжувалися різноманітними обрядами і звичаями. У структурі передвесільної обрядовості знайшли відображення народна мораль, етичні норми та світоглядні уявлення, що формувалися протягом століть.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку проблеми, притрєченої передвесільним обрядам і звичаям різних регіонів України внесли праці В. Борисенко, О. Воропая, В. Горленко, С. Домбровського, В. Паулюк, Р. Скульського, В. Скуратівського, М. Стельмаховича, Г. Танцюри, І. Тюрменко, М. Шубравської та ін.

Мета статті – розкрити особливості передвесільних українських народних звичаїв та обрядів.

Виклад основного матеріалу. Весілля в традиційному суспільстві з давніх-давен було однією з найважливіших подій у житті як окремої людини, так і цілої громади. Воно складалося з певних обрядових актів, загальна схема яких формувалася в окремих культурах протягом століть. Традиційний український обряд весілля умовно поділяється на три цикли:

передвесільний, власне весільний і післявесільний. У різних етнографічних районах України кожному з них були властиві свої ритуали, обряди і звичаї.

До передвесільного циклу належать обряди, пов'язані з досягненням згоди молодих і їх родин на шлюб: запити, сватання, оглядини й заручини. У кожному з цих етапів присутні компоненти духовності а саме: запити – це попереднє розвідування родиною молодого про наміри батьків молодої. Цей термін був поширений переважно на Харківщині та Сумщині; на Чернігівщині й Кіровоградщині – “допити”, на Івано-Франківщині – “визнавки”. На розвідини йшли мама або тато молодого чи хтось із близьких родичів. У кінці XIX – на початку XX ст. звичай попереднього розвідування щодо згоди на сватання перетворюється у ввічливе попередження про прихід сватів [6, с. 229].

Власне весіллю передували такі дії, як вивідини й сватання. Щоб не “дістати гарбуза” (“потягти ковша”, “облизати макогон”), хтось із найближчої рідні хлопця нібито випадково заходив до батьків дівчини й намагався дізнатися про шанси їхнього претендента на її руку і серце. У XX столітті сватання найчастіше відбувалося вже за домовленістю молодих людей.

Сватати дівчину молодий ішов зі сватами: батьком і близькими родичами – шанованими одруженими чоловіками. Взявши хліб і палиці, вони приходили до хати дівчини. За старшого старосту, як правило, вибирали гострого на язик і дотепного чоловіка, який умів аргументно виголосити традиційну промову про мисливців, які побачили на снігу слід куниці-красної дівичі (центральні регіони України), або приходили торгувати теличку (Гуцульщина), або напивували собі “прачку та цвачку” (Полтавщина). Дівчина, яку обов'язково запрошували до хати, мала при цьому сором'язливо стояти й колупати ніч. На знак згоди вона розрізала принесений хліб зі словами: “Ріжу що хлібину, а ви мене прийміть, як свою дитину” (Харківщина) і подавала старостам рушника на хлібі. Приймаючи дар, старости кланялися і промовляли: “Спасибі й дівчині, що рано вставала, тонко прядла і хороші рушники придбала” (Полтавщина) [7, с. 20].

Після цього домовлялися про оглядини й заручини. На оглядинах батьки дівчини знайомилися ближче з майбутньою ріднею, її статками. За народними уявленнями, це дійство набирало юридичної сили і подекуди називалося “малим весіллям”. Сватання – перша зустріч представників молодого з молодою та її батьками для досягнення згоди на шлюб. В Україні посередників при сватанні найчастіше називали «старостами», але трапляються також назви “сват”, “посланець”, “сватач”, “говорун”. У старости просили, як правило, близьких родичів, поважних одружених чоловіків. Оскільки успіх сватання залежав і від уміння вести розмову, то при виборі старшого старости брали до уваги такі риси влачі, як комунікабельність і дотепність.

На знак згоди сватів перев'язували рушниками, або підносили їм на хлібі хустки чи рушники. Нареченого дівчина перев'язувала хусткою. У випадку відмови старостам підносили гарбуз або макогін (на Західній Україні). При позитивній відповіді нареченої обговорювали попередньо питання про придане [5, с. 184].

Після сватання відбувалися оглядини (обзорини) і заручини. Заручини були найважливішим елементом передвесільного циклу. Назва “заручини” походить від обрядового з'єднання рук молодих на хлібі, зерні, що, за народним звичаєм, набирало юридичної сили. Заручини за своєю структурою і функціями нагадували весілля. Молодий і молода з друзками запрошували гостей, сватів і родичів до хати молодої, де відбувалася церемонія поєднання двох родів. Власне, довкола цієї ідеї і вибудовувалася вся передвесільна обрядовість. Вона включала три основні ритуальні дії: посад, благословення та обдарування.

Під час церемонії посаду молоді висловлювали взаємну згоду на шлюб, який освячувався двома родами. Символами єднання були рушник та хліб. Молодих виводили на посад, старший староста накривав рушником хліб, що лежав на столі, клав на нього руку дівчини, зверху – руку хлопця і перев'язував їх рушником. Після цього молода перев'язувала старостів рушниками, а всіх присутніх обдаровувала хустками, полотном або сорочками. У

Карпатах, де збереглися більш архаїчні обряди, цей ритуал здійснювала мати дівчини: вона обсипала молодих пшеницею та білою вовною і подавала їм мед, котрий символізував єдність молодих та їхніх родів.

Потім починалося урочисте благословення молодих їхніми батьками. Останні, за звичаєм, сідали на лаву, застелену кожухом (символ благополуччя родини), а староста підводив до них молодих за хустку: один кінець він тримав сам, а два інших – молоді. Батьки хлібом-сіллю тричі благословляли наречених, а молоді, стоячи на рушнику, тричі вклонялися батькам, приймаючи благословення. Наприкінці родичі обмінювалися подарунками, а головне – обдаровували наречених: як правило, не обходилися рушниками та хустками, а дарували худобу чи клапоть землі.

Традиція ставати молодим на рушник дійшла до наших днів. Цей обряд існує і під час офіційної реєстрації шлюбу в палацах одруження. На ознаку того, що дівчина і хлопець заручені, вони обмінювалися персями і, крім того, отримували певні атрибути: наречений – барвінкову квітку, наречена – червону стрічку або квітку (на Буковині – траву). Дівчина після заручин до весілля ходила прибрана в квіти, стрічки [4, с. 30].

Між заручинами та весіллям відбувалася підготовка до торжества, обставлена низкою обрядів. Основними тут були дівич-вечір (або барвінкові обряди), бгання (замішування) короваю.

В українців вічнозелений барвінок завжди вважався символом вічності кохання та шлюбу і, природно, одним із головних елементів весільної обрядовості. Збирати барвінок ішли в супроводі музик із хлібом, вівсом та горілкою.

У Галичині прийнято було йти по барвінок усією молодіжною громадою, на Бойківщині молода йшла з друзками та малим хлопцем, на Закарпатті – лише друзки молодої та молодого, а на Наддніпрянщині – невелика група молоді, котра мала виготовити вінок як прикрасу до короваю. Виготовлені з барвінку вінки іноді мазали медом, додавали кілька зубців часнику (як оберегуючий знак), влітали кигиці вівса, клали вінки на хліб і несли їх до батьків на благословення. У західних районах: більш поширеними були вінки, котрі плели у так звані барвінкові дні [3, с. 196].

На Гуцульщині вінок змащували медом і вкривали позолотою. Дівчина не знімала його аж до шлюбу, навіть спала у ньому, бо, якщо вінок пропаде, – не буде щастя у подружньому житті. Вінками не тільки прикрашали молодих та друзок, а й вдягали на руки всім, кого запрошували на весілля [1, с. 36]. У східних та центральних районах України більш поширеним передвесільним обрядом був дівич-вечір (дівичник, вечорина, дружбини, пироги та ін.), також пов'язаний із барвінковими обрядами.

Дівич-вечір влаштовували напередодні весілля як символ прощання з самотнім життям, і робили це окремо в оселях молодої та молодого. Особливо ліричність визначалися такі вечорі у дівочій громаді. Саме там «завивали» весільне гільце (вільце) – вишневу чи соснову гілку, прикрашену стрічками та жмутками колосків, – символ незайманості, краси та молодості. При цьому дотримувалися традиції, щоб деревце мало непарну кількість гіллячок.

Гільце шукали й вирубували хлопці-боари, рідше (на Покутті) гільце мусив вирубати для молодої сам молодий. Церемонія виття гільця була дуже урочистою. Найчастіше першими його прикрашали молода або молодий. Опісля вили гільце друзки, дівчата, свахи. Виготовляли тут і квітки та вінки для молодих. Одягання вінків супроводжувалося певними ритуалами: на долівці розстеляли біле полотно, на нього ставили хлібну діжу, зверху клали подушку, і на все це сідала молода, яку мав розплести молодший брат.

Після розплітання коси дівчата прикрашали голову молодої весільним вінком, якому належала особлива роль у весільному обряді. Весільний вінок нареченої символізував її квітучу красу та молодість, був він барвистим, яскравим.

Найбільш поширеною формою короваю в Україні була висока кругла паланиця, оздоблена квітами, шишками, пташками з гіста. Все це в народному уявленні символізувало багатство, плодovitість, подружню вірність. Різновидом короваю в Подністров'ї та на Закарпатті були круглі плетені калачі з отвором посередині під назвами: крученик, калач

тощо. На Гуцульщині – сирні калачі – малі і великі. Ще однією формою печива на весілля були різноманітні вироби прямокутної, продовгуватої, шпетої форми, прикрашені барвінком, калиною, колосками жита чи пшениці. Ці вироби називаються калач, лежень, батько, покраса, пара, полюбовники, як зазначала В. Борисенко у своїх працях [1, с: 38]. До короваю співали багато обрядових пісень (особливо в центральних областях), коментуючи хід самого обряду, починаючи від вчипення і замішування тіста.

Напередодні означеного дня весілля в хаті нареченої готували «придане» – посаг, і в п'ятницю ввечері перевозили його до молодого. Хоча в багатьох матеріалах можна прочитати, що придане забиралось разом із молодою весільним поїздом. Невід'ємною частиною весільного обряду була скриня. На скриню клали подушки, рядна, ліжники, а в скриню – одяг, полотно та інші речі. Скрині були мальовані, розписані.

Існував ще один етап передвесільної обрядовості – церковні оповіді. Протягом трьох тижнів перед шлюбом священик у церкві оголошував громаді про намір і згоду молодих одружитися. Це надавало події громадського статусу і можливості парафіянам виявити своє ставлення до молодих, їх родичів. Протягом усього періоду між заручинами і вінчанням сусіди і знайомі мали право повідомити священику все, що могло стати на перешкоді укладанню шлюбу [2, с. 62].

Для того, щоб з'ясувати, як ставиться сучасна молодь до українських передвесільних звичаїв, ми провели анкетування серед студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». Виянилось, що нашим молодим людям подобаються українські передвесільні обряди. Найбільш відомі їм такі українські звичаї як сватання, заручини, благословення, випікання короваю та церковні заповіді. Але слід відзначити, що сільська молодь краще обізнана зі звичаями, ніж молодь з міста. Проте, відповідаючи на запитання про використання українських народних обрядів перед власним весіллям, 94 % опитаних відписали, що хотіли б виходити заміж у відповідності до українських звичаїв.

Висновки. Таким чином, однією з найважливіших і найбагатших частин культури українського народу є його сімейні звичаї та обряди. Вони дають нам змогу уявити, як жили наші предки в сиву давнину, як вони ставились один до одного, які думки та погляди були у них відносно сімейного життя. Відродити традиції весільної обрядовості – означає зробити важливий крок до повернення скарбниці української духовної культури, що має величезне виховне значення у розбудові нації.

1. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження / В. Борисенко. – К.: Вища школа, 1988. – 188 с.

2. Горленко В. Нариси з історії української етнографії / В. Горленко. – К.: Либідь, 2008.

3. Культура і побут населення України: навчальний посібник / В. Наулко, Л. Артюх, В. Горленко. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

4. Культурологія: теорія та історія культури: навч. посібник / За ред. І. Тюрменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.

5. Курочкін О. Традиційна громада і побут / О. Курочкін // Українознавство. – К.: Наукова думка, 1994. – С.180–193.

6. Українське народознавство: навч. посібник / За ред. С. Павлюка, Г. Горинь, Р. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.

7. Яринко Л. Звичаї українського весілля / Л. Яринко. – Тернопіль: Богдан, 2007. – 48 с.

In the article of exposed feature of wedding customs, which was accompanied by games, music, dances, songs, collecting character of folk holiday.

Key words: family, before wedding customs, asking in marriage, bride-shows, betrothing, benedictions, wedding, periwinkle, round the loaf of bread, church commandments.

СТРУКТУРА ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті розглядається структура підготовки молоді до сімейного життя. Охарактеризовано роль сім'ї у процесі становлення та розвитку особистості. Розкрито важливість екуменної соціалізації та діяльності освітніх закладів.

Ключові слова: соціалізація, сім'я, молодь.

Сучасні соціально-політичні, економічні та інформаційно-комунікаційні трансформації вимагають становлення соціально зрілої особистості, здатної увійти в професійні структури та відносини; оволодіти соціальні ролі – соціальні функції, яких суспільство вимагає від суб'єкта, який займається певним видом діяльності. Однією із соціальних ролей є створення сім'ї. Тому, враховуючи вищезгадані вимоги, на сьогоднішній день постає питання підготовки молоді до сімейного життя у досить широкому контексті.

Дослідження готовності молоді до створення сім'ї представлені широким колом науковців. Морально-педагогічні проблеми готовності висвітлені у працях В. Барського, О. Киричука, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, І. Трухіна, В. Чудновського та ін.; соціально-педагогічні, етичні питання підготовки молоді до сімейного життя досліджували М. Алексєєва, Т. Афанасєва, П. Берн, Дж. Браззов, Т. Буленко, І. Гребенніков, Т. Гурко, Д. Джонсон, В. Зарайченко, К. Ізард, В. Кравець, Дж. Роланд, А. Суворова; формування статевої евідомості, ідентичності та їхньої ролі у психологічній готовності до шлюбу представлені у дослідженнях М. Боришевського, В. Васюгинського, Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Кона, Л. Мороз, Т. Титаренко та ін.; теоретико-методологічні засади соціалізації особистості висвітлені у працях вітчизняних (Г. Алексєнко, Л. Буніна, І. Зверєва, С. Савченко) та зарубіжних (М. Вебер, Ф. Гіддінгс, Е. Еріксон, Г. Гард) вчених; педагогічні умови соціалізації молоді досліджували О. Безнашко, О. Вишневська, Ю. Загородній, В. Іванов. Однак на сучасному етапі розвитку соціально-педагогічної науки немає оптимальної структури щодо підготовки молоді до сімейного життя. Тому *метою* нашої *статті* є висвітлення основних структурних компонентів соціалізації особистості, які б забезпечували активне входження молодого покоління у сімейне життя.

Входження нового покоління у суспільство починається з батьківської сім'ї. Мезосоціальна сфера є базовою, від неї залежать пропеси формування у молодих представників суспільства уявлень в економічній, політичній, етнокультурній сферах. Під мезосоціалізацією молоді розуміють конкретно-історичний процес становлення і розвитку особистості в сім'ї, у якій поетапно реалізуються певні прогнорози, відповідні форми та методи життєдіяльності.

Сім'я є вихідною і досить важливою основою діяльності суспільних відносин, яка пов'язана з народженням та формуванням нового покоління. Сутність сім'ї як малої групи, заснованої на шлюбі, члени якої пов'язані спільним побутом та бюджетом, соціальними обов'язками, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою сьогодні значно змінилася. Зокрема, серед багатьох функцій у міських сім'ях залишилася функція спільного побуту і загального бюджету. Більшість сімей сьогодні є нуклеарними (складаються лише із батьків та дітей), що негативно впливає на процеси соціалізації молоді.

У сім'ях проходить перерозподіл обов'язків чоловіка і жінки під час ведення домашнього господарства й виховання дітей. Розширення системи побутового обслуговування, відпочинку, дитячих закладів створюють умови для того, щоб відбулося часткове, або навіть повне звільнення від своїх обов'язків стосовно виховання дітей. Сім'я сьогодні зосереджена на своєму внутрішньому житті, задоволенні побутових потреб, моральні обов'язки батьків розмиті, або повністю втрачені.

Виділяють три основні чинники у формуванні індивідів нового покоління: 1) діяльність державних, недержавних та громадських організацій; 2) діяльність самої сім'ї, батьків до

повного перетворення нового покоління на дорослих; 3) діяльність самих особистостей стосовно власного становлення і розвитку. Зокрема, діяльність самих індивідів щодо особистого становлення в рамках батьківської сім'ї проходить низку етапів, які пов'язані з віковими періодами. Спочатку діти є лише об'єктом виховання, пізніше вони стають особистостями, суб'єктами, здатними до певної діяльності стосовно батьків, родичів. Важливо відзначити, що саме в сім'ї проходить більшість молоді свої вікові стадії, фази розвитку: дитинство, юність, більшість так і продовжують у ній проживати в молоді роки (до 30 років).

Окрім батьківської сім'ї, значну роль у процесі соціалізації відіграє створення власної сім'ї молодими людьми, тому, що це важливий етап у їхньому житті, він служить однією з ознак переходу до статусу дорослого стану. Сучасне суспільство є зацікавленим у тому, щоб представники нових поколінь створювали міцні сім'ї, були створені всі умови для виховання дітей у молодих сім'ях [5, с. 140–150].

Входячи у сімейне життя, молоді люди повинні пройти процес ейкуменної соціалізації як вихідної, яка визначає всі інші види соціалізації. Тому, що людина сформувалася у лоні земної природи, суспільство не може існувати без природних умов, до яких люди протягом багатьох століть вже пристосувалися. Ейкуменна соціалізація молоді (В. Павловський) – це становлення її у певному природному середовищі, засвоєння та реалізація нею певних програм взаємодії із природою, формування певного типу свідомості, а також відповідних форм і методів життєдіяльності [5, с. 153].

У сучасних умовах екологічної кризи особливе місце займає формування у молоді здатності та вміння подолати ті важкі негативні наслідки, які суспільство завдало природі. Існування ейкуменної соціалізації молоді є досягненням якісно нового, позитивного стану в діалектичній єдності „природи – людини“, утвердження в її життєдіяльності істинно людського ставлення до неї.

До основних структурних елементів ейкуменної соціалізації необхідно віднести: а) ставлення до неживої природи; б) ставлення до рослинного світу; в) ставлення до тваринного світу і його найвищої форми – людини; г) ставлення до оточуючого космосу.

Охорона здоров'я молоді теж є складовою соціалізації. Це питання представляє важливу інфрасферу її життєдіяльності. Зрозуміло, що охорона здоров'я, яка обслуговує молодь, є частиною всієї системи охорони здоров'я. Мета медичних та інших закладів та організацій, які турбуються про молодь – це збереження і зміцнення здоров'я, попередження та лікування захворювань, забезпечення майбутньої працездатності. До завдань служб охорони здоров'я додалася і така, як контроль за біосферою, за станом оточуючого середовища. Біосферні катаклізми, катастрофи і кризи доповнюються також і суспільними труднощами (алкоголізм, наркоманія, знищення ґенофонду молоді за допомогою різних медичних препаратів сумнівного походження).

У підготовці молоді до сімейного життя важливу роль відіграє система освіти та виховання. Вона повинна бути однією із суттєвих характеристик для соціального, економічного, політичного, етнокультурного розвитку. Філософія освіти та виховання широко досліджується у наші дні за кордоном. Так, американський вчений Д. Файблман у книзі „Освіта і цивілізація“ бачить завдання освіти не стільки у набутті знань, скільки в боротьбі з неграмотністю, у розширенні світогляду людини. Всі освітні програми на думку автора, повинні включати викладання трьох основних елементів: теоретичних принципів, практики, а також взаємозв'язків між ними.

Французький вчений О. Ребуль у монографії „Філософія освіти“ зазначає, що розуміння цілей освіти тісно пов'язане з розумінням природи людини. Людська природа неможлива без виховання, але виховання може не все. Проте, якщо й освіта не все може, то ніщо неможливе без неї. Автор виділяє п'ять основних особливостей шкільної освіти і викладання: необхідність набуття певної суми знань на все життя, їх систематизація, дидактичне переосмислення, їх аргументованість. Окрім цього школа має забезпечити виховання тих моральних якостей, які не формуються в сім'ї, виробництво, а саме: рівність, справедливість, критичний дух. Автор приходять до висновку, про те, що „школа є у наші дні одним із самих про-

цвітаючих інститутів: її можливості ростуть, як і росте тривалість навчання” [5, с. 152–165]. Розкриваючи сутність системи освіти в сучасному світі, необхідно зазначити, що ця система є дуже важливою для життєдіяльності молодих людей, адже навчання молоді є тривалим.

Доречно зазначити: складовою підготовки молоді до сімейного життя є її духовна культура, яка формує ноологічну картину світу, що ґрунтується на християнсько-філософській думці про те, що людина є образом і подобою Бога. Від якості, змісту, спрямованості духовного пізнання по суті своїй має залежати якість самої особистості людини. Духовне пізнання є вищим планом буття, особистою приналежністю кожної людини.

Ноологія ґрунтується на Одкровенні Божому про сутність людини, на розумінні людини як образу і подоби Божої, на духовному досвіді багатьох поколінь християн усього світу. Духовний досвід є найвеличнішою реальністю життя людства. У цьому досвіді проявляється божественне й небесне в людині, а тому, наявність ноосфери людини є очевидною для всіх тих, хто живе духовним життям, прагне до нього, вчиться ноологічним морально-духовним нормам і принципам. Образ Божий у людині – це, насамперед, наша духовність, а не наша матеріально-фізична тілесність чи навіть тілесно-душевне єство.

Ноологія наголошує на тому, що найважливіше у з'ясуванні сутності людини як образу та подоби Божої, для пізнання її розуміння християнської духовності – досягнути принципову відмінність між „духом“ і „душею“. Розрізнення душевного і духовного у людському світі сягає своєї давнини. У своєю чергу, поняття „душа“ вказує на неповторність кожної особистості, її унікальність стосовно соціального і природного об'єктивного начала. А поняття „духовність“ свідчить, що в об'єктивному плані світових подій людина та людство мають унікальну даровану Богом-Творцем можливість керуватися об'єктивно існуючими чинниками і своїми власними почуттями й думками, поєднувати чуттєве і раціональне, душевне й духовне в організації власного життя [4].

Ноологічна картина світу має сприяти розвитку підсвідомості – свідомості – надсвідомості молоді людини, акумулюючи в своїх засадах і принципах автентичну національну українську філософію і педагогіку серця, розуму, педагогіку любові – радості – надії, яскравим прикладом якої є навчально-виховні системи Г. Ващенко, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Ці системи спрямовані на розвиток ноологічних здатностей людини, її душевно-духовний внутрішній центр, підноситися над собою, входити в богочеловеческе буття [1].

Молода людина гостро відчуває трагедію тілесно-душевно-духовного розладу – внутрішнього розладу людської природи, що властива нашому світові гріхонадії: питання смерті та безсмертя не оминає жодна душа, а тому ноологічне (духовне) виховання, ноологічна допомога молодій людині полягає в ознайомленні її з ідеєю християнського спасіння та можливостей вічного життя.

Ноологічне мислення веде нас до ідеї святості та спасіння; у цьому випадку педагогічним завданням буде допомога молодій людині зрозуміти і прийняти у глибину свого духовного єства ці ідеї. Ноологічна картина світу дає душевно-духовне оздоровлення, сприяє становленню духовності дитини і молоді людини. В ідеалі ноологічного виховання і навчання наявна ідея спасіння й благословенного вічного життя; тут ноологія здатна протиставити свої засади численним окультним практикам і медитаціям, які заповнили інформаційний простір сучасного світу.

Ноологія як навчальна дисципліна володіє засадами органічної духовної цілісності: *раціональності* (у тріадній активності уяви – інтуїції – розуму), *етичності* (у морально-духовному виявленні віри – совісті – волі) й *естетичності* (в натхнено-творчій реалізації любові – радості – надії); ці благодатні богочеловеческі за своєю сутністю ноологічні здатності людини є могутньою основою розумового, морального й естетичного становлення та розвитку молоді. Естетичні, зокрема духовно-естетичні, засади Істини – Блага – Краси сприяють перетворенню людської душі, оздоровлюють її тіло через духовну гармонію ладу й краси.

Фундаментальні ноологічні здатності людини – уява – інтуїція – розум: віра – совість – воля; любов – радість – надія належать до інструментарію духовного життя-пізнання: це означає, що ноологічна картина світу має сприяти творчо-пізнавальній, смислогворчій і творчо-вольовій роботі інтелекту й почуттів. Ця душевно-духовна робота має особливий синтетичний та синергетичний характер: вона здійснюється не якоюсь однією з перелічених вище здатностей людини, а всім її тілесно-душевно-духовним еством; реалізувати цей могутній потенціал богоподібної людини – одне з головних завдань педагогіки духовності та духовного пізнання, яка розгортається у рамках філософсько-педагогічної ноології.

У навчально-виховному процесі індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації учнівської та студентської молоді істотною мірою задіяні морально-духовна самоактуалізація та самореалізація особистості. Цей процес керується моральною свободою людини, свободою дії та вибору, свободою совісті і волі. З ноологічного погляду людина є вільнішою в моральному відношенні тоді, коли її вибір продиктований не сліпим і самодостатнім хотінням, а мотивом, який має відношення до цілісності ноологічної картини світу української молоді. При цьому мотив керування тріадною активністю віри – совісті – волі отримує свою санкцію.

Зрозуміти морально-духовні засади і принципи ноології неможливо без з'ясування віри, совісті та волі у їх тріадній активності та взаємозалежності. Ноологія вчить про гармонійне поєднання раціональної (інтелектуальної) складової ноосфери людини із її морально-духовною й естетичною складовими. Раціональність ноосфери людини керується тріадною активністю уяви – інтуїції – розуму, а духовно-естетична – любов'ю – радістю – надією [1; 4].

Складовою підготовки молоді до сімейного життя є економізація молоді – освоєння певних професій та спеціальностей, систематична участь у виробництві матеріальних чи духовних цінностей. Узагальнення даних соціологічних досліджень дає підставу зробити висновок, що сучасним молодим людям властиві три основних стратегії економічної поведінки, в залежності від того, як вони оцінюють роль трудової діяльності у своєму житті і розвитку суспільства. Перша, найбільш поширена – стратегія *прагматичної* економічної поведінки. Вона базується на відношенні до роботи виключно як до джерела матеріального благополуччя. Вона властива більшості юнаків та дівчат. Зокрема, 92% опитаних виражають прагнення до такої роботи, яка б давала можливість високого матеріального заробітку. Такий тип поведінки найбільш близький до ринкової, тому що орієнтований на свідому орієнтацію на добування матеріальних статків власними силами. Молодь, яка є носієм такої стратегії найчастіше є активною, легко змінює рід занять і знаходить собі нове перспективне місце роботи, розраховує на свої власні сили.

Другий тип стратегії економічної поведінки – *байдоуже-конформістський*. Для її носіїв робота взагалі не становить реальної цінності, головний принцип життя для них – всі роботи однакові, а краще взагалі не працювати. Ця група молоді не баготочисельна. Тільки кожен п'ятий з опитаних вважає, що робота – це неприємна повинність, а якщо її і виконувати, то вона має бути легкою, чистою і давати можливість спокійного життя. Прихильники такої життєвої стратегії орієнтуються, головним чином, на свою вдачу і готові якомога довше проіснувати на утриманні своїх батьків чи родичів. У випадку втрати робочого місця, вони легко змінюють професію і вид діяльності, так і не оволодівши професійними амбіціями. Вони не схильні до підвищення кваліфікації та професійного росту на будь-якій роботі.

Третій тип стратегії економічної поведінки можна визначити як *професійно-трудова*. Для її прихильників характерна орієнтація на роботу як на засіб розкриття та розвитку особистісних якостей, професійного росту, самоствердження в суспільстві. Вони прагнуть до такої роботи, яка б стала їхньою улюбленою справою, викликала задоволення, давала можливість розвивати й застосовувати свої здібності та приносила б користь суспільству. Для цієї групи молоді властиві соціально-професійні стереотипи поведінки, що не дає змоги їй опускатися до менш кваліфікаційної, хоча й більш оплачуваної роботи, яка принижує їхню професійну та особистісну гордість. Такі молоді люди, як правило, є кваліфікованими й добросовісними працівниками.

Серед видів діяльності людей молодого віку, за допомогою яких відбувається економізація, виділяються: 1) державна; 2) суспільна, підприємницька; 3) індивідуальна. Державний вид діяльності у сфері економіки пов'язаний із державними підприємствами та організаціями, а також із органами управління економікою. Вона характерна для підприємств залізниці, військово-промислового сектору. Підприємницька діяльність займає значний відсоток у економічній діяльності.

Етнокультурна соціалізація молоді – це засвоєння молоддю здатності до збереження національної культури, відтворення традицій, підтримка міжнародного спілкування і збагачення культур. Зміст етнокультурної соціалізації молоді полягає насамперед у вивченні рідної мови та її використанні. Далі – це засвоєння основ рідної національної культури і використання її на практиці. Сьогодні спостерігаємо картину, коли старші підлітки формують свою етнокультурну автономність: у спілкуванні між собою використовують молодіжну мову, форму одягу, тобто свою молодіжну субкультуру [5, с. 177–180].

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати, що молодь, готуючись до сімейного життя, повинна пройти насамперед мезосоціалізаційний період, у якому відбувається становлення й розвиток особистості протягом усього періоду молодості і навіть значно пізніше. Важливу роль у входженні молодого покоління у сімейне життя відіграє система охорони здоров'я; духовна культура особистості, яка ґрунтується на ноологічному вченні та створенні власної сім'ї; забезпечення її життєдіяльності; виховання у ній вже власних дітей. Все це складає структуру підготовки молоді до сімейного життя.

1. Васянович Г., Онищенко В. Ноологія особистості: Навчальний посібник для студентів і викладачів. – Львів: Сполом, 2007. – 217 с.
2. Головатий Н. Соціологія молодіжної культури: Курс лекцій. – К., 1999. – 224 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Онищенко В. Категоріально-структурний синтез фундаментальних педагогічних теорій: стратегія розвитку педагогічної науки // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2001. – № 3. – С. 21-28.
5. Павловський В. Основи ювентології. Наукова монографія. – К.: Дакор, КНТ, 2007. – 238 с.

This article deals with the problem of the structure young people' preparation to domestic life. The role of family is described in the process of becoming and to development of personality. Importance of socialization and activity of educational establishments is exposed.

Key words: socialization, family, young people.

УДК 37.01.304
ББК 74.900

Роман Петрицип

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкриваються особливості підготовки молоді до сімейного життя в різних загальнонаціональних програмах та концепціях. Аналізується соціально-правова підготовка молоді до сімейного життя в аспекті педагогічної діяльності.

Ключові слова: молодь, соціально-правова основа, правова підготовка, педагогічний аспект, сімейне життя.

Постановка проблеми. Суспільно-економічні перетворення, що відбуваються в сучасній Україні, висунули перед педагогічною наукою принципово нові проблеми вдосконалення всіх ланок життя, особливо в галузях навчання й виховання молоді та її соціальної адаптації. Це визначає нові соціально-педагогічні умови роботи тих соціальних інститутів, які займаються підготовкою молоді до життя, де одним із аспектів виступає правова підготовка молоді до сімейного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сімейного виховання завжди привертати увагу педагогів, психологів і були одним з пріоритетних напрямів державної політики. Останні десятиріччя сім'я та сімейні стосунки були в центрі уваги дослідників, зокрема висвітлювалися проблеми становлення молодого сім'ї, підготовку молоді до сімейного життя в різних аспектах. Проблеми підготовки молоді до сімейного життя висвітлені у дослідженнях І. Арабова, Т. Афанасьової, С. Голода, І. Дубровіної, В. Кравця, Г. Лактіонової, І. Мезері, А. Тимошенко, І. Трубавіної, Р. Овчарової, І. Шалімової та ін. Формуванню усвідомленого батьківства присвячені роботи О. Безпалько, І. Братусь, В. Гурова, І. Зверсової та ін.

Мета цієї статті – проаналізувати правову підготовку молоді до сімейного життя у контексті соціально-педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Майбутнє інституту сім'ї значною мірою залежить від сучасної молоді, проте ті зміни і перетворення, які є в суспільстві, відбиваються на родинних взаєминах. На її формування впливають різні соціальні зрушення, нестабільність подружніх взаємин, збільшення кількості розлучень, зниження рівня статевого життя, а деформуються сучасні уявлення молоді про сім'ю, сімейні стосунки, її роль та функції, й загалом, поняття "ідеальна сім'я" залишається теоретичним поняттям.

Соціально-правові основи підготовки молоді до сімейного життя закладені у низці державних програм, концепцій та інших нормативно-правових актах. Хоча в Україні ще не розроблена національна концепція підготовки до сімейного життя. Недостатньою є забезпеченість цього процесу науково обґрунтованими рекомендаціями та методичними розробками практичної роботи з молоддю [5, с. 3]. Окремі аспекти правової підготовки молоді до сімейного життя представлені в нормативно-правовій базі, яка розроблена в сучасній Україні. Серед тієї кількості програм, що стосуються сім'ї та підготовки молоді до її створення варто відзначити "Концепцію державної сімейної політики" (23. 03. 1999 р.), програму "Українська родина" (14. 03. 2001 р.). Окрім того, права сім'ї та осіб, які її собою творять, викладені в "Сімейному Кодексі України".

"Концепція державної сімейної політики" перелічує основні соціальні проблеми, які виникають у сім'ї: бездітність, зниження рівня народжуваності, зростання смертності, скорочення тривалості життя, погіршення здоров'я дорослих і дітей, низька культура планування сім'ї, житлова проблема, нестабільність сімейних стосунків, зростання кількості сімей, що розпадаються і наслідок недоглянути діти [2]. Програма "Українська родина" визначає демографічну ситуацію як кризову: депопуляція, підвищення рівня материнської і дитячої смертності, проституція, порнографічні видання [3]. Для подолання низької правової основи підготовки молоді до сімейного життя ці програми подають низку пропозицій, шляхів розв'язання.

Так, у Концепції визначаються шляхи розв'язання однієї з найважливіших загально-суспільних проблем України – стабільного існування та розвитку сім'ї, поліпшення її життєвого рівня, створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для життєвого визначення, інтелектуального, духовного, фізичного розвитку особистості, починаючи з дитячого віку. Державна сімейна політика має стати складовою всієї соціальної політики України.

Основними напрямками Концепції державної сімейної політики є:

- створення на громадських засадах інформаційно-консультативних центрів для подання сім'ям правової та інформаційної допомоги;
- запровадження загальнообов'язкового консультування молодих пар, які готуються до укладення шлюбу, і ознайомлення подружжя з основами планування сім'ї;
- збільшення кількості постійно діючих теле- та радіопередач із питань сімейного життя, виховання дітей та налагодження випуску друкованих засобів масової інформації і видань з цієї тематики, запровадження в навчальних закладах курсу лекцій "Сім'я і суспільство";
- вдосконалення освітнього курсу зі шлюбно-сімейних відносин, проблем формування здорового способу життя для учнів та студентів, проведення тренінгів для викладачів цих курсів;

- посилення просвітницької діяльності у засобах масової інформації щодо роз'яснення прав сім'ї та її членів на державну підтримку, в тому числі у сфері праці, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, а також із правових, медичних, економічних, психологічних і педагогічних проблем сімейних відносин; налагодження видання відповідної літератури;

- здійснення підготовки і перепідготовки спеціалістів для роботи з сім'ями: соціальних працівників, психологів, соціологів, демографів, юристів та інших, забезпечення їх необхідною методичною літературою і посібниками [2].

В основній частині програми "Українська родина" йдеться про те, що "додержання прав людини, партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життєдіяльності є основою становлення і розвитку демократичного суспільства, його цінностей та зростання добробуту і благополуччя кожної родини" [3]. Таким чином, передбачено гендерну рівність членів сім'ї, що покращує ставлення до ролі і місця жінки в суспільстві та родині, формування гендерної рівноваги в молодій сім'ї, що сприяє становленню гендерного паритету в суспільстві загалом. Це дає можливість молоді надавати перевагу партнерським відносинам у подружжі й дозволяє чоловікові і жінці однаково професійно бути зайнятим і разом виконувати виховні обов'язки [1, с. 42].

Одним із завдань Програми є: сприяння формуванню у підлітків і молоді розуміння пріоритету виховання дітей у сім'ї та гуманних взаємин між членами кожної родини та в суспільстві. В основних заходах Програми передбачено: розробляти і видавати брошури, буклети, листівки для учнів, студентів, молодих сімей із питань планування сім'ї, прав і обов'язків подружжя, відповідальності батьків за виховання дітей, популяризації традицій української родини і моральних цінностей сім'ї; сприяти сім'ям у вихованні дітей та їх всебічному розвитку шляхом формування у дітей високогуманних уявлень про сім'ю, її історію і традиції та поширенню в регіонах соціальних програм, спрямованих на утвердження здорового способу життя кожного члена родини та низку інших заходів [3].

Автори посібника "Соціальна робота: теорія і практика" Л. Тюптя та І. Іванова визначають підготовку молоді до сімейного життя у формуванні навичок правових знань, перераховують категорії молоді, форми роботи та спеціалістів, які залучаються для цієї діяльності [5, с. 446-447].

Окрім того, робота з молоддю стосовно підготовки її до сімейного життя безпосередньо пов'язана з формуванням ціннісних орієнтацій і моральних якостей у молоді і повинна здійснюватися на всіх етапах вікового розвитку особистості. У системі підготовки молоді до сімейного життя можна виділити декілька напрямів: загальносоціальний, етичний, правовий, психологічний, фізіолого-гігієнічний, педагогічний, естетичний, господарсько-економічний. Серед них варто відзначити: *загальносоціальний*, що розкриває політику держави у сфері шлюбно-сімейних відносин, сутність сімейної політики, значення сім'ї в суспільстві, гендерну структуру сім'ї; *правовий*, що дає можливість ознайомлення з основами законодавства про шлюб, із положеннями сімейного права, з обов'язками подружжя стосовно один одного, обов'язками щодо дітей, суспільства, формування правової культури сімейних відносин серед молоді на основі теорії гендеру; *психологічний*, що сприяє формуванню поняття про особистість, розкриває особливості психології міжособистісних відносин молоді, психологічні основи шлюбу та сімейного життя, вміння розуміти психологію один одного, розвиток почуттів, що необхідні для подружнього і сімейного життя, володіння навичками спілкування та ін.; *педагогічний*, що формує уявлення про роль сім'ї у вихованні дітей, її педагогічний потенціал, розкриває специфіку виховання дітей у сім'ї та ролі батьків у цьому процесі [4, с. 3-4].

Тому правова підготовка молоді до сімейного життя соціальним педагогом в умовах загальноосвітнього навчального закладу передбачає: ознайомлення школярів з основними положеннями сімейного права: з порядком укладання шлюбу, усвідомлення ними необхідності його державної реєстрації, правових наслідків незареєстрованих шлюбів; засвоєння учнями прав і обов'язків подружжя, особистих правовідносин між ними та майнових

відносин, а також правовідносин між батьками і дітьми: пояснення таких державних актів, як позбавлення материнських і батьківських прав та усиювання; ознайомлення з причинами, правовими основами та соціальними, економічними, психологічними й педагогічними наслідками розлучення, аліментними зобов'язаннями розлучених; з умовами укладання шлюбного контракту і виховання адекватного ставлення до цього правового акту; з окремими положеннями кримінального права, що стосуються кримінальної відповідальності за ухиляння від лікування венеричних хвороб, незаконне проведення абортів, зґвалтування, розбещення неповнолітніх та задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Висновки. Кризовий стан сучасної української сім'ї, що виявляється у зменшенні кількості зареєстрованих шлюбів, високих сумарних показниках кількості розлучень, низькому рівні народжуваності, інтенсифікації смертності населення, зростанні шлюбного віку, збільшенні кількості неповних сімей, трансформації моделей сексуальної поведінки молоді, засвідчує недостатність та низьку ефективність наявних у країні зусиль із підготовки молоді до сімейного життя. Одним із стратегічних завдань створення вітчизняної концепції підготовки молоді до сімейного життя є критичне осмислення української педагогічної спадщини з метою використання її у формуванні сучасної соціально-правової основи в підготовці молоді до створення власної сім'ї.

1. Дичевський Л. Сім'я та її місце в ієрархії цінностей молодого покоління європейців. Результати соціологічних досліджень [Текст] / Л. Дичевський // Ситуація родини в сучасному суспільстві – досвід Центрально-Східної Європи: [Наук. ред. Ю. Горбанюк]. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2007. – С. 30–44.

2. Концепція державної сімейної політики // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47. – С. 404.

3. Програма "Українська родина". – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

4. Удалова О., Кузнєцова О. Українська родина. Навчальна програма спецкурсу для студентів усіх спеціальностей та форм навчання. – К., 2008. – 28 с.

5. Тюптя Л., Іванова І. Соціальна робота: теорія і практика: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 574 с.

6. Яворська Л. Підготовка молоді до сімейного життя в США / 13.00.07: автореф. дис... канд. пед. наук. – Тернопіль, 2007. – 22 с.

The article describes the features of preparation of youth for family life in various national programs and concepts. Analyze the socio-legal preparation of youth for family life in terms of teaching.

Key words: youth, social and legal framework, legal training, the pedagogical aspect, family life.

УДК 378; 392

ББК 74.03

Надія Сабат

КУЛЬТУРА ДОШЛЮБНОГО СПІЛКУВАННЯ: ТРАДИЦІЇ Й СУЧАСНІСТЬ

У статті проаналізовано традиції і сучасний стан культури спілкування молодих людей до вступу в шлюб. Автор фіксує увагу на прогресивних традиціях української культури, аналізує культуру дошлюбного спілкування як важливий компонент загальної культури молоді.

Ключові слова: культура спілкування, дошлюбне спілкування, молоді, традиції, народний досвід.

Дестабілізація сучасних сімейних відносин значною мірою викликана низькою культурою спілкування, адже дошлюбне молодіжне спілкування має вихове значення для вибору нареченого (нареченої) її усього наступного сімейного життя. Народні традиції тих

дошлюбних форм і обрядів, важливим компонентом яких була певна ритуалістика молодіжного спілкування, сьогодні вважаються застарілими й неактуальними, сучасні ж форми спілкування досить часто зводяться до примітивізму, обмеженого лексикону, спрощеного вираження думок і суджень. Однак, саме культура дошлюбного спілкування виступає одним із важливих компонентів підготовки молоді до сімейного життя, адже саме спілкування визначає, як у майбутньому складуться у молодих людей стосунки. Окрім того, культура дошлюбного спілкування є важливим показником загальної культури, своєрідним дзеркалом стосунків молодих людей, їхнім моральним обличчям.

Сім'я є об'єктом ретельного наукового аналізу дослідників із різних наукових галузей. Дослідженню психологічної готовності сучасної молоді до шлюбних стосунків, культури дошлюбного спілкування присвятили свої праці науковці М. Алексєєва, О. Бондаренко, Т. Буленко, Л. Бурлачук, Т. Говорун, Т. Демидова, А. Деписенко, Л. Долинська, О. Кізь, О. Кікінеджі, З. Кісарчук, О. Кляшєнь, Б. Ковбас, В. Костів, С. Максименко, Т. Тигаренко. Філософський аналіз спілкування здійснив І. Ушню, вплив когнітивного стилю особистості на процес спілкування вивчав А. Студенікін, характер сімейного спілкування досліджувала Н. Хлопоніна. У працях науковців іде мова в основному про теоретичні засади спілкування, у той же час недостатньо уваги приділено саме практичним аспектам цього виду взаємодії між людьми. Тому метою нашої статті є розкриття традицій дошлюбного спілкування з ціллю їхньої екстраполяції у відносини між сучасною молоддю. На вирішення мети спрямована низка завдань: простежити теоретичне висвітлення питання культури дошлюбного спілкування, розкрити основні аспекти народного досвіду у сфері дошлюбного спілкування, виокремити елементи історичного досвіду, актуальні для сучасного процесу дошлюбного спілкування.

Наукова література тлумачить спілкування як складну взаємодію людей, у якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, незалежності тощо [3, с. 316]. Культуру спілкування загалом науковці розглядають як частину культури поведінки людини в суспільстві та визначають як сукупність форм щоденної поведінки особистості (в побуті, у спілкуванні з іншими людьми), в яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми такої поведінки. Культура поведінки не буває поза культурою спілкування, і навпаки. Мовленнєвий етикет – важливий компонент національної культури загалом і культури дошлюбного спілкування зокрема. У мові, мовленнєвій поведінці, усталених формулах (стереотипах) сформувався багатий народний досвід, неовторність звичаїв.

Правила ведення мовлення, чи етикет мовлення, поділяються на правила для мовця і слухача. У соціально-педагогічній, психологічній літературі подано такі основні правила для мовця, що їх може взяти на озброєння молоді: доброзичливе ставлення до співрозмовника, повага до адресата; необхідно виявляти доречно у певній ситуації ввічливість (враховувати стать, вік, службовий чи суспільний статус тощо), знімати надмірну категоричність; мовцеві не рекомендується ставити в центр уваги своє «Я», нав'язувати свої думки й оцінку подій; необхідним для мовця є відокремлення власного «Я» слухача у центр уваги; мовцеві треба вміти вибирати тему для розмови, доречно в кожній ситуації, яка є цікавою, зрозумілою партнерові; мовець повинен стежити за логікою розгортання тексту, за тим, щоб висновки не суперечили задуму бесіди; мовець повинен пам'ятати, що межа смислового сприйняття і концентрації уваги у слухача обмежені; мовцеві необхідно постійно відбирати мовні засоби відповідно до вибраної тональності тексту, орієнтуючись не тільки на адресата, а й на ситуацію спілкування загалом, на офіційність чи неофіційність ситуації; мовець повинен пам'ятати, що в усному контактному безпосередньому спілкуванні слухач не тільки чує, а й бачить його, отже, сприймає жести, міміку, пози, загальну манеру триматися у розмові й культуру поведінки.

Серед правил для слухача виділяють такі: необхідно перервати всі справи й уважно вислухати мовця; слухаючи, необхідно доброзичливо, з повагою і терпляче ставитися до

мовця, бути тактовним; намагатися не перебивати мовця, не вставляти недоречних зауважень, не переводити власне слухання у говоріння; слухаючи, треба перевести в центр уваги мовця та його інтереси; необхідно вміти вчасно оцінити мовлення співрозмовника, погодитися чи не погодитися з ним, відповісти на питання [2].

В. Сатір, яка виділила основні моделі спілкування, до яких часто залучаються не лише подружжя, а й усі люди ще з дитинства, наголошує, що невідповідність між вербальним і невербальним спілкуванням породжує двозначність. Тобто слова говорять про одне, а всі інші відчуття й дії – про інше [10]. Тому юнакам і дівчатам варто звертати особливу увагу на узгодженість вербального та невербального спілкування. Адже, коли між цими компонентами немає єдності, існує загроза втраги довіри, взаєморозуміння. Коли партнер запитує: “Де ти була вчора ввечері?”, а його очі й усе обличчя промовляють: “Ти завжди доводиш мене до роздратування” – такі стосунки можуть призвести до взаємної недовіри, зниження самооцінки, психологічної відстороненості, що зовсім не сприяє наступним повноцінним відносинам.

Залежно від ступеня особистісної залученості людини у стосунки виділяють три рівні спілкування: соціально-рольовий, діловий та інтимно-особистісний [1, с. 63]. Соціально-рольовий рівень обмежується ситуативною необхідністю: на вулиці, в транспорті, в магазині, на офіційному прийомі. Основний принцип взаємостосунків на цьому рівні – соціабельність (знання, засвоєння та реалізація норм та вимог соціального середовища). Інший рівень спілкування – діловий. На цьому рівні людей посідають інтереси справи та спільна діяльність, спрямована на досягнення спільних цілей. Основний принцип ділових взаємин – раціональність (пошук засобів ефективності співпраці). Третій рівень – інтимно-особистісний – характеризується особливою психологічною близькістю, співпереживанням, проникненням у внутрішній світ інших людей, передусім близьких (членів сім’ї, друзів). Основний принцип такого спілкування – емпатія.

Варто відзначити, що рівень спілкування та коло спілкування – це не жорстко пов’язані структури. І в сімейному житті певні стосунки підкорюються законам ділового спілкування (наприклад, виконання сімейних функцій), і при виконанні службових, суворо регламентованих обов’язків співпереживання, співчуття до випадкового відвідувача може відіграти важливу роль. Мова йде про переважаючі принципи спілкування залежно від характеру зв’язків між людьми. Якщо говорити про взаємини юнаків і дівчат, то інтимно-особистісний рівень їхнього спілкування лише виграє від заання народних звичаїв та обрядів, оскільки дає змогу повернути забуті форми спілкування, відшукати найоптимальніші для себе моделі поведінки. Безперечно, XXI століття толерантніше ставиться до дошлюбних інтимних стосунків, стирає різницю між вербалізацією юнаків та дівчат, однак це ще не означає, що сучасні прояви дошлюбного спілкування є прийнятними і найкращими. Як би не старалися прихильниці феміністичних теорій стерти різницю й відмінності між статями, все-таки значна частина дівчат (і жінок) мріє про квіти, присвячені їм вірші, серенади під вікнами, тобто романтизацію спілкування. Принаймні, про це зазначили 76% із опитаних нами студенток віком від 17 до 22 років. 92% респондентів вважають необхідним вивчення народних звичаїв, традицій та обрядів; 87% – за своєчасне введення окремих елементів народного досвіду дошлюбного спілкування у сучасне життя. Звичайно, на результати опитування вплинуло те, що респонденти – майбутні соціальні педагоги, яких спрямовано токують до виконання ними в майбутньому, серед іншого, і функції консультанта в сфері сімейних взаємин, однак відрадно, що вони усвідомлюють важливість як дотримання норм культури дошлюбного спілкування, так і народного досвіду.

Культура дошлюбного спілкування – інтегральна категорія, яка включає цілий комплекс аспектів. Власне, будь-який прояв людської культури, як і культура загалом, може бути розглянутий як культура спілкування, оскільки за самою своєю сутністю культура є інтерсуб’єктивною. Водночас під культурою дошлюбного спілкування розуміють передусім наявні в суспільстві і в людському житті форми плекання спілкування як такого, форми його структурування й ціннісно-смісловної організації, а також їхню реалізацію безпосередньо в стосунках між особами протилежної статі. Моральний аспект культури спілкування при

цьому охоплює, природно, певні цінності, норми, звичаї, традиції та інші способи регуляції поведінки, що визначають власне моральну структуру міжсуб’єктних відносин і забезпечують їхню реалізацію.

Культура дошлюбного спілкування передбачає дотримання принципів моральності, високої духовності, поваги до особистості, узгодженості вербального й невербального спілкування, відкритості, ясності, довіри тощо. Лише тоді можна досягти високого рівня культури дошлюбного спілкування, коли ці принципи втілюються у відповідну реальність – укорінюються в традиціях, звичаях, побуті, впливають на конкретну поведінку людей, стають надбанням їхнього повсякденного досвіду. Процес вербалізації, висловлювання, смислової експлікації основних питань і проблем дає змогу в майбутньому сформувати міцні стосунки подружжя, адже стрижневим елементом культури не дарма завжди вважалися слово, література, здатність продукувати тексти. Так само для культури дошлюбного спілкування принципово важливою є наявність такої ґрунтовної її ланки, як культура морального висловлювання, словесного обговорення моральних проблем. Загальновідомо, що там, де з певних причин перестають вважати за потрібне висловлюватися і міркувати на теми моралі, дуже швидко занепадають, вульгаризуються й самі морально-етичні цінності; коли ніяково говорити про любов – не плекаються любовні почуття. Навпаки, продуктивний розвиток культури дошлюбного спілкування, моральних стосунків між людьми передбачає процес їхнього вільного обговорення – моральний дискурс, що захоплює і освоює нові пласти людського досвіду. Однак існує загроза неправильної вербалізації понять: часто повторюване слово “люблю” втрачає свій первісний смисл, сприймається як буденне дієслово, особливо якщо воно не підкріплене на поведінковому рівні. Таким чином, культура дошлюбного спілкування вимагає володіння словесним інструментарієм і обережного користування ним.

Формування культури дошлюбного спілкування передбачає, насамперед, оволодіння знаннями про основні закономірності процесу спілкування, вміння аналізувати хід і результати спілкування з погляду її моральної наповнюваності й ділової ефективності, розуміння механізмів спілкування між людьми. У процесі спілкування людина дізнається про особу, з якою вона спілкується, встановлює стосунки, визначає погляди, почуття, цінності як своєї, так і людини, з якою веде розмову. Практичне оволодіння культурою спілкування передбачає формування певних якостей особистості, зокрема комунікативних здібностей.

Основою дошлюбного спілкування є особиста емоційна зацікавленість одного в одному і глибока душевна єдність. Будь-які меркантильні чи престижні мотиви тут не можуть бути причиною, що стимулює спілкування. Якщо вони виникають, то це діє на дошлюбне спілкування руйнівно. Дошлюбне спілкування мало регламентоване будь-якими нормальними правилами поведінки. Проте це не означає, що його сценарій встановлюється незалежно від культурних установок. Загальні норми культури діють і тут. Особливої значущості набувають моральні якості партнерів, вміння їх слухати один одного, розуміти думки й почуття іншого, прощати йому випадкові помилки, долати розбіжності.

Вивчення народного досвіду засвідчує, що українці віддавна великого значення надавали спілкуванню хлопців та дівчат, етиці стосунків між індивідами. Про це, серед іншого, засвідчують прислів’я й приказки: “Птаха пізнають по пір’ю, а людину по мові”, “Говоріть так, щоб словам було тісно, а думкам просторо”, “Краще недоговорити, ніж переговорити”, “Умієш говорити – уміє слухати”, “Краще мовчати, ніж брехати”, “Не говори що знаєш, але знай, що говориш”, “Слово – не стріла, а глибше ранить”, “Від теплого слова і лід розмерзає”, “Слово – не горобець, вилетить – не піймаєш”, “Хто мовчить, той двох навчить”, “Обмова – полова: вігер її рознесе, але й очі засниле”, “Дурний язик голові не приятель”, “І від солідких слів буває гірко”, “Гостре словечко коле сердечко” та ін.

Віддавна момент вибору судженого був надзвичайно відповідальним і торкався інтересів як майбутнього молодого подружжя, так і громади, суспільства загалом. Недаремно вважають: як склався у людини шлюб, так піде й усе її життя. Ця народна мудрість виходить з того величезного значення, що його надають шлюбу в сім’ї. Сьогодні, як і раніше, дівчина прагне зустріти обранця, котрий припав би їй до душі, батьки бажають отримати помічника у

домі, громада – голову міцного господарства. Особливо гостро відчуваємо тепер, що без відродження перевіреної століттями народної виховної практики молодіжного спілкування нам важко обійтися. Ще за часів Київської Русі побутував цікавий звичай своєрідної перевірки майбутнього нареченого: коли хлопець заходив у хату, йому навмисно пропонували сідати на стілець, на котрому сиділа кішка. Присутні пильно стежили за поведінкою юнака: вдарить кішку, зіптовхне грубо зі стільця – отже, нестриманий, сердитий; зніме спокійно, лагідно прожене – добра душа, якщо з тваринкою так поводитися, то є надія, що й із людьми не згірш. Звичайно, ми не закликаємо зараз так перевіряти наречених, однак вищенаведений приклад спонукає до роздумів.

Щодо спілкування, то народна педагогіка тут одностайна й послідовна: чим більше хлопчики і дівчатка, юнаки і дівчата спілкуються між собою, тим краще. Раніше молодь спілкувалася в межах свого села, у місті ж – у межах своєї вулиці. З плином часу традиційне коло спілкування розширюється, молоді люди шукають собі пару в навколишніх селах. Традиційними формами їхнього спілкування були: пасовиська, курені, курища, вогнища, ковзанки; забави, вулиці, вечорниці, досвітки, посиденьки, супрядки, толоки, ярмарки тощо. Як правило, вже змалку спілкування поєднувалося з працею: хлопчики й дівчатка розмовляли, випасаючи гусей, згодом – худобу. До слова, спілкування дітей-пастухів – предмет для цікавого дослідження, адже тут, окрім комунікативних, вони засвоювали ще й трудові, дозвільно-оздоровчі навички, вивчали природу. У батьків не було підстав хвилюватися за своїх дітей, адже хлопці й дівчата спілкувалися на людях, тобто перебували під певним соціальним контролем. На забавах молодь розважалася, співала, танцювала, водила хороводи. Для сучасної молоді можливостей для міжстатевого спілкування набагато більше: дискотеки, нічні клуби, кафе, парки, театри, музеї, кінотеатри тощо. Ближчому знайомству й спілкуванню сприяють і т. зв. корпоративи – спільні святкування в межах робочого колективу, що сьогодні широко практикується. Однак якщо раніше хлопці та дівчата, як уже зазначалося, спілкувалися на людях і, за звичаєм, дівчина наодинці з хлопцем могла бути лише до заходу сонця, то тепер значна частина молоді дошлюбне спілкування поєднує зі спільним проживанням. Не торкаючись моральних аспектів явища, оскільки це не входить у предмет нашого дослідження, зазначимо, що завдання спільного проведення часу молодими людьми полягає не стільки у розвагах, скільки саме у спілкуванні, адже лише воно дає змогу пізнати особу протилежної статі (згадаймо Сократове: “Заговори, щоб я тебе побачив”); зблизитися на основі спільних поглядів, інтересів, а не лише фізичного потягу; визначитися у намірах пов’язати своє життя й долю з конкретною людиною. У спілкуванні молода людина розкривається як особистість, виявляє свій характер, розум, думки, міркування, цінності, висловлює своє світобачення й світовідчуття. Практикована сьогодні “репетиція” сімейного життя чужа нам, українцям, не приносить очікуваних позитивних результатів, шкоди від неї більше, ніж користі, а ще вона нівелює саме поняття “дошлюбне спілкування”. Сьогодні суспільство толерантніше ставиться до спільного проживання пари до шлюбу, однак для наших прабатьків це було неприпустимо й навіть вважалося ганебним явищем. Вся система дошлюбного спілкування українців вела до дбайливого, лицарського ставлення хлопців до дівчат і наречених, до романтизації почуттів. Так, головною метою оглядин було не тільки ознайомлення з господарством молодого, а часто уособлювалось із результатом – шлюбною угодою, в чому проглядається серйозність ставлення до утворення сім’ї: молодий, котрий не мав свого господарства, не мав права і на створення родини. Оглядином передувало дійство сватання (сватанки, змовиши, брашня рушників, згодиши, слово тощо), під час якого укладалася попередня угода про шлюб, відбувалося благословення батька й матері. Залицання та сватання супроводжувалися відпрацьованими діалогами між сватами й родичами нареченої, чітких правил мала дотримуватися й “куниця – красная дівиця”.

Українська література містить чимало зразків живої народної мови, що виражає дошлюбне спілкування між хлопцями й дівчатами. Так, до дівчат парубки зверталися “ясочко”, “сонечко”, “голубонько”, “квіточко”, “зірочко”, “ластівочко”, хлопців дівчата називали “легіню”, “соколику”, “козаченьку”, “милий”, “соловейку”, “любчику”, “орле

сизокрилий” тощо [10]. У творах Г. Квітки-Основ’яненка, В. Короліва-Старого, С. Руданського, М. Старинького, Т. Шевченка, І. Франка й інших знаходимо неперевершені зразки культури дошлюбного спілкування хлопців та дівчат, пересипані народними прислів’ями, приказками, пестливими звертаннями. Тому вже самі літературні твори є зразком і вагомим засобом формування культури дошлюбного спілкування.

Сучасні хлопці й дівчата дедалі більше віддають перевагу віртуальному спілкуванню за допомогою Інтернету, мобільного зв’язку, мотивуючи таке заміщення можливістю подолати географічні, психологічні, фізичні перешкоди. Не применшуючи окремих позитивних моментів, зазначимо, що таке спілкування є збідненим, оскільки виключає можливість тактильних контактів: не дає змоги відчути настрій співрозмовника, адже за словами легко приховати справжні почуття; призводить до обмеження словникового запасу. Також існує загроза витворення в уяві ідеального образу: якщо людини немає поряд, уявляєш те, що хочеш бачити, а не нерідко суперечить реальності. Особливістю спілкування є нерозривний зв’язок із діяльністю, а у випадку віртуального спілкування цей зв’язок втрачається.

Надзвичайно важливим елементом культури дошлюбного спілкування, який у наш час набуває особливої актуальності, є етика стосунків між молодими особами. Важливо, що людина, яка вступає нині в процеси міжсуб’єктного спілкування, частіше усвідомлює себе при цьому не просто окремим індивідом, а й носієм молодіжної культури, представником української нації. З цієї обставини впливає низка практичних моральних проблем, які потребують докладного етичного аналізу: йдеться про проблеми толерантності, рівності прав, самоідентифікації, спільної відповідальності хлопців і дівчат тощо. Справжня культура спілкування передбачає неослабну увагу до подібних проблем, що часто виникають сьогодні й, судячи з усього, виникатимуть і надалі.

Основним показником і водночас основною сферою реалізації моральної культури дошлюбного спілкування є актуальні процеси міжсуб’єктної взаємодії, актуальні стосунки молодих людей. Тут важливо дотримуватися як чисто практичних, раціональних правил (частіше усміхатися, щиро цікавитися проблемами друга, уважно слухати), так і суто формальних, тобто етикету. На перший погляд видається, що для дошлюбного спілкування дотримання чистісіньких умовностей є не надто важливим, однак ми дотримуємося протилежної думки. З історії відомо, що нехтування правилами етикету як начебто буржуазним або феодально-аристократичним пережитком, що приховує нещирість, відсутність реальної поваги до людини, призводило до поширення грубості чи й відвертого хамства. Аналогічно у дошлюбному спілкуванні правильно чи неправильно вживані форми звертання, вітання, прощання можуть зблизити, а можуть навіть розлучити молодих людей. Суто формальні, здавалося б, моменти спілкування здатні містити досить-таки глибокий моральний смисл. Утім, чисто умовні вимоги етикету теж мають свою вагу: дотримуючись їх, ми тим самим наче декларуємо узгоджуваність нашого способу поведінки з поведінкою і діями наших партнерів у спілкуванні, наче заявляємо про свою належність до єдиного з ними морального й смислового простору.

Тож, як бачимо, нехтувати правилами культури дошлюбного спілкування не варто. Повага до них і творче засвоєння здатні зробити правила спілкування дієвим утіленням доброзичливого, уважного ставлення хлопця до дівчини чи навпаки, зняряддя тактовності, делікатності. Таке органічне засвоєння норм культури дошлюбного спілкування, включення їх до загальної системи людських культурних цінностей є важливим показником стану загальної культури людської особистості.

Щоби сформувати в молоді культуру дошлюбного спілкування, майбутні соціальні педагоги самі повинні володіти комплексом знань та умінь. Їх вони набувають із вивченням комплексу соціально-педагогічних, психолого-педагогічних дисциплін: “Родинна педагогіка”, “Етнопедагогіка” й ін. Так, опанування курсів “Технології соціально-педагогічної діяльності”, “Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи”, науково-проблемного семінару “Актуальні проблеми технологій соціально-педагогічної діяльності”, які читає автор статті, дає змогу студентам ознайомитися з такими особливостями

ТРАНСГЕНЕРАТИВНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ УЯВЛЕНЬ ЮНАЦТВА ПРО МАЙБУТНІ ПОДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

У статті проведено аналіз положень трансгенеративних концепцій про можливі механізми відтворення в життєвих перспективах майбутнього сім'янина, уявленнях про взаємини в майбутніх сім'ях існуючих характеристик взаємин у батьківській родині юнацтва та молоді.

Ключові слова: *життєва перспектива майбутнього сім'янина, уявлення про майбутні подружні взаємини.*

Постановка проблеми. Сім'я для людини є першим і найбільш тривалим чинником організації міжособистісних взаємин і, тому, саме сім'я може бути прикладом виконання в майбутньому сімейних ролей індивіда. На думку І. Кона, немає практично жодного соціального чи психологічного аспекту поведінки юнаків, який не залежав би від сімейних умов у минулому або теперішньому [4, с. 107].

Водночас, як зазначає А. Орлов [5], переважна більшість учених, які вивчають проблеми сучасної сім'ї, фіксують наявність кризи інституту сім'ї. Зокрема, інтенсивність таких кризових феноменів збільшується із зростанням рівня життя, матеріальних статків та соціально-економічного розвитку суспільства загалом. Вираженою є також несподівана криза у "перехідних" суспільствах (до яких, на думку багатьох вчених, належить і Україна), в яких відбувається відносно різка зміна проникності меж існуючих соціальних груп.

Наявна трансформація інституту сім'ї вимагає проведення досліджень, які давали б змогу отримувати нові, науково обгрунтовані дані щодо можливості підвищення рівня підготовки юнаків і дівчат до успішного майбутнього сімейного життя. Важливою складовою підготовки багатьма дослідниками визнається формування у молодих людей чітких уявлень про майбутнє, таких життєвих перспектив, які б допомагали їм вибудовувати оптимальні взаємини в майбутній сім'ї, успішно адаптуватися до нових форм соціальної взаємодії.

Проблема особистісного самовизначення юнаків у контексті сприймання й осмислення ними свого подальшого життєвого шляху, формування життєвої перспективи розробляється багатьма вченими. На даний час основні теоретичні та практичні зусилля науковців концентрувалися переважно на дослідженні механізмів становлення життєвих перспектив у їх взаємозв'язку з періодами життєвого шляху людини (Л. Божович, С. Головаха, І. Кон, Т. Титаренко). Зокрема, найбільш вивченими на даний час є умови формування таких перспектив в юнацькому віці (А. Левенець, Г. Рудь, Л. Годорів), особливості здійснення самовизначення юнаків (Е. Еріксон), планування та структурування ними очікувань щодо свого майбутнього життя (Л. Божович, М. Гінзбург та ін.) та досягнення особистісної зрілості (С. Головаха).

Водночас, паразі не надається достатньої уваги вивченню процесу становлення уявлень про майбутні подружні взаємини. Вирішення цього завдання пов'язано, на наш погляд, зокрема, із визначенням значущості впливу на становлення даного параметру макросоціальних та мікросоціальних (характеристик родинних взаємин) чинників.

Метою дослідження є аналіз теоретичних підходів до тлумачення трансгенераційного впливу родинних взаємин (мікросоціальних чинників) на життєві перспективи та уявлення юнацтва щодо майбутніх подружніх взаємин. Зважаючи на те, що на розробку питань еволюції трансакційних патернів взаємодії членів родини у представників її різних поколінь спрямовані школи та напрями сімейної психотерапії, предметом теоретичного аналізу нами було обрано саме концепції цих напрямів психотерапії.

Зокрема, як зазначають Дж. Браун та Д. Крістенсен [1, с. 130], трансгенеративна сімейна психотерапія об'єднує кілька теоретичних і практичних підходів, спільним для яких є врахування сімейної динаміки на протязі кількох поколінь та опора на психоаналіз. Поряд із цим, на думку цих авторів, концепції трансгенеративних та інших шкіл сімейної психотерапії мають значну кількість взаємозапозичень.

сприймання й засвоєння інформації, як рівні її засвоєння; бар'єри спілкування й методи подолання цих бар'єрів; сприйняття і передача комунікативних сигналів; особливість отримання зворотного зв'язку від групи; домінуючі канали сприймання інформації (аудіали, візуали, кінестетики та дискретики), а також отримати навички спілкування, опанувати вербальні та невербальні засоби спілкування і такі комунікативні техніки, як активне слухання; техніки постановки запитань; техніки вербалізації; техніки регуляції емоційного напруження й інші. Вкраплення народно-педагогічного досвіду дає змогу відновити самотні пласти культури, формує в молодих людей культуру взаємовідносин і спілкування.

Короткий опис деяких моментів дошлюбного спілкування українців, їхнього зіставлення з сучасними формами і змістом такого спілкування свідчить, що багато корисних елементів нами не збережено чи загублено. Ніколи не пізно повернутися до першоджерел, до істинних зразків лицарських відносин парубочих і дівочих товариств, до відродження кращих народних традицій. Це дасть змогу значно збагатити традиції дошлюбного спілкування. Варто вивчати і втілювати у практику спілкування шанобливі звертання; реалізувати взаємну повагу; будувати дошлюбне спілкування на засадах моральності, духовності, довіри, толерантності, рівності прав, самоідентифікації, спільної відповідальності тощо. Наповнення навчальних курсів народно-педагогічним матеріалом також сприятиме формуванню культури дошлюбного спілкування, що дозволить молодим людям згодом створити міцну сім'ю, в якій кожен зможе зреалізуватися, самовиразитися. Тому перспективними вважаємо розробку моделі культури дошлюбного спілкування, вивчення народно-педагогічних надбань у сфері культури мовлення й спілкування молоді, дослідження й поглиблення методологічних напрацювань у напрямі формування культури дошлюбного спілкування.

1. Головаха И. Психология человеческого взаимопонимания / И. Головаха, Н. Панина. – К. Политиздат Украины, 1989. – 189 с.

2. Головин С. Словарь практического психолога [Електронний ресурс] / С. Головин. – Режим доступу до книги: <http://www.pseudology.org>.

3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

4. Григораш С. Характерні засоби мовної експресії в українських народних піснях про кохання // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. збірник наук. статей. – Вип. XII: Ліцвістика і літературознавство. – Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2007. – С. 288–293.

5. Дьяконов Г. Спілкування і взаємодія: діалогічний підхід // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С. 82–96.

6. Загнітко А. Українське ділове мовлення. Фахове і нефахове спілкування / А. Загнітко, І. Данилюк. – Київ: БЛО, 2010. – 480 с.

7. Ковбас Б., Костів В. Родина педагогіка: У 3-х т. Том 2. Основи родинного виховання. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.

8. Ленєць К. Проблеми мовної культури / Слово. Стиль. Норма: Збірник наукових праць, присвячений 65-річчю дня народження доктора філологічних наук, професора С. Єрмоленко. – К., 2002. – С. 40–42.

9. Полюга Л. Ой-ти дівчино, ясна зоре! (Про звертання до коханої) // Культура слова: Республ. міжнар. зб. – Вип. 27. – К.: Наук. думка, АН УРСР, 1984. – С. 40–73.

10. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир. – М.: Педагогика-Пресс, 1992. – 192 с.

11. Філоненко М. Психологія спілкування / М. Філоненко. – Київ: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

The article analyzes the traditions and the current state of communication culture of young people for marriage. The author captures the attention of the progressive traditions of Ukrainian culture, examines the culture of premarital intercourse as an important component of the overall culture of youth.

Keywords: *culture of communication, communication before marriage, young people and traditions, people's experience.*

Родинні взаємини розглядались нами як суб'єктивні переживання та узагальнення членами родини взаємозв'язків, ставлень між ними, які виникають за умов їх спільного проживання або виконання спільної діяльності. Поняття життєвої перспективи, на наш погляд, є інтегративним і характеризує основні змістові та структурні елементи, пов'язані з уявленнями людини про своє майбутнє.

Зважаючи на те, що дослідження уявлень про взаємини в майбутній сім'ї, життєвої перспективи майбутнього сім'янина можливі, на даний час, лише шляхом реєстрації їх суб'єктивного змісту, слід враховувати, на наш погляд, ймовірність впливу на отримані в процесі дослідження результати низки чинників соціальної бажаності, намагання підтримувати певний рівень самооцінки, небажання досліджуваного повідомляти кому-небудь інформацію про свої життєві наміри та проблеми. Поряд із цим, дійсна поведінка у взаєминах з іншими людьми може детермінуватись неусвідомлюваними індивідом чинниками. Саме тому проведення аналізу положень концепцій про вплив взаємин у батьківській родині на становлення уявлень юнацтва про свої майбутні подружні взаємини та життєві перспективи майбутнього сім'янина доцільно проводити за категоріями свідомого чи несвідомого відтворення юнацтвом та молоддю взаємин у батьківській сім'ї.

Проведений нами аналіз наукової літератури дав змогу виявити, що найбільш типовими у вивченні життєвих перспектив можна вважати психолого-педагогічний та соціально-психологічний підходи. Психолого-педагогічний підхід розглядає ранню юність як період психологічної готовності до визначення життєвих перспектив, яка передбачає розвиток самосвідомості, зокрема її рефлексивного самопізнання. Соціально-психологічний розглядає становлення життєвих перспектив на основі несуперечливої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій. Формування останніх значною мірою залежить від мотивів індивіда, довільної поведінки, спрямованості особистості, уміння диференціювати ціннісні об'єкти.

Не менш важливу роль у формуванні цих важливих психологічних утворень відіграють умови виховання індивіда, зокрема особливості батьківської сім'ї. Як зазначають представники структурного напрямку в сімейній терапії та ряд сучасних авторів [6], протягом свого розвитку кожна людина повинна вибудувати межі між собою та людьми зі свого соціального оточення. Це надзвичайно важливо для усвідомлення своєї суб'єктивності, а саме здатності до самостійного та відповідального прийняття рішень і досягнення поставлених перед собою цілей. При побудові таких меж найбільш важливим і складним для суб'єкта є відмежування від батьків, оскільки з перших років життя дитини саме батьки беруть на себе всі функції забезпечення її життєдіяльності. Там, де батьки готові виконувати багато життєво важливих функцій за своїх дітей, вони, тим самим блокують їх особистісний розвиток. Такі взаємини є, здебільшого, дуже амбівалентними, як для батьків, так і для дітей. Водночас, дітям дуже зручно почуватись все своє життя дітьми, але, з іншого боку, це також обмежує їх особисту свободу у плануванні свого майбутнього життя, прийнятті рішень і самоствердженні.

Способи побудови таких взаємин, як стверджує М. Боуен, засвоюються дітьми протягом їх виховання у батьківських сім'ях. Останні також сприяють засвоєнню їхніми дітьми стереотипів взаємодії з людьми найближчого соціального оточення, сімейних правил та міфів, особливостей побудови дітьми меж у підсистемах своїх майбутніх сімей [2]. Для пояснення механізмів такої передачі, М. Боуеном було введено термін "сімейний проективний процес", в основу якого покладено повторення дітьми рівня диференціації "Я", який, як правило, відповідає рівню диференціації "Я" їх батьків [1]. Відтворення дорослими у своїх сім'ях основних рис взаємин, які існували в їх батьківських сім'ях, забезпечується приблизно однаковою рівнем диференціації "Я" батьків та їхніх дорослих дітей. При створенні власної сім'ї, така молода людина вибирає відповідно чоловіка чи дружину зі схожим рівнем диференціації [2]. Важливо зауважити, що пояснюючи цей феномен, R. Fairbairn зазначає, що люди не лише сприймають своїх близьких через призму минулого, але й несвідомо намагаються привести існуючі стосунки у відповідність із наявним зразком, який відповідає інтерналізованим моделям взаємин у батьківській сім'ї [цит. за 1, с. 132].

Вищеописані концепції підтверджують дослідження, проведені Г. Каспі, М. Хербер, Б. Озер. Вчені встановили, що при створенні сім'ї люди надають перевагу партнеру, який не дуже відрізняється від них – ні фізичною привабливістю, ні здібностями, ні рівнем інтелектуального розвитку, ні темпераментом. Такий партнер викликає у них довіру, оскільки він, здебільшого, має схожий освітній рівень, належить до того ж соціального середовища, а тому орієнтується на такі ж життєві ідеали й цінності. Так, дослідження очікувань подружніх партнерів щодо п'ятиох сфер соціального життя (економічної, естетичної, політичної, релігійної і теоретичної) дали змогу констатувати таке: 36% заручених пар мали схожі погляди на соціальні цінності, 21% опитаних сходились у поглядах на шлюб. Через 20 років ці показники були аналогічними [цит. 3, с. 361]. Зазначимо, що до теоретичної сфери належали питання, які стосуються шлюбу і подружньої вірності, сексу до шлюбу, загальних інтересів і занять у шлюбі, норм і правил повсякденного життя (в тому числі домашнього господарства та виховання дітей).

Процес сепарації в системі батьки-дитина, як зазначає McCallough [цит. за 1, с. 52], відбувається протягом трьох поколінь. В основі цього твердження покладено тезу про те, що успішне відокремлення в юності від своїх батьківських сімей є ознакою того, що такі суб'єкти зможуть допомогти в майбутньому відокремитись і отримати автономію своїм дітям. Жінка, яка відчувала труднощі з відокремленням від своєї матері, найімовірніше, зіткнеться з аналогічними проблемами і при сепарації своїх доньок, що з високою ймовірністю викличе зміни у всіх трьох підсистемах: підсистемі дітей, батьків і прабатьків. Взаємини зі своїми дітьми будуть сприйматись не лише через призму своїх взаємин із власними батьками, але і несвідомо будуть приводитись у відповідність з існуючим інтерналізованим зразком бажаного майбутнього і бажаних характеристик взаємин.

Таким чином, згідно із трансгенеративними підходами у сімейній психотерапії засвоєння та відтворення дітьми взаємин із своїми батьками у власній сім'ї, а також способу мислення батьків, особливостей їх ролевих очікувань, сімейних правил та міфів тощо відбувається в основному несвідомо. У проаналізованих нами теоріях, на наш погляд, беруться до уваги неусвідомлені індивідом аспекти власної поведінки, характеру побудови взаємин у своїй сім'ї, які можуть детермінуватись неусвідомленими ним чинниками (наприклад, особливостями взаємин між членами батьківської сім'ї).

У вищезазначених концепціях нами не виявлено підходів до тлумачення впливу родинних взаємин на становлення усвідомлюваних, пов'язаних із плануванням індивідом аспектів бажаних для нього особливостей взаємин у його майбутній сім'ї. Однак, зважаючи на те, що трансгенеративні теорії базуються на психодинамічних концепціях, в яких поведінка людини вважається залежною від ірраціональних несвідомих процесів, а свідомий вибір є лише ілюзією свободи вибору і залежить також від неусвідомлюваних індивідом процесів, можемо припустити також наявність залежності уявлень юнацтва та молоді про взаємини у своїх майбутніх сім'ях, життєвої перспективи майбутнього сім'янина від взаємин в існуючих батьківських сім'ях, зокрема, від усвідомлюваних аспектів таких взаємин.

Висновки. Концепції трансгенеративної еволюції сімейних взаємин дають підстави стверджувати наявність неусвідомленого індивідом відтворення у взаєминах із членами своєї сімей неусвідомлюваних ним аспектів взаємин між членами своєї батьківської сім'ї. Наявність психодинамічного базису у трансгенеративних концепціях дає підстави також припускати існування залежності життєвої перспективи майбутнього сім'янина, уявлень про взаємини в майбутній сім'ї від усвідомлюваних індивідом аспектів взаємин у його батьківській сім'ї. Проведений нами аналіз трансгенеративних концепцій свідчить про важливість мікросоціальних чинників у становленні життєвої перспективи щодо майбутніх сімейних взаємин. Перевірка вказаного припущення а також виявлення визначального впливу мікро- чи макросоціальних факторів на становлення вищезазначених параметрів уявлень індивіда про своє майбутнє потребує проведення емпіричного дослідження.

1. Браун Дж., Кристенсен Д. Теория и практика семейной психотерапии / Браун Дж., Кристенсен Д. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.
2. Варга А. Системная семейная психотерапия: Краткий лекционный курс / Варга А. – СПб.: Речь, 2001. – 144 с.
3. Геник С. Усе починається з родини / Геник С. – Івано-Франківськ: Сіверія, 1998. – 725 с.
4. Кон И. Психология ранней юности: кн. для учителя. / Кон И. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
5. Орлов А. Эволюция межличностных отношений в семье: основные подходы, ориентации и тенденции [Электронный ресурс] / А. Орлов. – Режим доступа: <http://www.follow.ru/article/340>.
6. Сімон Ф., Рех-Сімон К. Циркулярне опитування: Підручник / Сімон Ф., Рех-Сімон К. / Пер. з нім. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 184 с.

The article analyzes the provisions transgenerational concepts about possible mechanisms of reproduction in the life prospects of future family man, ideas about relationships in future family relations existing characteristics of the parent family of youth and youth.

Keywords: life prospects of future family man, an idea of future marital relationships.

УДК 371.018
ББК 74.900.5

Любов Фуштей

ДИЛЕМА СУСПІЛЬНОГО ТА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У 20-Х – 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті обгрунтовано систему поглядів учених і практиків досліджуваного періоду на співвідношення системи сімейного та суспільного виховання в Україні.

Ключові слова: сімейне виховання, суспільне виховання, 20-і–30-і роки ХХ століття.

Аналіз педагогічної теорії, яка утверджувалася в Україні в 20-30-і роки ХХ ст. засвідчує про: співіснування різноманітних освітніх концепцій, зміну педагогічних парадигм; активне вивчення передового зарубіжного досвіду; намагання створити власну модель української школи; проведення сміливих педагогічних експериментів, активний пошук найбільш ефективних методів навчання й виховання молодого покоління; посилення інтересу до дитини, особливостей її індивідуального розвитку; актуалізацію завдань охорони дитинства.

У педагогічній спадщині 20-30-ті роки ХХ ст. особливе місце займало ставлення учених і практиків до сім'ї як основного суспільного осередку та можливостей сімейного виховання молодого покоління. Як зазначала О. Коллоштай у своїх працях: “Сім'я відмирає, вона не потрібна ні державі, ні людям... На місці егоїстичного замкненого сімейного осередку виростає велика всесвітня трудова сім'я” (1919 р.); “Сім'я представляла собою самотійний замкнутий колектив. Цього не повинно і не може бути в комуністичному суспільстві. Комуністичне суспільство пропонує таку міцність колективу, яка виключає будь-яку можливість існування ізольованого, замкненого в собі сімейного осередку, з його родинними узами, з його сімейним егоїзмом, честолюбством тощо” (1921 р.); “У Радянський період руйнується стара сім'я, і це природний процес. Виникає нова сім'я, де не кровна родинність, а спільність роботи, єдність інтересів, прагнень і завдань буде пов'язувати людей...” (1922 р.) [9, с. 335]. Недоброзичливе ставлення батьків до школи через відміну викладання закону божого, а також до шкільних перетворень породжувало у владі прагнення обмежити педагогічне життя від втручання батьків. Величезний вплив справляв також кризовий стан сім'ї, поширена теорія відмирання сім'ї як виховного органу.

У „Декларації про соціальне виховання дітей” (1920) вказувалось на життєву необхідність соціального забезпечення осиротілих і безпритульних дітей та на охоплення закладами громадського виховання всіх дітей без винятку. Ідеальним типом соціального виховання мали бути дитячі будинки і комуни, „де дитина живе зі своїми молодшими й старшими товаришами, зі своїми вихователями, де вона в дружній комуністичній спілці з подібними собі істотами росте, розвивається й навчається жити...” та які мають стати „тим

маяком, котрий світить провідною зіркою для всієї пролетарської виховної системи”. Згідно з положеннями декларації, нове соціальне виховання принципово відрізняється від старого шкільного навчання, яке знало дитину впродовж 4-5 годин на добу, адже з розпадом сім'ї воно бере на себе функції сімейного виховання [6, с. 307-308].

Порівняльна цінність суспільного й сімейного виховання в Україні розглядалася в контексті праць тогочасних педагогічних авторитетів (П. Блонський, Н. Виноградов, Д. Лазуркіна, М. Румянцев, інші), які поширювались повсюдно, а окремі з них навіть перекладались українською мовою. П. Блонський, посилаючись на К. Маркса, робив висновок, що капіталістична промисловість руйнує сімейні стосунки. Батько й мати змушені працювати, а діти надані вулиці. Як наслідок, „соціалізується все побутове життя аж до найдрібніших деталей сімейного вогнища” [2, с. 95]. На його думку, соціалізм на відміну від капіталістичного суспільства може створити здорові педагогічні умови для виховання дітей і замінити сім'ю. Але, визнаючи кризу сучасної сім'ї, підкреслював величезну педагогічну цінність здорової сім'ї й закликав зробити все можливе для її оздоровлення в педагогічному розумінні [2, с. 113].

Д. Лазуркіна зазначала, що капіталістичне суспільство зруйнувало трудову сім'ю й віддало дітей вулиці, тому з метою перебудови всього життя на нових соціальних началах, „ідея соціального виховання майбутнього покоління повинна стати одним із найважливіших завдань”. Провідна роль у формуванні особистості належить саме громадському вихованню, оскільки ніяке сімейне виховання, навіть якщо воно ідеально поставлене в гігієнічному й педагогічному відношенні, не може дати того, „що дає дитині співжиття з собі рівними товаришами й робота з ними” [10, с. 8]. На її думку, сім'я є цілком непридатною для формування громадянина з таких причин: відсутність всякого вивчення природи дитини, ігнорування природних задатків; односторонність сімейного виховання; сімейний егоїзм й обмеженість суспільного горизонту; низький виховний потенціал сім'ї; несприятливі побутові умови [10, с. 9].

На користь шкільного виховання, і не тільки з економічних, соціально-політичних, але й з педагогічних причин, висловлювався Н. Виноградов, який вважав, що в процесі спілкування дитини у школі зміцнюються її соціальні тенденції й придушуються егоїстичні, індивідуалістичні; під час колективних занять загострюється активність учня, що сприяє його розвитку. Тому може вважатися доволі незаперечним розгляд школи як форми „переважної порівняно з домашньою освітою” [4, с. 90].

Друга група педагогів, які були й *прибічниками соціального виховання, не скидала з рахунків сім'ю як виховний орган*. Так, потребу в створенні й розвитку системи соціального виховання визнавав Н. Іорданський, адже сімейний устрій, патріархальний уклад сімейного життя суттєво змінився, а батько й мати часто відірвані від дітей, а діти надані вулиці [8, с. 17]. Однак, автор не говорить про повну заміну сім'ї, а, навпаки, підкреслює її незамінність і позитивні сторони: „У сім'ї сильний елемент кровного зв'язку. Замість того, щоб штучно й болісно виривати його, використовуйте доцільно цей зв'язок. Більш або менш нормальна сім'я багата досвідом спільної праці дорослих, вона перший осередок, який визначає життєві стосунки... У сім'ї посилено йде наслідування, легше засвоюються навички”. Тому, на його думку, сім'я – досить сильний і необхідний чинник і соціалістичний устрій життя повинен дати нові найбільш досконалі форми сім'ї, новий зміст педагогічного впливу на дитину в сім'ї й через сім'ю [8, с. 40]. Застерігав від ігнорування виховного потенціалу сім'ї М. Румянцев, визнаючи, що з перемогою революції особливої значущості набуло соціальне виховання. Навіть у сім'ї, яка переживає кризу, на його думку, „є такі елементи, які сприяють соціальному розвитку дитини більше, ніж масове виховання в інтернатах”. У зв'язку з цим необхідно всіма засобами сприяти зміцненню й оздоровленню сім'ї. Без неї розв'язати завдання соціального виховання неможливо, оскільки тільки вона може враховувати повною мірою індивідуальні особливості дитини і сприяти формуванню „соціально активної, сильної, підприсмливої особистості” [13, с. 338].

У співвідношенні громадського й сімейного виховання, – стверджував М. Рубінштейн, – повна сім'я як орган виховання – „це духовно-моральний, внутрішньо альтруїстичний.

виробничо-трудовий союз, який складається з батьків і дітей, має стійкий, постійний характер і пов'язаний у єдність не тільки житлом та економічною залежністю, але й групою почуттів, які ґрунтуються на кровному спорідненні, тому створення системи соціального виховання й побудова соціалізму не тільки не виключають сімейного життя, але й відкривають для неї перспективу оздоровленого існування [12, с. 2]. Автор пропонує такий варіант розв'язання цієї дилеми: 1) поєднання або взаємодоповнення сімейного й громадського виховання; 2) насичення громадського виховання, оскільки воно необхідне, духом і укладом сімейного виховання" [12, с. 91-92].

Н. Альмендінген-Тумі вважав, що ідея заміни сімейного виховання соціальним помилкова в принципі. Усебічне соціальне виховання дітей без установа тисного зв'язку з сім'ями здійснити неможливо. Це зумовлено тим, що виховання, яке відбувається виключно в державних закладах, буде відірване від життя, у ньому не будуть брати участі найбільш зацікавлені люди – батьки. Зрозуміти дитину, індивідуалізувати її виховання в закладах соціального виховання можна тільки на підставі взаємодії з сім'єю. Тому в інтересах соціального виховання і сім'ї і народу в цілому, – „між сім'єю й закладами соціального виховання повинен бути встановлений тисний зв'язок" [1, с. 156-157].

Провідні українські діячі народної просвіти й педагоги, розглядаючи дитячий будинок як основний тип навчально-виховного закладу, явно недооцінювали роль сім'ї як чинника соціалізації дитини. Негативну оцінку виховним можливостям сім'ї дав нарком освіти України Г. Гринько. Індивідуалістична сім'я, – вважав він, – опора дитини в буржуазному суспільстві. Випадіння з неї приводило до горя, означало кінець навчання й дуже часто загибель. Ця система, на думку Г. Гринька, особливо відчутна для дітей робітничого класу, сім'я якого піддавалася руйнівній дії капіталістичної експлуатації. Як наслідок, сім'я не тільки слабне економічно, але й „гасне як джерело виховних впливів" [5, с. 122]. Йому вторив Я. Ряпко: найбільшою перешкодою на шляху до реалізації нової системи освіти було соціальне середовище, яке вміщувало й сім'ю: „наше убозтво, зруйнована країна, яка зазнала до того ж неврожаю й голоду, ціле старі кадри педагогії, за допомогою яких доводилося здійснювати стару школу" [14, с. 32].

Підстав для таких песимістичних висновків у той період було достатньо. На II Всеукраїнській нараді з освіти наводилися дані про те, що в Україні 9 млн. сиріт і напівсиріт. Вихід з такого стану нарада вбачала в тому, щоб встановити прямі відносини між державою й дітьми, минаючи сім'ю, усунути розпиленість дітей між індивідуалістичними сім'ями, забезпечити шлях від теорії й практики „сім'ї й школи" до нового соціалістичного виховання.

Невисокої думки про роль сім'ї у вихованні був у 20-і роки і А. Макаренко. „Дитячий будинок і тільки дитячий будинок, – писав він, – є провідною формою радянського виховання". Позицію педагога можна пояснити тим, що він був свідком руйнування старого сімейного устрою. На його думку, нова сім'я не зможе бути первинним виховним колективом, оскільки в неї ввійде матір'ю „нинішня вільна дівчина, вихована нами в презирстві до пелюшкової й пічної кваліфікації..." [11, с. 81]. Вона перестає бути нянькою й господинею, а буде, передусім, рівноправним, активним і виробничим членом суспільства. При цьому А. Макаренко зазначав, що діти, які перебувають у дитячому будинку, будуть пов'язані з сім'єю й не повинні позбуватися ласки матері й турботи батька [11, с. 82].

До іншої групи – *третьої* – когорти українських педагогів 20-х років ХХ ст., котрі не тільки характеризували наявну тоді кризу сімейних відносин, але й рішуче відстоювали сім'ю як соціальний виховний інститут, насамперед необхідно віднести В. Зіньковського. У своїй книзі „Про соціальне виховання", він зазначав, що навіть не дуже зразкова сім'я може дати дитині набагато більше, ніж „найчудовіше перодинне виховання", бо „сім'ю рішуче ніщо не може заступити" [7, с. 51]. Він переконливо доводить, що заклади соціального виховання повинні не відкидати сім'ю, а в парі з нею виховувати дітей. Те, „що дає сім'я не зможуть дати ніякі інші форми соціального об'єднання" [7, с. 61]. Підтримуючи ідею створення дошкільних та позашкільних закладів, В. Зіньковський наполягав на „відродженні

сім'ї", бо коли занепадають родинні зв'язки, то з'являється відчуження в родинних стосунках, а це, на його думку, гірше „дійсного сирітства".

Суперечливу оцінку практиці сімейного виховання й моральній атмосфері в сім'ї дав І. Соколянський. У 1928 р. він повідомляв, що в Україні прокотилася хвиля судових процесів над педагогами в справі катування та знущання над дітьми в установах. Джерелом цього жахливого ставлення до дітей, на його погляд, є традиції „батьківської" педагогіки, що переносяться до дитячих установ. „Шкода, – пише він, – що суд не може добратись до справжнього джерела батьківської педагогіки – до родини. Шкода, що суспільство й наука ще не мають дезінфекційних засобів для тих огнищ, страшних своєю гнилятиною педагогічного побуту, що його старанно оберігає родина від дідов до батьків, від батьків до дітей. Проти чуми, холери, сифілісу ми маємо більше засобів, ніж проти родинно-педагогічного побуту" [15, с. 4].

Вихід з цього жахливого становища І. Соколянський серйозно обґрунтував у педагогізації населення. Він наводить дані про те, що в 1928 році в Україні було 11 520 000 дітей соціалістичного віку (від 0 до 15 років), спільно держава з родиною виховували 2 875 595 дітей (24,9%), сама родина – 8 586 680 дітей (74,1%). Саме це дало йому підставу стверджувати, що „ролю родини, як чинника впливу на дитинство, не можна ігнорувати. Навпаки родина є неминуча установа, що не може не вступати своїми способами впливу в певні стосунки з іншими. Ми знаємо більше, що родина уперто обстоює свої традиції, батьківські впливи й часто намагається впливати навіть на державну систему" [15, с. 7]. Запобігти негативним впливам сім'ї, забравши всіх дітей до державних установ неможливо через матеріальні нестатки. Тому, вважає І. Соколянський, залишається один вихід – повний перегляд нашого ставлення до родини, перетворення її в педагогічну установа.

У першій половині 30-х років провідні позиції в роботі з сім'єю займали педологи. Саме їхня діяльність була спрямована на вивчення і зміну сімейного побуту й умов виховання дітей у сім'ї, на підвищення педагогічної культури батьків, на встановлення тисної взаємодії шкільного й сімейного виховання. Після виходу в світ постанови ЦК ВКП(б) „Про педологічні викривлення в системі наркомосу" серйозна, науково обґрунтована робота з батьками учнів була практично згорнута. У партійному документі засуджувалося саме обстеження учнів та їхніх батьків, яке „мало на меті начебто з „наукової", „біосоціальної" точки зору сучасної педології довести спадкову й соціальну зумовленість неуспішності учня чи окремих дефектів його поведінки, знайти максимум негативних впливів і патологічних викривлень самого школяра, його сім'ї, рідних, предків, суспільного середовища й тим самим знайти привід для виключення школярів з нормального шкільного колективу" [3, с. 34-37].

До кінця 30-х років принципово змінився підхід до визначення завдань і змісту педагогічної просвіти батьків, призначення якого вбачалося в прагненні „домагатися, щоб кожна сім'я продовжувала справу школи в себе в сімейній обставині" [3, с. 34-37]. Цілі шкільного виховання й навчання у цей час були вкрай політизованими, і сім'ї відводилася роль „помічника" школи. Питання про особливості змісту й методики сімейного виховання перестало бути актуальним. На школу була покладена відповідальність з керівництва сімейним вихованням, яке стало розглядатися як продовження шкільного. З іншого боку, ставилося питання про посилення відповідальності батьків за виховання дітей [3, с. 34-37]. Накреслювалася тенденція до використання групових і масових форм педагогічної просвіти батьків.

Таким чином, у дилемі суспільного й сімейного виховання означеного періоду можна виділити два етапи. З початку *першого етапу* (20-і роки ХХ ст.) превалювало негативне ставлення до сім'ї як до чинника виховання, домінувала думка про необхідність заміни сімейного виховання суспільним, здійснювалася спроба нейтралізації сімейних впливів. Така позиція була зумовлена кризовим станом тодішньої сім'ї, ідеями про відмирання сім'ї при соціалізмі, усунування всіх сторін сімейного побуту, особливостями організації системи освіти в Україні.

Однак і в теорії, і в практиці переважали погляди про незамінність сім'ї та сімейного виховання, про необхідність встановлення тисного зв'язку між сім'єю і школою. У цей період педологи, педагоги брали активну участь в обстеженні сімейно-побутових умов, у виявленні

виховного потенціалу сім'ї й умов сімейного виховання. Дослідно-педагогічними станціями, педологічними лабораторіями, осередками шкіл були розроблені спеціальні схеми, карти обстеження сімей, накопичений різноманітний і цікавий досвід роботи в цьому напрямі.

На *другому етапі* (30-і роки ХХ ст.) цілі комуністичного виховання повною мірою поширюються й на сім'ю, яка фактично втрачає самоетійність і специфічність як чинник виховання, вивчення сім'ї стає систематичним і науково обґрунтованим (недологічна служба: школа, громадські організації не обмежувалися вивченням сімейно-побутових умов, а докладали зусиль до оздоровлення сім'ї, нарощування її виховного потенціалу, проведення конкурсів на найкраще виховання дітей у сім'ї, вживалися заходи для посилення відповідальності батьків за виховання. У другій половині 30-х років після розгрому педології школі ставиться за обов'язок функція керівництва вихованням дітей у сім'ї, зміст, форми й методи роботи з сім'єю зазнають суттєвих змін.

1. Альмеддинен-Тумим Н. Общественное и дошкольное семейное воспитание // Дошкольное дело. – П., 1922. – С. 153–162.
2. Блонский П. Введение в дошкольное воспитание. – М., 1917. – 136 с.
3. Ваховский Л. Особенности педагогического просвещения родителей в период становления советской школы // Опыт совершенствования педагогического всеобуча родителей. – М., 1987. – С. 34–37.
4. Виноградов Н. Педагогика. Основные проблемы и принципы. – М., 1922. – 123 с.
5. Гринько Г. Очерки советской просветительной политики. – Харьков, 1923. – 194 с.
6. Декларация Народного комиссариата просвещения УССР о социальном воспитании детей. 1. УП. 1920 г. // Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – С. 307–308.
7. Зінковський В. Про соціальне виховання. – К.: Друкарня Всеукраїнського Кооперативного Видавничого Союзу, 1920. – 64 с.
8. Йорданский Н. Основы и практика социального воспитания. – М.: Работник просвещения, 1925. – 390 с.
9. Кравець В. Історія гендерної педагогіки. Навч. посібник. – Тернопіль: Джура, 2005. – 440 с.
10. Лазуркина Д. К вопросу об общественном воспитании // Народное просвещение. – 1919. – № 9–10. – С. 8–9.
11. Макаренко А. О некоторых проблемах теории и практики воспитания // Пед. соч.: В 8 т. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1983. – С. 80–90.
12. Рубинштейн М. Общественное или семейное воспитание? – М., 1918. – 96 с.
13. Румянцев Н. Семья как орган социального воспитания // Дошкольное воспитание. – 1917. – № 6–7. – С. 335–344.
14. Ряпко Я. Народна освіта на Україні за десять років революції. – Х.: "Державне видавництво", 1927. – 125 с.
15. Соколянський І. Педагогіка школи та родини в системі соціального виховання // Радянська освіта. – 1928. – № 10. – С. 3–14.

The article highlights the system of ideas of scientists of the given period on to the correlation of family upbringing and social upbringing in Ukraine.

Key words: family upbringing, social upbringing, 1920s-1930s.

УДК 37.013
ББК 74.900.56

Тетяна Алексеєнко

АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті розкривається сутність поняття готовності та особливості його прояву щодо підготовки студентів до сімейного життя та майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: готовність, підготовка, сімейне життя.

У визначенні **готовності** (непідготовленості – це різні поняття) дослідники йдуть різними шляхами: одні акцентують увагу на її структурних компонентах, інші – на її сутності. Однак, ті й інші сходяться на тому, хоч і не говорять про це прямо, що поняття складне та інтегроване за своїм змістом. Які ж критерії оцінки готовності? В чому суть різних підходів? Звернемось до теорії питання та її аналізу.

У науковій літературі існує 3 підходи у визначенні структурних компонентів готовності:

- готовність як сукупність знань, вмінь, навичок (Є. Віпославська, Н. Кузьміна, Л. Кондрашова, В. Моляко, В. Сластьоніп, А. Щербаків);
- готовність як функціональний стан (Н. Букіна, Ф. Генев, А. Ковальов, Л. Лавров, М. Левітов, А. Ліпенко);
- готовність як складне особистісне утворення (М. Дяченко, Л. Кандибович).

Як зазначають Л. Тюптя та О. Житник [7, с. 175], виділені підходи зумовлюють визначення провідних компонентів готовності, вивчення її генези, специфіки стосовно різновидів педагогічної діяльності, розробки її психодіагностики та критеріїв рівня сформованості.

Стосовно сім'ї, готовності батьків до виконання виховної функції важливою умовою, на нашу думку, є сукупність вищезазначених ознак, оскільки саме такий підхід в оцінці готовності найбільш наближує її до потреб успішного сімейного виховання. Отже, готовність до виховання дитини в сім'ї включає когнітивний, мотиваційний та емоційний компоненти. На стан готовності батьків та якість виконання ними виховної функції впливають і ті конкретні умови, в яких взагалі функціонує сім'я, і ті завдання (їх складність, новизна чи сукупність), які стоять перед батьками як вихователями. В переліку цих умов особливе місце належить таким як: стан здоров'я і фізичного самопочуття батьків; особистий досвід; самооцінка власної підготовки; вміння регулювати рівень свого стану готовності (поповнювати знання, творчо користуватись методами і прийомами виховання, враховувати набутий досвід тощо); вміння критично оцінювати результати своєї виховної діяльності тощо.

Таким чином, у загальному вигляді готовність батьків до виховання дитини *структурно* передбачає: позитивне ставлення до дитини і різних видів діяльності, пов'язаних з її доглядом і вихованням; адекватні до вимог здібності та особистісні якості; необхідні знання, вміння, навички; потреби, спонуки, інтерес. Тобто, готовність – це цілісний прояв особистості.

Отже, готовність батьків до виховання дитини як і педагогічна культура – це інтегрована єдність особистісних якостей та умов їх реалізації у виховному процесі. Але треба зважати і на те, що виховний процес – це двосторонній процес, учасниками якого є і батьки, і діти. А тому є всі підстави визначати готовність батьків до виховання дитини як інтегровану єдність особистісних якостей *і батьків, і дітей* та умов їх реалізації у виховному процесі.

Взагалі при визначенні готовності доцільно говорити про використання двомірної класифікації, тобто такої, яка має дві основи. *Перша основа* утворюється за видом формулюючих діяльнісних підструктур особистості: 1) гносеологічно-теоретичних (що визначається ство-

ренням комплексу знань); 2) практичних (що визначається формуванням системи вмінь та навичок); 3) психологічних (що характеризується визначеністю мотивів, інтересів, потреб, проходженням психічних процесів, індивідуально-типологічними характеристиками, направленістю); 4) фізичної готовності (яка визначається відповідним станом фізичного здоров'я). Друга основа класифікується за змістом видів готовності: 1) суспільно-гуманістичні (загальнокультурні, світоглядні); 2) загально-педагогічні; 3) спеціально-педагогічні (наприклад, вікової педагогіки); 4) інноваційні (на основі нових технологій виховання).

Самоствердження особистості відбувається в різних сферах її життя: професійній, творчій, особистісній, сімейній тощо. Кожна з них є для молоді архіважливою, оскільки від повноти реалізації в ній залежить їх як соціальне, так і особистісне самопочуття, в цілому життєва перспектива. Ця перспектива значною мірою пов'язується і з сімейним благополуччям. Однак, у реаліях життя романтичні уявлення про гармонію шлюбних стосунків, довічну любов і вірність здебільшого не підтверджуються і часто умовно компенсуються різноваріантними спробами їх реалізації на різних рівнях задоволення.

- Згідно статистики, нині в Україні близько половини офіційно зареєстрованих студентських сімей мають дітей. Близько 50% студентської молоді перебуває в громадянських (неофіційних) шлюбах. Значна більшість молоді нерозбірлива в статевих стосунках, має чималий сексуальний досвід. Поширюється також тенденція, пов'язана з наявністю кількох сексуальних партнерів. Разом з тим зростає загроза бути ВІЛ-інфікованим – Україна в останні роки за кількістю хворих та вражених цим недугом знаходиться в групі країн із найбільш високим фактором ризику і захворюваності. Ці факти свідчать про недостатню соціальну і психологічну готовність молоді до сімейного життя і про несформованість сексуальної культури поведінки, яка була традиційною для українців.

Нерозбірливість статевих контактів, недотримання елементарних правил особистої гігієни і безпечного сексу призводить не тільки до різних хвороб, а й до небажаних вагітностей, переривання їх абортми, результатом чого, нерідко, є безпліддя, інвалідність і летальні наслідки. Всього в Україні нині близько 20% бездітних дітей. В останні роки безпліддя фіксується значно частіше у чоловіків, ніж у жінок. Отже, дедалі більше загострюється проблема репродуктивного здоров'я.

Основними причинами нестабільності студентських сімейних шлюбів є: поспішність у виборі партнера; неготовність до співпраці, співжиття, взаєморозуміння і взаємоповаги; аморальна поведінка і шкідливі для здоров'я звички (пияцтво, наркоманія, токсикоманія тощо); матеріальні нестатки (матеріальна залежність від батьків); відсутність окремого житла; недостатня переконаність у цінності й перевагах сімейного життя над несімейним, в цінності обох батьків для виховання й повноцінного розвитку дитини.

Як наслідок, сімейні шлюби студентської молоді, як правило, є нетривалими, і розпадаються, здебільшого у перші роки сімейного життя.

Наявність названих причин і їх наслідків свідчить про нагальну потребу спеціальної, цілеспрямованої підготовки молоді до сімейного життя, яка б орієнтувала на здоровий спосіб життя, на формування ціннісного ставлення до себе, до інших і до довкілля, на потребу дотримання морально-етичних норм співжиття. Її необхідно розпочинати з батьківської родини шляхом засвоєння статевої культури і соціально-рольової поведінки особистості, продовжувати в системі навчальних і виховних закладів, відповідно завдань і можливостей кожної вікової групи.

Необхідна загальна педагогічна просвіта населення, однак найбільшій увазі потребує саме молодь, природою якій відведено народження і виховання дітей ще в незрілому в соціальному плані віці. Найдоступніше проводити роботу з молоддю, яка організована в різні групи, об'єднана спільністю завдань і інтересів. До таких відносяться старшокласники і студенти навчальних закладів різних рівнів акредитації.

На наше переконання, у вузах України обов'язковим, не залежно від профілю і статусу учебного закладу, необхідне не тільки введення спецкурсів з педагогіки і психології сімейного життя і формування педагогічної культури сім'ї, а й підвищена увага до їхнього

змісту. Адже, як показує аналіз сучасної практики викладання, здебільшого зміст подібних спецкурсів обмежується загальними темами і декларативними їх викладками, які мало що дають студентам у формуванні їхньої компетентності в різних сферах сімейного життя і різних моделях сімейної поведінки і виховання дитини.

На таких заняттях необхідно, насамперед, розглядати в різних аспектах проблеми сучасної сім'ї, її правові, моральні і психологічні основи, особливості психологічного сумісництва в подружніх стосунках, шляхи профілактики сімейних конфліктів і толерантного з них виходу, відхилень у психічному розвитку дитини, навчати господарсько-економічним стосункам у сім'ї, проектувати можливості організації змістовного дозвілля, здорового способу життя, давати орієнтири щодо формування субкультури сім'ї тощо, а головне, моделювати сімейні стосунки, розігрувати в ролях різні складні сімейні ситуації і шукати та знаходити найбільш цивілізовані виходи з них, за яких не ущемлюється гідність людини. Ці ситуації не повинні бути надуманими, а взятими з конкретних життєвих історій. У такому виборі буде передбачена ефективність їх включення до розгляду і всебічного аналізування з метою упередження помилок і упуцень у сімейному житті. Орієнтуватися в них, прогнозувати ситуацію і бачити моральні шляхи виходу з неї повинен кожний, хто проживає в сім'ї або хто прагне до її створення та благополуччя.

Особливу увагу у такій підготовці необхідно приділяти культурі почуттів, яка формується на основі розвитку естетичного смаку і естетичного сприйняття навколишнього середовища, природи, різних видів мистецтва і міжособистісних стосунків. В умовах навчально-виховної роботи потрібно формувати у студентів здатність орієнтуватися в життєдіяльності за естетичними критеріями. Необхідно також докладати зусиль, щоб нейтралізувати агресію, яка є дуже поширеною у сучасній, в тому числі студентській, молоді і під впливом якої чуттєва сфера розвивається стихійно, почуття набувають характеру некерованих пристрастей, які виявляються в порушеннях морально-етичних норм, зокрема в грубому, цинічному ставленні і висловлюваннях між собою хлопців і дівчат. Наявність самого факту таких міжособистісних взаємин свідчить про низький рівень не тільки загальної, а й статево-рольової культури. Некерованість вольової сфери в цілому негативно впливає на формування вольових якостей особистості, що призводить до сліпого відтворення соціальних стандартів поведінки, які стихійно утворюються в молодіжних мікросередовищах і характеризуються низькоінтелектуальними, антиморальними, неетичними і жорстокими актами поведінки. На жаль, вони, як правило, у сімейному житті сучасної молоді стають нормою, на основі якої відбувається деформація цінностей сімейного життя.

Як стверджує наука, стійкість волі утверджується тільки на підґрунті стійкого світогляду, етичних переконань та ідеалів. Їх формування значною мірою забезпечується позитивним сприйняттям і позитивним досвідом особистості. Отже, життєво необхідним для молоді є орієнтування на позитив і його необхідно знаходити, до нього необхідно прагнути через самовдосконалення. Воно буде досягатися щоденною працею студентів над собою через залучення їх до самоосвіти і самовиховання, але тільки на основі забезпечення високої мотивації до такої діяльності і виховання культури мислення, яка є не тільки критерієм загальної культури, а й важливою передумовою морально-духовної зрілості особистості. Тільки розвинена загальна культура мислення сприяє інтеріоризації моральних цінностей на особистісному рівні. Така інтеріоризація необхідна молоді й стосовно моральних цінностей роду і сім'ї.

Потреба в спеціальній підготовці молоді до сімейного життя базується не тільки на актуальності для практики, а й на його специфіці. Специфіка сімейного середовища вирізняється особливою інтимністю і різними впливами на особистість; є специфіка методів сімейного виховання; є особливості рольової поведінки в сім'ї. У своїй сукупності ця специфіка впливає на можливості самореалізації кожної особистості, на спосіб життя сім'ї та її стабільність як соціального інституту. Осягнення і рівень розуміння та врахування такої специфіки у щоденному житті досягається засвоєнням спеціальних знань із сімейного життя і також постійною роботою кожного члена сім'ї над своїм самовдосконаленням. Програма

самовдосконалення повинна враховувати індивідуальні особливості кожного члена сім'ї та їх вікові можливості, а також специфіку сімейного середовища.

Знання педагогіки і психології сімейних стосунків студентами дасть змогу вирішувати проблему сімейного благополуччя на двох рівнях: 1) вони самі навчатимуться мистецтву сімейного життя, тим самим зменшать напругу сімейних взаємин у батьківських родинях, стануть більш мудрими і толерантними у міжпоколінних стосунках; 2) зможуть більш помірковано, виважено й відповідально ставитись до вибору шлюбного партнера, створення і розбудови власних сімей, педагогічно доцільного виховання дітей, майбутніх сім'янинів.

На це спирається і соціальна педагогіка, яка надає можливість передбачати різні варіанти соціального розвитку особистості за різних умов сімейного виховання і знаходити найбільш оптимальні і педагогічно доцільні моделі поведінки у соціумі, педагогічної підтримки і соціального супроводу тих, хто цього потребує. Окрім того, з позиції соціальної педагогіки сім'я є динамічною малою групою, яка в мініатюрі відображує всі соціальні процеси великих соціальних груп, а сімейне середовище є середовищем первинної соціалізації особистості. Як відомо, вони розвиваються відповідно певних закономірностей, і їх знання є вкрай необхідним для упередження різних деструкцій.

Взагалі становлення сім'ї, її розвиток підпорядковані своїм закономірностям. Для їх досягнення важливо, щоб молодь сприймала сімейні стосунки як найважливіший обов'язок перед природою і суспільством. Їх становлення пов'язане з розкриттям чотирьох типів стосунків: 1) дівчина-юнак; 2) чоловік-дружина; 3) подружжя – їхні батьки; 4) батьки-діти.

Кожний з них має свою специфіку і характеризується рівнем зрілості цих стосунків. Їх міцність тримається не тільки на любові, а й взаємоповазі і відчутті потреби одне одному. Вона досягається культурою стосунків взагалі і культурою спілкування зокрема, відповідальністю за себе та інших, які формуються не тільки на компетентнісному підході, а й під впливом всієї системи соціальних зв'язків і соціального контролю. Отже, виходить за межі родинного виховання, і стає предметом виховання в різних соціальних інституціях, за своїм характером, з різних причин, досить часто неузгодженого.

У сучасному суспільстві склалося деформоване уявлення про достатність розвитку особистості. Ця достатність часто визначається інтелектуальним розвитком і навичками самообслуговування, професійним самовизначенням і його реалізацією. Однак, для повноцінного життя необхідне також і вміння безконфліктно жити в групі, дарувати іншим задоволення від своєї присутності, бути цікавим і корисним для інших. Такою групою, що наближається до автономного колективу, є, насамперед, сім'я, а її члени, найближчі й найрідніші люди, потребують не тільки матеріального, фізичного, а й емоційного захисту. Саме він створює атмосферу душевного комфорту і благополуччя, яке позначається на особистісній поведінці і особистісному здоров'ї, яке складається у загальне здоров'я і загальну поведінку (ціннісну орієнтацію) сім'ї, її соціальний імідж.

Держава, яка опікується своїм майбутнім, у першу чергу повинна забезпечувати умови для всебічного розвитку майбутніх поколінь. На такий підхід орієнтує і вже тривала реформа середньої та вищої школи, головним завданням якої є не тільки формування інтелектуальної, моральної і духовно розвиненої особистості, а й посилення уваги саме до її соціально-моральної компетентності. В такій взаємозалежності прослідковується діалектика розвитку суспільства, на яку свого часу звертав увагу ще І. Песталоцці, який зауважував, що досягнення високоморального розвитку особистості в піднесеному і звеличеному сполученні всіх її живих почуттів і всіх вражень, які вона отримує від природи, можливе тільки через підкорення її інтелектуальної освіти моральному вихованню. Отже, сучасна система освіти повинна бути спрямованою не тільки на підготовку висококваліфікованих фахівців, а й на виховання фізично і духовно здорових громадян, майбутніх добropорядних і відповідальних сім'янинів, із сформованою готовністю до повноцінного виконання виховної функції. У цій стратегії закладена перспектива розвитку суспільства, адже багатовіковим досвідом доведено, що міцною і стабільною є та держава, де міцними і стабільними є сім'ї. Саме на таку перспективу і потрібно працювати із сучасною молоддю, зокрема зі студентством.

Принципово важливим вважаємо наголосити на тому, що підготовка студентської молоді до сімейного життя повинна відбуватись в обов'язковому порядку, не залежно від профілю навчального закладу чи факультету. Тим більш важливою і більш повною вона має відбуватись там, де навчаються майбутні соціальні педагоги і практичні психологи. Адже перед ними стоять подвійні завдання: створити і зберегти успішну власну сім'ю; бути кваліфікованим помічником у соціально-педагогічній підтримці інших вразливих категорій сімей і дітей.

Зміст їхньої підготовки до сімейного життя необхідно наповнювати відповідно до саме таких сформованих завдань. Також важливо особливу увагу приділяти соціально-педагогічним технологіям та інтерактивним методикам роботи з різними типами сімей, закріплювати набуті теоретичні знання на практичних заняттях.

1. Алексєєнко Т. Педагогічні проблеми молоді сім'ї. – К., 1997 – 116 с.
2. Алексєєнко Т. Соціалізація особистості: можливості й ризики. – К., 2006. – 156 с.
3. Людина і культура в умовах глобалізації. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 397 с.
4. Психология и психоанализ характера. Хрестоматия по психологии и типологии характера (Ред.-сост. Д. Райгородский). – Самара- 1997. – 564 с.
5. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т. Алексєєнко. – Вінниця, 2009. – 542 с.
6. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За заг. ред. І. Зверєвої – К., 2006. – 316 с.
7. Тюптя Л., Житник О. Аналіз компонентів готовності до педагогічної діяльності. – К., 1998. – 119 с.

In this article to inspecting essence and contents conception readiness and particulars his display in preparation students of family and professional work.

Key words: *readiness, preparation, family.*

УДК 378.37
ББК 74.900.56

Людмила Завацька, Тамара Япченко

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

У статті висвітлюються особливості професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання дітей та молоді.

Ключові слова: *статеве виховання, статева освіта, професійна підготовка, соціальний педагог.*

Актуальність проблеми. Сучасна система підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери досить молода галузь професійної освіти в Україні. Особливістю соціальної педагогіки як професійного напрямку діяльності є її поліфункціональний характер. Соціальні педагоги мають можливість працювати в різних державних та недержавних закладах, установах та організаціях і виконувати низку функцій, реалізуючи різноманітні напрями діяльності, зумовлені їх професійними обов'язками. Статеве виховання є надзвичайно актуальним напрямом діяльності соціального педагога, що, як правило, реалізується у загальноосвітніх навчальних закладах, спеціалізованих установах для дітей, соціальних службах для сім'ї, дітей та молоді, громадських організаціях і вимагає відповідної професійної підготовки.

Про актуальність питання професійної підготовки студентів – майбутніх соціальних педагогів свідчить той факт, що в Україні з'явилися наукові дослідження, які висвітлюють різні аспекти їхньої підготовки до професійної діяльності. Загальні питання професійної підготовки соціальних педагогів досліджуються А. Капською, О. Карпенко, Л. Мішик, В. Поліщук. Безпосередньо питаннями підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи у сфері статевого виховання присвячені наукові дослідження Г. Корчової, Л. Столярчук, І. Ковальчук, В. Кравця.

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми підготовки студентів-майбутніх фахівців соціальної педагогіки до статевого виховання дітей.

Результати теоретичного дослідження. З початком професійної діяльності молоді спеціалісти соціальної сфери зустрічаються з безліччю проблем педагогічного, психологічного, соціального характеру. Це вимагає від соціального педагога-початківця відповідних знань, практичних умінь та навичок, які були набуті під час навчання у вищому навчальному закладі. Якісний та кількісний показник цих знань, високий рівень практичної підготовки та певний особистісний потенціал сприяють швидкій адаптації спеціаліста до нових умов професійної діяльності, а також відкривають широкий спектр можливостей реалізації функцій, покладених на соціального педагога. Статеве виховання та просвіта – це саме той вид професійної діяльності, який вимагає від соціального педагога інтегрованих знань із різних навчальних дисциплін. Із метою визначення особливостей підготовки студентів – майбутніх соціальних педагогів до роботи в галузі статевого виховання ми вважаємо доцільним проаналізувати специфіку теоретичної та практичної підготовки соціальних педагогів до такої діяльності у Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка.

Реалізація набутих знань, практичних умінь та навичок у сфері статевого виховання дітей залежить від ефективності, теоретичного та практичного засвоєння відповідних курсів, від широти кола питань стосовно статевого виховання та просвіти, що розкривають ці курси під час їх вивчення. Проаналізувавши зміст дисциплін, поданих у навчальних планах підготовки фахівців зі спеціальності «Соціальна педагогіка» освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «спеціаліст» та «магістр», ми виділили понад 25 дисциплін, які безпосередньо стосуються роботи соціального педагога у сфері статевого виховання, теоретична основа яких повністю або у певних аспектах відповідає саме цьому напрямку роботи. Варто зауважити, що інші дисципліни, а їх понад 70, мають також важливе значення у підготовці фахівців соціальної сфери. Зміст цих дисциплін сприяє загальній підготовці студентів до роботи за даною спеціальністю, формує їх світогляд як спеціаліста, слугує певним теоретичним та практичним інструментарієм у роботі з дітьми та молоддю.

Перелік дисциплін, що складають зміст підготовки студентів-соціальних педагогів до діяльності у сфері статевого виховання дітей підліткового віку ми умовно розділили на окремі блоки, які вивчають різні аспекти процесу статевого виховання.

Фізіологічний аспект: до нього відносяться дисципліни, що вивчають анатомію та фізіологію людини загалом, а також людини як представника певної статі; відновлення, збереження та зміцнення здоров'я (у тому числі репродуктивного) дітей та дорослих людей (дисципліни «Анатомія та вікова фізіологія», «Безпека життєдіяльності», «Основи медичних знань та охорона здоров'я дітей (валсологія)», «Основи психогігієни» тощо).

Психологічний аспект включає курси, які вивчають психологічні та психічні процеси, що відбуваються в організмі людини, їх розвиток та закономірності функціонування (пам'ять, мислення, увага, уява, мова тощо); психологічні особливості дітей різних вікових категорій і статей та їх врахування у процесі навчання та виховання; психологію патологічних симптомів, синдромів та відхилень у поведінці; психологію соціальних процесів та їх вплив на окремого індивіда чи групу (вивчення курсів «Загальна психологія», «Вікова і педагогічна психологія», «Соціальна психологія», «Патопсихологія» тощо).

Педагогічний аспект включає такі дисципліни, як «Загальна та порівняльна педагогіка», «Основи педагогічної творчості», спрямовані на вивчення закономірностей навчання та виховання, вивчення загальних форм, методів, прийомів педагогічної діяльності та впливу. Під час вивчення теорії виховання студенти вперше знайомляться з різними напрямками виховання дітей та молоді, у тому числі і з особливостями статевого виховання.

Соціально-педагогічний аспект включає особливості, форми, методи, напрями роботи соціального педагога у різних соціальних установах та інституціях з різними категоріями людей, у тому числі у сфері статевого виховання підлітків. Цей аспект частково містить три попередні та має свій поліфункціональний зміст:

- теоретико-методологічні основи соціально-педагогічної діяльності складають дисципліни, які забезпечують загальну підготовку студентів до роботи за обраною спеціальністю («Соціальна педагогіка», «Основи соціалізації особистості», «Методика роботи соціального педагога в освітніх закладах», «Основи соціально-педагогічного спілкування», «Теорія та історія соціального виховання», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Теорія та зміст діяльності громадських організацій», «Соціально-педагогічна діагностика», «Організація роботи з різними соціальними групами», «Основи соціально-педагогічного консультування», «Соціальна конфліктологія», «Соціальна терапія та патронаж», «Соціально-педагогічна допомога дітям і сім'ям у кризових ситуаціях» тощо). У них розглядається сутність, мета, принципи, закономірності, функції, технології соціально-педагогічної роботи, методологічний інструментарій, особливості соціальної роботи та взаємодії з різними категоріями та соціальними прошарками суспільства (у тому числі з підлітковим середовищем) у різних соціальних службах, установах та організаціях.

- власне статеве виховання: навчальні курси цього напрямку («Статеве виховання», «Основи профілактики правопорушень та корекція відхилень у поведінці», «Етика соціально-педагогічної діяльності», «Соціальна робота з сім'єю»; частково «Основи соціалізації особистості», «Методика роботи соціального педагога в освітніх закладах», «Соціологія», «Соціологія виховання») забезпечують вивчення теоретичних основ та особливостей статевого виховання дітей різних вікових груп; форм, методів, принципів роботи соціального педагога у цьому напрямку; впливу сім'ї на статеву соціалізацію особистості; підготовки молоді до сімейного життя; профілактики статевих девіацій у поведінці дітей та молоді, їх впливу на нормальне функціонування сучасного українського суспільства; етичних питань статевого виховання та просвіти тощо.

Правовий аспект можна розглядати, як окремий аспект статевого виховання або включити у соціально-педагогічний аспект, як окреме розгалуження, оскільки до функціональних обов'язків соціального педагога входить соціально-правовий захист дітей та молоді. Правовий аспект соціально-педагогічної діяльності у сфері статевого виховання, спрямований на вивчення студентами правових основ чинного законодавства про шлюб та сім'ю, цивільні права та обов'язки, кримінального законодавства та кримінальної відповідальності громадян України за скоєні злочини (у тому числі на сексуальному ґрунті, а також статеві відхилення, що мають протизаконний характер – дитяча порнографія, проституція тощо). Студенти здобувають ці знання під час вивчення курсів «Правові основи захисту людини», «Система правоохоронних органів», «Сімейне право», «Цивільне право», «Кримінальне право» тощо.

Теоретичні основи діяльності майбутніх працівників соціальної сфери формуються під час лекційних, практичних, лабораторних занять, індивідуальної та самостійної роботи студентів. Ефективність засвоєних знань забезпечується варіативністю форм та методів навчання у вузі: бесіда, лекція, дискусія (диспут), «мозковий штурм», презентація, проект, тренінг, ділова гра, круглий стіл, проблемне навчання тощо. Студенти залучаються до науково-практичних конференцій, семінарів, де мають змогу репрезентувати власні наукові дослідження та доробки з обраної тематики.

Окрім теоретичних знань, засвоєних під час вивчення перелічених вище дисциплін студенти мають змогу набути практичні вміння та навички під час проходження соціально-педагогічної практики, а також упродовж волонтерської діяльності. Велику роль відіграє також наявність різноманітних баз практики. Так, студенти Чернігівського педагогічного університету можуть здобути практичні вміння, використовуючи вивчені технології, форми, методи, прийоми роботи, у тому числі в сфері статевого виховання та просвіти, проходячи практику у Чернігівському міському центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, клініці «Дружній до молоді» при міській дитячій поліклініці № 2, загальноосвітніх школах міста, а також у школах-інтернатах та притулку для дітей. Студенти забезпечуються широкими можливостями волонтерської діяльності у співпраці з громадськими організаціями: Всеукраїнська мережа ЛЖВ (люди, які живуть з ВІЛ); вечірня гімназія ЮВЕНТА; Чернігівська обласна молодіжна громадська організація «Наше покоління», спеціалісти яких

готують молодь до просвітницької роботи у загальноосвітніх навчальних закладах із різних питань, у тому числі з питань статевого виховання, профілактичної діяльності щодо негативних явищ та ВІЛ/СНІД серед молоді, а також формування здорового способу життя тощо. Студенти беруть активну участь у факультетських та університетських заходах. Так, на психолого-педагогічному факультеті університету створено Студентську соціальну службу, де студенти-волонтери мають змогу набути практичні вміння та навички консультативної роботи, беруть участь у студентському інтерактивному театрі, тематика роботи якого («За здоровий спосіб життя», «Профілактика ВІЛ/СНІД у молодіжному середовищі», «Профілактика вживання хімічних та токсичних речовин») безпосередньо сприяє фаховій підготовці у сфері статевого виховання.

Отже, під час навчання у вищому навчальному закладі студенти спеціальності «Соціальна педагогіка» Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка вивчають значну кількість теоретичних та практичних навчальних курсів, які забезпечують реалізацію основних завдань статевої просвіти та виховання, висвітлюючи цей напрям роботи у всіх його аспектах: фізіологічному, педагогічному, психологічному, соціально-педагогічному та правовому. Формування практичних умінь та навичок студентів забезпечується залученням студентів до практичної діяльності щодо статевого виховання та просвіти дітей різних вікових груп. Окрім того, під час засвоєння знань зі спеціальності загалом або її певного напрямку формується методична культура майбутнього соціального педагога, яка містить відповідні методи, форми та прийоми роботи з різними категоріями людей у певних установах, організаціях, службах та інших соціальних інституціях.

Організація навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі передбачає наявність важливого компонента підготовки студентів – майбутніх соціальних педагогів, яким є особистісна орієнтація та мотивація студентів до роботи в сфері статевого виховання дітей та молоді. Актуалізація цього виду діяльності має бути спрямована на усвідомлення та розуміння студентами суспільної необхідності роботи в цьому напрямі, зумовленої широким спектром негативних явищ, що виникають на сексуальному ґрунті та їх наслідками, як для самої молодої людини, так і для її оточення й суспільства загалом; термінової необхідності вирішення проблем та проведення профілактичних заходів; можливості через даний напрям діяльності реалізувати інші форми роботи соціального педагога з молоддю: формування здорового способу життя, антиалкогольна, антитюбюнова пропаганда, моральний розвиток особистості, підготовка молоді до шлюбно-сімейних стосунків, профілактика правопорушень, правова освіта молоді і т. под. Все це залежить від творчого підходу фахівця та його бажання працювати й удосконалювати свій професійний рівень.

Необхідно зауважити, що особистісна орієнтація та мотивація студентів соціальних педагогів, формування їх спрямованості на соціально-педагогічну діяльність саме в напрямі виховання та просвіти зростаючого покоління з питань статі та міжстатевих стосунків реалізується під час засвоєння науково-теоретичних та практичних знань, необхідних для ефективної роботи у цьому напрямі, формування професійних умінь, оволодіння технологіями соціально-педагогічної діяльності.

Окрім того, фахівцю, який займається реалізацією завдань статевого виховання, повинні бути притаманні певні особистісні якості, переконання, широка ерудиція, лексичний запас, відповідний рівень знань із питань статі та статевих стосунків, а також прагнення працювати у цій сфері, займатися самоосвітою, самовихованням, примножувати свої знання, відповідати тому взірцю жіночої або чоловічої поведінки, який він прагне виховати у своїх вихованцях. Тому у формуванні професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до діяльності в сфері статевого виховання та просвіти важливо не тільки мотивувати їх на цей вид професійної діяльності, спираючись на його суспільну необхідність, але й орієнтуватись на наявність, можливості та бажання формування необхідних рис, якостей у студентів під час навчання та практики.

Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи зі статевого виховання визначається як процес і результат: усвідомлення суспільного й особистісного значення

соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю в сфері статевого виховання і просвіти; становлення суб'єктності майбутнього соціального педагога на основі формування у нього потреби в професійному та особистісному саморозвитку; теоретико-методична підготовка – засвоєння системи методологічних, науково-теоретичних, практичних знань, необхідних для ефективної роботи з дітьми у напрямі статевої просвіти та виховання, розвиток творчого мислення і формування продуктивних способів пізнавальної діяльності; формування професійних умінь, оволодіння технологіями соціально-педагогічної діяльності, важливими для професійної роботи саме у цьому напрямі. Відповідно, готовність соціальних педагогів до роботи в сфері статевого виховання та просвіти дітей-підлітків розглядається нами, як результат професійно-педагогічної підготовки, як інтегральне багаторівневе динамічне утворення, структура якого охоплює мотиваційно-особистісний, науково-теоретичний або інтелектуально-змістовий, операційно-дієвий або організаційно-дієвий компоненти, що виявляються і реалізуються у цілісній системі взаємодії з різноманітними установами та організаціями, які спеціалізуються на роботі саме даного спрямування.

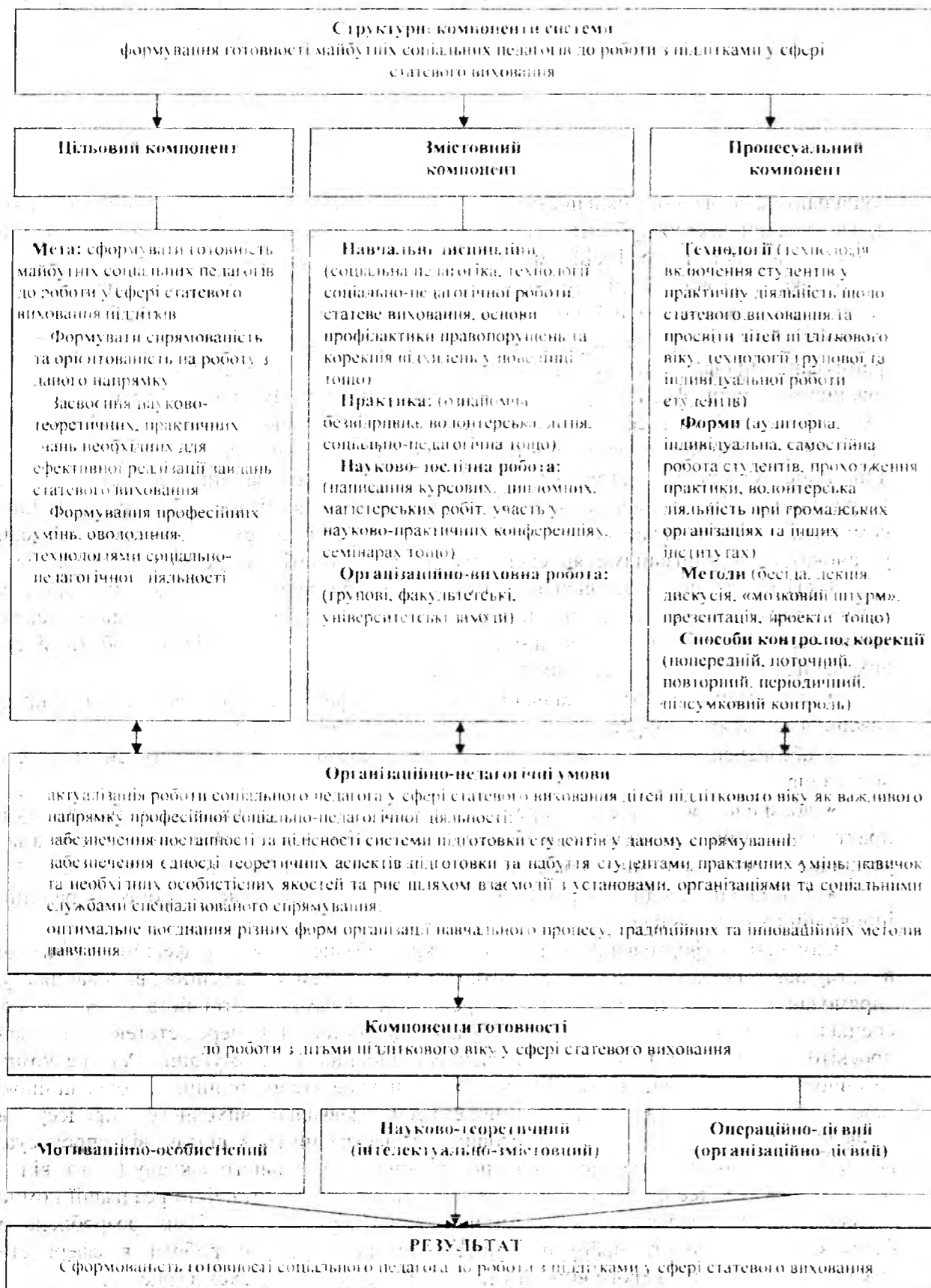
Вказані вище компоненти готовності забезпечуються певними організаційно-педагогічними умовами навчально-виховного процесу вищого навчального закладу, що займається підготовкою студентів-майбутніх соціальних педагогів до роботи зі статевого виховання дітей та молоді. До них належать:

- актуалізація роботи соціального педагога в сфері статевого виховання та просвіти як важливого напрямку професійної соціально-педагогічної діяльності;
- забезпечення цілісності та цілісності системи підготовки студентів до статевого виховання;
- забезпечення єдності теоретичних аспектів підготовки та набуття студентами практичних умінь, навичок та необхідних особистісних якостей і рис шляхом взаємодії з установами, організаціями та соціальними службами спеціалізованого спрямування;
- оптимальне поєднання різних форм організації навчального процесу, традиційних та інноваційних методів навчання.

Сам процес формування готовності, який забезпечується професійною підготовкою у вищому навчальному закладі та існуючою в ньому системою навчання і виховання студентів, спрямований на певний запланований результат, а саме – готовність студента, молодого спеціаліста працювати в галузі реалізації завдань, поставлених перед статевим вихованням та просвітою у різних установах та організаціях відповідного спрямування. А отже, компоненти готовності (мотиваційно-особистісний, науково-теоретичний, операційно-дієвий) забезпечуються відповідними компонентами навчально-виховного процесу вищого навчального закладу (цільовим, змістовим, процесуальним). А відтак, від «процесуальних» компонентів навчально-виховної діяльності вищого навчального закладу (тобто від тих, що забезпечують процес формування готовності) залежить ефективність реалізації компонентів готовності (ми називаємо їх «компонентами результату»). Нами розроблена модель формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в сфері статевого виховання дітей підліткового віку, яку представлено у вигляді схеми (рис. 1).

Висновки. Отже, проаналізувавши особливості підготовки студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, ми дійшли висновків, що у процесі формування готовності студентів-майбутніх соціальних педагогів до статевого виховання існує певна система, яка має свої структурні компоненти. Вони, як і сам процес формування готовності майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери до статевого виховання та просвіти, як було зазначено вище, є процесом і результатом оволодіння майбутніми фахівцями спеціальними теоретичними знаннями та практичними вміннями, навичками, а також відповідними особистісними рисами та якостями. Для забезпечення їх взаємодії та взаємовпливу необхідні певні організаційно-педагогічні умови, або, іншими словами, продуманість, ефективність, логіка організації та реалізації безпосередньо самого навчально-виховного процесу.

Рис.1

1. Завацька Л. Технології професійної діяльності соціального педагога / Л. Завацька. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.
2. Капська А. Соціальна педагогіка / А. Капська. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
3. Ковальчук І. Статеворольова соціалізація учнів / І. Ковальчук. – Луганськ: Альма-матер, 2007. – 216 с.

In the article the features of vocational training of the future social teachers to sexual education of children and youth are considered.

Key words: sexual education, sexual upbringing, vocational training, the social teacher.

УДК 37.013.42
ББК 74.5

Богдан Ковбас

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ФОРМУВАННЯ В УЧНІВСЬКІЙ МОЛОДІ ЯКОСТЕЙ СІМ'ЯНИНА

У статті охарактеризовано основні умови ефективної підготовки соціальних педагогів до формування в школярів якостей сім'янина.

Ключові слова: підготовки соціальних педагогів, формування якостей сім'янина.

Серед актуальних проблем зміцнення Української держави важливе місце займає засвоєння традиційного досвіду українського народу у формуванні сім'янина. На жаль, сучасна родина перестала служити монополістом у передачі досвіду старших поколінь, тим безпосереднім природним осередком наслідування й копіювання досвіду реальних взаємин чоловіка й дружини, батьків та дітей, старших і молодших. Нинішні юнаки та дівчата мають поверхові уявлення про ту складну культуру взаємин, якої вимагає родинне життя: "Ім ніхто не говорив, і вони не знають, що жити в шлюбі, жити день у день разом в одній кімнаті, не в щасливі години побачень, а все життя – це не стільки черпати воду з криниці щастя, скільки відкривати нові джерела – це великий пі з чим не порівнянний труд, напруження... Для цього потрібна величезна культура, моральна підготовка, школа мудрості" [Сухомлинський В., 1978. 185].

Проблема підготовки учнівської молоді до сімейного життя, статевого та дошлюбного виховання знайшла своє відображення в дисертаційних та монографічних дослідженнях вітчизняних педагогів. Ними вивчалися такі аспекти цієї проблеми: народно-педагогічні ідеї формування сім'янина (Г. Бондаренко, В. Борисенко, О. Воропай, А. Ізмайлов, О. Ковальчук, В. Костів, О. Кравець, М. Стельмахович, Б. Ступарик, В. Струманський, В. Сухомлинський, М. Чепіль), підготовка до виконання батьківських та материнських функцій (Г. Алексєєнко, В. Бойко, Є. Ільїна, Д. Луцик, Г. Чередниченко); демографічне виховання (А. Волков, І. Манцилова); моральні аспекти підготовки школярів до сімейного життя (Л. Верб, Н. Верещакіна, З. Зайцева, В. Карпиков, Р. Лемехова, А. Макаренко, В. Пуллавська, А. Сизанов, І. Трухін); індивідуальний підхід до старшокласників у підготовці майбутнього сім'янина (В. Бизова, М. Феоктистова, В. Чередниченко); диференційоване виховання юнаків і дівчат (Т. Абаєва, І. Овчиннікова, Н. Попомаренко, І. Шалімова); формування міжстатевих стосунків у шкільних групах (М. Боришевський, В. Вечер, Б. Кім, В. Кравець, В. Поплужний); теоретичні основи статевого виховання (Д. Ісаєв, В. Каган, В. Колбановський, А. Комарова, В. Кравець, І. Петрище, А. Петровський, Л. Слинко); статево виховання в сім'ї (А. Говорун, Г. Дейнега, В. Добрава, О. Кікінежді, Л. Колесов); особливості статево-ролевого самовизначення юнаків і дівчат (В. Васюдинський, Ю. Тарнавський, Т. Титаренко, Т. Юферсва); гігієнічні питання статевого виховання (Г. Храмцова, А. Хринова, А. Шибяєва); формування культури інтимних почуттів (Л. Богданович, Л. Кульчицька), взаємодія школи та сім'ї у підготовці учнів до шлюбу (І. Гребенніков, В. Постовий, Д. Перфильєвська, С. Сичова, Р. Скульський, В. Сухомлинський, В. Чередниченко) та ін.

Проте, проблема підготовки майбутніх соціальних педагогів до цієї важливої соціальної психолого-педагогічної роботи не знайшла ще належного відображення у педагогічній науці. Маємо тільки окремі дослідження, які не дають змоги цілісно розглянути закономірності цього процесу, охарактеризувати змістові компоненти різнобічної діяльності фахівців у широкому спектрі напрямів підготовки юнаків і дівчат до формування якостей сім'янина.

Підготовка соціальних педагогів в означеному напрямі залежить насамперед від цілей, змісту, технологічних підходів, вибору відповідних форм і методів, аналізу результатів, розробки стратегічних і тактичних завдань для поліпшення процесу формування сім'янина на рівні держави, сім'ї, державних і громадських закладів, інституцій, закріплення законодавчих і виконавчих рішень для їх успішної реалізації. Необхідно ввести в ранг пріоритетної сімейну політику нашої держави, оскільки розлади й розлучення в сім'ї, нестабільність родинних взаємин, безладні дошлюбні й позашлюбні статеві стосунки, непродуманість вибору подружнього партнера й легковажне ставлення до зміцнення та збереження сімейних узів призводять до низького рівня готовності молоді до сімейного життя; до відсутності належних знань, умінь і навичок молодого подружжя у налагодженні свого сімейного гнізда; до нижче середнього рівня сформованості психолого-педагогічної культури батьків; до труднощів і проблем у становленні батьківсько-дитячих стосунків у сім'ї; до негативних результатів у виховних цілях і діях сімейних вихователів; і, в кінцевому результаті, – до духовного й тілесного спустошення особистості дитини, юнака і дівчини, батька й матері. Такий циклічний коловорот і продовження цієї спіралевидної кривої до найбільшого низу загрожує ще більшою кризою сімейних стосунків, а загалом і нестабільністю суспільних відносин.

Розкриваючи зміст готовності молоді до сімейного життя в одному з перших вітчизняних монографічних досліджень, присвячених спеціально передачі народно-педагогічних ідей минулого у формуванні сучасного сім'янина, В. Костів виділяє такі основні її компоненти: психофізіологічна (психічно-інтелектуальна), соціально-правова, морально-психологічна, комунікативна, педагогічна, господарсько-економічна, емоційно-інтимна, дозвоільно-оздоровча, психотерапевтична складові та окреслює перспективи у сучасних тенденціях становлення сім'янина: забезпечення сприятливих умов для становлення сім'янина у сім'ї, суспільстві, громаді; системне забезпечення можливостей навчальних і позанавчальних видів діяльності у збагаченні конкретних особистісних якостей юнаків і дівчат, необхідних для майбутнього сімейного життя. Головну увагу звертає на підготовку батьків до реалізації функції збереження і передачі традиційного досвіду сімейних взаємовідносин [1996, 194 с.].

Обмежені рамки цієї статті дають змогу зупинитись тільки на виділенні головного з показників становлення сім'янина – змісту такої підготовки, яка значним чином залежить від підготовки тих людей, які можуть забезпечити систему реалізації підготовки особистості до сімейного життя в таких сенситивних періодах становлення сім'янина як дошкільний і шкільний вік дітей і молоді. Такими особами – координаторами підготовки дошкільного та шкільного віку учнівської молоді можуть бути соціальні педагоги та практичні психологи, функцією яких є пропедевтична діяльність для забезпечення необхідних соціальних умов із метою задоволення і правильного формування біологічних, соціальних, економічних і духовних потреб дітей і молоді, насамперед у сімейній сфері суспільних відносин.

Підготовка соціальних педагогів і практичних психологів до означеного напрямку діяльності залежить від змісту навчальних планів, їхньої базової, фундаментальної та спеціальної, професійно-орієнтованої підготовки в цьому аспекті. Для прикладу, покажемо значення запровадження спеціалізації у підготовці соціальних педагогів у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (спеціальність “Соціальна педагогіка і практична психологія”). Із метою підготовки фахівців до реалізації функції формування у юнаків і дівчат якостей сім'янина у навчальному плані передбачено дві спеціалізації: “А” – Соціальна педагогіка і практична психологія в галузі освіти; “Б” – Соціальна педагогіка і практична психологія в галузі індивідуального і сімейного консультування. У навчальному

плані включено відповідні дисципліни, передбачені в підрозділах “Цикл професійно-орієнтованих дисциплін”, “Професійно-орієнтовані дисципліни спеціалізації” та “Цикл дисциплін вільного вибору студента”. Назвемо ці дисципліни.

Цикл професійно-орієнтованих дисциплін містить такі предмети, спрямовані на змістову підготовку майбутнього соціального педагога до формування якостей сім'янина: “Етика і психологія сімейного життя”, “Основи родинного виховання”, “Соціальний супровід сім'ї”, що є базовими для такої підготовки.

Цикл професійно-орієнтованих дисциплін за вибором ВНЗ включає такі дисципліни обраного спрямування: спеціалізація “А” – на етапі підготовки бакалаврів (“Психологія сімейних відносин”, “Робота соціального педагога і практичного психолога у неповних сім'ях”, “Соціальний супровід клієнта”, “Діяльність соціального педагога і практичного психолога в системі шкільної психологічної служби”), на етапі підготовки “спеціаліста” – два спецкурси, спецсеминари з соціальної педагогіки і соціальної роботи та соціальної і практичної психології; спеціалізація “Б” – підготовка бакалаврів (“Основи психолого-педагогічної культури батьків”, “Підготовка молоді до сімейного життя”, “Робота соціального педагога і практичного психолога у неповних сім'ях”, “Основи психолого-педагогічної терапії сім'ї”, “Основи сексології та сексопатології”, “Практика індивідуального консультування в сім'ї”, “Соціальний психолого-педагогічний тренінг з питань взаємодії батьків і дітей”).

У “Циклі дисциплін спеціалізації за вибором студентів” передбачено для бакалаврів такі предмети: спеціалізація “А” – “Основи статевого виховання”, “Основи методики контактної взаємодії”, “Соціальний супровід клієнта”; для спеціалістів – два спецкурси, спецсеминари з соціальної педагогіки і соціальної роботи та соціальної і практичної психології; спеціалізація “Б” (для бакалаврів) – “Основи статевого виховання”, “Основи андрагогіки”, “Соціальний нагляд”, “Особливості роботи з сім'ями трудових мігрантів”, “Основи опікунської педагогіки”, “Системна сімейна терапія”, “Робота з молоддю сім'єю”. Для спеціалістів читаються дисципліни: “Особливості виховання дітей в одно-, багатодітних сім'ях”, “Специфіка відносин у повній змінній сім'ї”, “Організація служби сім'ї”, “Особливості роботи з прийомною сім'єю”, “Психологія соціально-дезадаптованої сім'ї” та ін.

Отже, бакалаври засвоюють 16 дисциплін в одному з напрямів спеціалізації, спеціалісти – 20 таких предметів, що суттєво відрізняється від традиційного підходу у виборі дисциплін спеціалізації, коли студентам пропонується така ж сама кількість предметів спеціалізації, але з цілком різних напрямів. У контексті підготовки фахівців до формування якостей сім'янина це проявляється кардинальним чином: майбутній соціальний педагог проходить повний курс підготовки, починаючи з теоретичних фундаментальних і професійно-орієнтованих дисциплін, засвоюючи комплекс практичних дисциплін спеціалізації, включно з проходженням тренінгових занять, а також із системою соціально-педагогічних практик, чи не головною з яких є волонтерська практика без відриву від навчання.

У змістовому плані, виходячи від вимог українського та європейського ринків праці, така спеціалізація слугує підготовці фахівця до конкретних умов їхньої практичної діяльності, сприяє посиленню нормативно-правової, науково-методичної, організаційно-технологічної, соціально-психологічної та матеріально-технічної забезпеченості педагогічного процесу, алгоритмізації дій соціального педагога в реалізації конкретного проекту, збільшення обсягу професійних знань, умінь і навичок для розширення можливостей його працевлаштування. Як зазначає В. Костів, така постановка проблеми зумовлена зростанням ролі вищої освіти в забезпеченні конкурентоспроможності країн на світовому ринку і міцних позицій їх у світовій економічній спільноті. Очевидно, що в майбутньому досягатимуть успіху країни з конкурентноздатною економікою, що залежить від конкурентноздатної робочої сили, яку може створити тільки конкурентоспроможна система освіти загалом і вищої, зокрема [1, с. 63, 65]. За результатами таких змін у навчально-виховному процесі підготовки соціальних педагогів Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника готовий здійснювати підготовку фахівців до роботи з сім'єю на рівні європейських стандартів, входити в кредитно-трансферну систему навчання як в Україні, так і в Європі.

Така солідна виучка майбутніх соціальних педагогів сприятиме якісній підготовці до одного з найважливіших напрямів їх фахової діяльності – формування в молодого покоління необхідних якостей до сімейного життя.

1. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.

2. Костів В. Народно-педагогічні ідеї минулого у формуванні сучасного сім'янина. – Івано-Франківськ: НМЦ "Українська етнопедогогіка і народознавство" АПН України і Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 1996. – 196 с.

3. Костів В. Спеціалізація у вищій школі України як передумова конкурентоспроможності фахівця в умовах кредитно-трансферної системи навчання // Науковий вісник Чернівецького університету: Педагогіка і психологія. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 363. – С. 61–65.

The article deals with the problem of main conditions of effective preparation of social teachers to formation qualities of a family man among pupils.

Key words: preparation of social teachers, formation qualities of a family man.

УДК 37.013.42 (075.8)

ББК 74.5

Юрій Поліщук

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті розглядається питання професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правового захисту неповнолітніх. Особлива увага приділена формам і методам роботи з підлітками делінквентної поведінки. Проаналізовано статистичні дані, а також досвід роботи зі студентами у системі проектного навчання.

Ключові слова: професійна підготовка, соціальні педагоги, підлітки делінквентної поведінки

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Останні десятиріччя в Україні позначені значними соціально-економічними змінами, які вражають своїми масштабами, драматизмом та глибиною суперечностей. Складний період реформування країни, становлення ринкових відносин супроводжується процесами трансформації у системі освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, руйнуванням звичного укладу життя, розпадом традиційної для українського суспільства системи цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Зазначена проблема представлена роботами ряду авторів, серед яких слід виділити праці таких науковців як: Р. Вайнола, В. Поліщук, І. Ковчина, К. Бакланов, О. Пономаренко, С. Когут, М. Малькова.

Сьогодні ми змушені констатувати, що байдуже ставлення держави до потреб і запитів зростаючого покоління викликало у молодих людей відповідну реакцію, яка проявляється в нігілістичному ставленні до загальнонародських цінностей, у конфлікті з законом. Так, згідно з даними лабораторії профілактики правопорушень серед неповнолітніх Інституту педагогіки АПН України, примітивними є соціальні і культурні запити у значного числа підлітків і молодих людей: у 37% школярів старших класів спостерігається інфантильне ставлення до своєї майбутньої професійної діяльності; 78% – байдужості до власного інтелектуального розвитку; 73% – до загальноновизнаних культурних цінностей; 47% – до здорового способу життя. Значній кількості школярів властива наркогенна орієнтація, що стає причиною різкого зростання правопорушень і злочинів серед неповнолітніх [6, с. 6]. За статистичними даними, кожного дня підлітки скоюють 104 злочини, у тому числі: одне вбивство або тяжке тілесне пошкодження, два-три розбійних напади, вісім пограбувань, двадцять шість крадіжок державного і 46 – особистого майна громадян (з них 16 квартирних крадіжок), майже щодня вчиняють звалтування [6, с. 7]. Ні для кого не є секретом, що

у наш час у молодіжному середовищі спостерігається тенденція до поширення явищ вживання наркотиків, токсичних речовин і алкогольних напоїв: зростає число дітей і підлітків, які виховуються у неповних сім'ях, у сім'ях, де один із батьків, а часто і обидвоє, тривалий час відсутні, перебуваючи за кордоном у пошуках заробітків або розлучені.

За даними МВС України станом на 2009 рік, кількість неповнолітніх, які стоять на обліку за вживання наркотичних засобів становила 3781 особу, 1563 з них поставлений діагноз «наркоманія» [1, с. 54].

Внаслідок несформованості почуття відповідальності підлітки і молоді люди часто проявляють суспільну пасивність, байдужість до наслідків своєї поведінки, скоюють легковажні вчинки. Майже всім важковихованим підліткам властива нерозбірливість у засобах досягнення мети.

Вивчення соціально-психологічних причин, що перетворюють підлітків у правопорушників, завжди було непростю справою. Майже всі ранні роботи з дослідження неповнолітніх правопорушників були переважно кореляційними. Пізніше у цій сфері почали здійснюватися експериментальні роботи. Незначна їх кількість була пов'язана з охопленням численних груп – такими є праці О. Бродера, Р. Заремби і С. Кецлиці. Проте більш типовими були дослідження не численних груп, а одиночних суб'єктів. У більшості експериментальних праць робилися спроби розробки ефективних програм ресоціалізації підлітків з делінквентною поведінкою. Огляд результатів таких праць провели Д. Росс і К. Гендро (1978 р.), які прийшли до висновку, що найбільш успішним був еkleктичний підхід, який включає модифікацію поведінки плюс «договори поведінки», а також додаткові поведінкові способи; моделювання, рольові ігри і більш глибоку взаємодію. Це дослідження отримало продовження в роботах У. Томпсона (1983 р.) [5, с. 231–232].

У цьому контексті правова освіта є одним із головних напрямів профілактики правопорушень неповнолітніх. Вона повинна бути спрямована на підтримку прагнення підлітків і молодих людей заявляти про свої права, інтереси, потреби, поліпшення соціально-економічного становища підрастаючого покоління через реалізацію власних прав і свобод. Це можливе лише за умови, коли права і свободи людини та їх гарантія визначають зміст і спрямованість діяльності держави на пріоритети загальнонародських цінностей і гармонійний розвиток особистості, відсутність дискримінації за будь-якими ознаками чи мотивами.

Одним із важливих чинників ефективності роботи соціального педагога з важковихованими підлітками є формування готовності до цієї діяльності у майбутніх фахівців під час навчання у вищому навчальному закладі. Готовність розглядається як результат діяльності вищого навчального закладу, як своєрідне професійне новоутворення, що характеризує новий тип особистості соціального педагога в умовах правової держави з пріоритетами гуманізму і демократії. Готовність до роботи з неповнолітніми правопорушниками трактуємо як прояв професійної компетентності майбутнього соціального педагога, яка є своєрідним синтезом професійних знань, індивідуального стилю професійної діяльності; інноваційного, творчого підходу до діяльності, педагогічної рефлексії. Підготовка до роботи з неповнолітніми правопорушниками – складне новоутворення, що інтегрує найважливіші знання про людину та її виховання і розвиток, особливості функціонування в системі міжособистісних відносин, специфіку визначення життєвої перспективи індивіда в сучасній суспільній практиці з окресленням ціннісних орієнтацій, дотичних до життя в соціумі й об'єднує їх у єдине логічно завершене ціле. Вирішення цього завдання вимагає нового підходу до структури, змісту і методів підготовки майбутнього соціального педагога у навчальному процесі сучасного вузу.

Питання підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи в підлітковому і молодіжному середовищах, до роботи з неповнолітніми правопорушниками приділяється особлива увага викладачами кафедри соціальної педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету. Оскільки науковою концепцією підготовки майбутніх фахівців є ідея практично зорієнтованого навчання, зв'язок теорії з практикою забезпечується таким

чином, що вивчення практично всіх найважливіших учбових дисциплін завершується відповідними видами практик. При визначенні місця проходження практики обов'язково враховуються побажання студентів; більше того, студент має право самостійно обирати собі базу практики відповідно до сфери наукових інтересів чи майбутнього місця роботи (звичайно, за умови, що зазначена база практики відповідає всім вимогам, які повинні бути забезпечені студенту під час проходження відповідного виду практики). Студенти, які обрали для себе спеціалізацію «Соціально-правовий захист дітей і молоді», ознайомлюються з особливостями професійної діяльності в даній сфері у таких соціальних закладах, як Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; кризових центрах, дитячих розподільниках, дитячих притулках, службах кризових ситуацій, центрах дозвілєвої діяльності, управління у справах сім'ї, молоді та спорту.

Цьому значною мірою сприяє впровадження у цілісну систему підготовки майбутніх фахівців так званого проектного навчання. У залежності від характеру майбутньої роботи, сфери навчальних і наукових інтересів студентам пропонуються на вибір такі проекти, як «Насилля над дітьми і підлітками та проблема захисту їхніх прав», «Культурно-масова робота з підлітками як форма попередження правопорушень», «Підліткова психотерапія», «Інтеграція в суспільство молодих людей, які мають відхилення в психічному розвитку», «Інтеграція в суспільство молодих людей з функціональними обмеженнями», «Конфлікт підлітка із законом», «Особливості функціонування закладів корекції поведінки» тощо.

Проектному навчанню притаманні: міждисциплінарний характер, зв'язок з особистісним досвідом, творчий характер професійної підготовки. Окрім теоретичних знань, необхідних для роботи в підлітковому і молодіжному середовищах, студенти мають можливість вивчати соціально-терапевтичні методи, такі як: соціограма, психодрама, гештальт-терапія, навчання творчому вирішенню проблеми, індивідуальне і групове консультування. Студентам також пропонується для вибору спеціальний курс арт-терапії, в якому звертається увага на такі напрями, як музика, театр, фотографія, відеозйомка та інше. Окрім цього студенти вивчають «Основи правознавства», спецкурси «Правові засади соціально-педагогічної діяльності», «Правові основи захисту дитинства», які в залежності від обраного проекту мають для них основне чи другорядне значення.

Розробляючи нашу модель підготовки соціальних педагогів, виходимо з того, що майбутні спеціалісти повинні під час навчання в університеті не тільки опанувати теоретичні засади здійснення цього виду діяльності, але й уже під час проходження різноманітних видів соціально-педагогічних практик втілювати в життя окремі елементи практичної роботи для захисту прав підлітка (молодої людини). На наш погляд вся діяльність соціального педагога у цьому напрямі повинна носити цілеспрямований і превентивний характер. Тому в процесі підготовки майбутніх фахівців значна увага приділяється оволодінню системою превентивної діяльності соціального педагога, необхідності здійснення індивідуально-особистісного підходу до важковиховуваних підлітків. У роботі з такою категорією клієнтів необхідно: визначити комплекс факторів, що послужили причиною конфлікту підлітка з законом; постійно корегувати свої дії в залежності від змін, що відбуваються в поведінці підлітка. У процесі роботи з неповнолітнім правопорушником соціальної педагог повинен особливу увагу звертати на такі моменти діяльності:

- виявити причини, які слугують джерелом делінквентної поведінки неповнолітнього і розробити комплекс заходів щодо їх усунення;
- проаналізувати стан і розробити заходи з охорони прав неповнолітніх у різних сферах їхньої життєдіяльності;
- забезпечувати консультації з питань захисту прав та інтересів неповнолітніх;
- сприяти, у разі потреби, матеріальній допомозі неповнолітнім та їхнім сім'ям;
- надавати необхідну допомогу при обранні професії, працевлаштуванні молодих людей, організації їхнього відпочинку;
- надавати патронажну допомогу підліткам і молодим людям, що опинилися у скрутній життєвій ситуації;

- створити банк інформації з проблем охорони прав, інтересів неповнолітніх у мікрорайоні, стану соціального середовища проживання неповнолітніх;
- організувати просвітницьку діяльність для батьків, педагогів різних спеціальностей, робота яких пов'язана зі збереженням і захистом прав неповнолітніх;
- координувати зусилля громадськості, молодіжних, дитячих, релігійних та інших громадських об'єднань у наданні допомоги неповнолітнім.

Важливим напрямом надання соціально-педагогічної допомоги підліткам є робота з неформальними дитячими і молодіжними об'єднаннями на вулиці. У таких випадках практика майбутніх соціальних педагогів проходить у місцях зібрання безпритульних дітей, наркоманів, токсикоманів, проблемних підлітків, тобто на вокзалах, площах, у під'їздах будинків, на недобудованих об'єктах, у підвалах і горнищах будинків тощо. Керівниками практики у таких випадках є досвідчені соціальні працівники з Тернопільських обласного і міського центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які мають значний досвід роботи з впровадження нових форм і методів роботи із профілактики та недопущення повторних правопорушень у середовищі дітей та молоді, а саме: консультування, тренінгів, відеоекскурсії, клубних об'єднань, дискотек, шоу-програм, а особливо організації таборів для соціально-дезадаптованих підлітків і проведення з ними психолого-корекційної та просвітницької роботи з питань психології і права.

Майбутні соціальні педагоги були активними учасниками молодіжної програми «Правова освіта молоді», яка реалізовувалася в області і була розрахована на конкретну вікову групу: підлітків і молодих людей 12-18 років. Програма мала за мету встановити проблеми, з якими стикається молодь у сучасному суспільстві, а також провести інформування про їхні права та установи, які здійснюють їх соціально-правовий захист. У рамках цієї програми здійснювалася діагностико-методична робота (проведення соціологічного дослідження силами викладачів кафедри соціальної педагогіки і студентів у школах області, мета якого – збір інформації про факти порушення прав дитини); профілактично-корекційна робота (проведення пропагандистської роботи в школах області з метою інформування дитячих колективів про права, які має кожна дитина, про служби і установи, які допомагають у вирішенні проблем, пов'язаних із захистом прав дитини); організаційна робота полягала у проведенні «гарячої лінії» по збору фактів порушення прав дитини в сім'ї, школі, інших місцях, інформуванні громадськості про виконання програми через засоби масової інформації, організації ігорток «Діти мають права».

З особливим задоволенням майбутні соціальні педагоги беруть участь у такій формі соціально-правової роботи з неповнолітніми, як таборування. Так, вони брали участь у реалізації програми «Табір соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, схильних до правопорушень та девіантної поведінки «Тінейджер», основними завданнями якої були розвиток у підлітків прагнення до самовизначення та самореалізації; зняття психологічної напруги, нестабільності і неспрогнозованості у поведінці; формування вміння керувати своїм психічним станом та вміння творчо розвивати свою особистість.

На початковому етапі функціонування програми було проведено спостереження за підлітками, яке засвідчило низький рівень особистісної зрілості (високий рівень комфортності, залежність від ситуації, односторонній розвиток у сфері мотивів і потреб), низький рівень соціальної адаптації (неадекватна реакція на дії оточуючих – 61%; наявність реактивної тривожності – 45%; неадекватна самооцінка – 77%).

За результатами психодіагностичних досліджень, близько 60% підлітків мали високий рівень тривожності, у багатьох з них при спілкуванні проявлялася зовнішня агресія, спостерігали мотиваційний вакуум та егоцентризм.

За час таборування завдяки активній роботі студентів психолого-педагогічного факультету було досягнуто помітного зниження психологічного дискомфорту, нестабільності, невпевненості підлітків, схильних до правопорушень. За даними проведеного викладачами кафедри соціальної педагогіки дослідження, по закінченню таборування у 14% підлітків знизився стан тривожності, у 43% – з'явилася почуття колективізму, що

проявилось у турботі та увазі до оточуючих. Частково зменшилась (на 32%) недовіра до дорослих, були засвоєні елементарні норми поведінки та самоорганізації (65%). Слід зазначити, що за вказаний період у таборах побувало понад 200 підлітків, з яких тільки двоє повторно скоїли кримінальний злочин і двоє – адміністративний.

У ході таборування реалізовувалась програма соціально-психологічної роботи, яка складалась із циклу занять «Основи психологічних знань». Заняття проводилися за такою методикою: починалося з привітання та короткого опитування про внутрішній стан та відчуття кожного з підлітків у цей момент (проста констатація факту, а не їх оцінка, порівняння чи пояснення); далі – подання тематичного матеріалу з використанням наочності та обговорення нейтральних прикладів; виходячи з того, у якому стані знаходились підлітки, з якою зацікавленістю вони сприймали інформацію, застосовувались відповідні індивідуально-ситуативні методи роботи, методики для вивчення підлітками власних психічних процесів та ігри з їх розвитку; під кінець заняття підлітків знову запитували про їх внутрішній стан та відчуття, при необхідності проводились психологічні ігри для розвантаження.

Результати роботи з підлітками, схильними до правопорушень, та статистичний аналіз даних про правопорушення і злочинність неповнолітніх (згідно з матеріалами Тернопільського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й Управління у справах сім'ї, молоді та спорту Тернопільської обласної адміністрації) за останні роки, свідчать про ефективність нових форм і методів роботи із соціально-дезадагтованими підлітками і молоддю, які впроваджувалися в області і до здійснення яких активно залучалися майбутні соціальні педагоги з Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Оволодіння підлітками чіткою системою правових знань, а також основами психологічних знань та навичками соціального спілкування і саморегуляції має стати одним із найефективніших сучасних форм соціально-педагогічної роботи з підлітками, які конфліктують із законом.

Таким чином, здійснення у діалектичній єдності теоретичної і практичної підготовки соціальних педагогів сприяє кращому професійному самовизначенню майбутнього фахівця, обранню сфери майбутньої діяльності і контингенту, з яким він згодом буде працювати. Залучення студентів до роботи з важковиховуваними підлітками сприяє тому, що майбутні спеціалісти не тільки опановують досвід надання соціально-педагогічної допомоги підліткам у вирішенні їхніх проблем, але й ознайомлюються із системою інтегрованої роботи соціальних, соціально-педагогічних, медичних та інших закладів.

1. Довідкові матеріали про становище молоді в Україні та хід реалізації державної молодіжної політики в Україні. – К.: Укр. НДІ проблем молоді, 2008. – 98 с.
2. Збірник обласних програм, що реалізуються центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Тернопільської області / Відп. за вип. І. Калакайло, – Тернопіль, 2000. – 38 с.
3. Інтегрований курс соціально-педагогічної теорії і практики / Навч. посіб. / Південноукр. держ. пед. ун-т (Одеса) / За ред. І. Богданової. – Одеса: Пальміра, 2005. – 538 с.
4. Ковчина І. Підготовка соціальних педагогів до соціально-правової роботи: Монографія / І. Ковчина. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 373 с.
5. Крылюк П. Методология изучения несовершеннолетних нарушителей / П. Крылюк // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – Москва-Тула, 1993. – С. 231-273.
6. Оржеховська В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх / Навч.-метод. посібник / В. Оржеховська. – К., 1996. – 352 с.
7. Поліщук В. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Віра Поліщук. – Тернопіль, 2006. – 454 с.

The problem of future social teachers' professional training for social and legal defence of under-ages is considered in the article. Special attention has been paid to forms and methods of work with teenagers of delinquent behavior. Statistic data as well as the experience of work with the students in the system of project learning have been analyzed.

Key words: professional training, social teachers, teenagers with delinquent behavior.

УДК 37.032
ББК 74.900

Людмила Березовська

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті окреслюються психолого-педагогічні особливості підготовки молоді до сімейного життя, шляхи та умови успішної адаптації молоді до сімейного життя.

Ключові слова: сімейне виховання, підготовка молоді до сімейного життя, готовність до шлюбу, адаптація до подружнього життя.

У період змін, які відбуваються у соціокультурному просторі України, характерною є актуалізація кризових явищ в інституті сім'ї: зростання кількості розлучень на початковому етапі життєдіяльності сім'ї, зниження якості сімейних взаємин і задоволеності шлюбом, погіршення адаптивних можливостей подружжя, послаблення захисної функції сім'ї від динамічних процесів суспільства. Все це призводить до дезорганізації шлюбно-сімейних взаємин. Особливо чутливою до змін, що відбуваються у суспільстві є молода сім'я, в якій ще не сформована стійка рольова структура, не вирішена проблема сімейної ієрархії, не склалася конструктивна міфологія, не актуалізований сімейний сценарій. Близько половини молодих сімей розлучаються вже на першому році сімейного життя. Дедалі більшого поширення в усіх регіонах України набуває неповна сім'я, причому не тільки в результаті розлучень, а й у результаті свідомого позашлюбного народження дитини.

Дослідженню соціально-педагогічних проблем функціонування сім'ї, сімейного неблагополуччя, шляхів соціально-педагогічної підтримки дитини присвячені праці Т. Алексєєнко, Т. Афанасьєвої, О. Безнацько, С. Волкової, І. Григи, І. Зверєвої, А. Капської, Б. Ковбаса, В. Костіва, Г. Лактіонової, І. Семигіної, І. Трубавіної та ін. Вчені сходяться на думці, що проблемним сім'ям не вистачає психолого-педагогічної підготовки на шляху до подружньої взаємодії. Витоки цих негараздів варто шукати ще у підлітковому віці, коли починають інтенсивно засвоюватися адекватні норми поведінки, формуються моральні цінності, особистісні орієнтації та мовленнєво-комунікативні здібності, які відіграють важливу роль у благополуччі сімейних відносин, створенні сприятливого мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відтворення сил членів родини, сімейного спілкування.

На жаль, проблемі сімейного виховання в загальноосвітніх закладах Івано-Франківської області приділяється недостатньо уваги. У шкільній курс не впроваджено навчальні та освітні програми щодо підготовки молоді до сімейного життя. Для з'ясування рівня актуальності цього питання, нами було проведено анкетування серед учнів старших класів. У ході анкетування з'ясувалося, що молодь цікавлять такі питання: як підготуватися до шлюбу, як обрати супутника життя, як не помилитися у виборі партнера і зберегти сім'ю та ін. Введення в шкільну програму таких курсів як «Психологія сім'ї», «Основа сімейного життя», «Я та інші в родині» дали б змогу учням старшого шкільного віку отримати глибокі та різнобічні знання з цієї проблеми з метою зниження рівня розпаду сімей. Програму будь-якого з цих курсів доцільно будувати не лише у формі бесіди, а й у формі рольової чи ділової гри, розв'язування конфліктних ситуацій. На думку С. Ковальова, ігри мають не тільки формуючий, навчаючий, а й виховний ефект, оскільки створюють сумісну діяльність, під час якої засвоюються соціально-психологічні норми життя. Власне, під час ігор виникають типові життєві ситуації, у яких старшокласнику необхідно обрати адекватний стиль поведінки, прийняти оптимальні рішення чи знайти вихід із конфліктної ситуації. Окрім того, ігри сприяють зниженню почуття втоми після довгого сидіння на уроках, розвивають такі якості, як взаємодопомога, взаєморозуміння, порядність та дотримання норм спілкування.

Для того, щоб успішно підготувати молоде покоління до щасливого сімейного життя психологи, педагоги та батьки повинні сформувавши у школярів: почуття готовності до шлюбу і відповідальності до сімейного життя; соціальне усвідомлення понять батьківства і материнства; психологічну готовність юнаків і дівчат до шлюбу; знання основних гігієнічних норм догляду за дитиною, дитячої психології; основи введення здорового способу життя, ведення домашнього господарства, розподіл сімейного бюджету. Розпочинати потрібно з усвідомлення старшокласниками соціальної сутності сім'ї, яка є не лише елементарною клітинкою суспільства, а її певною ланкою роду, історично-конкретною системою стосунків подружжя, батьків і дітей, суспільним явищем, що підкоряється законам суспільного життя.

Провідним етапом на шляху готовності молодої особистості до шлюбу і створення сім'ї є розуміння суспільної значущості своїх дій, відповідальності одне перед одним, виконання певних доручень та зобов'язань, обмеження в особистій свободі. В сім'ї двоє людей повинні взаємодіяти як одне ціле. На жаль, далеко не всі молоді люди з розумінням та відповідальністю ставляться до такого важливого кроку в житті. За результатами опитування учнів 9-11-х класів м. Івано-Франківська, можна виділити такі провідні мотиви вступу в шлюб сучасної молоді: коханню віддають перевагу 48% юнаків та 40% дівчат; бажанню бути разом – 10% юнаків та 26% дівчат; 10% шлюбів укладають молоді люди через вагітність; наміри створити сім'ю та планувати дітей має 12% юнаків та 20% дівчат.

Як бачимо з наведених даних опитування, чільне місце у створенні сім'ї належить коханню. Це почуття насправді є вагомим і повинно відігравати провідну роль у створенні сім'ї, проте часто в понятті молодих людей воно рівнюється і зводиться лише до сексуальних взаємин, заснованих на фізичній близькості, а не на високих почуттях глибокої сердечної прихильності одне до одного. В. Сухомлинський зазначав, що якоїсь спеціальної «науки любові» немає – є наука людяності.

Сучасна молодь часто не усвідомлює моральної відповідальності за свою поведінку, не розуміє соціальної ролі сім'ї у фізичному та духовному розвитку особистості, а також того, що без здорової, міцної сім'ї не можна побудувати здорового суспільства. Молоді люди повинні усвідомити, що шлюбно-сімейні стосунки вимагають певної самопожертви і спрямованості на іншу людину, що передбачає уміння і бажання розуміти її, враховувати інтереси та вподобання, думки, звички.

Відповіді учнів на питання: «Для чого потрібна сім'я» розділилися таким чином: 28% вважають, щоб «хтось був, з ким було б по-справжньому добре»; 23% молодих людей переконані, що «сім'я потрібна для того, щоб було на кого покластися»; 20% стверджують, щоб «поруч був той, хто зможе підтримати й захистити у скрутну хвилину»; 18% молодих людей зазначають, що «сім'я потрібна для продовження роду»; 8% – бояться залишитися на самоті; 3% старшокласників відповіли, «щоб не залишитися білою вороною».

Соціолог В. Сисенко, вважає, що «здатність до шлюбу» включає такі складові: здатність до самопожертви, вміння турбуватися про іншу людину, робити добрі та корисні справи; здатність співчувати, співпереживати, жаліти, тобто «входити» в емоційний стан іншого партнера, розуміти його радість і горе, хвилювання й невдачі, поразки й перемоги, знаходити духовну єдність; здатність до кооперування, співпраці, міжлюдського спілкування, наявність навичок і вмінь до багатьох видів праці, організація домашнього затишку; висока етична культура, що включає вміння бути терпимим і поблажливим, великодушним і добрим, сприяти іншій людині з усіма її дивацтвами і недоліками, заглушати власний егоїзм [3, с. 35].

Для розуміння й усвідомлення молодими людьми змісту знань і вмінь до вступу в шлюб, чим мають поступатися і чому надавати перевагу, нами було окреслено 8 якостей, необхідних людині для життя в сім'ї. Учням було запропоновано прорангувати їх у тій послідовності, в якій вони мають бути виражені в «ідеального сім'янина», а потім, наскільки вони виражені у них самих. Після цього учням запропоновано зробити самоаналіз і накреслити план особистісного вдосконалення стосовно підготовки до сімейного життя. Збудувати міцну сім'ю може лише те подружжя, яке вміє прислухатися одне до одного, вчасно долати непорозуміння й проблеми, вирішувати конфліктні ситуації у сімейному колі.

Науковці виділяють три фази адаптації молодого подружжя до сімейного життя. Охарактеризуємо їх: *Перша фаза* – адаптація одне до одного. До весілля молоді люди виступали в ролях закоханої дівчини і хлопця, що суттєво відрізняється від ролі чоловіка і дружини. На побачення молоді люди йшли як на свято, беручи з собою позитивні емоції, хороший настрій, а непривабливу частину (немитий посуд, неприбрану кімнату) залишали вдома. Коли молоді люди починають жити разом у них вже немає місця «для побугу», все впливає на поверхню. І перше непримітне запитання, яке виникає на цій фазі «Який ти став» чи «Якою ти стала». *Друга фаза* – відмінність у моделях батьківських сімей, з яких вийшли молоді люди. Молодята створюють свою сім'ю на основі тих традицій та норм поведінки, притаманних їх рідній, батьківській сім'ї. *Третя фаза* – зміна почуттів. До одруження партнерські стосунки будувалися за принципом: «Ти найкраща (ий)». А коли вони почали жити разом, кожен із партнерів намагався змінити один одного, «зліпити» його на свій смак. А ставати таким, як хтось хоче, не кожен може і не прагне цього. Тоді ж і з'являється фраза: «Хіба з ним (нею) можна жити?».

Уникнути цих фаз не вдається, мабуть, жодному подружжю, але кожна сім'я може зробити так, аби цей період не був надто болісним, таким, що принижує гідність партнера, завдає глибоких душевних образ. Мабуть, немає сім'ї, в якій би не було конфліктів та суперечностей. І це цілком закономірне явище. Сім'ї поділяються на щасливі і нещасливі лише за одним критерієм: як вони ці проблеми вирішують. Якщо конструктивно, підтримуючи та допомагаючи одне одному, то обов'язково подолають будь-які кризи і перешкоди. Якщо ж долатимуть деструктивно, принижуючи та зневажаючи, ворогуючи між собою, притаївши образу, то такі сім'ї приречені на розпад, у них немає майбутнього. Для успішної адаптації молодого подружжя, необхідно прагнути до самовдосконалення та духовно-інтелектуального розвитку особистості, самопізнання та пошуку істинного «Я», підвищення культури взаємин спілкування, підтримування високої самооцінності одне одного.

Таким чином, надійним способом збереження сімейного вогнища та особистого щастя є підвищення моральної, педагогічної і духовної культури особистості, введення в шкільний курс спеціальних програм з підготовки молоді до сімейного життя, проведення ділових ігор і тренінгів, завдяки яким у старшокласників формуються певні погляди на складні життєві проблеми та мотиви створення сім'ї, формується вміння будувати внутрішньосімейні стосунки, засновані на культурі спілкування та довірі у взаємодії.

1. Ковалев С. Підготовка старшокласників к сімейній жити. Тесты, опросники, ролевые игры / С. Ковалев. – М., 1991. – 143 с.
2. Омельченко Л. Формування взаємин у молодій сім'ї: соціально-педагогічний аспект : посібник // Л. Омельченко, В. Стахневич. – К., 2007.
3. Чайкіна Н. Психологічні особливості організації і проведення ігор в курсі «Психологія сім'ї» / Н. Чайкіна // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 10. – С. 33–38.

The article shows the psycho-logical – pedagogical peculiarities of young people's training to a family life. It outlines the ways and conditions of successful adaptation the ways and conditions of successful adaptation of young people to a family.

Key words: family education, young people's training to family life, readiness to marriage, adaptation to a family life.

УДК 378.21
ББК 74.9

Галина Борин

ПІДГОТОВКА МОЛОДИХ ТАТУСІВ ДО ВИКОНАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ФУНКЦІЙ

У статті проаналізовано зміст підготовки молодих батьків (татів) щодо усвідомлення їхньої ролі у вихованні та розвитку дітей з раннього віку.

Ключові слова: батьки, діти раннього віку, сім'я, батьківство, морально-психологічний клімат родини.

Результати аналізу науково-педагогічних досліджень з проблеми підготовки молодих батьків до виконання ними батьківських функцій у сучасних умовах свідчать, що саме молоді сім'ї відчувають значні труднощі у вихованні й розвитку майбутньої особистості через нестачу психолого-педагогічних знань, відсутності необхідних батьківських навичок і вмій, вони утруднюються у виборі методів виховання й догляду за дітьми (Н. Бугасць, Т. Шанскова, О. Бупіна, Т. Алексеєнко та ін.). Проте саме у перші роки життя дитини закладаються передумови для подальшого становлення її особистості.

Загальновідомими є твердження про те, що першими і незмінними вихователями, вчителями й наставниками дітей є їхні батьки. Формування батьківських навичок починається ще задовго до народження дитини – в період власного дитинства, із засвоєнням взаємостосунків, які існують у сім'ї. Сенситивним періодом формування батьківських навичок є період очікування народження дитини, коли актуалізуються проблеми батьківсько-дитячих взаємин, відбувається усвідомлення нових соціальних ролей матері й батька. Народження дитини безпосередньо «включає» необхідність виконання батьківських функцій. Натомість сучасна українська сім'я не завжди спроможна повною мірою реалізувати свої батьківські функції через соціально-економічне становище сучасної родини, негативні зміни всередині сім'ї (зниження стабільності, відсутність педагогічної культури батьків, послаблення виховного впливу батька). Необхідність покращувати матеріально-побутовий рівень родини ініціює в сучасних татусів усунення від виховання дітей. Водночас, ученими встановлено, що зі зростанням прибутків родини, виховний вплив батька скорочується, а пріоритет у вихованні дитини належить матері. Проте навіть роль дбайливого помічника переводить татуса в статусе активного учасника виховного процесу.

На сучасному етапі існують різні підходи щодо визначення поняття „батьківство”. Так, В. Кравець у своїй монографії „Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства”, говорячи про батьківство в широкому значенні, наголошує, що підготовка до батьківства – основне завдання суспільства.

Мета статті – окреслення змісту підготовки молодих батьків (татусів) щодо усвідомлення їхньої ролі у вихованні та розвитку дітей з раннього віку.

Зарубіжними та вітчизняними ученими (П. Аскаріна, Г. Ляміна, М. Щелованов, О. Кононко, Б. Спок, Дж. Силберг та ін.) доведено, що враження раннього дитинства визначають подальший хід думок і дій дитини, а морально-психологічний клімат родини, особисті взаємини між батьками впливають на її весь подальший розвиток. Ваважаємо, що можна розглядати відношення відношення «чоловік-дружина», «батько-син», «батько-донька» за основу до первинної гендерної соціалізації малюка.

Свого часу Б. Нікітін та Л. Нікітіна вже наголошували, що «безбатьківщина», відсторонення чи самоухилення батька з процесу виховання спершу веде до фізичної зніженості, а пізніше (в старшому віці) до інфантильності та агресивності дітей. Порівнюючи батьківську любов з любов'ю матері, Р. Овчарова зазначає, що батьківська любов дає дитині відчуття особливого емоційно-психологічного благополуччя. Його не може повною мірою дати лише матір. Любов батька навчас сина чи доньку, як чоловік може виявляти любов до дітей, дружини і оточуючих [2, с. 99]. На думку А. Мартинова гендерна диференціація формується за допомогою зразків ідентифікації, опанованих у дитинстві [3]. Цінними для дослідження порушеної проблеми є погляди Т. Алексеєнко, в яких актуалізовано надзвичайну важливість активності батьків у вихованні дитини раннього віку: «дітки відчувають велику потребу в татках. Необхідно, щоб вони відчували вимогливість батьків (татів) до їх поведінки і послідовність таких вимог» [4, с. 19]. Аналогічним є твердження В. Кравця, який зазначає, коли батько активно бере участь у житті дочки з перших днів, у дівчинки встановлюється з ним тісний і тривалий емоційний зв'язок [1, с. 332].

Натомість Т. Куликова наголошує: якщо татусі проводять з дітьми більше часу, це сприятливо впливає на їх розвиток, а для розвитку їх інтелекту бажано оточення двох типів мислення – чоловічого й жіночого. Розум чоловіка більше спрямований на світ речей, тоді коли жінка краще розуміється в людях; в чоловіка краще розвинена схильність до магема-

тики, до логічного мислення, а в жінки є перевага в розвитку інтуїції. Для гармонійного розвитку особистості необхідно, щоб дитина набула досвіду взаємовідносин з обома батьками засобами адекватних моделей материнської (жіночої) і батьківської (чоловічої) поведінки. Автором встановлено, що з перших місяців життя дитини батько (на відміну від матері) по-різному будує ігрові відносини з хлопчиком і дівчинкою, започатковуючи формування їх статевої ідентифікації: схвалює активність, витривалість, рішучість у хлопчика; м'якість, ніжність, терпеливість – у дівчинки [7].

Британський фахівець Б. Спок підкреслює, що багато чоловіків переконані в тому, що догляд за дитиною не є чоловічою роботою. Проте, можна бути ніжним батьком і справжнім чоловічою водночас. Він наголошує, що духовна близькість і дружні відносини між батьком та дітьми позитивно впливають на характер дитини та все її подальше життя. Чоловік стає батьком з народження дитини, опановуючи разом з дружиною складне мистецтво батьківства [5, с. 16].

На хибних стереотипах молодого покоління наголошує і В. Кравець. Учений застерігає від психологічних насток під час виконання своєї батьківської ролі: 1) «проста мета» – відмова від наявності екзистенціальної мети в ролі батька («Годую, одягаю, що ще потрібно?»); 2) «нормальність» – чи «все, як у людей», потенційна відмова від розуміння і прийняття унікальності свого життя і життя членів своєї сім'ї; 3) «права сила» – відмова від усіх можливих способів вирішення конфліктів, крім силових чи пов'язаних з демонстрацією сили; 4) «вік» – «Я ще молодий», «Вона – ще нічого не розуміє, нехай мати з нею вогтузиться»), орієнтація на вік, як критерій зрілості людини; 5) «подарунок» – «Я йому все купую, що захоче...», підміна екзистенціальності в стосунках речами, ігнорування цінності людського спілкування; 6) «сноживацтво» – чи «в сім'ї можна розслабитися», почуття інших членів родини не враховуються; 7) «перевага статі» – відмова від вирішення життєвих завдань невідомим чином (жіночим); 8) «соціальна цінність статі» – «Хлопчик собі завжди дорогу проб'є», «Чоловіка скрізь на роботу візьмуть»), відмова від екзистенціальних переживань як непогрібних; 9) «ревності» – необхідність рахуватися з тим, що увага дружини належить маленьким дітям; 10) «очікування обов'язкової любові» – «Я тобі батько, тому ти повинен мене любити і поважати» [1, с. 239].

Відсутність батька, його самоухилення чи відсторонення від виховання дитини негативно позначається на формуванні майбутньої особистості як хлопчиків, так і дівчаток з раннього віку. Для виховання дитини необхідною є наявність дорослих обох статей. У формуванні специфічних статевих якостей провідна роль належить батькові. Для дівчинки його образ позначається в душі на все життя – це перший чоловік, перший приклад позитивного (негативного) образу поведінки чоловіка, від стилю і характеру їхніх стосунків залежить майбутня доля доньки як дружини та матері. Демонструючи дитині певні стереотипи поведінки, батьки впливають на формування статевої поведінки майбутньої особистості. Проте, на сучасному етапі значного поширення набуває неповна сім'я, яка складається з батька чи матері з однією дитиною чи кількома. Такі сім'ї утворюються внаслідок народження позашлюбних дітей, розпаду шлюбу, окремого проживання батьків або смерті одного з них. На жаль, у сучасному вихованні домінує «жіноча» орієнтація, яка є результатом не лише зростання розлучень (за статистикою з 2004 р. до 2008 р. кількість зареєстрованих шлюбів в Україні зросла на 16,5%; майже кожне друге подружжя розлучене; частка позашлюбних народжень станом на 2008 рік складає 20%), й впливу застарілих традицій щодо розподілу сімейних обов'язків. Здебільшого сучасне молоде покоління не знає батьківського виховання, отож, позитивний взірць для наслідування – відсутній. Це є ознакою відсутності педагогічної культури молодих батьків.

Сучасним татусям варто усвідомити, що батьківська поведінка визначає поведінку дітей, їх особистісний розвиток. Водночас авторитет батька в родині має стати тим стрижнем формування сімейної злагоди. Вітчизняними та зарубіжними ученими встановлено: чим більше батько проявляє любові та ніжності до вихованця, тим інтенсивнішим є його позитивний вплив на дитину. Спільні ігри, спілкування татуса і сина (доньки), взаємна

турбота слугуватимуть для дитини кращою моделлю чоловічої поведінки. Створення сприятливого родинного морально-психологічного мікроклімату є вирішальним чинником повноцінного фізичного, морального та психічного розвитку дитини з раннього віку.

Відсутність чоловіка в сім'ї особливо деформує процес соціалізації хлопчиків, оскільки вони не бачать у сім'ї природної моделі для наслідування. Здебільшого чоловіки попри свої потенційні природні можливості не беруть на себе основну відповідальність за виховання дитини. У результаті, взаємини батька з дитиною часто різняться з материнськими. Так, американські дослідники констатують, що традиційна чоловіча роль негативно впливає на батьківство. Натомість андрогінні батьки є активнішими, дбаючи про своїх дітей.

Т. Зелінська зазначає, що проблематику досліджень про функції батька в родині зарубіжні та вітчизняні вчені розширили лише в 80-ті роки ХХ ст. З цього часу в західній психології з'являється чоловіча терапія. Вона презентує частину чоловічого руху, що виник на тлі фемінізму. Чоловіча терапія вивчає проблеми особистісного зростання, долаючи наслідки патріархату – дискримінацію жінки, зневагу до її виховання тощо. Подолати дисгармонію мускулітності зарубіжні автори пропонують засобами андрогінії (С. Бем, Ш. Бери, Н. Хамітов), яку започаткував психолог С. Бем у 70-х роках ХХ ст., визначаючи цим терміном риси людей, що поєднують чоловічі й жіночі якості. Кожній людині одночасно притаманні чоловічі й жіночі прояви. Автор підкреслює: ввібрати в себе краще з обох статевих ролей є бажаним. Зарубіжні психотерапевти інтенсивно працюють у цьому напрямі: формують моделі андрогінної поведінки, створюють групи для батьків із різноманітною програмою. Учена констатує, що українські психологи ще не досліджують подібні проблеми [6, с. 47-48].

Висновки. Сучасні педагоги України констатують факти щодо низького рівня сформованості педагогічної культури молодих батьків. Задля готовності до виховання дітей, батькам і матерям однаково необхідними є знання про основні закономірності їх розвитку і виховання, про роль у цьому сім'ї та особистого впливу батьків і родинних традицій. До андрогінності, а значить і до гармонійного батьківства, важко прийти лише на особистісному рівні, тут необхідною є і державна підтримка. Вважаємо, що створення чіткої структурованої системи педагогічної просвіти батьків при дошкільних навчальних закладах, дитячих поліклініках, центрах розвитку дитини, центрах соціальних служб для дітей та молоді сприятиме їх самоосвіті, самовихованню, саморозвитку щодо попередження помилок та негативного ставлення до виховання й розвитку дитини з раннього віку. Надалі передбачаємо охарактеризувати основні чинники, які впливають на формування позитивної мотивації щодо опанування навичками здорового способу життя дітьми в родині з раннього віку.

1. Кравець В. Гендерна педагогіка. Навчальний посібник. – Тернопіль: Джура, 2003. – 41 с.
2. Овчарова Р. Психологическое сопровождение родительства. – М.: ИЗД-во ИН-та психотерапии, 2003. – 319 с.
3. Мартинов А. Гендерні дослідження в історичній соціології // Соціальна психологія. – 2004. – № 5. – С. 73–78.
4. Алексєнко Т. Педагогічні проблеми молодого сім'ї: Навч. посібн. К.: ІЗМН, 1997. – 116 с.
5. Спок Б. Разговор с матерью: Книга о воспитании: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1990. – 589 с.
6. Зелінська Т. Амбівалентність батьківської гендерної ролі // Початкова школа. – 2003. – № 3. – С. 47–48.
7. Куликова Т. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. сред. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., испр и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 232 с.

The content of young parents (fathers) training to the realizing of their role in the upbringing and development of children from early ages is analyzed in the article.

Key words: parents, preschool children, family, parents, moral-psychological climate of family.

УДК 37.018.262 + 159.924.7

ББК 74.900

Марія Ворник

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА БАТЬКІВ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розкрито сутність поняття “педагогічна культура батьків”, відображено різноманітні напрями щодо підвищення психолого-педагогічної культури батьків та форми роботи з батьками молодших школярів.

Ключові слова: педагогічна культура, психолого-педагогічна культура батьків, форми роботи з батьками учнів.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному освітньому просторі проблема виховання особистості молодшого школяра у сім'ї на засадах гуманістичних цінностей, висококультурного та духовного рівня постає дедалі гостріше. Причиною цього є низький інтелектуальний, культурний та духовний розвиток сучасних батьків.

У контексті нашого дослідження доречними є слова К. Ушинського, який зазначав, що “мистецтву виховання властива та особливість, що майже всім воно здається справою знайомою і зрозумілою... а дехто вважає, що для цього потрібні вроджені здібності і вміння, тобто навички, але дуже мало хто прийшов до переконання, що, крім терпіння, природних здібностей і навичок, необхідні ще й спеціальні знання” [13, с. 19].

Із погляду педагогіки та психології кожна сучасна сім'я для успішного виховання, навчання та становлення особистості дитини повинна володіти достатніми знаннями у галузі сімейного виховання, вікової психології, фізіології дитини, які становлять компоненти психолого-педагогічної культури сім'ї.

Варто зазначити, що проблему психолого-педагогічної культури сім'ї широко розглядають на державному рівні, а саме державним нормативним документом “Декларацією про права дитини” визначено, що кожній дитині необхідно забезпечити захист, можливості та сприятливі умови для її фізичного, розумового, морального і духовного розвитку в умовах свободи та гідності. Дитина для її повноцінного і гармонійного розвитку потребує любові та розуміння, вона повинна зростати під опікою та відповідальністю своїх батьків. Відповідальність за забезпечення інтересів дитини, а саме її освіти та навчання, лежить насамперед на її батьках [1, с. 179-180].

Законом України “Про освіту” передбачено відповідальність батьків за розвиток дитини, оскільки виховання в сім'ї є першоосовою розвитку дитини як особистості. Зокрема, на батьків покладаються певні зобов'язання, а саме: дбати про фізичне та психічне здоров'я дітей, поважати їх гідність, виховувати працелюбність, милосердя, почуття доброти, повагу до сім'ї, рідної мови, старших за віком, національних, історичних, культурних цінностей, народних обрядів та звичаїв; сприяти здобуттю дітьми освіти та забезпечити повноцінну домашню освіту, а держава у свою чергу надає допомогу батькам та захищає права сім'ї [15].

Аналіз досліджень та публікацій. Аналізом та обґрунтуванням проблеми “педагогічної культури батьків” та дослідженнями форм просвітницької роботи з батьками займалися чимало науковців. Трактують та обґрунтовують проблему “педагогічна культура” займалися Т. Алексєнко, О. Докукіна, В. Костів, О. Мальцева, В. Постовий, О. Хромова; проблему батьківства зокрема, розкрито у працях А. Макаренка, В. Сухомлинського, П. Щербаня; форми просвітницької роботи визначали Н. Волкова, В. Галузінський, О. Дубасєнюк, М. Свтух, Н. Мойсєюк, І. Рибальченко, М. Фіцула та ін.

Метою статті є визначення сутності поняття “психолого-педагогічна культура” та виділення основних форм просвітницької роботи з батьками.

Виклад основного матеріалу. Доцільно, спершу, визначити поняття “культура”. Так, за педагогічним словником С. Гончаренка: “культура (від лат. culture – виховання, освіта, розвиток) – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в ре-

зультатах продуктивної діяльності. Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності” [14]. Досить широко поняття “культура” трактують у малій енциклопедії соціальної педагогіки, так “культура (від лат. culture – виховання, освіта, розвиток, шанування) – 1) модель соціально прийнятної поведінки, яка характеризує людей як групу; 2) звичаї, вірування, досягнення, мистецтво та література, які пригаманні окремій групі людей; 3) система над біологічних програм людської діяльності, поведінки та спілкування, які історично розвиваються й виступають умовою відтворення та зміни соціального життя у всіх його основних проявах. Програми діяльності, поведінки та спілкування створюють своєрідну основу культури, і виявляються у різноманітні форм: знань, навичок, норм та ідеалів, взірців діяльності й поведінки, ідей та гіпотез, вірувань, соціальних цілей і ціннісних орієнтацій тощо. У своїй сукупності та динаміці вони утворюють історично накопичувальний соціальний досвід” [2, с. 118].

Погоджуємось з думкою С. Гончаренка, про те, що культура – це рівень розвитку, вихованості й освіченості людей, які володіють певною галуззю знань чи видом діяльності [14].

Неоднозначним є і тлумачення поняття “педагогічна культура сім’ї”. У контексті нашого дослідження варта уваги “Програма формування педагогічної культури сім’ї”, за якою педагогічна культура сім’ї – це показник її загальної культури, в якій відображено накопичений людством досвід виховання дітей у сім’ї, в основі якого наукові знання та досвід народної педагогіки. Метою педагогічної культури є слугування формуванню духовно багатой і всебічно розвиненої особистості, а компонентами – мотиваційний (спонукання до виховної діяльності), змістовний (знання, переконання, погляди) та конструктивний (способи функціонування педагогічної культури) [12, с. 43].

Досить широко поняття “педагогічна культура сім’ї” трактують Т. Алексенко та В. Костів, які вважають її складним інтегративним, динамічним, особистісним утворенням, що визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності... [9, с. 85; 10, с. 56]. Цінним є визначення В. Постоного, який вважає, що педагогічна культура батьків є певною сукупністю теоретичних та емпіричних знань, форм, методів і прийомів, необхідних батькам для догляду й виховання дітей, їх фізичного, інтелектуального й духовного розвитку як у сім’ї, так і поза нею. На його думку, педагогічна культура батьків не є чимось сталим, у сучасних умовах вона досить інтенсивно живиться здобутками педагогічної і психологічної наук та міцно тримається свого етнічного кореня [11, с. 74]. Цікавими є думки Т. Алексенко та О. Малицевої, які розглядають педагогічну культуру батьків складовою загальної культури людини, що втілюється у творчій виховній діяльності і сприяє формуванню духовно багатой і всебічно розвинутої особистості [9, с. 85].

Ми вважаємо доцільніше подати визначення “психолого-педагогічна культура сім’ї”, оскільки знання у галузі психології є невід’ємною частиною знань батьків для успішного виховання та навчання дітей. Отже, психолого-педагогічна культура батьків – це сукупність достатніх знань з педагогіки, психології та фізіології людини, якими повинні володіти батьки або інші члени сім’ї для успішного виховання, навчання, розвитку своїх дітей та забезпечення взаєморозуміння між поколіннями.

Рівень психолого-педагогічної культури сучасної сім’ї залежить від її типу, складу та виховного потенціалу. У контексті нашого дослідження, актуальною є класифікація сімей за М. Фіцулою [3, с. 377-378]:

1. *Педагогічно неспроможні* – це сім’ї, в яких батьки намагаються виявити певну активність у вихованні дітей, проте роблять це невміло. Їх виховний вплив непослідовний, педагогічно необгрунтований. Найчастіше вони керуються власним досвідом, якого набули, коли свого часу їх виховували батьки (авторитарний стиль, обмеження свободи, погрози і покарання або вседозволеність, потурання примхам).

2. *Педагогічно пасивні сім’ї*, це сім’ї, які не виявляють особливої активності у вихованні дітей. Вони з об’єктивних (хвороба, зайнятість, часта відсутність) або суб’єктивних (відсутність єдиної точки зору у вихованні, розлад між батьками, часті конфлікти та ін..) причин не можуть належним чином виховувати дітей. У таких сім’ях

стосунки між батьками напружені, конфліктні. За сімейними негараздами вони не знаходять часу для виховання дітей, втрачають контроль за ними.

3. *Антипедагогічними* вважають сім’ї, які характеризуються антипедагогічними, аморальними умовами виховання дітей. У таких сім’ях панує дух неповаги до правил моралі та вимог законів. Батьки своєю поведінкою (пияцтвом, злодійством, розпустою тощо) створюють в сім’ї антипедагогічну обстановку, намагаються виправдати відхилення від норм поведінки у своїх дітей, протиставляють вимогам школи свої сімейні вимоги.

Негативна ситуація у сім’ї призводить до негативних наслідків як у здоров’ї, так і у поведінці дитини. Зростаючи та виховуючись у сім’ї, де панує здебільшого антипедагогічна поведінка, емоційно-напружена атмосфера взаємовідносин, у дитини ймовірніше відбувається травмування психічної та нервової систем, що призводить до багатьох наслідків: дезадаптації у суспільстві, замкненості, непередбаченості у поведінці, відсутності мотивації і бажання навчатися, конфліктності, невпевненості у власних силах, неадекватності у поведінці й самооцінці та ін.

Як говорив А. Макаренко: “Ваша власна поведінка – вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, навчаєте її, або наказуєте їй. Ви виховуєте її в кожний момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поводитися з друзями і з ворогами, як ви смієтеся, читаете газету, – все це має для дитини велике значення. Найменші зміни в тоні дитина бачить або відчуває, всі повороти вашої думки доходять до неї невидимими шляхами, ви їх не помічаєте. А якщо вдома ви грубі або хвастливі, або шиячите... вам уже не треба думати про виховання: ви вже виховуєте своїх дітей і виховуєте погано... Батьківська вимога до себе, батьківська пошана до своєї сім’ї, батьківський контроль над кожним своїм кроком – ось перший і найголовніший метод виховання!” [5, с. 265].

Отже, підвищенню рівня психолого-педагогічної культури проблемних сімей сприятиме ефективна організація просвітницької роботи з батьками. Тому на педагогів, психологів та соціальних працівників покладають завдання: допомогти сім’ям у вирішенні їх психолого-педагогічних проблем щодо виховання підростаючого покоління.

Сучасні науковці (П. Волкова, В. Галузинський, О. Дубасенюк, М. Євтух, Н. Мойсеюк, І. Рибальченко, М. Сметанський, М. Фіцула, В. Шахов та ін.), вважають найбільш дієвими такі форми соціально-педагогічної роботи педагогів, психологів та інших працівників з батьками як: відвідування сім’ї учня, запрошення батьків до школи, ознайомлення з психолого-педагогічною літературою, листування, педагогічні консультації, батьківські школи, університет педагогічних знань, педагогічні лекції, науково-практичні конференції, день відкритих дверей, класні батьківські збори.

Крім зазначених, І. Трубавіна виділяє ще просвіту батьків у соціальному патронажі (телефонні консультації, рекламні та масові акції, агітбригади, концерти, виставки, семінари, тренінги, спеціальні цикли передач, буклети, брошури, листівки, виїзні консультації, роз’яснювальні бесіди), яка здійснюється з метою запобігання насильству, алкоголізму, наркоманії, проблемам спілкування, гендерній нерівності, конфліктам; допомога у подоланні стресових ситуацій, організації нормальної життєдіяльності сім’ї [8, с. 24].

Дослідники О. Дубасенюк та А. Іванченко переконані, що підвищенню рівня педагогічної культури батьків, сприяють такі форми роботи, як: педагогічна пропаганда у вигляді індивідуальних та індивідуально-групових консультацій серед батьків; виступи перед батьками психологів, лікарів, юристів; відвідування батьками уроків; кабінети педагогічного всеобучу батьків, де зосереджені методичні матеріали з питань сімейного виховання, спеціальні стилі та роздавальний методичний матеріал; обмін досвідом між батьками; робота з педагогічними ситуаціями, які використовують для розв’язання окремих питань сімейного виховання, розширення уявлення батьків про ті чи інші педагогічні проблеми з питань сімейного виховання, та отримання певних педагогічних знань [7, с. 399].

Аналіз наукової літератури дав нам змогу виділити найбільш ефективні та дієві, на нашу думку, форми просвітницької роботи з батьками молодших школярів: індивідуальні консультації та бесіди, оскільки під час їх проведення можливо найбільш об'єктивно оцінити ситуацію певної сім'ї і знайти шляхи її вирішення; виставки психолого-педагогічної літератури, стіннівки з цікавими статтями та порадами; співпраця з батьками під час проведення шкільних свят і виховних заходів, до яких також залучають інших спеціалістів (психологів, соціальних педагогів, лікарів); батьківські збори.

На основі визначених нами форм, вважаємо доцільними та корисними такі поради батькам чи опікунам щодо підвищення їхньої психолого-педагогічної культури, а отже і благополуччя взаємини з дітьми та їх успішної соціалізації у сучасному суспільстві: дотримуватися і керуватися правилами та нормами суспільної моралі; займатися самоосвітою, читаючи психолого-педагогічну літературу з питань виховання дітей, їх фізіологічних, вікових і психологічних особливостей, а також переглядати науково-популярні теленішепередачі; обмінюватися досвідом виховання з іншими сім'ями, вирішуючи для себе, що є найбільш дієвим та ефективним; у разі некомпетентності у вихованні чи вирішенні конфліктних ситуацій можливе звернення до шкільного психолога; постійне спілкування з класним керівником, який з боку може оцінити вашу дитину і дати необхідні поради щодо того чи іншого способу виховання; брати активну участь у житті класу, цікавитися шкільним та особистим життям дитини; намагатися дотримуватися духовних та народних традицій, звичаїв, обрядів; під час спілкування з дитиною намагатися віддавати їй свою любов, тепло, ласку, розуміння у поєднанні з виховними ідеями та розумним їх тлумаченням; бути терплячими, спостережливими і уважними до своїх дітей; уміти заохотити та покарати дитину (з педагогічної точки зору найраціональнішими є: "методи заохочення (лагідне слово, привітна посмішка, схвалення, доручення відповідальної справи і таке інше) та методи покарання (тимчасово виявляти холодність, віддалити дитину від себе, зробити зауваження, пояснити негативну суть вчинку, висловити деяку недовіру, і все це без роздратування, спокійно й доброзичливо") [6, с. 186]; намагатися разом зі своїм подружжям дійти єдиних вимог у вихованні; більше часу проводити усією сім'єю, раціонально організувати дозвілля (екскурсії до визначних пам'яток культури, похід у театр, кіно, цирк, музей, картинної галереї і т. ін.), прищеплювати дитині любов до прекрасного.

Висновки. Сім'я була і залишається рушійною силою, яка забезпечує життєдіяльність усього суспільства. Від того наскільки духовно, морально та фізично здорова сім'я залежить наше майбутнє, майбутнє нашої нації. Оскільки педагогічна культура є невід'ємною складовою загальної культури людини, постає необхідність постійно дбати про її збагачення. Велика кількість проблем, що постають перед батьками щодо питань виховання та розвитку дітей, зумовлює необхідність підготовки молоді до сімейного життя у всіх закладах освіти, особливо у педагогічних вузах, де формується психолого-педагогічна культура майбутнього вчителя.

1. Рибальченко І. Взаємодія з батьками / І. Рибальченко. – Х.: Основа, 2007. – 208 с.
2. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [за заг. ред. І. Зверєвої]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
3. Фіцула М. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів освіти / М. Фіцула. – К.: Академія, 2000. – 544 с.
4. Мерзлякова О. Інтерактивні заняття психолога з батьками / О. Мерзлякова. – К.: Шкільний світ, 2008. – 120 с.
5. Макаренко А. С. Книга для батьків / А. Макаренко. – К.: Радянська школа, 1972. – 336 с.
6. Семиченко В. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Семиченко, В. Заслуженюк. – К.: Веселка, 1998. – 214 с.
7. Практикум з педагогіки: навч. посібник / [за заг. ред. О. Дубасенюк, А. Іванченка] – [2-ге вид., доп. і перер.] – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 483 с.
8. Трубавіна І. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками / І. Трубавіна // Науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів. – К.: УДЦССМ, 2000. – 88 с.

9. Алексеевко Т. Педагогічні проблеми молодого сім'ї: навч. посібник / Т. Алексеевко. – К.: ІЗМН, 1997. – 116 с.
10. Костів В. Виховний потенціал родини / В. Костів // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 3. – С. 54–60.
11. Родинна педагогіка: навч.-метод. посіб. / [А. Марушкевич, В. Постовий, Т. Алексеевко та ін.]. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
12. Програма формування педагогічної культури батьків / [О. Хромова, Т. Алексеевко, О. Доукіна та ін.]: за ред. В. Постового. – К., 2003. – 108 с.
13. Єрофеева Л. Надання допомоги батькам у сімейному вихованні / Л. Єрофеева, Е. Демченко // Початкова освіта. – 2004. – № 20 (260). – С. 18–26.
14. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
15. Закон України "Про Освіту" [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.osvita.org.ua/pravo/law_00/part_3.html.

The article distinguished the notion of "parents pedagogical culture" reflected the different directions of increasing psychologo-pedagogical parents culture and the forms of works with pupil's parents.

Key words: pedagogical culture, psychologo-pedagogical parents culture, the forms of works with pupil's parents.

УДК 37.214:3401342

ББК 74.900.56

Оксана Воролиця, Уляна Писклинець

ВПЛИВ БАТЬКІВСЬКОЇ СІМ'Ї НА ПІДГОТОВКУ ЮНАКІВ ДО ВИКОНАННЯ РОЛЕЙ ЧОЛОВІКА І БАТЬКА

У статті розглянуто вплив батьківської сім'ї на підготовку юнаків до виконання ролей чоловіка і батька. Проведено дослідну роботу щодо визначення уявлень юнаків про роль сім'ї в їх майбутньому житті; сформованості уявлень про сучасну роль жінки у суспільстві та сім'ї; наявності знань та навичок успішного функціонування сучасної сім'ї.

Ключові слова: сім'я, батьківська сім'я, юнаки.

Зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, впливають на створення, розвиток та функціонування сучасної сім'ї. Це визначає нові соціально-педагогічні умови роботи тих соціальних інститутів, які займаються підготовкою молоді до життя. Дослідниками визнається величезна роль сім'ї у розвитку держави та її особливе значення у житті кожної людини, зокрема молоді, яка починає свій самостійний життєвий шлях.

У вітчизняній педагогічній теорії приділяється велика увага формуванню молоді, готової і здатної культивувати у своїх сім'ях загальнолюдські духовно-моральні цінності, власним прикладом і способом життя сприяти відтворенню здорового генофонду України.

Державна національна програма „Освіта” (Україна XXI століття). Закони „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті та Національна програма „Планування сім'ї”, розроблені на їх основі регіональні програми, діюча нормативно-правова база, як і раніше, не враховують гендерного чинника. Унаслідок цього значний потенціал закладів освіти, соціальних та психологічних служб використовується не повною мірою. Тому виникає необхідність розробки змісту, форм та методів підготовки юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька.

До питань вирішення проблем підготовки молоді до сімейного життя зверталися відомі психологи і педагоги: Л. Верб, Т. Говорун, І. Дубровіца, Л. Зюбін, В. Каган, І. Кікінеджи, С. Ковальов, В. Кравець, П. Новіков, А. Обозова, Р. Овчарова, В. Постовий, І. Мезеря та ін. Проведений нами аналіз наукових досліджень підтвердив, що в сучасних умовах недостатньо здійснюється підготовка юнаків до виконання ролей чоловіка та батька.

Перебудова культурного життя нашого суспільства вносить суттєві зміни в процес підготовки юнацтва до виконання ролей чоловіка та батька. На жаль, у наш час провідним інститутом соціалізації дітей все частіше стає вулиця, а не сім'я, що є однією з основних причин загострення криміногенної ситуації в середовищі підлітків. Головною особливістю сім'ї сьогодні є послаблення її соціалізуючої ролі у становленні особистості [1; 3].

Саме в батьківській сім'ї формуються особистість громадянина, його ціннісні установки, орієнтації, зміст яких відповідає потребам соціально-правового та економічно ефективного суспільства. Усе це свідчить, що знання об'єктивних і суб'єктивних, соціальних і особистісних факторів, урахування в педагогічній діяльності особливостей формування повноцінного сім'янина є необхідною складовою організації підготовки молоді до створення майбутньої сім'ї.

Як свідчать дослідження В. Бочарової [2], Р. Гурової [3], І. Зверєвої [4], В. Кравця [6], Р. Овчарової [7], В. Постового [8], на свідомість і поведінку майбутнього сім'янина можуть паралельно або в різних поєднаннях чи окремо впливати такі соціальні середовища: сім'я юнака; середовище неформального спілкування (сусіди, друзі, знайомі, довільно створені тимчасові групи людей); позанавчальні і молодіжні об'єднання (ансамблі, спортивні школи і команди, студії, гуртки); рідне місто чи район (область, край); рідна вітчизна; континент; материк і міжнародна спільнота. Одним з основних середовищ є сім'я і виконання сімейного обов'язку. Сімейний обов'язок чоловіка є системою зобов'язань сім'янина перед суспільством і сім'єю, які він усвідомлює і реалізує в своїй діяльності. Визначаючи подружній обов'язок, П. Каптерев пише, що він „полягає в тому, щоб вчинки подружжя відповідали і інтересам сімейної співдружності, і інтересам суспільства” [5, с. 77]. В основу, на його думку, покладено відповідальність подружжя за створену сім'ю, за її майбутнє, за виконання своїх сімейних обов'язків та ролей.

Аналіз результатів досліджень Л. Верб, Р. Гурової, М. Іванова в цій галузі дав можливість виділити складові, які характеризують відповідальне ставлення юнаків до сімейного обов'язку: розуміння й усвідомлення важливості та необхідності виконувати сімейні обов'язки; вболівання за виконання своїх обов'язків у сім'ї і прагнення виконувати їх чесно; виконання сімейних обов'язків, моральне задоволення від їх виконання; уміння юнаків зіставити особисті інтереси із цілями й інтересами сімейного колективу; вияв самостійності, ініціативи, взаємодопомоги, здатність до визначення труднощів при виконанні сімейних обов'язків; здатність до самодисципліни, самоконтролю під час виконання сімейних справ, доручень; практичні та організаторські уміння, необхідні для сімейного життя, виконання сімейних обов'язків; вияв вимогливості до себе й інших членів сім'ї [7].

На такому рівні ставлення до сімейного обов'язку юнак не тільки розуміє потреби сім'ї, а й активно діє, щоб їх задовольнити. Значить, вияв цього зв'язку знаходить конкретне вираження в інтелектуальній, емоційній, вольовій сферах діяльності юнака, які перебувають у тісній єдності між собою, проникають одна в одну, становлять єдиний процес.

Виконання юнаками в майбутньому обов'язків чоловіка та батька пов'язане із знанням і виконанням сімейних обов'язків у *батьківській* сім'ї, із наданням посильної допомоги старшим і молодшим членам сім'ї, виявом турботи і чуйності до членів сім'ї, підтриманням доброзичливих стосунків у сім'ї, відповідальність за свої вчинки перед сім'єю, вияв вимогливості до себе та інших. Саме в батьківській сім'ї юнаки набувають першого досвіду колективного життя, засвоюють життєві орієнтації і ціннісні уявлення про шлюб і сім'ю, уміння і навички спілкування, культуру поведінки. У процесі внутрішньосімейної діяльності в юнаків формуються потреби в праці на благо близьких, необхідність виконувати доручення, сімейні обов'язки, уміння їх розподіляти, виховуються якості особистості, що відповідають рольовим функціям чоловіка та батька. Виховання юнака як успішного сім'янина потребує підготовки до виконання функцій сім'ї.

Метою нашої дослідної роботи щодо формування у юнаків готовності до виконання соціальних ролей чоловіка та батька було визначення уявлення юнаків про роль сім'ї в їх майбутньому житті і наявності морально-етичних якостей, які необхідні майбутньому

чоловікові та батьку; сформованість уявлень про сучасну роль жінки у суспільстві та сім'ї; наявність знань та навичок успішного функціонування сучасної сім'ї тощо.

Перш за все, нас цікавило ставлення юнаків до чоловіків, які не хочуть створювати сім'ю. Отож 25,9 % юнаків засуджують чоловіків, які не бажають створювати сім'ю, 24,8 % вважають, що це їх особиста справа, 14,2 % підтримують думку про недоцільність її створення, а 35,1 % ще не визначили свою позицію у цьому питанні.

Щоб з'ясувати уявлення юнаків про сім'ю, ми запропонували респондентам перелік окремих характеристик сім'ї. З цього переліку юнакам пропонувалося вибрати ті характеристики, які найбільш повно відповідають їх уявленню про сім'ю. Як показали результати дослідження, для сучасних юнаків-старшокласників сімейне життя асоціюється з коханням, із щастям жити поруч із коханою. Такі уявлення про подружнє життя мають 92,3 % юнаків. Комфортною вважають сім'ю 63 % юнаків. Сім'я також асоціюється з теплотою, підтримкою для 50 % юнаків. Налаштовані на дітей та їх виховання лише 20,6 % респондентів. Проте більшість юнаків (81,4 %) вважають, що із сім'єю пов'язані їх майбутні проблеми, гальмування власного розвитку (78,2 %), кар'єри (80 %). Тільки 33,5 % респондентів розуміють необхідність відповідальності за сім'ю.

Важливого значення набуває в процесі підготовки юнаків до виконання соціальних ролей чоловіка та батька зразок сімейного життя їх батьків. Саме батьківська сім'я була, є і, очевидно, завжди буде найважливішим середовищем формування особистості та найосновнішим інститутом виховання, що відповідає не лише за соціальне відтворення населення, але й за відновлення певного способу сімейного життя.

Стиль взаємин дорослих із дітьми в сім'ї виявляється своєрідним і дуже дійовим методом сімейного виховання. І відбувається це головним чином тому, що саме у спілкуванні з дорослими юнаки засвоюють всі свої майбутні моделі поведінки у власній сім'ї. На жаль, батьківська любов часто зводиться до турбот одягнути, дати освіту дітям. При цьому нерідко забуваються інші, більш вагомні обов'язки – бути другом своїх дітей, їх духовним наставником. Навіть дорослі діти потребують повноцінного спілкування з батьками.

За результатами наших досліджень лише 15 % юнаків-старшокласників відповіли, що проводять вихідні дні разом, 72 % не завжди проводять вихідні дні в сімейному колі, а 13 % ніколи не проводять разом. На жаль, батьківська сім'я може мати і негативний досвід для майбутнього сімейного життя дітей. По-перше, дитина зростає в умовах суперечливих, неузгоджених вимог батька і матері, що перешкоджає формуванню адекватних цінностей сімейних уявлень. По-друге, духовна атмосфера в сім'ї позбавлена стабільності, тобто необхідних умов для повноцінного духовного і психічного розвитку дітей. По-третє, дитина не засвоює цілої низки моральних загальнолюдських норм. Діти часто жаліються на низький рівень педагогічної культури своїх батьків.

Отож на підготовку юнаків до виконання ролей чоловіка і батька неабиякий вплив має батьківська сім'я. Саме в батьківській сім'ї з раннього дитинства отримують виховання, яке впливає на розвиток і становлення, вони починають реалізовувати свої перші обов'язки, отримують інформацію про сім'ю і роль чоловіка-батька у сім'ї.

1. Барташевич С. Сім'я і суспільство: традиції і перспективи. – Х., 1994. – 179 с.
2. Бочарова В. Социальная педагогика. – М., 1994. – 214 с.
3. Гурова Р. Социологические проблемы воспитания. – М.: Педагогика, 1981. – 176 с.
4. Зверева І. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: Теорія і практика: Моногр. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 333 с.
5. Каптерев П. О семейном воспитании: Учеб. пособие / Сост. и авт. коммент. И. Андреева. – М.: Академия, 2000. – 168 с.
6. Кравець В. Гендерна педагогіка. Навч. посібн. – Тернопіль: Джура, 2003. – 416 с.
7. Овчарова Р. Психологическое сопровождение родительства. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.
8. Постовий В. Сучасна сім'я і її педагогіка. – К.: Освіта, 1994. – 208 с.

The article examines an influence of the parental family on a training of a young people to performing the roles of husband and father. It has been conducted an experimental work on determination of young people concepts on the role of family in their future life; readiness of their notions about contemporary role of woman in the community and family; availability of knowledge and skills regarding a successful being of a modern family.

Key words: family, parental family, young people.

УДК 37.013.42
ББК 74.9

Галина Галушак

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ СІМЕЙ З ПОРУШЕНОЮ СТРУКТУРОЮ

У статті обґрунтовано педагогічні умови соціалізації молодших школярів із сімей з порушеною структурою.

Ключові слова: сім'я з порушеною структурою, соціалізація молодших школярів.

В умовах кризи сучасної сім'ї актуалізуються пошуки шляхів ефективного виховання дітей із сімей з порушеною структурою. ХХІ століття у світовому масштабі – це століття функціонування неповних сімей та утворення на їх основі різних інших типів сімей з порушеною структурою – повних змінених сімей, сімей з прийомними дітьми, опікунських сімей. У великих містах сьогодні розлучається кожна друга сім'я з тенденцією до переходу в співвідношення: один шлюб – одне розлучення. Додаючи до цього народження позашлюбних дітей, осиротіння дітей внаслідок екологічних катастроф, воєн та інших світових катаклізмів, створення дистантних сімей як перехідного типу до неповної сім'ї, отримуємо 60-70 відсотків дітей, котрі проживають сьогодні до свого повноліття певний період в умовах сім'ї з порушеною структурою.

Сім'я з порушеною структурою – це явний соціальний психолого-педагогічний феномен сучасності, привернення уваги до якого – запорука оздоровлення сучасної сім'ї та суспільства, повернення сотень тисяч дітей до нормальних умов для ефективного задоволення та формування їх біологічних, соціально-економічних і духовних потреб. До виховних проблем сімей з порушеною структурою відносимо всі типи сімей із дітьми за виключенням повних кількох сімей. За визначенням В. Костіва, тільки повна сім'я має різноаспектні потенційні можливості для повноцінного забезпечення необхідних умов для гармонійного і всебічного розвитку особистості. Всі інші типи сімей, утворені на тій чи іншій основі порушення сімейної структури, створюють передумови для недостатнього задоволення і правильного формування різнобічних потреб особистості дитини та ведуть загалом до негативних наслідків і результатів її вихованості.

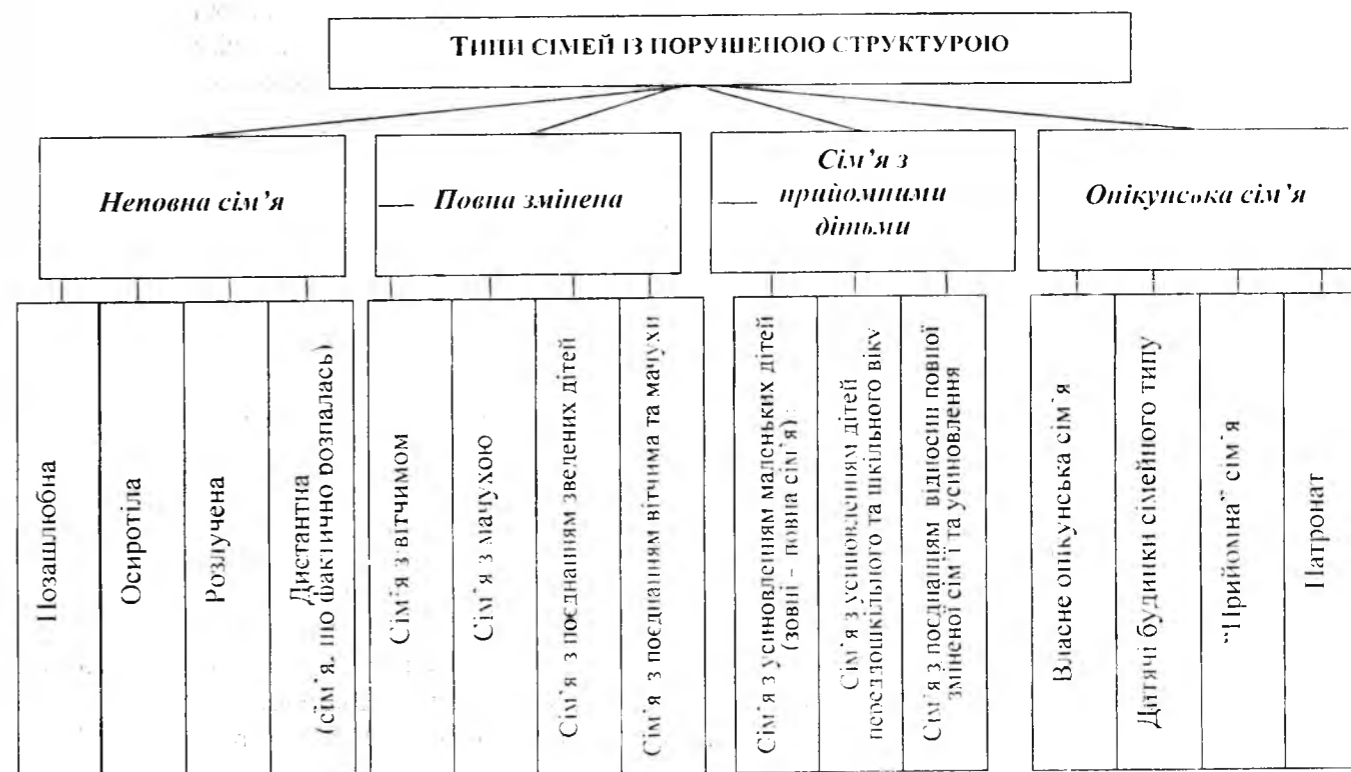
У сім'ю з порушеною структурою дослідники (Т. Адексеєнко, М. Докторович, А. Кончук, В. Костів, ін.) включають, насамперед, неповні сім'ї (осиротілі, позашлюбні, розлучені, дистантні), повні змінені сім'ї (з вітчимою, мачухою, зі зведеними дітьми), сім'ї з прийомними дітьми (з тасницею усиновлення маленької дитини, з усиновленням дитини дошкільного та шкільного віку, з усиновленням у повній зміненій сім'ї), опікунські сім'ї (власне опікунська сім'я, дитячий будинок сімейного типу, "приймна сім'я", патронатна сім'я – див. рис. 1) – [2].

Враховуючи актуальність цієї теми, її й обрано предметом нашого дослідження: розкрити умови сімей з порушеною структурою та їх вплив на дітей молодого шкільного віку.

Молодший шкільний вік (6 – 11 років) є вершиною дитинства, в якому особа зберігає багато дитячих якостей – рухливість, безпосередність, імпульсивність поведінки, нестійкість уваги, загальну недостатність волі, наївність, легковажність, погляд на дорослого від низу до верху. Але вона вже починає втрачати дитячу безпосередність в поведінці, у неї з'являється інша логіка мислення, навчання постає значущою діяльністю. У школі вона

набуває не тільки нових знань і умінь, але й певного соціального статусу. Міняються інтереси, цінності дитини, весь устрій її життя.

Таблиця 1

У молодшого школяра формуються характерологічні властивості, новий рівень потреб, що дає йому змогу діяти, керуючись своїми цілями, етичними вимогами і відчуттями, виникає вимогливість і вибірковість у стосунках з однолітками, розвивається пізнавальне ставлення до світу, диференціюються здібності, формується внутрішня позиція школяра [1, с. 6-15].

У процесі потрапляння особи молодшого школяра в ситуацію сімейних відносин, пов'язаних із руйнуванням сімейної структури, у нього відбувається накладання певних несприятливих обставин. З одного боку, починається переоцінка моральних і етичних вартостей, пов'язаних із зміною ставлення до ситуації, що склалася, до батька / матері в залежності від типу сім'ї з порушеною структурою. Часто це діє непосильним тягарем на психіку дитини, особливо у випадках тривалого розлучення батьків, конфліктних взаємин, що торкаються особистості дитини (перетягування його батьками на свій бік, невірноваженість поведінки матері й дотриманням крайнощів у стосунках з дитиною – то бездумна материнська любов, що не знає меж, то абсолютно байдуже ставлення до дитини, що супроводжується роздратуванням і побиттям її, і т. ін.). З іншого боку, в молодшому шкільному віці дитина проходить через кризу розвитку, пов'язану з об'єктивною зміною соціальної ситуації розвитку. Нова соціальна ситуація, вводячи дитину в чітко нормований світ відносин, вимагає від неї організованої довільності, відповідальності за дисципліну, за розвиток виконавських дій, пов'язаних з отриманням навичок навчальної діяльності. Оскільки ця нова ситуація посилює умови життя дитини, вона виступає для неї стресогенною. У дитини підвищується психічна напруженість, що відбивається не тільки на фізичному нездужанні, здоров'ї, але й на поведінці дитини. Тобто з порушенням сімейної структури в початковому періоді навчальної діяльності молодшого школяра можуть негативно докластися несприятливі умови, пов'язані з навчальною діяльністю дитини. У школі відбувається стандартизація умов життя дитини, в результаті якої виявляється безліч відхилень від встановленого до цього часу ритму й шляху розвитку особистості молодшого

школяра. Ці відхилення лягають в основу дитячих страхів, знижують волю активність, викликають пригноблені стани тощо. Дитині належить подолати випробування, що водночас у великій кількості навалилися на неї. Об'єктивна трудність навчання й виховання молодших школярів полягає в тому, що вони не можуть допомогти вічно зайнятим своїми дорослими проблемами батькам, не уміють виявити зворотний зв'язок, не знають, як відповісти на несправедливість, критику, жорсткий контроль, надмірну опіку, як пояснити, що зачіпає і кривдить їх, що заважає добре вчитися і дружити з однолітками (Т. Гаврилова).

Головна особливість внутрішнього світу молодшого школяра полягає в тому, що він ще мало знає про зміст своїх переживань, оскільки вони не повною мірою оформлені. На труднощі вдома і в школі дитина найчастіше відповідає гострим емоційними реакціями, такими, як гнів, страх, туга або вегетативні та інші порушення. Явища сімейної та шкільної дезадаптації нерідко виявляються в підвищенні температури, денному епіурезі, блювоті. Конфлікти в сім'ї викликають у дітей слізливість, розлад уваги, нічний енурез. Дитина 6-9 років ще не здатна співвіднести повною мірою свої реакції з причинами, що їх викликають. Потрібна спеціальна робота, щоб батьки і вчителі разом із психологом вникнули в проблеми дитини, її переживання.

На нашу думку, головними умовами ефективної соціалізації молодших школярів із сімей з порушеною структурою є: врахування специфіки зміни умов сімейного середовища; використання педагогічно-доцільних методів взаємодії з дитиною у перехідні періоди утворення неповної, повної зміненої, опікунської та сімей із прийомними дітьми; збагачення компенсаторної діяльності дорослих у заміщенні молодшим школярам недостатнього родинного та виховного впливу батька (матері); використання виховного потенціалу дитячої субкультури; застосування соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей з порушеною структурою.

Таким чином, проблеми дитини, яка переживає чи пережила порушення в сімейних стосунках у перехідних змінах з одного типу сім'ї в іншій, можна зрозуміти тільки у всій повноті її життєвих обставин, зв'язків і відносин. Щоб допомогти їй, психологу-практику необхідно побачити повну картину її розвитку, співвіднести її з сімейною і шкільною ситуацією, з особливостями її особи, характеру.

1. Коробко С., Коробко О. Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 416 с.

2. Костів В. Класифікація нуклеарних сімей // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008. – № 4. – С. 54-61.

The article deals with the problem of pedagogical conditions of junior pupils socialization from families of broken structure

Key words: family of broken structure, junior pupils socialization.

УДК 37.013.42

ББК 74.900.56

Оксана Глеб

СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГОТОВНОСТІ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті розкрито сутність і функції готовності молоді до сімейного життя.

Ключові слова: готовність молоді до сімейного життя, функції сім'ї.

Психологія і поведінка окремої людини, як особистості залежать від соціального середовища. Соціальне середовище становить складне суспільство, в якому люди об'єднані в багаточисленні, різноманітні, більш-менш стійкі об'єднання, групи, серед яких можна виділити великі й малі. Безпосереднім провідником впливу суспільства і великих соціальних груп на індивіда є мала група. Прикладом малої групи, найбільш значущої для людини є сім'я, основне призначення якої – задоволення суспільних, групових і індивідуальних потреб особи. Сім'я задовольняє низку найважливіших потреб суспільства, в тому числі й від-

творення населення. У той самий час вона задовольняє особистісні потреби кожного свого члена, а також загальносімейні (групові) потреби. З цього випливають основні функції сім'ї: репродуктивна, економічна, виховна, комунікативна, організації дозвілля і відпочинку.

Репродуктивна функція сім'ї полягає у відтворенні життя, тобто у народженні дітей, продовженні людського роду. Ця функція включає в себе елементи всіх інших функцій, оскільки сім'я бере участь не тільки в кількісному, але і в якісному відтворенні населення. Закладений від природи інстинкт продовження роду перетворюється в людини у потребу, мати дітей, доглядати і виховувати їх. Без задоволення цієї потреби людина, як правило, не відчуває себе щасливою. І це не випадково. Якщо шлюб пробуджує в людях нові сили і нові почуття, то поява дітей робить подружжя щасливішим. В них пробуджується батьківська любов і розвивається ціла гама пов'язаних з нею почуттів, які тільки і можуть з'явитись з народженням дітей: у жінки – материнство, у чоловіка – батьківство.

Сім'я бере участь у суспільному виробництві засобів до життя, відновлює витрачені на виробництві сили своїх дорослих членів, веде своє господарство, має свій бюджет, організовує споживчу діяльність. Все це, разом взяте, складає *економічну* функцію сім'ї.

Виховна функція сім'ї включає три аспекти: 1) формування особистості дитини, розвиток її здібностей і інтересів, передача дітям доробленими членами сім'ї (мамою, батьком, дідусем, бабусею і ін.) набутого суспільством соціального досвіду; 2) систематично виховна дія сімейної групи на кожного свого члена протягом всього його життя; 3) постійний вплив дітей на батьків та інших дорослих членів сім'ї, що дає змогу їм активно займатись самовихованням. Отже, виховна функція органічно зливається з репродуктивною. Тісний взаємозв'язок існує також і між іншими функціями.

Дедалі більшого озвачення соціологи надають *комунікативній* функції сім'ї [5, с. 35]. Можна назвати такі компоненти цієї функції: посередництво сім'ї в контексті своїх членів із засобами масової інформації (телебачення, радіо, періодичні видання, література і мистецтво; вплив сім'ї на різноманітні зв'язки своїх членів з оточуючим природним середовищем і на характер її сприйняття; організація внутрішньосімейного спілкування.

У наш час помітно підвищується функція сім'ї з *організації дозвілля і відпочинку*. В організації сімейного дозвілля є немало помилок: досить багато часу діти знаходяться біля телевізора, мало перебувають на свіжому повітрі, батьки недостатньо приділяють часу своїм дітям, посилаючись на зайнятість, в тому і т.п. Подолати ці помилки – завдання сучасної молоді сім'ї [2, с. 10-17].

Крім цих функцій сім'ї, Бондарчук О. виокремлює ще такі: *регулятивну*, що полягає в регулюванні стосунків між членами сім'ї на основі моральних норм через первинний соціальний контроль, реалізацію особистого авторитету і влади; *сексуальну*, що передбачає реалізацію сексуальних стосунків подружжя, досягнення ними сексуального задоволення; *психотерапевтичну*, що реалізується у двох аспектах – «погляджування (ласка й увага один до одного) і «резонування» (розуміння і допомога один одному в оцінюванні позицій з важливих проблем підтримки іншого в його самореалізації й особистісному розвитку) [1, с. 6].

Підготовка молоді до вступу в шлюб, до майбутнього сімейного життя – невід'ємна частина загальної системи виховання зростаючого покоління. Разом з тим ще зовсім недавно вважалось, що молодий чоловік по досягненню певного віку вже повністю готовий до створення сім'ї. Однак численні соціологічні й педагогічні дослідження переконують нас в тому, що це не так, і тому готовність юнаків і дівчат до вступу в шлюб і створенню сім'ї повинна стати метою психологічної роботи. Серед багатьох аспектів проблеми формування психологічної готовності молоді до сімейного життя в якості одного із найважливіших можна виділити правильне розуміння молоддю ролі сім'ї і шлюбу в сучасному суспільстві, що в свою чергу пов'язано з особливостями формування у них установок, орієнтацій на вступ у шлюб [6, с. 460].

Важливою умовою становлення психологічно здорової сім'ї, зміцнення її стабільності є формування *готовності особистості до шлюбу і сімейного життя*, у якій виокремлюють чотири компоненти: 1) *фізична і фізіологічна зрілість* майбутнього подружжя, коли чоловік

стає здатний зачати, а жінка – виносити і народити здорову дитину; при цьому існує реальна суперечність між юридично встановленим шлюбним віком, що свідчить передусім про фізичну зрілість майбутнього подружжя, та їх соціальною зрілістю, яка найчастіше настає значно пізніше; 2) *соціальна готовність*, яка означає, що майбутні шлюбні партнери є рівноправними членами суспільства, спроможними виконувати соціальні ролі й обов'язки, усвідомлювати правову основу шлюбу, готові взяти на себе відповідальність один за одного і за своїх дітей, здатні матеріально забезпечити сім'ю; 3) *етико-психологічна готовність*, що передбачає сформованість адекватних шлюбно-сімейних стосунків, уявлень майбутнього подружжя про шлюб і сім'ю, подружні й батьківські обов'язки, розуміння співвідношення між любов'ю і шлюбом; уміння цінувати особистісні якості партнера, об'єктивно оцінювати власні почуття і ставлення до обранця; спрямованість на іншу людину; розуміння основ формування психологічно здорової сім'ї, створення сприятливого соціально-психологічного клімату сім'ї і наявність відповідних умінь; вміння спроектувати реалістичну модель майбутньої сім'ї, її уклад з урахуванням впливу способу життя батьківських родин, матеріально-економічних можливостей, шляхів реалізації спільних планів на майбутнє; 4) *сексуальна готовність*, орієнтація на спільність сексуально-еротичних переживань із коханим партнером іншої статі, якому людина довіряє і на чию довіру здатна відповідати, з якою вона хоче і може поділяти відповідальність за спільну працю, продовження роду і відпочинок, щоб забезпечити можливості сприятливого розвитку дітей; наявність знань з анатомії і фізіології, культури статевого спілкування.

Особливу роль у формування готовності до створення сім'ї відіграє етико-психологічна готовність, яка зумовлює здатність до шлюбу, тобто спроможність: турбуватися про іншу людину; співчувати, співпереживати іншому; спілкуватися на основі співпраці з іншим; бути терпимим (толерантним), сприймати іншу людину з її індивідуальними особливостями, звичками, навіть протилежними власним, вмінням пристосуватися до них.

До цих параметрів готовності вчені долучають й інші, зокрема, В. Кравець розглядає ще такі: 1) *юридично-правова підготовка* (будь-якому школяреві, хто отримує документ про середню освіту, мають бути відомі елементарні норми сімейного законодавства; факт, що лише трохи більше половини опитаних вважають розлучення життєвою невдачею, засвідчує, що школярі не до кінця розуміють усіх соціальних економічних, демографічних психологічних та педагогічних наслідків цієї проблеми; основні завдання юридично-правової підготовки молоді до сімейного життя: ознайомлення з основними принципами сімейного права; формування знань про порядок укладання шлюбу та необхідність його державної реєстрації; формування розуміння правових наслідків недійсних та незареєстрованих шлюбів; ознайомлення учнівської молоді з комплексом прав і обов'язків подружжя, основними правостосунками між ними та стосунками майнового характеру; а також правовідносинами між батьками і дітьми; формування розуміння таких державних актів як позбавлення материнства і батьківських прав та усиновлення; ознайомлення молоді з причинами, правовими основами та соціальними, економічними, психологічними й педагогічними наслідками розлучення, аліментними зобов'язаннями розлучених; формування адекватного ставлення до шлюбного контакту; ознайомлення молодих людей з окремими положеннями кримінального кодексу України про венеричні хвороби та кримінальну відповідальність за зараження ними інших людей, ухилення від їх лікування, незаконне проведення абортів, згвалтування, розбещення неповнолітніх та задоволення статевої пристрасті неприродним способом; 2) *господарсько-економічна підготовка* невіддільна від існування сім'ї, оскільки на всіх етапах свого розвитку вона була осередком суспільства зі своєрідними особливостями виробництва, споживання й обслуговування своїх членів; господарсько-економічна функція сім'ї – це форма реалізації потреб причому найбільш нагальних і невідкладних (вміння будувати свій дім, вести домашнє господарство, правильно розподіляти обов'язки між членами сім'ї, планування і догримування сімейного бюджету, прищеплення навичок раціональної організації режиму дня і використання бюджету, часу, формування основ сімейної фінансової культури; попередження захопелень молодими алкоголем, палінням; формування уміння зі-

ставляти свої потреби з економічними можливостями їх задоволення); 3) *естетична підготовка* складає: формування уявлення про естетичну культуру сім'ї і ознайомлення молоді з найважливішими характеристиками естетичного зростання людини; ознайомлення учнів з естетикою міжстатевих стосунків, формування у молодих людей поваги до сімейних традицій, бажання їх примножувати, вміння організувати сімейні свята; розширення уявлення про естетику побуту і формування бажання внести прекрасне в побут (красивий інтер'єр, гармонія у всьому тощо; розвиток у молоді хорошого смаку (вміння одягатися, використовувати прикраси, косметичку, сервування столу тощо), правильне ставлення до моди, розуміння міри у всьому; розкриття значення мистецтва в житті сім'ї, стимулювання інтересу молоді до різних сфер мистецтва, спонукання її брати участь в естетичній діяльності, вчити розуміти музику і твори образотворчого мистецтва, вміння створювати домашню бібліотеку, фонотеку, колекціонувати тощо; навчання розумній організації дозвілля сім'ї і культурного відпочинку; 4) *психологічна підготовка*: формування спрямованості на іншу людину, розуміння її психології, зовнішніх проявів її внутрішніх станів; розвиток вміння помічати переживання іншої людини, психологічно підтримувати, психологічно розвантажувати, "погладжувати", винереджати бажання; формування таких психологічних рис, як емпатія, емоційна гнучкість, емоційна стабільність, пластичність, лабільність, розуміння потреб партнера; поблажливості, терпеливості, адаптивності, здатність поступитись; розвиток психологічної привабливості кожної особистості школяра, здатність до контакту з іншими людьми, вміння спілкуватись і співпрацювати, йти назустріч; розвиток розуміння психології дружби й кохання, їх внутрішньої діалектики; ознайомлення молоді з основами морально-психологічного клімату сім'ї, етапами досягнення подружньої сумісності, умовами гармонізації сімейних стосунків; навчання розумінню психологічних відмінностей чоловіка і жінки, умінню враховувати їх у міжстатевому спілкуванні; формування здатності самостійно долати перманентно виникаючі психологічні проблеми, готовності і вміння регулювати складні конфліктні ситуації у міжособистісному спілкуванні та сім'ї; ознайомлення з основними типами темпераменту, характеру та формування вміння враховувати їх у міжособистісному спілкуванні; озброєння прийомами саморегуляції, зняття стресів, методикою самоконтролю і самокорекції поведінки та особистісних якостей; ознайомлення з різноманітними методами і прийомами вивчення людини; 5) *сексуально-інтимна підготовка молоді до сімейного життя* – формування знань про проблеми статі, статевої моралі, сексуальне спілкування, поглядів і переконань, що забезпечують позитивне ставлення до представників протилежної статі і культуру статевої поведінки, реальним показником яких є практичні дії в міжстатевому спілкуванні і сексуальному житті, що відповідають нормам моралі; її завдання полягає не в тому, щоб вберегти людей від сексуальності, а щоб навчити їх управляти цією важливою стороною життя (І. Кон); організація умов для набуття дошлюбного досвіду спілкування, який за своєю сутністю не обов'язково включає інтимні стосунки, але дає необхідні знання та навички для їх реалізації в майбутньому подружньому житті; формувались основні завдання статевого виховання: гетерогенна соціалізація, метою якої є соціалізація відповідних (чоловічих або жіночих) рис поведінки та правильного ставлення до протилежної статі; формування в школярів таких якостей як дівоча честь, сором'язливість, чоловіча гідність, вірність і т. п. почуттів, що лежать в основі гетеросексуальних стосунків; профілактика негативізму у взаєминах хлопців і дівчат, розвиток у них потреби в спілкуванні і спільній діяльності; культивування дружби та любові в стосунках юнаків і дівчат; формування у школярів комунікативних умінь та навичок психогігієни; природності й розкнутості в міжстатевому спілкуванні; прищеплення навичок особистої гігієни, в тому числі і гігієни статевих органів, формування здорового способу життя; вироблення уміння оцінювати свій стан, свої сексуальні прояви, здійснювати контроль над ними; подолання шкідливих звичок, профілактика сексуальних збочень і правопорушень, статевих ексцесів; організація статевого самовиховання школярів [4, с. 57].

До цих елементів різноаспектної підготовки сім'янина В. Костів додає ще *морально-психологічну готовність* молоді до сімейного життя, яка передбачає ставлення до шлюбу,

продуманість у виборі нареченого (нареченої), сформованість почуття відповідальності за створення сім'ї, готовність до налагодження здорової психологічної атмосфери в сім'ї, терпеливість і справедливість в оцінюванні вчинків членів сім'ї, глибока повага до старших чи інших членів сім'ї, чуйність і такт у спілкуванні з ними. Важливим аспектом морального виховання школярів виступає засвоєння ними етичних норм відповідальності у взаєминах з іншими людьми, у виконанні своїх найрізноманітніших обов'язків. Мораль відповідальності передбачає у будь-яких умовах, незважаючи на будь-які труднощі, підтримувати один одного, полегшувати людські страждання, орієнтуватися і відгукуватися на пужди й потреби оточуючих [3].

Актуальною проблемою у різноаспектному формуванні сім'янина виступає підготовка зростаючого покоління до комунікативної взаємодії в рамках сімейної групи, суспільного оточення. До недавніх часів готовність до комунікативної взаємодії повністю задовольнялась традиційно складеними способами оволодіння нормами, правилами й уміннями спілкуватися, що проходило в процесі виконання статевих-вікових, соціально-сімейних ролей у цих суспільних інституціях в яких особа перебувала. Так, потенційні можливості для різноманітних відносин мала кожна сім'я, у якій існувало реальне багатство дійсних комунікативних відносин, що в кінцевому результаті вело і до збагачення духовної сфери індивіда.

Актуальність цілеспрямованої педагогічної підготовки молоді до сімейного життя зумовлена суспільною потребою в більш глибокому і систематичному вихованні майбутніх батьків і матерів, необхідністю більш активного подолання застарілих настанов у поглядах на взаємини батьків і дітей. Педагогічна підготовка включає формування у юнаків та дівчат уявлень про роль сім'ї у вихованні дітей, її педагогічний потенціал, специфіку сімейного виховання, виховні функції батька і матері, педагогічний такт батьків, шляхи підвищення педагогічної культури, усвідомлення емоційного стану своєї дитини, а також озброєння юнацтва конкретними знаннями і уміннями з основ самовиховання і виховання дітей. Педагогічна готовність сім'янина, – це, насамперед, розуміння того, що виховання дітей – це важливий громадянський обов'язок, тому необхідне відповідальне ставлення до народження дитини (знання впливу алкоголю, спадковості на потомство, врахування стану здоров'я дружини, володіння необхідними навичками догляду за дитиною [3, с. 65-85]).

У наш час шлюб стає добровільною справою двох молодих людей, які навіть при наявності економічної залежності від батьків нерідко не посвячують їх про свої наміри. Бажання вступити в подружній союз і міра готовності до його заключення – це далеко не однакові поняття. На думку психологів, морально-психологічна підготовленість особистості до шлюбу означає сприйняття цілого комплексу вимог, обов'язків і соціальних стандартів поведінки, якими регулюється сімейне життя.

Таким чином, на основі проведеного аналізу поняття "готовність до сімейного життя" виділяємо такі основні її компоненти: психофізіологічна, соціально-правова, морально-психологічна, комунікативна, педагогічна, господарсько-економічна, емоційно-інтимна, дозвольно-оздоровча, психотерапевтична складові готовності до сімейного життя.

1. Бондарчук О. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
2. Гребенников И. Основы семейной жизни. – М.: Просвещение, 1991. – 158 с.
3. Костів В. Народно-педагогічні ідеї минулого у формуванні сучасного сім'янина. Івано-Франківськ, 1996. – 194 с.
4. Кравець В. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя. – Тернопіль: Богдан, 1997. – 180 с.
5. Харчев А., Машковский Н. Современная семья и ее проблемы. – М.: Статистика, 1978. – 223 с.
6. Шнейдер Л. Психология семейных отношений. Курс лекций / Л. Шнейдер. – М., 2000. – 512 с.

The article deals with the problem of the main point and functions of youth readiness to family life

Key words: youth readiness to family life, family functions.

УДК 37.013.42

ББК 74.9

Мирошлага Грижак

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У КОНСУЛЬТАТИВНІЙ ДОПОМОЗІ НЕПОВНІЙ СІМ'Ї

У статті обґрунтовано напрями просвітницької діяльності соціального педагога стосовно надання консультативної допомоги неповній сім'ї.

Ключові слова: неповна сім'я, просвітницька діяльність соціального педагога, консультативна допомога.

Нині особливо гостро стоїть проблема підвищення морально виховної функції тих сімей, де з тих чи інших причин склались несприятливі обставини для повноцінного розвитку особистості дитини. До категорії таких сімей відноситься й неповна сім'я, розгляд проблем якої з погляду її виховного потенціалу набуває сьогодні особливої актуальності.

На перший погляд таких сімей в нашій державі небагато. Проте підрахунки окремих дослідників показують (див. праці В. Костіва), що більше як *кожна друга дитина певний період свого життя перебуває в умовах структурної неповноти сім'ї*, а в кінці другого тисячоліття згідно тенденції розлучного буму та виїздів громадян на заробітки за кордон ця цифра ще збільшиться. Взагалі ХХІ століття постає століттям функціонування неповних сімей у всьому світі. Україна в цьому плані займе також чільне місце.

Вирішенню проблем життєдіяльності неповної сім'ї, корекції відносин у неповних сім'ях присвячені дослідження різних вчених: соціологів (Ю. Вавілов, В. Солоніков, А. Харчев та ін.), психологів (М. Буянов, Е. Ейдеміллер, І. Лангмейер, З. Матейчек, К. Обуховський, М. Ратгер, А. Співаковська, Г. Хоментаскас, І. Юрченко, В. Юстицький та ін.), педагогів (І. Гребенников, М. Докторович, Л. Ковальчук, В. Костів, Ю. Літвінене, Т. Лютова, А. Макаренко, О. Максимович, В. Сухомлинський та ін.). Однак, просвітницько-корекційний підхід до вирішення проблем неповних сімей, специфіка діяльності соціального педагога в консультативній допомозі членам різних типів неповних сімей ще не стали предметом спеціального дослідження, що і є *метою* висвітлення у цій статті.

Під неповною сім'єю розуміємо таку сім'ю, як трактують її в своїх дослідженнях Б. Ковбас і В. Костів: динамічна мала соціальна група людей, яка складається з одного із батьків з однією чи декількома неповнолітніми дітьми, котрі спільно проживають чи тимчасово відсутні, поєднані родинними відносинами (кровної спорідненості), спільністю формування й задоволення біологічних і соціально-економічних потреб, любов'ю і взаємною моральною відповідальністю [2, с. 32].

У залежності від наявності батька (матері) розрізняють *материнські та батьківські неповні сім'ї*, а за кількістю поколінь – *неповну просту* – мати (батько) з дитиною чи декількома дітьми та *неповну розширену сім'ю* – мати (батько) з однією чи декількома дітьми та іншими родичами. За способом утворення виділяють такі типи неповних сімей: 1) *позашлюбну*, 2) *осиротілу*, 3) *розлучену* та 4) *дистантну (сім'ю, що фактично розпалась)*. Тобто, неповна сім'я утворюється внаслідок народження позашлюбних дітей, смерті одного із батьків, розлучення, фактичного розпаду сімейних відносин в рамках нуклеарної сім'ї при юридичному збереженні сім'ї [3, с. 153].

Соціальні педагоги, які працюють з дітьми із неповних сімей, насамперед повинні знати особливості розвитку і поведінки цієї специфічної категорії дітей, оскільки просвітницька діяльність батьків базується на цих знаннях. Наведемо кротно ці відомості, необхідні для соціальних педагогів та врахування дорослими вихователями різних неповних сімей

Стосовно впливу середовища неповної сім'ї на розвиток особистості дитини, покажемо результати дослідження В. Солонікова [4, с. 130-131], проведені серед дітей дошкільного віку (див. табл. 1, в якій у дужках подані варіанти відповідей, подібні за змістом; умовні позначення реакції: А – астенічні, С – стеничні, ? – невизначені). Як видно з табл. 1. дошкільники болісно відгукуються на розпад сім'ї, переживають про те, що трапилось, у різній формі проявляють це у своїй поведінці. Важливо, що в цьому дослідженні не вдалося

виявити збільшення страхів дітей після розлучення батьків, зокрема, немає згадок про такі типи. На думку зарубіжних авторів, страхи дітей-дошкільників, як страх голодної смерті [1, с. 370]. Загалом, у хлопчиків поведінкові реакції зазначаються більше у півтора рази частіше, ніж у дівчаток.

Таблиця 1

Реакції дітей-дошкільників на розлучення батьків
(кількість вихователів, котрі дали відповідь на це запитання)

Реакція	Характер	Хлопчики	Дівчатка
Сумує за батьком; скучас (за батьком); жде зустрічей із батьками	A	21	19
Замкнутість; грається сам; в іграх стає більш замкнутим	A	10	10
Сльози; плаксивість	A	2	6
Неуважність на заняттях; розгубленість	A	2	4
Підвищена меланхолія	A	2	1
Невпевненість	A	1	3
Капризи; розпещеність (мати розпещує дитину)	A	4	6
Агресивність (іноді /до людей/ після розлучення батьків); задержуватість; озлобленість, зухвалість; впертість	C	24	4
Нервозність (нервують)	C	18	12
Поведінка дедалі погіршується; підвищена збудженість; непослух; зриви поведінки; нестриманість; неврівноваженість	C	11	-
Бажання захистити маму	C	1	-
Тягнеться до дідусів, дядьків; з'являється потяг до чужого батька; не хватка спілкування з чоловіками; задає запитання про батька	?	15	1
Погано говорить про батька	?	7	-
Страждає	?	-	1
Хлопчики переживають сильніше; більш чуттєво переживають розлучення з батьком, ніж дівчатка	?	7	-
Фантазує (говорить про те, чого не було, розказуючи про свого батька, придумує)	?	4	-
„Роздвоєність” між батьком і матір'ю; дитина розривається між батьком і матір'ю	?	2	-
Образливість (безпричинна)	?	8	7

Не меншою мірою, хоча й по-різному, розлучення впливає на дітей молодшого шкільного та підліткового віку. Дослідники зауважують, зокрема, що підвищена емоційність, неврівноваженість, хвороблива чутливість, властиві дітям при переході з молодшого шкільного у підлітковий вік, у дітей з неповної сім'ї мають гіпертрофованій характер і роблять їх психіку особливо вразливою. Почуття болю й сорому, власної неповноцінності, відчуття покинутості й самотності, що довгий час не залишають у таких випадках дітей, роблять їх грубими, роздратованими, некоммунікбельними, вони втрачають інтерес до навчання, участі в різних видах діяльності тощо. Діти 9-10 років з однаковою ймовірністю відчувають усвідомлену й сильну злість як стосовно батька, так і матері, а значна частина їх розлючена на обох батьків, причому третина з них зберігають ці почуття навіть через рік після розлучення батьків [1, с. 368, 382]. Але загалом діти цього віку, разом із диктаторськими замашками, безцеремонністю й агресивністю (що відображає, на думку дослідників, якості батька, котрий покинув сім'ю), проявляють і протилежні реакції – збільшення поступливості, зменшення самовпевненості і навіть посилення співчуття батькам [1, с. 369-370, 380].

У ролі сильного негативного фактора у виховному плані є утворення осиротілої сім'ї. Дослідження показали: не дивлячись на те, що лише незначна доля дітей, які направляються у психіатричні лікарні, втратила одного з батьків у результаті його смерті, серед них ця доля вища, ніж серед населення взагалі. Існує збільшення ризику появи у таких випадках психічного порушення. За результатами дослідження М. Раттера, цей ризик є максимальним, коли один із батьків помирає протягом третього чи четвертого року життя дитини, й існують деякі докази того, що ризик є підвищеним, якщо стать померлого співпадає зі статтю

дитини. Можливо це пов'язано з обставиною, що батько тієї ж статі відіграє особливу роль в процесі ідентифікації дитини. Це підтверджується тим, що більша частина порушень виникає через значний час після смерті одного з батьків. У маленьких дітей власні страждання не є сильно вираженими і довготривалими, як у дорослих. Серед чинників, що пов'язують втрату одного з батьків із психічними порушеннями виділяють не тільки безперервне горе дитини. Сюди відносяться: хвороба батька (матері), що передувала смерті; прояви почуттів горя того з батьків, котрий залишився живим; зруйнування сім'ї на деякий час (дитину залишають у родичів); соціальні та економічні труднощі, що стали результатом втрати основного годувальника; проблеми, які можуть виникнути в зв'язку з повторним шлюбом матері (батька). Частим наслідком створення осиротілої сім'ї є видозміна ставлення матері (батька) до дитини. Тут може виникнути збільшення віддалі між ними, якщо мати, засмучена горем і новими додатковими турботами, не знаходить достатньо часу для занять з дитиною. Іноді й буває так, що дитина розглядається жінкою (чоловіком) як зайвий тягар, що ускладнює її (його) подальші життєві перспективи. Відповідно виникає в таких випадках грубе, часом несправедливе ставлення до дитини цілком згубно впливає на її моральний розвиток, так само, як і безтямна материнська любов, любов-жертва, яка нерідко виникає у цій ситуації і не має розумних меж.

Організаційно-просвітницька діяльність соціального педагога з неповною сім'єю – це комплекс відповідних заходів, які передбачають організацію компенсаторно-просвітницьких видів допомоги неповній сім'ї з метою створення необхідних умов і вибору педагогічно доцільних впливів на дитину. У цій діяльності розрізняють два аспекти: організаційний бік таких заходів та зміст просвітницької діяльності. Перший аспект безпосередньо пов'язаний із виявленням відповідних проблем неповних сімей: встановлення кількості неповних сімей у даному населеному пункті, регіоні; визначення проблеми неповної сім'ї, діагностика умов та впливу структурної неповноти сім'ї на розвиток і поведінку дитини; визначення відповідних сторін (родичів, друзів, учителів, вихователів позакласних закладів, громадських працівників) для надання певної допомоги неповній сім'ї (з метою компенсації відсутності батьківського впливу, індивідуальної та диференційованої допомоги вихідців із різних типів неповної сім'ї); визначення об'єму та міри надання такої допомоги; виявлення можливостей телебачення, ЗМІ у налагодженні просвітницької діяльності стосовно допомоги неповній сім'ї тощо.

Просвітницька сторона допомоги неповній сім'ї складає цілий спектр відповідної діяльності: роз'яснення батькам і матерям інформації про недопустимість конфліктних відносин і втягнення до них дітей у передрозлучний період; необхідність зменшення тривалості розлучного періоду та обмеження негативних наслідків впливу розлучення на дітей; усунення конфліктних відносин сімей спільно та окремо проживаючого батьків у післярозлучний період; необхідність організації спілкування з дитиною та участі у вихованні дитини батька, котрий проживає окремо.

Здійснення організаційно-просвітницької діяльності з боку соціального педагога зумовлюється зміцненням окремих функцій неповної сім'ї, збільшеними можливостями сімейного середовища для різнобічного розвитку дитини, профілактикою і попередженням негативних наслідків порушення сімейної структури, яка веде насамперед до зменшення можливостей для формування у вихованців якостей сім'янина.

Відсутність в сім'ї одного з батьків ускладнює процес ідентифікації дітей з батьківським (чоловічим) і материнським (жіночим) прикладом, позбавляє їх можливості переймати відповідну модель подружніх відносин. Цей вакуум негативно впливає на підготовку дітей до майбутнього сімейного життя. Ситуація, що характеризується відсутністю наочного зразка взаємовідносин статей, породжує ризик того, що у дітей сформується викривлені погляди на шлюб і сім'ю, що в майбутньому може перешкодити становленню їх власної сім'ї. Не випадково помічена тенденція: частіше розпадаються сім'ї тих, хто виховувався у неповній сім'ї (див. дослідження Е. Тейг, Д. Кутсар, З. Матейчек та ін.). Зокрема, Лендіс, який провів опитування 1977 сімейних студентів (674 чоловіків і 1303 жінок) з метою

вияснення "шлюбного статусу" їх батьків і родичів, прийшов до такого висновку: "У випадках, коли прабатьки жодного з членів подружжя не розлучались і не залишали сім'ї, співвідношення розлучень і шлюбів складало 1:6,8. У випадках, коли розлучались прабатьки тільки одного з подружжя, це співвідношення складало 1:4,2. Якщо ж розлучались прабатьки обох членів подружжя, то воно становило вже 1:2,6" [5, с. 220].

Результати дослідження емоційних відношень школярів протилежної статі з повних і неповних сімей, проведеного в Івано-Франківській і Тернопільській областях у 22 класах, підтвердили думку про несприятливий вплив відсутності батьківської опіки на моральну підготовку до майбутнього сімейного життя уже в підлітковому віці, особливо для дівчаток. Дослідження В. Костіва показали: індекс емоційної прийнятливості (симпатій і антипатій) осіб протилежної статі складає у хлопчиків із неповних сімей +0,07, у дівчаток – -0,21, тоді як у хлопчиків із повних сімей – +0,20, у дівчаток – +0,18. Говто найбільші відхилення в емоційному ставленні осіб протилежної статі зафіксовані у дівчаток із неповних сімей: число відкидань (антипатій) або прихильних (симпатій) у них складає 56%, причому антипатій у три рази більше, ніж симпатій, в той час як у дівчаток із повних сімей воно складає лише 25 відсотків. Таким чином, уже до підліткового віку проявляється тенденція майбутнього несприйняття жінками своїх чоловіків: умови неповної сім'ї перешкоджають формувати правильні взаємини хлопчиків і дівчаток у шкільному віці, а в майбутньому – збереженню їх повної сім'ї.

Наведемо короткий зміст програми здійснення індивідуальної просвітницької діяльності з боку соціально-психологічних служб із метою надання консультативної допомоги членам неповних сімей, яка може складати такі необхідні напрями: 1) створення у сім'ї педагогічно доцільних взаємин в залежності від її типу, реальної ситуації, рівня психолого-педагогічної культури матері (батька) і т. ін.; 2) організація компенсаторної діяльності дорослих із метою заміщення дітям відсутнього чи недостатнього батьківського (материнського) впливу; 3) диференціація та індивідуалізація консультативно-просвітницької діяльності в контексті індивідуальної проблеми сім'ї та дитини, побудована на результатах діагностики; 4) об'єднання зусиль сім'ї (родичів), школи, церкви, інших суспільних інституцій у допомозі неповній сім'ї. Зміст індивідуальної та групової просвітницької консультативної допомоги неповній сім'ї визначається багатьма чинниками: типом сім'ї; виховним потенціалом родини; рівнем сформованості педагогічної культури матері і батька, котрий проживає окремо; відкритістю сім'ї як соціальної системи; рівнем накладання несприятливих обставин, що безперечно негативно діють на розвиток і поведінку дитини; рівнем сформованості різнобічної культури (якостей і відносин) вихованця.

Найбільш важливими чинниками забезпечення змісту організаційно-просвітницької діяльності неповної сім'ї є: дотримання батьками основних вимог до нормалізації життєдіяльності неповної сім'ї, усунення негативних наслідків порушень сімейних взаємин; збереження й наступна організація сімейного мікроколективу; зростання значущості особистого прикладу батьків, формування у дітей позитивного ідеалу дорослого; створення атмосфери життєрадості й оптимізму в сім'ї; розумне співвідношення батьківської любові й вимогливості; недопустимість конфліктних відносин спільно та окремо проживаючого батьків, створення в дітей уявлення про того з батьків, який проживає окремо, як про людину зі своїми перевагами й недоліками; раціональне використання дитячого прагнення до позитивного ідеалу сімейних відносин.

Як показали результати нашого дослідження, умовами ефективної просвітницької діяльності соціального педагога у наданні консультативної допомоги неповній сім'ї є: 1) використання можливостей суспільного просвітництва через засоби масової інформації, видання і поширення навчальних посібників, адресне доведення методичних рекомендацій до осіб, котрі потребують певної допомоги; 2) просвітницька діяльність соціального педагога в індивідуальній консультативній допомозі особам із різних типів неповних сімей; 3) дольова участь церкви в консультативному просвітництві дорослих членів неповної сім'ї в ситуаціях порушення сімейних взаємин, перед розлученням і розлученому процесам розпаду

сім'ї; 4) взаємодія соціального педагога і соціально-психологічних служб у консультативному просвітництві і корекції особистісних проблем дорослих і дітей із неповних сімей.

Просвітницька сторона допомоги неповній сім'ї складає цілий спектр відповідної діяльності: роз'яснення батькам і матерям про недопустимість конфліктних відносин і втягнення до них дітей у передрозлучний період; необхідність зменшення тривалості розлученого періоду та обмеження негативних наслідків впливу розлучення на дітей; усунення конфліктних відносин сімей спільно та окремо проживаючого батьків у післярозлучний період, необхідність організації спілкування з дитиною та участі у вихованні дитини батька, котрий проживає окремо.

Таким чином, необхідною умовою удосконалення батьківсько-дитячих стосунків у неповній сім'ї є просвітницька діяльність із метою здійснення компенсаторної діяльності дорослих у доповненні дитині батьківського (материнського) впливу, завдяки якій виробляються необхідні навички взаємин з іншими людьми, проявляються теплі емоційні відносини, що надають можливості для задоволення життєво важливих потреб особи.

1. Валлерштейн Дж., Келли Дж. Последствия развода родителей: переживания ребенка в период поздней латентности // Лабиринты одиночества. – М.: Прогресс, 1989. – С. 368–380.
2. Ковбас Б., Костів В. Родина педагогіка: У 3-х т. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2006. – Т. 1. – 288 с.
3. Костів В. Неполная семья // Семейное воспитание: Краткий словарь / Сост. И. Гребенников, Л. Ковинько. – М.: Политиздат, 1990. – 314 с.
4. Солодников В. Социология социально-дезадаптированной семьи. – СПб: Директ, 2007. – 384 с.
5. Харчев А. Брак и семья в СССР. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Мысль, 1979. – 367 с.

The trends of instructive activity of a social teacher in consulting help to an incomplete family are highlighted.

Key words: incomplete family, instructive activity of a social teacher, consulting help.

УДК 322.4:37.033
ББК 74.900.56

Лариса Данильчук

ПІДГОТОВКА МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ ЗАСОБАМИ МАС-МЕДІА

У статті розкривається суть технологій мас-медіа, їх вплив та роль у визначенні сімейних цінностей та життєвих орієнтирів молоді.

Ключові слова: сім'я, молодь, особистість, світогляд, мас-медіа, ЗМІ, комунікація.

Сім'я за своєю суттю, є представленням моделі суспільства; узагальнюючим осмисленням сенсу та мети людського життя, головних і значущих ціннісних орієнтирів. Саме на цій основі відповідно і формується лінія людської життєдіяльності, поведінки, способи і принципи пізнання світу, переконання та ідеали. За таких умов якісний рівень світогляду молодої людини стає виміром її духовної та інтелектуальної зрілості, внутрішнього багатства, освіченості, а також соціальної активності, гуманізму, доброти, моральної чистоти.

У процесі підготовки до сімейного життя формується індивідуальність людини, її переконання, світогляд та життєва діяльність. У філософських працях світогляд трактується як «форма суспільної відомості» [1, с. 154]; «форма самоусвідомлення особистості» [5, с. 23]; «система поглядів на світ і на місце людини у цьому світі» [2, с. 67]; «система принципів діяльності людини» [8, с. 140]; «спосіб духовно-практичного освоєння світу» [1, с. 159].

На думку професора П. Сауха, світогляд – це результат і наслідок виховання й самовиховання, розвитку і саморозвитку, освіти й самоосвіти. Світогляд – форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює, оцінює світ, визначає своє місце у ньому. Це система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на

сенс та мету життя, які характеризують індивіда чи соціального суб'єкта та органічно вплітаються в його вчинки та норми мислення [9, с. 142].

Представлені визначення свідчать про те, що поняття «світогляд» – багатогранне, відображає складні процеси духовно-практичного життя людини; це – інтегральне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки, задатки якого формуються саме в сім'ї.

Вважаємо за доречно зазначити, що структуру світогляду сім'ї визначають: досвід (індивідуальний, сімейний, груповий, національний, клановий, суспільний, загальнолюдський), на основі якого формується світовідчуття – основа світогляду; знання (досвідні, емпіричні та теоретичні), на основі яких формується світорозуміння; мета, яка усвідомлюється через такі універсальні форми діяльності як потреба, інтерес, мета, засоби, результати, наслідки; на її основі формується світоспоглядання; цінності (щастя, любов, істина, добро, краса, свобода тощо), на основі яких формуються переконання, ідеали людини та складається її світосприйняття; принципи (монізм, плюралізм, скептицизм, догматизм), на основі яких складаються основні способи світобачення.

Факт наявності у людини певного світогляду є виявом вищої форми її самосвідомості як духовно-соціального суб'єкта історії, котрий має можливість не лише орієнтуватись у природній та соціальній діяльності, але й свідомо регулювати та контролювати свою діяльність. Перед кожною людиною постійно виникають питання: Що робити? Куди йти? У чому сенс життя? За такої умови світоглядна позиція сучасної молодої людини, її світоглядні орієнтири стають передумовою правильної відповіді на поставлені питання, а також і визначальним чинником успішної практичної реалізації світоглядних установок, їх втілення у життя. Зауважимо, що будучи за змістом і формою синкретичним духовним утворенням, світогляд включає у себе найрізноманітніший пізнавальний матеріал, котрий нагромаджують як природничі, так і гуманітарні науки, а також пласт осмисленого людського життєво-буденного досвіду та релігійних переживань.

Для людської цивілізації завжди були і будуть актуальними проблеми, пов'язані зі світоглядною орієнтацією людини, з осмисленням нею свого місця й ролі в суспільстві, а також із відповідальністю за власні вчинки, за правильний вибір форм та напрямів власної діяльності. І тут чи не найголовніша роль належить філософії. Саме вона постійно розгортає велику і плідну критично-рефлексійну роботу, інтелектуальні роздуми над глибинними цінностями людського життя над конкретним історичним призначенням людини, над раціональністю її дій, мораллю, способом ставлення до світу.

Філософська інтерпретація поняття світогляду переплітається з визначенням світогляду в соціології та психології. Таким чином, можна зробити висновки про те, що світогляд формується взаємозумовленими процесами в суспільній реальності. Формування світогляду тісно пов'язане з визначенням особистості, на базі якого формується світосприйняття. Поняття «особистість» вживається стосовно кожної людини, оскільки вона є носієм важливих рис, притаманних саме сім'ї як одиниці певного суспільства. Головне в особистості – не абстрактна фізична природа, а її соціальна якість. Відповідно з потребами суспільства формується світоглядна модель молодої людини. На нашу думку, одними із інструментаріїв формування такої моделі у підготовці молоді до сімейного життя є технології мас-медіа.

Інноваційні процеси, які сьогодні можемо спостерігати в сфері сучасних мас-медіа безпосередньо пов'язані з формуванням позитивної моделі сім'ї, відповідального батьківства, світоглядних позицій молоді. Процес впливу мас-медіа на свідомість особистості може бути й зворотнім, тому що в певних ситуаціях можна говорити і про роль особистості в становленні ефективної системи соціальної комунікації. Про це йдеться в статті К. Гордієнко, яка стверджує, що «українське суспільство більшістю сучасних дослідників іменується як трансформуюче, транзитне, оскільки процеси, які в ньому відбуваються, якісно його змінюють, захоплюючи весь соціальний простір: від макро рівня до мікрорівня» [3, с. 44].

За своїм змістом мас-медіа не є незмінним, закріпленим феноменом, адже вона весь час реагує на нові цивілізаційні виклики, суспільні реалії, враховує тенденції, перспективи

розвитку людства, національного буття народу. Певний час, особливо на ранніх етапах розвитку людства, проблема впровадження в життя інновацій, не була настільки гострою, як в індустріальну та постіндустріальну епоху. Помітно актуалізувалась вона в другій половині ХХ ст., що було колосальним проривом у науково-технічному розвитку, радикально змінювало традиційні уявлення про світ, життя, його цінності, майбутнє цивілізації [6, с. 8].

Найвизначнішою особливістю сучасної системи мас-медіа є співіснування двох стратегій організації комунікативного простору – традиційної та інноваційної. Специфічними особливостями інноваційних технологій є відкритість майбутньому, здатність до передбачення на основі постійної оцінки цінностей, налаштованість на конструктивні дії в оновлюваних ситуаціях. У постіндустріальному суспільстві чи не на перше місце виходить інноваційна діяльність у соціальній сфері, яка своїм змістом зорієнтована на людину. Стосується вона освіти, медицини, рекреаційної проблематики. Поняття «інновація» вперше було вжито понад століття тому в культурології та лінгвістиці для позначення процесу трансфера – проникнення елементів однієї культури в іншу і набуття при цьому нових, невластивих раніше якостей. Так проникнення розглядалось як вирішальний фактор розвитку культури. У сучасному світі ним активно послуговуються у різних сферах знань діяльності, особливо у сфері економіки.

Інноваційні суспільні процеси відносяться до соціальної комунікації. Вони досліджуються впродовж багатьох років різними вченими, які сформуливали низку підходів та концепцій до вивчення комунікативного процесу. Розуміння суті інноваційних процесів неможливе без усвідомлення процесу комунікації. Тому варто зазначити, що комунікація – це інформаційний процес, який полягає в передачі окремої інформації, яка фіксується в спеціальних знаках і, що важливо відзначити, передбачає розуміння людьми один одного [3, с. 46]. Множина комунікативних процесів об'єднується в єдину систему, яку К. Гордієнко називає комунікативною реальністю. Комунікативна реальність є одним із факторів процесу соціалізації особистості. Відповідно, комунікацію та соціальні процеси особистості розглядаємо в нерозривній єдності.

Новітні процеси, що відбуваються в сфері комунікації переплітаються з формуванням особистості та підготовкою молодої людини до сімейного життя. Розглядаючи питання успішної самореалізації людини, більшість дослідників сходиться на тому, що модель майбутньої сім'ї повинна оптимально відповідати характеру сучасних інноваційних процесів. Як відомо, однією з особливостей сучасного суспільства є відкрита перспектива. З огляду на це інноваційні системи мас-медіа на протигагу традиційним прагнуть функціонувати в контексті сьогодення, орієнтуючись на майбутнє. Інновації пов'язані із загальними процесами в суспільстві, глобальними проблемами, інтеграцією (лат. *integratio* – відновлення, об'єднання в цілі окремих елементів) знань і форм соціального буття [6, с. 8].

Інноваційні процеси започатковуються певними галузями науки, а завершуються у сфері виробництва, спричинюючи у ній прогресивні зміни. Первісними імпульсами новин і нововведень у громадській сфері слугують не лише суспільні потреби і результати власних фундаментальних наукових досліджень, але й використання зарубіжного прогресивного досвіду в галузі технології і організації виробництва сучасних форм господарювання. В галузі педагогіки знаходимо інше визначення поняття інноваційних процесів, але суть залишається незмінною. Інновація – це новинка, те, що приходить на зміну традиційності. Визначення процесу може даватись неоднозначне, але трактування буде адекватним у певній науковій сфері.

Безперервність процесу розвитку медіа-простору висуває нові вимоги як до змісту продукту, так і до свідомого його проектування та моделювання на основі новітніх технологій. При цьому традиційні форми організації медіа-ринку стають підґрунтям їх наступного переосмислення та оновлення. Сфера мас-медіа дає можливість проаналізувати глобалізацію суспільних процесів та соціальні зміни. Зіставивши наукові визначення світогляду та поняття інновацій у різноманітних сферах діяльності людини можемо перейти до конкретизації взаємозалежності інноваційних процесів та їх впливу на формування

світогляду сучасного індивіда. Адже, формування світогляду молоді безпосередньо пов'язане з поняттям інноваційних технологій у сучасному медіа-просторі. Ці процеси тісно переплітаються з теорією комунікації та сучасними концепціями масової соціологізації.

Людина в суспільстві не тільки суб'єкт, але й об'єкт управління. Функціонування і розвиток суспільства складаються, по суті, із свідомих творчих дій мільйонів людей. Звідси незвичайна складність, відповідальність управління людьми, особливо в умовах перехідного періоду. Вона включає раціональну організацію їх праці, економічного, соціально-політичного і духовного життя, політичної культури, дотримання норм права і моралі. Людина в суспільстві одночасно є суб'єктом і об'єктом виховання. Виховний вплив на людину здійснюється в рамках всієї соціальної системи, і в рамках духовної сфери суспільства [8, с. 236].

Мова йде про те, щоб розкрити перед молоді людиною сенс її власного буття, основні тенденції історичного процесу, навчити її самостійно мислити, приймати правильні рішення. Владні структури можуть розраховувати на стабільне становище лише у тому випадку, коли вони будуть приділяти достатню увагу не тільки економічному, але й духовному розвитку суспільства. Для реалізації цієї мети будь-яке суспільство створює відповідні організації, служби і центри. З'являються і спеціальні канали, за допомогою яких ціннісні установки можуть бути донесені до широких верств населення. Таких каналів немало: політичні, громадські партії, організації й рухи, заклади культури, первинні формальні й неформальні групи, школа і церква, преса і телебачення, радіомовлення і кінематограф тощо.

У різних суспільних системах різний набір засобів, каналів і методів духовного впливу на молоде покоління. Вибір їх залежить від цілей, спрямованості й суті суспільного виховання та сімейного виховання. Але, безсумнівно, найбільш оперативним, дохідливим і дійовим каналом формування громадської думки (як фундаменту духовного впливу на свідомість мас) є система засобів масової інформації – преса, телебачення, радіо, документальне кіно, нові види цифрових аудіовізуальних комунікацій тощо.

Розвиток нових інформаційних технологій, а також соціальні умови та передумови інформатизації суспільства визначили перелом та трансформацію процесів як обміну інформацією загалом, так і особистісною комунікацією зокрема. Основними наслідками такої трансформації став перехід суспільства до нового етапу розвитку соціальної комунікації – комп'ютерного та електронного, що передбачає використання функцій переробки, зберігання та передачі інформації цілком адекватно.

Коли йдеться про соціально-психологічні механізми впливу, мається на увазі, що один суб'єкт психічної активності своїми діями може викликати потрібну йому психічну (душевно-духовну) активність іншого суб'єкта психіки, а саме: певні відчуття, уявлення, спогади, думки, почуття, ставлення, вольові дії тощо. Найбільш відомими в соціальній психології є такі механізми, як переконування, навіювання, примушування, санкціонування, вправління, наслідування, психічне зараження тощо (В. Бехтерев, Т. Володимирський, В. Куликов, Б. Паркін, Б. Порпінсв, Г. Тард та ін.).

У практиці організації впливів відомо чимало випадків, коли правильно застосований механізм давав можливість досягти справді дивовижних результатів, а соціально-психологічна некомпетентність призводила до ефектів, протилежних очікуванню. Варто також згадати про загальні уявлення комунікативного простору, під яким розуміємо сукупність зв'язків між окремими людьми, соціумами, країнами, державами, континентами, які характеризуються глобалізацією, що починається зі світової економіки і завершується сферою культури [4, с. 255]. Насиченість, інтенсифікація процесу обміну інформацією дає змогу говорити про те, що щільність змістової насиченості комунікативного простору визначається обсягом інформації, яка передається за одиницю часу. Глобалізація засобів масової комунікації, їх висока технологічність зумовлює потребу відображення семантичних та прагматичних аспектів інформаційних процесів у засобах і методах репрезентації, які на сучасному етапі можуть бути реалізовані лише через залучення високотехнологічних комунікацій.

Одним із найбільш значущих втілень результатів процесів інновації і збільшення ролі соціальної комунікації став активний розвиток та поширення глобальної мережі Інтернет. Мережа Інтернет дає змогу здійснювати обмін інформацією не лише державним, політичним, торговельним установам, але й на рівні особистого спілкування, вдосконалювати процеси інтерактивної освіти, у яких людина є учасником прямої комунікації. Саме Інтернет-технології певною мірою спрямовані на впровадження нової суспільної свідомості у всі сфери життя. Створення Громадського телебачення, про яке зараз активно йде мова – це одна з передумов ширшого використання зворотного зв'язку, що формує у молоді позитивні соціальні цінності.

Підготовка молоді до сімейного життя відбувається не в ізолюваному просторі, а здійснюється у сфері суспільної комунікації. З розвитком новітніх технологій у сферу професійної комунікації входить поняття маніпулювання свідомістю та PR (зв'язки з громадськістю). «Основною передумовою становлення нового соціального інституту зв'язків з громадськістю стало формування демократичних основ суспільства, закріплення та поширення прав людини та громадянина, створення рівних можливостей в реалізації людських потенцій» [7, с. 6]. Політичний PR як і інші маніпулятивні технології безпосередньо пов'язаний з формуванням світогляду молоді людини.

Найбільшою небезпекою для масової свідомості є технології маніпулювання. Основою будь-якого маніпулювання масовою свідомістю є соціальний міф – твердження чи ідеї, які сприймаються переважно на віру, без будь-якого критичного осмислення. В кожному суспільстві наявні міфи, які активно підтримуються і правлячими колами, зокрема, за допомогою ЗМІ. Так, у комуністичній системі існували такі міфи про: приватну власність як джерело зла; обов'язковий крах капіталізму і перемогу комунізму; провідну роль робітничого класу і комуністичної партії; маркенизм як єдино вірне вчення. Із крахом комуністичної системи почали формуватися нові соціальні міфи про: капіталізм як "світле майбутнє"; обов'язкові жертви в перехідний період; правлячі кола і номенклатуру як уособлення демократів та реформаторів. Навіть США, які так пишуться тим, що будімо в їх суспільстві немає ідеології, підтримують свої соціальні міфи, визначені Г. Шиллером про: індивідуальну свободу та особистий вибір громадян; нейтралітет основних політичних інститутів – Конгресу, судів, ЗМІ тощо; незмінно егоїстичну природу людини, її схильність до споживання; відсутність у суспільстві соціальних конфліктів, експлуатації і гноблення; плюралізм ЗМІ, які насправді контролюються великими рекламодавцями і урядом.

Для укорінення соціальних міфів технологія маніпулювання передбачає використання багатющого арсеналу конкретних методів впливу на свідомість людей. До них відносяться пряме підтасування фактів, замовчування небажаної інформації, поширення брехні і наклепу, а також більш тонкі, рафіновані засоби – напівправа (коли з метою забезпечити довіру аудиторії об'єктивно і докладно висвітлюються конкретні, малозначущі факти і водночас замовчуються більш важливі або ж подається загально хибна інтерпретація подій), навішування ярликів (для компрометації і відторгнення слухачами осіб чи ідей).

Сучасні інноваційні процеси руйнують комунікативні кордони і перетворюють доволі хистке поняття національного інформаційного простору на умовність. Утім, беззаперечно залишається думка про те, що з глобалізацією процесів суспільного життя змінюються й усталені поняття. До термінів "Інформаційний простір України" та "українські мас-медіа" ми давно звикли, але окреслити межі цих просторів, вказати на їхні особливості та найбільші неспівпадіння, оцінити можливості й передбачити тенденції розвитку – завдання, як виявилось, зовсім не просте. Не є секретом, що єдиний інформаційний простір в Україні нині відсутній. Тому можна зробити висновок, що питання українського медіа-простору та розвитку сфери інновацій у ньому залишається відкритим.

Отже, якщо є можливість говорити про інновації як процес позитивізму мас-медіа, то доречно згадати про загальнолюдські моральні принципи, які часто трансформуються, зміщуються і змінюються у процесі формування світоглядних позицій, сімейних цінностей та пріоритетів молоді засобами мас-медіа. Велика кількість інформаційного матеріалу, який

мас-медіа пропонує шохвилини, девальвує позитивну модель сім'ї, ставлення батьків до дітей та дітей до батьків: знецінює духовні основи, формує примітивні споживацькі потреби, змінює соціальні цінності.

1. Балашов В. Философия. – М., 2005. – 387 с.
2. Войгов А. Философия: учебное пособие аспирантам. – М.: Из-во «Дашков и компания», 2003. – 514 с.
3. Гордиенко Е. Роль личности в становлении эффективной системы коммуникации в условиях новой коммуникативной деятельности // Структура представления знаний о мире, обществе, человеке; в поисках новых смыслов. Социальные науки // Луганский национальный университет имени Т. Шевченко: Отв. ред. Л. Синельникова, Л. Компанцева, Г. Петровская. – Луганск: Знание, 2003. – Вып. 4. – Т. 2. – 364 с.
4. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью: Организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. – М., 2001. – 247 с.
5. Демибов А. Философия и методология науки: курс лекций. – Витебск: Из-во «УО ВГО им. Петра Машерова», 2000. – 94 с.
6. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 351 с.
7. Иванова Т. Политический PR: учебно-методическое пособие. – К.: ЦВП, 2006. – 146 с.
8. Олянич А. Драматургия ритуальной коммуникации (Лингвосомиотический аспект) // Вестник Омского государственного университета. – Омск. – 2004. – № 1. – С. 89–92.
9. Саух П. Філософія: навчальний посібник. – К.: Наукова думка, 2001. – 264 с.

The article states that the outlook of the young person is in the family. Reveals the essence of technology media, their impact and role in the definition of family values and life goals of young people.

Key words: family, youth, personality, outlook, media, communication.

ББК 74.200.507

Світлана Довга

МОЛОДА СІМ'Я: ПОРАДИ ЩОДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

У статті розкриваються шляхи вирішення проблем екологічного виховання дітей у молодих сім'ях як однієї з умов їхньої соціалізації. Описано засади педагогічного просвітництва батьків та їх співпраці з педагогами у руслі порушеної проблеми.

Ключові слова: молода сім'я, батьківство, екологічне виховання, соціалізація, педагогічне просвітництво, співпраця у системі "батьки - педагоги".

Незадовільна екологічна ситуація на Землі є наслідком неправильної поведінки людства з природою. Однією з умов запобігання цьому є підвищення екологічної вихованості громадян, особливо підростаючих поколінь. Пояснюється це тим, що екологічно виховати дитину легше, ніж перевиховувати її в дорослому віці. Особлива увага приділяється екологічному вихованню молодших школярів, оскільки діти цього віку характеризуються підвищеною допитливістю, сприйнятливістю, особливим чуттєвим, емоційним та безкорисливим сприйняттям природи, навколишнього середовища.

Найбільший виховний вплив на дитину має сім'я. Сім'я є колыскою нації в якій зародилися та виплекані найвищі моральні й духовні цінності кожної людини, унаслідок яких перманентно розвивається нація, зміцнюється держава. Мудрість кожного народу сягає своїм корінням своєї давнини та йде від діда-прадіда, батька-пенки, родини, рідної оселі, мови, природи, Всесвіту. Саме у її лоні зароджуються чесність, порядність, любов до батьків, Батьківщини, природи, доброта, ширість, глибокі людські переживання, які згодом стають поведарями для дитини та супроводжують її впродовж життя. Ще у "Батьківській педагогіці" В. Сухомлинський писав: "У сім'ї шліфуються пайтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості... Сім'я – це джерело, водами якого

живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи" [6, с. 22].

У різні часи важливість піклування про сім'ю віддзеркалено у державних документах і актах нашої держави. Скажімо, вже у "Руській правді", в Конституції Пилипа Орлика, у документах про державне відродження самостійної України 1917-1920 рр., у сучасній Конституції України (1996) йдеться про важливість родинного виховання. Суголосними до них розглядаємо погляди і видатних історичних діячів, педагогів (Володимир Великий, Ярослав Мудрий, А. Волошин, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духович, А. Макаренко, Г. Сковорода, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, К. Ушинський).

Вчені виокремлюють сім'ю як природне та найбільш стійке формування людського суспільства, яке акумулює в собі всі найважливіші його ознаки: найкращий колективний вихователь, носій найвищих людських цінностей [2, с. 12]. *Метою цієї статті є виокремлення позиції молоді сім'ї щодо екологічного виховання дітей.*

Кожен батько та мати прагнуть щоб їхня дитина була, насамперед, здоровою, розумною, доброю, самодостатньою, працелюбною особистістю і для досягнення цього виховують різні, не завжди вдалі, методи та форми її зростання. Відповідно, і в сьогоденні на особливу увагу заслуговує актуалізація впливу молоді сім'ї на виховний процес.

Сім'я формується унаслідок почуття любові між людьми. Надалі молоде подружжя зосереджує свою увагу на родинних традиціях, їхньому продовженні, не забуваючи про важливість здоров'я, виховання шанобливого ставлення і поваги до всіх членів, оскільки так забезпечується благополуччя та добрі стосунки в сім'ї. Власне вони і є основою для спільного життя молодих людей і на таких чеснотах (любов та взаємоповага) виникає потреба продовжувати рід, народжувати та виховувати дітей. Батьки несуть покладену на них відповідальність за правильне виховання та соціалізацію, творення з них повноцінних громадян із фізичним, моральним та духовним підґрунтям. Натомість молоді батьки, здебільшого зосереджують свою увагу на фізичному здоров'ї своїх дітей, їхньому матеріальному благополуччю, приділяючи недостатню увагу правильному моральному вихованню.

В. Сухомлинський, у порадах для батьків, стверджував, що для самореалізації людини не обов'язково бути видатним письменником або вченим, творцем космічного корабля або відкривачем нового елемента періодичної системи, самоутвердитись можна в суспільстві, засяяти красивою зіркою неповторної індивідуальності, виховавши хороших дітей, хороших громадян, хороших трудівників, хорошого сина, хорошу дочку, хороших батьків для своїх дітей. Адже, як писав вчений: "творення людини – найвище напруження всіх ваших сил. Це і життєві мудрість, і майстерність, і мистецтво. Діти – не тільки і не стільки джерело радості. Діти – це щастя, створене вашою працею" [6, с. 189].

Важливим розглядаємо розуміння кожною сім'єю свого призначення, усвідомлення відповідальності за виховання дітей розумними, порядними, чесними та доброзичливими з готовністю надати допомогу іншим у важкі хвилини, оберігати довілля, не лише людей, а й природи; продовжувати свій рід будучи її вірними захисниками. Такий досвід виховання дітей в Україні набув актуальності в останні десятиліття ХХ – на початку ХХІ сторіччя. До прикладу, В. Вербицький в одній із своїх праць так описує роботу Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді згідно з моделлю "Школа майбутніх батьків" (рис. 1). Роботу цілопокладають на увиразнення обов'язків кожної родини перед дитиною та суспільством; допомоги молодому подружжю в удосконаленні своїх уявлень про щасливу сім'ю та їхній успішній реалізації. Упровадження моделі передбачає: зосередження уваги на збереженні батьківського здоров'я і фізичного стану дітей; підтримки родинно-грудових традицій як заоруки виховання працелюбності дітей; утвердження культу матері, батька, родичів, педагогів і загалом дорослих; забезпечення розуміння значення об'єктів природи для життя людини і, відповідно, виховання поваги до природного довілля; формування умінь у загальному вирізняти мистецькі й родинні традиції, створення умов для їхнього примноження [1, с. 4]. Унаслідок діяльності "Школи майбутніх батьків" здійснюється

педагогічне просвітництво молодих людей – майбутніх сімей, які прагнуть навчатися задля творення щасливого майбутнього.

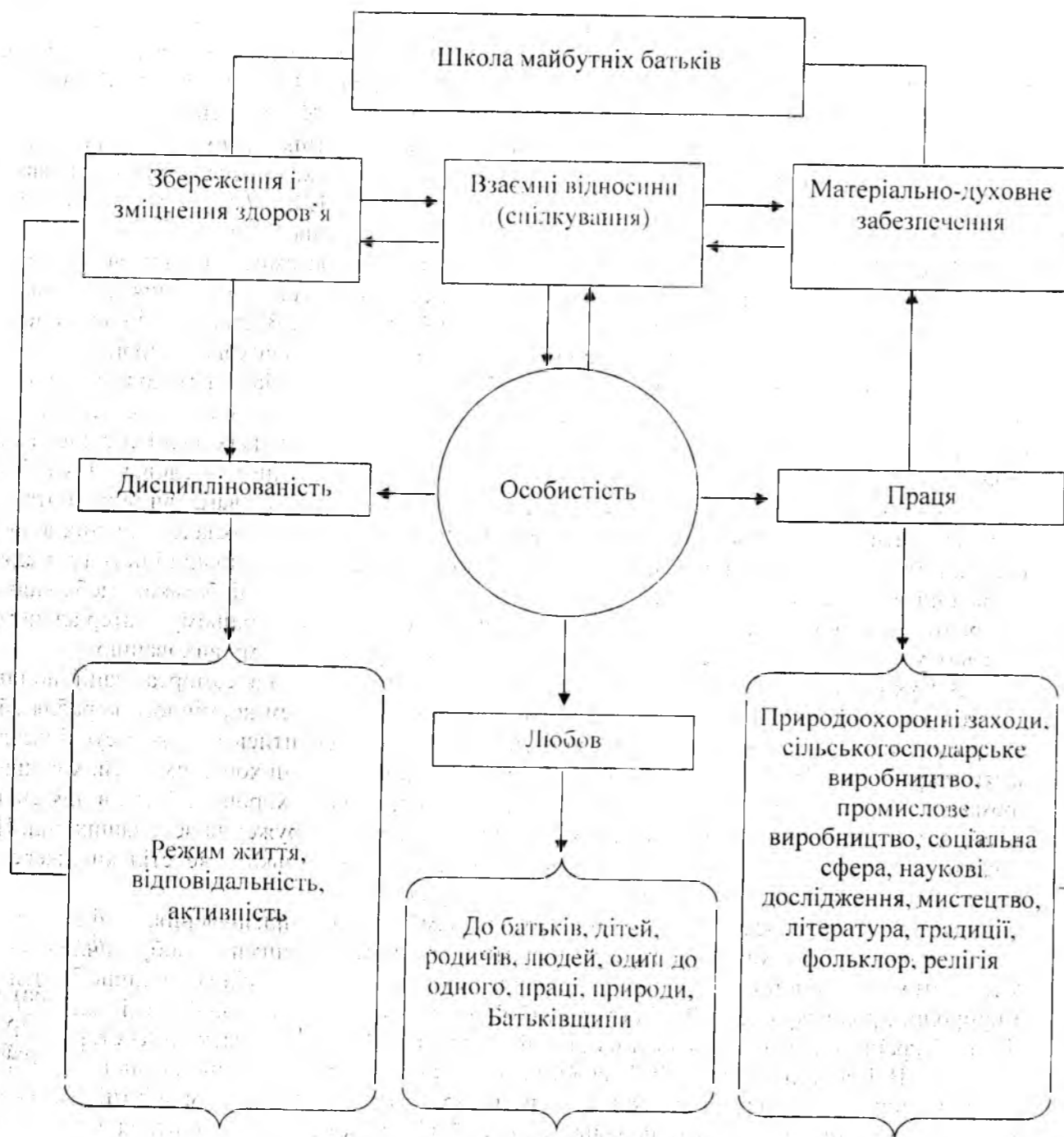

Рис. 1. Модель "Школа майбутніх батьків" [1, с. 4].

За В. Сухомлинським, "щастя батьківства і материнства – не манна небесна, воно не приходить святковим гостем, як тільки ви, юначе та дівчино, стали чоловіком і дружиною. Воно важке та вистраждане. Воно приходить тільки до тих, хто не боїться одноманітної, багаторічної праці – праці до самозабуття. Складність цієї праці полягає в тому, що, вона,

ця праця, являє собою злиття розуму і почуттів, мудрості та любові. Це вміння, насолоджуючись нинішньою миттю, тривожно заглядати в майбутнє. Там, де втрачена ця мудра батьківська і материнська здатність, щастя стає мертвим" [6, с. 189].

Для оволодіння мистецтвом виховання дітей і розуміння таємниць виховної практики варто, насамперед, звертати увагу на стосунки в сім'ї. Лише у тих сім'ях, в яких вони стимулюють взаємоповагу та глибоку прихильність один до одного, виховується любов до природи, до рідної Землі. Під впливом духовних цінностей сім'ї формується майбутнє дітей, оскільки життєдіяльність батьків, їхнє ставлення до навколишнього природного довкілля чинять вирішальний вплив на виховання дітей. Діти помічають, спостерігають та запам'ятовують дії та висловлювання батьків. Отож надзвичайно важливим, розглядаємо, налагодження дружніх взаємин між дорослими та дітьми, які спираються на взаємоповагу й взаємодовіру.

На думку учених-соціологів, нинішнє молоде покоління певним чином утрачене під патиском телебачення, що розбещує, унаслідок приголомшуючої пропаганди "солодкого" наркотично-сексуального життя. Лише приблизно 7% від усіх молодих людей таких, що називають громадянськістю, моральністю життяво значущими якостями. Утім маємо досвід народної педагогіки, її рекомендації й апробовані методики, які активно пропонували класики виховання – А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Зеньковський, К. Ушинський. Підґрунтя нового тисячоліття закладаємо сьогодні в наших дітях, відповідно слід квапитися у збереженні усього багатства знань про актуальність виховання розумового, фізичного, валеологічного та екологічного, які споріднені між собою.

Зупинимось детальніше на екологічному вихованні, оскільки життя на Землі, на даний час узалежнено від діяльності людей, які завдають природі великої шкоди, не замислюючись над цим, а також бездіяльності інших щодо взаємодії з природою. Отож, важливим завданням усіх, хто має найбільше відношення до виховання зростаючих поколінь, тобто батьків і вчителів, розглядаємо вкладання в дитячі душі любові до живого, відчуття необхідності бережливого ставлення до життя на Землі, прогнозуючи діяльнісні вчинки у природі.

Вишукове значення у досягненні очікуваних успіхів у вихованні, дітей має спільна робота школи з сім'єю кожного учня. Адже, педагоги допомагають батькам, у сімейному вихованні шляхом їх педагогічного просвітництва. За В. Сухомлинським, в основі такої роботи є не диктування педагогами вимог сім'ї: робіть ось так, беззаперечно виконуйте наші вимоги, а те, що педагоги та батьки, як два скульптора, що працюють поряд, мають однакове уявлення про ідеал і працюють в одному напрямі [7, с. 542]. Зазначене переконує у надзвичайній важливості не простого викладання батькам правил виховання їхніх дітей, а досягненні шляхом переконання гармонійних дії сім'ї зі школою у вихованні їх дитини й творенні повноцінного громадянина.

Сім'я – "шедевр природи", "елемент природи", який зобов'язаний піклуватися про природу. До актуальних аспектів такого піклування відносно екологічне виховання у сім'ї. До умов готовності молодих сімей щодо співпраці зі школою в означеному напрямі відносимо: екологічну вихованість молодих людей, майбутніх батьків – завтрашніх сім'янинів; використання спеціально-організованої системи роботи з молоддю щодо створення сім'ї – гармонійного елемента природи (батько та мати є носіями екологічної культури задля відповідного виховання своїх дітей). Ці умови можуть бути зреалізовані у "Школах майбутніх батьків", про що ми писали вище.

В. Сухомлинський стверджував, що батьки, особливо в роки навчання їх дітей в початкових класах, повинні співпрацювати з педагогами з метою реалізації школи сердечності, найцінніші уроки в якій – це уроки турботи про красиве для людини. Вчений зазначає "все, що дає дитині естетичну насолоду, радість задоволення, має чудодійну виховну силу" [7, с. 546].

Підтвердженням цього розглядаємо теорію біофілії, в якій обстоюється думка щодо виховання у дітей цікавості до природи та її чарівності, що є закладено генетично.

Згідно з Н. Лисенко, “чуттєва природа дитини – це глибокий найсуттєвіший регулятор її ставлення до навколишнього. Її присутність у пошуково-дослідницькій діяльності, заздалегідь змодельованих ситуаціях виявляється в діалектичному взаємозв'язку: з одного боку, емоції стимулюють, з іншого – зміцнюються, утверджуються та формуються в стійкі, переконливі почуття – основу ставлення до світу природи” [4, с. 67].

Виховання в дитини любові до природи, прагнення до збереження і примноження її багатства є невід'ємною складовою виховного процесу батьків. Вони повинні прищепити дітям цю любов, не задля споживацького ставлення до неї, а, насамперед, звернути особливу увагу на естетичний аспект, на красу, трепетність, ніжність кожного деревця і травинки; звіра, пташки чи комашки. Адже, спілкуючись і спостерігаючи за природою, дитина осягає прекрасне, вчиться бачити і розуміти навколишній світ. Отож батькам слід навчити дітей висаджувати дерева й квіти, доглядати за ними, виготовляти годівнички та шпаківні, підгодовувати птахів узимку, привчати дітей до чистоти і порядку під час прогулянок у парк чи в ліс, не зривати квіти, не пошкоджувати дерева. Для дітей, зайнятих працею з дорослими, час швидко минає та настає мить радості в дитячих очах, задоволення від побаченої краси цвіту саду, квітів, смачних фруктів і овочів, зграйки пташок, що кружляють навколо дерева з годівницею чи шпаківнею – має чудодійну виховну силу. Діти, задоволені від досягнутого, готові робити це знову і знову, проникаються любов'ю до природи та готові її оберігати. За переконанням Н. Лисенко: “усвідомлення власної значущості, свого місця в зініційованих явищах природи формує впевненість у собі, прагнення здобувати знання, перенести набуті практичні вміння та навички в практику щоденного спілкування і поведінки в природі тощо” [4, с. 68].

Окрім практичної діяльності на природі дітей із дорослими, спостереження та обговорення дорослими з дитиною явищ та взаємозв'язків у природі, до засобів екологічного виховання відносимо ігрову діяльність. Адже саме у грі відбувається пізнання дитиною навколишнього світу: діти опиняються у ситуації, коли треба робити певні висновки й узагальнення, які, в свою чергу зміцнюють знання і підсилюють переконання. Під час гри у дитини найповніше виявляються і розвиваються індивідуальні особливості, можливості, здібності, пам'ять, мислення, загострюється увага. І саме тут виховується культура спілкування дитини з групою, взаємодія між дитиною і дорослими. Гра потребує від дитини зібраності, витримки, бажання допомогти оточуючим, виховує адекватне сприймання невдач і помилок. О. Савченко так висловлюється про роль гри у навчанні й вихованні молодших школярів “Гра – справа серйозна і дуже важливо, щоб вона була не епізодом, а проходила б крізь усе життя дитини, як у школі, так і вдома” [5, с. 40].

Посилений ефект екологічних ігор, що містять пізнавальні та творчі завдання. Їх спрямовано на розвиток інтелектуальних якостей, оскільки вони викликають потреби міркувати, формулювати висновки й узагальнення, що згодом зумовить розширення й збагачення уявлень дітей про живу та неживу природу, явища та взаємозв'язки.

Згідно Н. Лисенко, “виховний і пізнавальний ефект досяжний за умови максимального наближення сюжету до завдань екологічного виховання, реальних умов існування об'єктів і явищ природи, до тих зразків поведінки, які повинні характеризувати дитину не лише в грі, а й поза нею” [3, с. 231].

Результатом екологічного виховання дітей стане навчання співпраці з природою. А саме: можливість бачити та розуміти красу навколишнього світу; формування потреби не лише споглядати, а й бережливо ставитись до неї, охороняти та збагачувати її; виховувати кращі моральні якості.

Таким чином, екологічне виховання дітей у молодих сім'ях є важливим завданням сучасної педагогіки. Його виконання певною мірою узалежнено від екологічного виховання та педагогічної обізнаності юнаків і дівчат до одруження та народження дітей, а далі – екологічного виховання та педагогічної обізнаності молодих батьків, ефективності їх співпраці з педагогами задля вирішення цього завдання, а також від самого процесу та форм екологічного виховання дітей дорослими. Екологічне виховання дитини – тривалий та

поступовий шлях пізнання природи завдяки практичній діяльності у її лоні спільно з дорослими: спостереження й обговорення явищ та взаємозв'язків у природі; організації ігрової діяльності, особливо із застосуванням пізнавальних завдань та налагодження тісної співпраці молодих сімей із педагогами. Такий процес пізнання закладає в дитинстві першооснови особистості, а в співпраці батьків зі школою розвивається, надалі набуваючи значення однієї з умов її адекватної соціалізації.

1. Вербицький В. Соціально-педагогічна концепція екологічної освіти “Сім'я – дошкільна установа – школа – позашкільний та вищі навчальні заклади” / В. Вербицький // Початкова школа. – 2007. – № 6. – С. 1–6.

2. Клюков В. Духовні ідеали сім'ї – першооснова життя дитини / В. Клюков // Початкова школа. – 1997. – № 6. – С. 12–14.

3. Лисенко Н. Екологізація свідомості дошкільників у контексті ігрової діяльності / за ред.: Г. Тарасенко Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти / Н. Лисенко. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2010. – 320 с.

4. Лисенко Н. Теорія і практика екологічної освіти: педагог-дошкільник / Н. Лисенко. – К.: Видавничий дім “Слово”, 2009. – 400 с.

5. Савченко О. Роль гри у навчанні й вихованні молодших школярів / О. Савченко // Початкова школа. – 1997. – № 6. – С. 39–40.

6. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка / В. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.

7. Сухомлинський В. Сто порад учителів / В. Сухомлинський // Вибр. твори: у 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – 670 с.

The problems of ecological education of students of initial classes of modern general school are examined in the article.

Key words: ecology, midchildhood, environment, education, studies, excursions, incorporated activity of parents and teachers.

УДК 37.013

ББК 74.900.56

Марина Докторович

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У ПІДГОТОВЦІ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті аналізуються проблеми підлітків з неповних сімей та напрями соціально-педагогічної роботи з ними.

Ключові слова: структурна деформація сім'ї, види неповної сім'ї, материнська та батьківська депривація.

В останні роки в умовах трансформації українського суспільства дедалі частіше спостерігаються кризові явища у шлюбно-сімейних стосунках, зокрема, неухильно зростає кількість неповних сімей. На сьогодні в Україні їх майже 25%, що дає нам підстави розглядати неповну сім'ю як одну з моделей сучасної сім'ї. Актуальність вивчення цієї моделі сім'ї зумовлена не лише тенденцією збільшення їх кількості, а й численними різноплановими проблемами неповних сімей, однією з яких є неготовність вихованців неповних сімей створювати міцні сімейні союзи.

Метою цієї статті є аналіз проблем підлітків із неповних сімей та напрямів соціально-педагогічної роботи з ними.

Загальновідомо, що сім'я структурно деформується через розлучення (розлучена сім'я), смерть одного з батьків (напісирітська), позашлюбне народження (позашлюбна), окреме проживання членів подружжя (дистанційна), прийняття під опіку неодруженою особою дитини (приймна). Найбільш поширеним типом неповної сім'ї за офіційними даними є розлучена сім'я, вона є і більш дослідженим її видом, найменш дослідженими є інші види, але вони зареєстровані офіційно за фактом (смерті, позашлюбного народження, юридичного оформлення прийомної сім'ї). Варто зазначити, що прийомна сім'я – це

єдиний вид неповної сім'ї, який підлягає соціальному супроводу, інші через закритість інституту сім'ї (незалежно від її структурного складу) залишаються поза увагою фахівців, поки не відбудеться певна надзвичайна подія (звичайна трагедія). Втім, якісне забезпечення прав дітей вимагає їх дотримання у будь-якому типі сім'ї, незалежно від рівня спорідненості батьків і дітей та структурного її складу. Наразі важко визначити кількість дистанційних сімей в Україні, оскільки офіційно вони вважаються повними, а діти, як правило, нікому не передаються офіційно під опіку. Проблеми дітей із дистанційних сімей не менші, ніж у дітей з інших видів неповної сім'ї, але спеціальної соціально-педагогічної роботи з ними, як і з дітьми з інших видів неповної сім'ї, фактично не ведеться. Це відбувається через економію ставок соціальних педагогів та психологів (часто працює один із фахівців, який змушений частково виконувати функціонал іншого), переважаність цих фахівців (1 фахівець на 500 дітей), тому увага в основному зосереджується на проблемних підлітках (девіантних, делінквентних та адитивних) і дефіцит спеціальних соціально-педагогічних методик, які, як засвідчує досвід, є затребуваними серед практиків.

Для того, щоб чітко визначити напрями соціально-педагогічної роботи з підлітками з неповних сімей, доцільно розглянути їхні проблеми. Кожний вид неповної сім'ї має як свій специфічний вплив, так і загальні закономірності, пов'язані з однобічним вихованням.

Розлучена сім'я. Підлітки, які пережили *розлучення* батьків сприймають цю подію як зламний момент їх життя. Підлітки по-різному реагують на розлучення: одні в цей період віддаляються від родини, поринувши у соціальну активність із метою якомога меншого перебування вдома. Інші, навпаки, втрачають інтерес до навчання та суспільної діяльності. Незважаючи на реакцію, майже усі підлітки спроможні надати підтримку батькам та проявляти стосовно них співчуття [1]. Ці психологічні реакції можуть слугувати одного з двох завдань: вижити як особистості та зберегти сім'ю у звичному складі. Ці завдання можуть реалізовуватися як свідомо, так і невідомо. Реакцією на розлучення сім'ї з явними ознаками неблагополуччя є почуття полегшення, звільнення від джерела загрози та страху.

Провідними переживаннями у цей період для дівчат є смуток та образа, а для хлопців – гнів та агресія. Характерним для дівчат є перейняття від матері зневажливого ставлення як до батька, так і до усіх чоловіків взагалі. У підлітковому віці із залишенням батьком сім'ї руйнується віра у близьку людину: переоцінка особистості батька, який став чужим, супроводжується в свідомості підлітка переоцінкою людей взагалі; проявами якої є недовіра до навколишнього середовища [5].

Наслідки розлучення батьків можуть відбитися на підліткові через рік-два у вигляді неврозу, результатом чого є невпевненість, занижена самооцінка, зневіра у власні сили, поява фобій та інші депресивно-невротичні симптоми [2, с. 137–138]. Зниження підліткової самооцінки можна пояснити підлітковим егоцентризмом, відхід із сім'ї батька /матері сприймається як їхня особиста відмова від дитини. Пояснення батьками, що розлучення внесе зміни лише в їхні подружні відносини і жодним чином не позначиться на батьківсько-дитячих стосунках, має знизити гостроту переживань підлітка.

Дітям розлучення властивий підвищений рівень тривожності, яка розглядається у двох напрямках: суб'єктивний неспокій дитини як реакція на об'єктивні ускладнення функціонування сім'ї та особистісні проблеми дитини як наслідок сімейного неблагополуччя. Показниками тривожності є: запенювання підлітка фінансово-матеріальними проблемами сім'ї, здоров'ям рідних, конфліктними відносинами батьків. Розлучення змушує будувати стосунки з батьками, не вступаючи до конфлікту лояльності, що призводить до ворожого ставлення до батьків та прояву агресії.

Напівсирітська сім'я. Смерть батька /матері – це досвід, який впливає на подальший розвиток і функціонування підлітка. З'ясована кореляція між втратою матері в дитинстві та майбутньою репресивністю, між втратою батька /матері та подальшою депресивністю, причому виникнення депресії у чоловіків пов'язане зі втратою у дитинстві матері, а в жінок – батька; втрачаючи матері дівчиною до 6 років та матусю формування стійкої, надійної прив'язаності, гіпотетично також, що втрачаючи батька /матері у дитинстві зумовлює подальшу

делінквентну поведінку [2, с. 147–148]. Серед дорослих жінок та чоловіків, хворих на шизофренію більшість тих, що втратили батьків у віці від 5 до 10 років. Наркоманія також корелюється з втратою батьків у дитинстві.

Позашлюбна сім'я. Найбільш вразливою групою є хлопці з позашлюбних сімей, для яких більшою мірою, ніж для дівчат, характерні занижена самооцінка, знижений емоційний тонус, труднощі у спілкуванні, відчуття самотності та непотрібності. Основною проблемою є відсутність об'єкту ідентифікації, через що ускладнюється процес становлення статевої ідентичності, і тим самим, зумовлені психологічний дискомфорт і невпевненість, що інколи може призвести до розвитку у хлопців гомосексуальних нахилів [6, с. 164]. Хлопці, які виховуються самотньою матір'ю чи засвоюють фемінний стиль поведінки, стають безвольними та інфантильними, особливо якщо виховуються деспотичною жінкою. Або ж, навпаки, нехтують жіночими стереотипами та відкидають їх, орієнтуючись на спотворений образ чоловічої поведінки.

Щодо дівчат із позашлюбних сімей, то з ними – менше проблем, але вони є. Окрім того, що вони також мають занижену самооцінку і труднощі в налагодженні стосунків із протилежною статтю, часто повторюють долю матері, стають, у свою чергу, або самотніми, або розлученими матерями. Це пояснюється механізмом невідомого копіювання моделі сім'ї своїх батьків. Так неповнота сім'ї передається з покоління в покоління у спадок.

Дистанційна сім'я. Діти із сімей трудових мігрантів не відчувають кризи втрати або розлучення, але страждають від батьківської депривації. Своєю тривалою відсутністю батьки компенсують грошима, що не завжди сприятливо впливає на дитину: можливі підміна духовних благ матеріальними та встановлення поверхневих емоційних відносин із батьками. Тривала батьківська депривація такого роду може призвести до деформації мотиваційно-ціннісної сфери дитини, що проявитиметься у відсутності бажання працювати, відчутті вседозволеності та споживацьких тенденціях.

Батьківську любов і турботу не можна замінити матеріальними благами, у таких дітей спостерігаються ефекти депривації, властиві дітям, які виховуються поза сім'єю, що виявляється у різних формах емоційних та поведінкових розладах (тривожність, гнів, депресія), проблемах соціального і навчального характеру.

Зрозуміло, що ефект депривації більший у тих дітей, які знаходяться у довготривалій розлуці з матір'ю. Ще більші проблеми є у тих дітей, які ростуть без обох батьків.

Складні соціально-економічні умови зумовлюють проблеми психологічного і соціально-педагогічного плану: сепарації шлюбу та заочного виховання дітей. Перед батьками постає складна альтернатива, оскільки чоловік обирає між матеріальним забезпеченням сім'ї та перебуванням у ній, а жінка розривається між чоловіком і дітьми. З одного боку, через тривалу розлуку вона може втратити шлюб, з іншого, перебуваючи поряд із чоловіком, – втратити дітей, бездоглядність і безконтрольність яких може призвести до асоціальності та делінквентності. До психолого-педагогічних проблем дітей, батьки яких ув'язнені, додаються проблеми соціального і матеріального плану. Такі діти, як правило, відрізняються скритністю і замкненістю, воліють уникати розмов про батьків. Однолітки та вчителі не завжди позитивно налаштовані на таку дитину, що може спровокувати соціальну ізоляцію та подальшу шкільну і соціальну дезадаптацію.

Закономірностями однобічного батьківського виховання є те, що *хлопці, які виростили без батька*, відрізняються збільшеною агресивністю, недостатньою контактністю, не схильні визнавати авторитет жінки; раніше починають статеве життя, воліють до частішої зміни партнерів через нездатність до стійких стосунків із представницями протилежної статі; мають труднощі зі статевою ідентифікацією та пошуком власної ідентичності; засвоюють фемінний або вульгаризований псевдочоловічий стиль поведінки; мають конфліктну самооцінку – з одного боку, підвищене невдоволення своїми якостями, з іншого, – ігнорування негативної інформації про себе. *Дівчата, які виростили без батька*, мають викривлені уявлення про шлюб, сімейні відносини та чоловіків, мають проблеми зі встановленням контактів із представниками протилежної статі, тяжіють до ранніх сексуальних зв'язків та доволі нероз-

бірливі у виборі статевого і шлюбного партнерів. Дівчинка, яка недоотримала батьківської ласки й тепла, буде намагатися його шукати у чужих чоловіках і знаходити в чужих ліжках. Жінки, які в дитинстві недоотримали ласки та турботи батьків, зокрема, від матері, в свою чергу, схильні застосовувати каральні засоби виховання та зривати свій гнів на дітях. Німецькі дослідники підкреслюють вплив батька на сексуальну самосвідомість: з 7 тис. жінок, які працюють у кабаре та стриптизі, дві третини виросли без батька та половина стала лесбіянками. Окрім того, батьківська депривація ускладнює формування Я-концепції у дівчат.

Відсутність матері, а саме, материнської турботи майже завжди призводить до затримки психосоціального та інтелектуального розвитку дитини, а також до появи симптомів фізичних та психічних захворювань; появи психосоматичних розладів; порушення процесу ідентифікації у дівчат; відсутності моделі міжстатевих відносин для хлопців; до викривленого формування ціннісних орієнтацій; появи невротичних проявів, емоційного відчуження та порушення Я-концепції: відсутності моделі доброти та безумовної любові; засвоєння дівчиною маскуліного стилю поведінки. Доньки самотніх батьків часто не вміють бути жіночними, схильні до грубості та жорстокості.

Отже, підлітки з неповних сімей потребують професійної підтримки, тому основними завданнями соціального педагога в роботі з ними є: допомога у виході з кризової ситуації; адаптація до нового соціального статусу; надання компенсаційного впливу.

Надання компенсаційного впливу є доволі складним завданням, не завжди його самостійно можуть здійснити фахівці або родичі відповідної статі, доцільно підключення волонтерів (якщо це можливо) у рамках програми Великі брати /Великі сестри. Волонтери можуть бути студенти будь-яких педагогічних спеціальностей взагалі та, зокрема, соціальні педагоги, психологи. Діти отримують необхідну компенсацію, принаймні частково, а студенти – відповідну практику. Після кризових втручань відбувається перехід на наступний етап соціально-педагогічної роботи, зміст якої визначається загальними і специфічними проблемами підлітків із неповних сімей і передбачає навчання таким умінням: спиратися на найкращі свої риси; вірити у власні сили; мати мету; будувати конструктивну взаємодію; вирішувати проблеми та приймати рішення; відповідати соціальній ролі.

Особлива увага приділяється підготовці підлітків із неповних сімей до сімейного життя для нівеляції механізму несвідомого копіювання моделі батьківської сім'ї. Основні методи й форми роботи: обговорення ситуацій, ситуації морального вибору, тренінги, фокус-групи та форум-театр. У ході роботи обговорюються такі аспекти, як ставлення до себе і своїх батьків, сприйняття батьків і батьківської сім'ї; в чому я хочу бути схожим на своїх батьків для власних дітей, а в чому – ні, яких батьківських помилок не хочу припускати; чого взагалі хочу від життя і чого прагну досягти. Соціальний педагог не в змозі змінити ситуацію, в якій опинився підліток, але ставлення до неї змінити спроможний.

Тенденція сучасності така, що надалі кількість неповних сімей буде зростає, тому доречним є формування культури «благополучного розлучення», яке набуло поширення у західних країнах, де з припиненням шлюбу передбачається сумісна опіка над дитиною; поширення сепарації (тривале окреме проживання подружжя без оформлення розлучення), яке вже має місце в українському законодавстві, але не популяризоване. Окрім того, ми переживаємо кризу інституту сім'ї, тому доцільно вкласти сили, як моральні, так і матеріальні саме у підтримку цього основного соціального інституту.

Одним із таких заходів є відновлення курсу з психології сім'ї, який читав би обов'язково фахівець, доцільно, щоб курс був не теоретичний, а практичного спрямування, де підлітки могли обговорювати ті питання, які їх хвилюють; бажано його ввести не в 10-11 класах, а раніше, наприклад, у 9 класі. У рамках інформаційно-профілактичних кампаній служб зі справ, дітей та молоді, спрямованих на профілактику соціально негативних явищ (аборти, насильство у сім'ї тощо) більше уваги звертати саме на підлітків і старшокласників з акцентом на сімейні цінності.

Висновки. Однією з умов якісної підготовки наступного покоління до сімейного життя, зокрема, дітей зі структурно деформованих сімей є збільшення кількості соціальних

педагогів /соціальних працівників та психологів в освітніх установах та закладах соціального спрямування не за ставкою, а за професійним рівнем підготовки.

1. *Валлерштейн Дж., Келлі Дж.* Последствия развода родителей: переживания ребенка в период поздней латентности // *Лабиринты одиночества*. – М.: Прогресс, 1989. – 480 с.
2. *Венар Ч., Кериг П.* Психопатология развития детского и подросткового возраста. – М.: Олма-пресс, 2004. – 384 с.
3. *Докторович М.* Соціально-педагогічна робота з дітьми з неповних сімей: навчально-методичний посібник (триф МОП). – К.: Ленвіт, 2010. – 152 с.
4. *Докторович М.* Неповна сім'я. Особливості роботи соціального педагога: методичний посібник. – К.: Шкільний світ, 2010. – 128 с.
5. *Максимович О.* Особливості виховання дітей з розлучених сімей: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1998. – 204 с.
6. *Целуйко В.* Психология неблагополучной семьи. – М.: Владос, 2003. – 272 с.

The article touches upon the problems of teenagers from one-parent families and other leading countries of the world and offers tendencies of social-pedagogical work with them.

Key words: structural deformation of a family, kinds of incomplete families, maternal and parental deprivation.

УДК 37.013.46
ББК 74.900

Микола Євтух, Галина Михайлишин

ПІДГОТОВКА МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ В ПРОЦЕСІ ЦЕРКОВНОЇ ДОШЛЮБНОЇ КАТЕХИЗАЦІЇ

У статті проаналізовано змістовий аспект підготовки молоді до сімейного життя та потенційні можливості церкви у цьому процесі.

Ключові слова: підготовка до сімейного життя, готовність до вступу у шлюб, сімейні обов'язки, дошлюбні заняття в церкві з молодими парами, що вступають у шлюб.

Постановка проблеми та зв'язок з науковими дослідженнями. Стабільність держави та економічний розвиток суспільства здебільшого залежать від фізичного та духовного здоров'я сім'ї, від ставлення до її проблем, інтересів та потреб.

Атомізація суспільства, соціальна аномія, спостерігаються в Україні останні десятиліття, призводять до розмивання базових ціннісних установок, до знецінювання інституту сім'ї. Як наслідок відбувається зростання позашлюбної народжуваності, великий рівень розлучень. Відсутність єдиних, суспільно виважених моральних орієнтирів перешкоджає узгодженому визначенню ролівих позицій подружжя. Такі реалії порушують взаєморозуміння та спілкування, загрожують функціонуванню сім'ї в цілому.

Особливо чітко такі тенденції спостерігаються серед молодих сімей, від становлення і соціального самопочуття яких, значною мірою залежить сьогодення і майбутнє України.

Вирішення проблем молоді у сфері освіти, професійної підготовки, продуктивної зайнятості, охорони здоров'я, соціального становлення, формування в молоді орієнтацій та установок на цінності сім'ї та сімейного способу життя є важливою складовою не лише підготовки молоді до подружнього життя, а й відображає важливу умову успішної реалізації здійснених в Україні політичних, економічних реформ, оптимізації процесів відтворення кількості населення, виховання здорового покоління майбутніх громадян.

Особливої актуальності набувають проблеми, що стосуються підготовки молоді до створення сім'ї, дошлюбного періоду, пов'язані з вибором шлюбного партнера, з внутрішньосімейними розладами, які можуть у подальшому негативно позначитися на психічному здоров'ї молоді.

Підготовка молоді до сімейного життя передбачає формування навичок здорового способу життя, психолого-педагогічних, юридичних, економічних, медичних знань із

питань становлення особистості, розвитку комунікативних навичок. Для вирішення цих завдань важливим є урізноманітнення, систематизація форм і залучення усіх рівнів соціальних, суспільних інституцій до цієї роботи.

Актуальність цієї проблеми особливо підсилюється сьогодні, коли перед суспільством стоять важливі завдання стабілізації, підготовки зростаючого покоління до життя, творчого потенціалу в майбутній діяльності.

Мета статті – проаналізувати сутність підготовки молоді до шлюбу і формування сім'ї та виокремити соціально-педагогічні можливості роботи Церкви з підготовки молоді до сімейного життя шляхом впровадження Програми катехитичної науки.

Різноманітні аспекти готовності молоді до подружнього життя стали предметом вивчення сексологів, психологів, педагогів. Морально-педагогічні проблеми готовності молоді до сімейного життя розглядають В. Постовий, А. Зайцев, Г. Зайцев, А. Харчев, І. Мачуська; формування статевої свідомості, ідентичності та їхньої ролі у психологічній готовності до шлюбу, досліджували Н. Гусак, Д. Колесов, Т. Говорун; гендерне виховання юнаків та дівчат – С. Вихор, Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Цокур; питання соціальної зрілості та шляхи формування життєвих компетенцій молоді – О. Безкоровайна, О. Бурим, О. Галус, О. Жгут, О. Заболотна, Н. Лавриченко, О. Полянчук, В. Радул, О. Середюк, С. Ситнікова, Л. Юзефик; соціально-педагогічні, етичні проблем підготовки молоді до подружнього життя, а також компетентності психологічної готовності розкривались у працях М. Алексеєвої, О. Болднарчука, Т. Буленко, Т. Гурко, І. Дубровіної, А. Капської, В. Кравця, Д. Немировського.

Помітний доробок у галузі підготовки молоді до сімейного життя належить таким американським ученим, як М. Аркус (Margaret E. Arcus), Дж. Мосс (J. Joel Moss), Л. Пауелл (Lane H. Powell), Д. Кессиді (Dawn Cassidy) та Дж. Розмонд (John Rosemond).

Деякі вчені виділяють такі види готовності: тимчасова (ситуативна) й тривала (стійка) (Л. Нерсесян, В. Пушкін); функціональна й особистісна (С. Муратов, Н. Хомутіннікова); психологічна й практична (Б. Ананьев); загальна й спеціальна (Ю. Васильєв, Б. Райський); готовність до розумової та фізичної праці (О. Ковальов) та ін.

У рамках функціонального підходу готовність розглядається як «психічний стан, що виникає в суб'єкті для задоволення будь-якої потреби» і визначається як «така існуюча ознака установки, яка спостерігається в усіх випадках поведінкової активності суб'єкта».

Формування психологічної готовності до сімейного життя – багатоаспектна проблема, яку пов'язують зі зрілістю особистості, розвитком свідомості та самосвідомості індивіда. Відомо, що самосвідомість у підлітковому та ранньому юнацькому віці структурується навколо статевого розвитку особистості. Саме рівень розвитку статевої свідомості та самосвідомості визначає потреби, ціннісні орієнтації, мотиви лінії поведінки як статевої ієрархії. Головну роль у виборі молодою людиною лінії поведінки у сфері міжстатевих стосунків відіграє розвиток її статевої самосвідомості.

У межах особистісного підходу можна виділити два напрями трактування поняття "готовність": 1) як умова успішного виконання діяльності, вибіркова активність, що налаштовує організм, особистість на майбутню діяльність, як регулятор діяльності; 2) інтегративна характеристика – синтез якостей особистості, цілеспрямоване вираження особистості (переконавання, погляди, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, вміння, навички, налаштованість на певну поведінку); тобто якість особистості, що інтегрує раніше засвоєні установки, знання, вміння, навички, досвід, характеристики та мотиви діяльності.

Отже, категорія "готовність" має досить широке значення. Значно вужчим є поняття "готовність до шлюбу та сімейного життя", що передбачає розуміння молодими людьми, які створюють сім'ю, її соціальної сутності, суспільної значущості своїх дій, відповідних зобов'язань одного перед одним, відповідальності за сім'ю і дітей, добровільне прийняття неминучих у сімейному житті турбот, певне обмеження особистої свободи. Підготовленість до сімейного життя означає сформованість у молодих людей навичок здорового способу життя, наявність достатніх психолого-педагогічних, юридичних, економічних, медичних

знань із питань становлення особистості, формування статево-рольової ідентифікації, розвитку комунікативних навичок, корекції особистісних проблем, духовного виховання, створення власного іміджу: володіння знаннями медико-соціальних проблем алкоголізму, наркоманії, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, профілактики вагітності, народження здорових дітей, розвитку сімейних традицій тощо. Без цієї готовності перехід від неформальних взаємин емоційного характеру (кохання) до формальних – регламентованих і обов'язкових стосунків подружніх партнерів – пов'язується зі значними труднощами.

Виходячи з методологічних і теоретичних посилань, можемо стверджувати, що готовність молоді до сімейного життя є багатоаспектною категорією. На думку І. Гребенікова, її структуру складають такі елементи: загально-соціальна, етична, психологічна, правова, фізіолого-гігієнічна, естетична, господарська та педагогічна готовність [4]. Проаналізувавши запропоновані автором компоненти структури готовності молоді до сімейних стосунків та додавши матеріальний елемент, можемо назвати чотири основні: фізичний, соціально-психологічний, матеріальний та психосексуальний компоненти.

Готовність молоді до шлюбу та сімейного життя становить складну структуру, елементи якої тісно пов'язані між собою, а зміна одного з них неодмінно спровокує зміну іншого. Беручи до уваги той факт, що сучасна молодь недостатньо мірою підготовлена до шлюбу та сімейних стосунків, необхідно приділяти особливу увагу вдосконаленню кожного з компонентів цієї структури.

Часто люди, досягнувши взаємності у коханні, вступивши у шлюб, заспокоюються, гадаючи, що мають те, до чого прагнули. Але жодина не може володіти коханням, як річчю. З цього випливає цілком практичний висновок: після одруження людина повинна турбуватись про те, щоб зацікавитися привабливою в очах свого партнера. Це можна зробити передусім шляхом самооновлення і самозбагачення. З іншого боку, у разі втрати кохання не обов'язково ставити під сумнів правомірність шлюбу. Можливо, треба відмовитися від ілюзії довічного кохання, реалістичніше оцінити життя.

Динаміка міжособистісних стосунків подружжя, перші місяці спільного життя, розподіл домашніх обов'язків, період народження дітей, особливо першої дитини, їх виховання, особливості середнього віку шлюбу, період старіння – кожен із цих чинників потенційно містить аргументи для конфліктів.

Причини виникнення конфліктів можуть бути різними: на основі потреби у визнанні значущості власного "Я", посягання на почуття гідності з боку партнера, його зневажливе ставлення; незадоволення сексуальних потреб одного чи обох партнерів; відсутність позитивних емоцій; психологічне відчуження чоловіка й дружини; пристрасть чоловіка, дружини чи обох до алкогольних напоїв, азартних ігор або інших захоплень, які породжують марнотрагство; розбіжності фінансового характеру, надмірні потреби одного з подружжя; проблеми домашнього благоустрою, розподілу праці в сім'ї, ведення домашнього господарства, догляду за дітьми; різні інтереси, смаки щодо проведення дозвілля тощо.

Проте конфлікти ще не свідчать про неблагополучність сім'ї і часто сприяють порозумінню подружжя. Серйозні проблеми виникають тоді, коли вони набувають затяжного, хронічного характеру і мають негативні наслідки для членів сім'ї. Тому нераціональною є установка на уникнення конфліктів узагалі та шкідливою є їх недооцінка. Свійські й невіршені конфлікти зумовлюють постійну напругу в сім'ї, що може спричинити її дезорганізацію та розпад.

Отже, для оптимізації шлюбно-сімейних відносин суспільству необхідно вирішувати низку соціальних питань. Разом з тим, варто зазначити, що багато залежить і від особи. Соціологи вважають, що стабільність шлюбу, сім'ї значною мірою залежить від волі людини з метою досягнення щастя, успіху в шлюбі, вироблення особистісної, установки на терпимість до партнера, членів сім'ї. Важливу роль відіграє організація взаємодії в сім'ї, заснована на врахуванні реальних можливостей її членів. Вагомим чинником зміцнення шлюбних

взаємин є спільна, значуща для обох діяльність. Тому особлива роль у формуванні майбутніх сімейних відносин належить дошлюбній підготовці молоді до сімейного життя.

Сприятливим середовищем для формування взаєморозуміння, терпимості, взаємної поваги, усвідомлення обов'язку майбутнього батьківства молодими людьми відіграє церква. На думку В. Пулгавської зміст дошлюбної підготовки молоді церквою включає роздуми над різними питаннями: 1. Чи готові молоді люди до цієї унікальної зустрічі – як правдиві чоловік та жінка, щоб розпочати перші кроки свого подружнього життя? 2. Чи наречені справді дозріли до цього дня? 3. Чи розуміють наречені, для чого вони з'єднують своє життя, та як вони повинні жити після одруження? 4. Що очікують наречені один від одного сподіваючись в одно?

Перелічені запитання, мають стати предметом турбот та переживань наречених в часі приготування до життя в подружжі. Проблема сучасності полягає в тому, що молоді люди готуються до найважливішої події в своєму житті, приготувавшись лише до одного дня – дня шлюбу. Натомість Церква, зобов'язується благословити подружжя молодих людей, бере на себе обов'язок перед Богом і перед нареченими приготувати до життя у християнському подружжі, яке триватиме не лише годину.

Враховуючи проблеми та труднощі подружнього життя, церква стимулює молоді пари відвідувати перед подружні науки, щоб побачити: «Чи готові наречені до життя у християнському подружжі, а це означає: чи справді пізнали один одного, чи побачили один одного через призму молитви та участі в житті Церкви? Чи молоді пари справді зрозуміли іншу особу, і чи сьогодні є готові прийняти один одного у своє життя, не вимагаючи нічого взаємін – просто з'єднати своє життя з цією людиною, вповні даруючи себе та живучи своє життя заради її добра і щастя?» [6].

З метою виявлення рівня підготовки молодого подружжя до вступу в шлюб і створення сім'ї та корекції змістового компоненту процесу його нами було проведено дослідження: вивчено та проаналізовано зміст програми дошлюбних занять з молодими парами, що проводяться у Церкві Різдва Христового; розроблено та проведено опитування їх до і після проведення катехитичної науки; розроблено рекомендації з удосконалення змістового компоненту занять з молодими людьми, що вступають у шлюб.

У результаті проведеного анкетування «Сім'я та шлюб очима молодих людей» (понад 200 осіб) було встановлено, що головна цінність життя для них полягає у спілкуванні з коханою людиною (30%), створенні сім'ї (70%), вихованні дітей (55%), комфортному помешканні (15%). Зовсім незначна частина – у здобутті вищої освіти, громадській роботі, заняттях фізкультурою, спортом, спілкуванні з друзями, дозвіллі (5-10%).

У зміст поняття «основа шлюбу» респонденти вкладали: любов (15%), взаєморозуміння (25%), повагу (10%), взаємне бажання (35%), щирість, відкритість, прощення – до 5%. Слід зазначити, що жоден з них, не акцентував своєї уваги на таких поняттях як «обов'язок, взаємна відповідальність».

Серед провідних мотивів, якими керуються молоді люди вступаючи у шлюб, перевага надавалась таким, як кохання, спільні інтереси і погляди, вигода та розрахунок, матеріальне забезпечення майбутнього чоловіка. При цьому найменший відсоток респондентів (біля 5%), основним мотивом вважають привабливі риси характеру.

Разом з тим, відповіді молодих людей на запитання священника («Чому, на вашу думку, маємо таку сумну статистику щодо розлучень молодих подружніх пар, і що є однією з найважливіших причин такої сумної статистики?», «Чому подружжя не зійшлися характерами?», «Чому Ви одружуєтесь?» тощо) мали часто неусвідомлений поверхневий, прагматично-побутовий характер на кшталт: економічні нестатки, непорозуміння поколінь (якщо проживають з батьками), відсутність місця праці тощо.

Встановлено, що вагомою причиною такої статистики є неадекватне або ж зовсім неправильне розуміння сутності, цінностей та благ подружжя і подружнього життя, так як цього навчає Церква. Через те сьогодні в особливий спосіб Церква відчуває потребу представити молодим людям поняття подружжя у відповідності із відповідним задумом і

планом Творця, як щось радісне, цінне і тривале.

Насправді ж Церква, насамперед, вчить, що це є повне та беззастережне самовіддання подружжя задля добра одне одного, та беззастережна відкритість до зачаття нового людського життя. «Подружній союз, заснований Творцем і наділений його законами, завдяки якому чоловік і жінка за не відкритою особистою згодою утворюють взаємну спільність усього життя, за своєю природою призначається для добра подружжя та народження і виховання дітей».

Як бачимо, таке розуміння подружжя є дуже далеким від простого еротичного захоплення чи будь-якого бізнес-контракту. Але чомусь саме так молодь сприймає подружній союз. На превеликий жаль для переважної більшості молодих хлопців і дівчат є дуже важко відповісти на запитання: Беручи до уваги їхні аргументи, мимоволі приходимо до висновку що, або пояснення як такого немає взагалі, мовляв: «Ну, так треба, підійшов відповідний вік чи батьки наполягають...», або ж подружжя часто розуміється як легітимізація статевого потягу чи бізнес контракт з якого необхідно користати. Таке споживацьке трактування і спонукає молодих людей дивитись на сім'ю як на одну з багатьох речей, яка радше повинна принести користь, аніж як на покликання до повного взаємовіддання осіб, яке в свою чергу творить союз, що від початку заснований Творцем і наділений його законами. Як наслідок, серед молодих людей побутує думка: «Якщо сім'я починає бути чимось, що мене обтяжує, то від неї краще відмовитись, як від речі, яка не приносить мені користі і задоволення та ще більше, прямо шкодить моїм планам».

Трагічно, але проходить невеликий відрізок часу і кожна друга пара, починає сумніватися у своєму виборі, ставлячи на площину своїх взаємовідносин безліч не вяснених запитань. Для чого робити необдумані кроки, щоб пізніше зруйнувати ціле своє життя і зруйнувати його брутально, принижуючи один одного та відкидаючи один одного?

Щоб уникнути цього треба зрозуміти, що сутністю подружнього життя є *правдива любов* – цілковите віддання себе коханій людині. Христос об'являє первинну правду про подружжя, даруючи себе в любові людству, а подружня любов, в свою чергу, досягає повноти тоді, коли подружки повністю і невідклично дарують себе в любові один одному. Такий союз, в якому подружки живуть жертвенною любов'ю Христа, який віддав себе на хресті, і є надприродним сакраментальним благом подружжя і в свою чергу є абсолютно нерозривним. Подружня любов – це самозречення заради свого чоловіка чи своєї дружини. Ми не повинні думати, що зробить для мене ця особа, але радше, що я можу подарувати цій особі, що я можу принести в життя цієї людини, як я можу збагатити життя цієї людини [6, с. 16-20].

Про подружжя було сказано, що цьому не навчитися, треба пережити. Це повною мірою стосується і кохання. Якщо молодим людям кажуть, що вчитися кохати, то це викликає опір: коханням хочуть називати те, що у них народжується спонтанно що має свою динаміку і порив. Їм важко зрозуміти, кохання – це зусилля волі. Щоб кохання було справжнім, воно мусить охопити людину цілком, інакше можна помилитися. Можна назвати коханням те, що ним ще не є. Про кохання писали і пишуть дуже багато, проте кожна людина має свій досвід і написане кимесь і лише частково знаходить відгук у її душі. Різними є долі людського кохання. Можна сказати, що доля кохання є водночас долею людини, адже у ньому людина повністю розкриває свої можливості. Тому кохання стоїть у центрі життя людини, і якщо не можна навчитися кохати то потрібно принаймні його захистити, а відтак захистити людину і можливість її правильного розвитку.

У світлі християнської антропології, людина – це створіння на образ Божий, а любов – єдине правильне трактування людини людиною. Нанна любов один до одного лише тоді вагома, коли Бог є її началом. Все, що ми б отримували без Нього, було б лише стражданням, жаждою, захопленням. Ми можемо із впевненістю сказати, що не змігли би любити один одного, не пізнавши Божої любові до себе [2].

Гостро стоїть і проблема неготовності майбутніх членів подружжя в плані нерозуміння завдань самовдосконалення, узгодження своїх інтересів з партнером по шлюбу, вміння йти на компроміс у процесі сімейного спілкування, тощо. Більшість із них

вважають своїм завданням змінити не себе особисто, не свою власну поведінку, а, навпаки, - поведінку і характер партнера. Саме такі питання були також актуальними під час занять з майбутніми подружніми парами.

Висновки. На основі проведеного аналізу наукової літератури нами окреслено, що підготовка до сімейного життя – сформованість у молодих людей навичок здорового способу життя, наявність достатніх психолого-педагогічних, юридичних, економічних, медичних знань з питань становлення особистості, формування статево-рольової ідентифікації, розвитку комунікативних навичок, корекції особистих проблем, духовного виховання, створення власного іміджу: володіння знаннями медико-соціальних проблем алкоголізму, наркоманії, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, профілактики вагітності, народження здорових дітей, розвитку сімейних традицій тощо. Готовність до сімейного життя – зрілість особистості, розвиток свідомості та самосвідомості індивіда.

Великими потенційними можливостями формування такої готовності володіє Церква.

Із метою вдосконалення процесу підготовки молоді до сімейного життя до програми катехизаційних занять, що проводяться з майбутніми подружніми парами слід внести не лише вивчення і тлумачення релігійних постулатів подружнього обов'язку, а й ряд занять з психологами, соціальними педагогами, лікарями.

1. Веретенко Т., Гусак Н. З досвіду підготовки юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька // Соціалізація особистості: зб. наук. пр. / За заг. ред. А. Капської. – К.: Логос, 2004. – С. 222–233.

2. Віт Е. Перші роки разом : Поради для молодих подружніх пар тим, що хочуть ними стати / Пер. з нім. Н. Щиглевська. – Львів: Свічадо, 1999. – 176 с.

3. Гусак Н. Педагогічні проблеми підготовки юнацтва до сімейного життя / Вісн. Харк. держ. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – 1998. – № 3. – С. 99–103.

4. Кравець В. Психологія сімейного життя. – Тернопіль, 1995. – 696 с.

5. Ларіонова В. Гармонізація сімейних стосунків / Психолог. – 2009. – № 5. – С. 23–31.

6. Пуллавська В. Приготування до подружнього життя / Пер. з польськ. З. Городенчук. – Львів: Свічадо, 2005. – 104 с.

The article analyzes the semantic aspect of preparing young people for family life and potential of the church in this process.

Keywords: training for family life, readiness for marriage, family responsibilities, pre-marital classes at the church from marrying.

УДК37.034:613

ББК 74.66

Оксана Жданович

ДИТЯЧА БЕЗДОГЛЯДНІСТЬ ЯК НАСЛІДОК СІМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ

У статті з'ясовано основні чинники дитячої бездоглядності в Україні; окреслено основні шляхи вирішення цієї проблеми на державному та регіональному рівнях; розглянуто дитячу бездоглядність як наслідок сімейного неблагополуччя.

Ключові слова: діти, бездоглядність, сім'я, неблагополуччя.

Однією з найскладніших соціальних проблем, вирішення якої вимагає уваги з боку держави, громадськості, сім'ї, родини є дитяча бездоглядність. Не випадково вона знайшла відображення в законодавчих і нормативних актах молоді української держави, актуалізується у науковому доробку сучасних учених А. Капської, І. Пеша. Актуальність зумовила мету даної статті – з'ясувати основні чинники дитячої бездоглядності в Україні, окреслити шляхи вирішення цієї проблеми на державному та регіональному рівнях.

У середині 90-х років у нашій країні виникла серйозна проблема: на вулиці опинилися тисячі бездоглядних та безпритульних дітей, котрі жили в підвалах, каналізаційних люках,

навіть у контейнерах для сміття і теплотрасах. Для повного та гармонійного розвитку дитині необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння. До недавнього часу дитяча бездоглядність була однією з тих проблем, які не обговорювались в українському суспільстві – давалаєь взнаки спадщина радянських часів (засоби масової інформації зберігали мовчання щодо цих проблем).

На фоні знецінення загальнолюдських цінностей, зниження рівня життя населення, збільшилася кількість бездоглядних дітей. Позбавлені батьківської уваги вони опинилися перед небезпечною потрапити у сферу кримінальних структур, стати на шлях жебракування, бродяжництва. Сьогодні проблема дитячої бездоглядності і безпритульності в Україні набула загальнодержавного значення, стала предметом стурбованості й посиленої уваги широких кіл громадськості. Феномен дитячої бездоглядності та безпритульності не може залишити байдужим жодного свідомого громадянина України, оскільки у фізичній та моральній запущеності дітей криється джерело небезпеки для розвитку культури, майбутнього здоров'я народу та його моральності.

Сьогодні явища бездоглядності та безпритульності дітей безпосередньо пов'язані із соціальним сирітством, кризою сімейних взаємин, збільшенням числа неблагополучних сімей, послабленням виховної функції сім'ї. Ситуацію ускладнює те, що на вулицю потрапляють передусім діти, чий батьки ведуть асоціальний спосіб життя, алкоголіки, наркомани. Такі діти піддаються реабілітаційним заходам, часто не прагнуть позбутися шкідливих звичок, змінити вироблений стиль життя.

Варто зазначити, що причини поширення соціального сирітства, безпритульності та бездоглядності дітей не можна розглядати як незалежні фактори, вони взаємопов'язані. Так, через відсутність дієвих механізмів підтримки державою сімей з дітьми соціально-економічні негаразди ставлять ці родини за межю бідності [8]. Обмежені матеріальні можливості змушують батьків багато часу проводити на роботі, вдаватися до міграцій з метою заробітку. В той же час діти залишаються без догляду і уваги з боку батьків. Матеріальні труднощі негативно позначаються на соціально-психологічному кліматі в сім'ї, на виконанні батьками виховних функцій. Злиденність, незадоволення потреб стає підґрунтям для виникнення психологічних проблем, неврозів, депресії, поширення алкоголізму та наркоманії. Прямий наслідок цього – нестерпні умови життя для дітей вдома, у сім'ї.

Багаторічний досвід свідчить, що бездомні діти з раннього дитинства відчувають жорстоке ставлення до себе, живуть окремо від близьких людей, знаходяться під впливом несприятливого соціального оточення. Це не може не позначитися на їх фізичному, психічному, емоційному стані.

Вчені [3, 5, 8] відзначають, що у значній частині дітей, які виховуються в умовах відсутності чи обмеження батьківської опіки, розвиваються специфічні типи поведінки. Обстеження дітей, які виховувалися поза сім'єю, свідчить не про відхилення у розвитку, а про формування принципово інших механізмів його функціонування. Дослідження фізичного розвитку дітей, позбавлених батьківської опіки, які проживають в інтернатах і притулках, вказує на істотне зниження антропометричних показників і наявність порушень чотирьох видів: адаптаційних; психічного розвитку; симптомів супутніх психічних захворювань.

Проблеми дезадаптації дітей, які проживають в неблагополучних родинях, – це втрата соціальної спрямованості почуттів, недовіра до близького і соціального оточення, соціальна неконтактність, неадекватна оцінка власних можливостей. Досвід показує, що сильним травмуючим чинником для дітей є втрата батьків, позбавлення опіки близьких, розміщення в інтернатні установи, притулки.

Психологи пропонують такі етапи ресоціалізації дітей, які не мають достатньої батьківської опіки: 1) вирішення соціальних і юридичних питань – вилучення дітей із несприятливих умов життя, ослаблення дії патологічних чинників соціального оточення; 2) проведення психодіагностики, розробка і реалізація програми психотерапії, психолого-педагогічної корекції, обґрунтування адекватної навчально-виховної програми; 3) відтво-

рення і компенсація соціальних зв'язків дитини та здійснення соціально-психологічного моніторингу стану дитини.

Взаємини дорослих і дітей є не тільки засобом підтримки їхніх контактів, а й своєрідним, досить дієвим методом виховання – виховання спілкуванням. Це відбувається тому, що саме в спілкуванні з дорослими діти найчастіше засвоюють (а точніше, закріплюють) свої майбутні моделі поведінки [3]. Причиною того, що батьки дуже рідко проводять дозвілля разом із дітьми, є не лише нестача вільного часу, а й невміння його організувати: майже 69% батьків надають перевагу перегляду телевізійних передач, спілкуванню з іншими людьми, зводячи контакти до мінімуму. Не маючи можливості приділити дітям достатньої уваги та здійснювати належний догляд, батьки тим самим звільняють місце для впливу на дітей інших авторитетів, якими найчастіше стають члени дворових компаній. Як говорить народна педагогіка: «Молодь багата мудрістю мамі і тата».

Високий рівень поінформованості батьків щодо того, як дитина буде свої стосунки з друзями, хто належить до кола друзів, яким чином вона проводить спільний час, чим дитина займається після школи, де буває у вечері, як витрачає гроші, – з одного боку свідчить про батьківський контроль, мета якого – попередження небажаної поведінки, небажаних подій, неприємних «випадковостей».

Форми та методи виховання, коло питань, які батьки порушують у своїх розмовах з дітьми, готовність обговорювати ті проблеми, що турбують підлітків у різні періоди зростання, зумовлені педагогічною культурою батьків. Необхідною умовою для нормального соціально-психологічного розвитку (інтелектуального, емоційного, комунікативного) дитини є батьківська любов та повага особистості дитини. Холодність, відчуженість батьків у ставленні до дитини, конфлікти між батьками, фізичні покарання дітей детермінують формування патологічних особливостей поведінки, зокрема розвиток ранніх дитячих неврозів у вигляді страхів, тривожності, агресивності, акцентуації характеру як стійкого, неадекватного реагування на певні соціальні ситуації, яке перебуває за межами норми і патології [2]. Діти з найбільш тяжкими акцентуаціями ("збудливі", "нестійкі"), які в підлітковому віці виявляють схильність до токсикоманії, бродяжництва, кримінальної поведінки, переважно формуються в неблагополучних сім'ях.

Виїзд батьків на заробітки за кордон та залишення дітей під наглядом бабусь, дідусів, інших родичів – осучаснена причина дитячої бездоглядності. Масового характеру це явище набуло в західних регіонах нашої держави. Деформація функції сім'ї виявляється у відчуженні батьків і дітей. Бездоглядні та безпритульні діти – це насамперед жертви сімейного устрою. Кожна неблагополучна сім'я породжує неблагополучне дитинство. В умовах неблагополучної сім'ї дитина набуває неблагополучного життєвого досвіду, практики асоціальної і аморальної поведінки, недобррозичливості до людей.

Серйозною причиною, яка виштовхує дітей на вулицю є насильство дітей у сім'ї. Окрім цього проблемою є руйнування в свідомості молодих людей цінності батьківства. Психологічні дослідження свідчать, що небажана дитина ще до народження становить «групу ризику» – в її підсвідомості «програмується» різноманітні ускладнення в розвитку особистості.

Одним із фундаментальних законів соціальної психології є положення про те, що зростання потреб неминує випереджає зростання можливостей. Тому абсолютно наївним є припущення респондентів, що психологічний клімат у сім'ї нібито може поліпшитися з появою додаткових матеріальних благ. Від цього, найімовірніше, стосунки батьків із дітьми можуть погіршитися, а справжнім шляхом до їх вирішення та поліпшення може бути лише глибоке проникнення в духовний світ дітей, формування високої культури співчуття та взаєморозуміння.

Безперечно, найкращою заміною втраченої сім'ї для дитини є її усиновлення чи передача на виховання у сім'ю, під опіку. Разом з тим, інтернатні заклади продовжуватимуть своє існування до покращення соціально-економічної ситуації в країні, до створення відповідного підґрунтя для широкого запровадження інституту прийомної сім'ї, дитячих бу-

динків сімейного типу, інших форм родинного влаштування дітей. Тому всебічна підтримка їх діяльності з боку держави – один із чинників запобігання дитячій безпритульності.

Насилля і стиль легкого життя нерідко подаються ЗМІ як своєрідний культ. Саме ЗМІ створюється образ молодого людини, яка, не докладаючи особливих зусиль, може досягнути всього в житті. Привертає увагу і той факт, що подібні фільми випускаються на екран у найбільш популярний глядацький час. Це сприяє тому, що деякі діти під впливом переглянутого виходять на вулицю з метою пошуку вражень і відчуттів, «як у кіно».

Головною причиною бездоглядності і безпритульності дітей, є криза сім'ї: ослаб її авторитет і виховний потенціал, руйнуються традиційні моральні норми, втрачаються фундаментальні людські цінності, збільшується кількість дітей, що постраждали від жорстокості батьків, психічного і сексуального насильства, занедбаних, виснажених і знедолених.

Однією з форм профілактики виходу дітей на вулицю є вулична соціальна робота. В Україні вона вже отримала досить широке поширення. Вуличні соціальні працівники працюють не тільки і не тільки в своїх кабінетах. Їхніми робочими місцями є вокзали, парки, дискотеки, заклади для проведення вільного часу молоддю чи просто вулиця. Крім того, вони працюють із родичами, учителями, найближчим оточенням своїх клієнтів. Таким чином, створюються умови для молоді, що не має можливості чи бажання офіційно звернутися по допомогу, скористатися послугами компетентного фахівця. Робота за місцем проживання проводиться з індивідами чи сім'ями з метою профілактики або пом'якшення соціальних наслідків несприятливих явищ.

Державним організаціям в Україні варто здійснювати більше заходів із метою профілактики та подолання явища бездоглядності, зокрема: створити значне нормативно-правове підґрунтя для розвитку закладів соціального захисту дітей (особливо центрів соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх), дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей; проводити спільні рейди та операції з метою вилучення бездоглядних і безпритульних дітей з вулиці; захопити їх навчанням, різними профілактичними заходами; впроваджувати альтернативні форми навчання дітей [5]. На сьогодні у навчальних закладах введено посади практичного психолога та соціального педагога, безпосереднім завданням яких є робота з цією категорією дітей.

Отож найважливіше – повернути бездоглядним та безпритульним дітям відчуття безпеки та відновити довіру до суспільства, створивши всі необхідні умови для виховання та розвитку, оточивши їх атмосферою особливої уваги та гурботи. За маскою грубості, невихованості, зухвальства у переважній більшості бездоглядних і безпритульних дітей схована вразлива душа, яка вірить у справедливість, у романтику пошуків щастя, що сподівається на чудо. Адже вони борються з усіх сил за право жити, навіть якщо для цього доводиться стати в опозицію до вимог, традицій і моральності соціуму.

1. Закон України "Про охорону дитинства" від 26 квітня 2001 р. № 2402-III.
2. Лагілний Д. Діти вулиці і під'здів // Українська газета. – 2002. – 12 вересня. – С. 2
3. Мостова Т. По той бік дитинства: [Безпритульні діти] / Освіта України. – 2002. – 1 жовтня. – С. 6.
4. Надання допомоги "дітям вулиці" та соціально незахищеним дітям та молоді / за ред. С. Толстоухової, К. Аксатманн / Інформаційно-методичний збірник. – Вип. 3-4. – К: Ліга соціальних працівників України, Інтернаціональний Союз Німеччини, 2003.
5. Пеша І. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). – К.: Логос, 2000.
6. Рябоконт Л. Як забрати дітей з вулиці?: [Київський притулок для неповнолітніх] // День. – 2002. – 23 жовтня. – С. 12.
7. Словник-заповідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової. – К., 2000. – 260 с.
8. Тачник Д. Вирішення проблеми безпритульності – завдання патріотичне // Соціальна політика. – 2003. – 29 січня. – С. 1.
9. Указ Президента України "Про державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003-2005".

10 Як добре мати рідний дім!: Центр соціальної опіки "Отчий дім" повертає безпритульним дітям радість життя // Перехрестя. – 2002. – № 3. – С. 33–35.

In the article the basic factors of child's neglect are found out in Ukraine; the basic ways of decision of this problem are outlined on state and regional levels; child's neglect is considered as a result of domestic trouble.

Keywords: child's, neglect family, trouble.

УДК 371.72:613.88

ББК 74.900.56

Роксоляна Зозуляк-Слущик

ФОРМУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК УМОВА ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті розкривається значення формування сексуальної культури у середовищі старшокласників як умови підготовки їх до сімейного життя. Автор досліджує стан статевого здоров'я та сформованості сфери сексуальної культури молоді як основи репродуктивного здоров'я сім'ї.

Ключові слова: сексуальна культура, старшокласники, репродуктивне здоров'я сім'ї.

XXI століття в Україні зумовило значне падіння рівня репродуктивного здоров'я у молодіжному середовищі. Статистичні дані підтверджують його стан як критичний. Означена ситуація зумовлена низьким рівнем сексуальної культури старшокласників і безвідповідальним ставленням до власного здоров'я в цілому та статевого, зокрема. Адже сексуальна культура в нашій країні й тепер залишається, швидше, закритою темою. Успішне вирішення цього питання безпосередньо залежить від формування пріоритету здорового способу життя, зменшення негативного впливу на здоров'я соціокультурних, соціально-економічних та інших чинників. Тому формування здорового способу життя старшокласників, виховання ціннісного ставлення до свого здоров'я, а також формування когнітивної сфери сексуального здоров'я, найбільш правильний шлях вирішення проблеми підготовки молоді до сімейного життя в аспекті виконання репродуктивної функції.

Формування сексуальної культури у майбутнього сім'янина необхідне для того, щоб засвоєнні знання в цій сфері були дієвим засобом формування уяви про шлюб, сім'ю, стосунки в родині, відповідальності за статеве здоров'я перед партнером. Для успішного функціонування сім'я зобов'язана здійснювати низку функцій у тому числі й репродуктивну.

Отже, сьогодні гостро постає необхідність розробки і запровадження чітких заходів, що покликані покращити репродуктивне здоров'я старшокласників. З-поміж різноманітних шляхів вирішення зазначеного є проаганда і створення умов для формування сексуальної культури у їх середовищі шляхом сприйняття ідеалу і норм морального, здорового і різноманітного життя.

Аналіз наукових розробок з проблеми формування сексуальної культури засвідчує, що вона розглядалась різнопланово. Так, питаннями статевого виховання на сучасному етапі в Україні займаються В. Васиютинський, О. Кононко, З. Постовий, О. Шарган та інші. Проблемі формування статевої культури аналізують В. Новицька, О. Петрунко, О. Яременко та інші. Дослідники І. Кон, Б. Кочубей, О. Лосева, Т. Юферова, З. Янкова, акцентують увагу на питаннях статевої відмінності та диференціації соціальних ролей. Питання статевої соціалізації старшокласників досліджують Т. Говорун, І. Дубровіна, О. Кікінеджи, Г. Титаренко та інші. Проблемами підготовки молоді до сімейного життя в різних типах родин займаються Т. Алексєнко, І. Зверєва, Б. Ковбас, І. Кон, В. Костів, Б. Нусхаєва, В. Постовий, І. Трубавіна та інші. Водночас недостатніми є дослідження сфери сексуальної культури у середовищі старшокласників як чинник підготовки молоді до сімейного життя.

Мета статті – дослідити стан сформованості сексуальної культури у середовищі старшокласників як однієї з умов підготовки до сімейного життя.

Можна констатувати той факт, що поняття сексуальна культура особистості трактується дещо спотворено в умовах українського соціуму. Це слугує причиною педагогічної занедбаності проблеми сексуального здоров'я у нашому суспільстві.

Сексуальне виховання має сприяти розвиткові у молодих людей таких поглядів на сексуальність, які допоможуть їм зберегти своє здоров'я. Юнаки і дівчата повинні набути здатності приймати відповідальні рішення з приводу своєї сексуальної поведінки, сформувати власні принципи статевої культури, що і буде в основі репродуктивного здоров'я майбутньої сім'ї. Для розуміння сексуальної активності старшокласників, на думку В. Кагана, важливо знати, що: 1) інтенсивність статевого потягу в цьому віці надзвичайно велика; 2) наявність різноманітних еротичних уявлень і фантазій при обмежених можливостях їх реалізації можуть птовхати до екстремальних форм сексуальної поведінки; 3) невідповідність до сприйняття інформації про реальні сексуальні стосунки можуть викликати крайні форми емоційних реакцій [1, с. 163]. Тому основа сексуальної культури особистості бере свій початок у формуванні стійкого пріоритету здорового способу життя та вихованні ціннісного ставлення до свого здоров'я. Із зазначеного вище випливає, що сексуальна просвіта – основний чинник формування стійкої сексуальної культури підлітків – це ключовий шлях до правильного здійснення процесу статевого становлення, що має бути в основі підготовки молоді до сімейного життя.

Енциклопедичний словник із сексології, визначає статеве здоров'я як комплекс соматичних, емоційних і соціальних аспектів сексуального існування людини, які позитивно збагачують її особистість, підвищують комунікабельність і здатність до любові, в основі якого лежить право на інформацію в плані сексуальності і статевої просвіти. Ож, сексуальне здоров'я цей словник тлумачить не лише як здатність до насолоди і контролю сексуальної поведінки, але й наголошує на його обов'язковій узгодженості з народжуванням дітей та відповідності до норм соціальної, психологічної й особистої етики. Під сексуальним здоров'ям розуміється також свобода від страху, почуття провини і сорому, позбавлення хибних уявлень та інших психологічних чинників, які пригнічують сексуальну реакцію і порушують статеві взаємини, відсутність органічних розладів, які перешкоджають здійсненню сексуальних і дитородних функцій сім'ї [3, с. 203].

Відомо, що низький рівень сформованості сексуальної культури, як наслідок, призводить до низки серйозних, а іноді невиліковних, захворювань [2, с. 28]. Означене і зумовило наше діагностичне дослідження, яке було проведене в Івано-Франківській загальноосвітній школі I-III ступенів № 4, де не проводиться планомірне статеве виховання учнів. У нашому дослідженні взяли участь 115 учнів 9-х класів, а також 40 батьків старшокласників. Умовно дослідження можна поділити на 3 основних етапи: 1) попереднє тестування і анкетування учнів, вивчення ставлення до проблем статевого виховання в їх сім'ях; 2) проведення позакласних занять із статевого виховання; 3) підсумкове тестування учнів.

Із метою діагностування когнітивної сфери сексуального здоров'я старшокласників, нами було проведено: анонімне анкетування учнів, анонімне тестування учнів, анонімне анкетування батьків підлітків. Метою анонімного анкетування старшокласників був збір інформації щодо характеру їх статевого життя та діагностування рівня сформованості когнітивної сфери сексуального здоров'я. Задля підвищення рівня сформованості когнітивної сфери сексуального здоров'я старшокласників, нами були підготовлені лекції, які розкривають основні аспекти сексуальної культури, репродуктивного здоров'я людини, здорової сексуальної поведінки та негативні чинники, які впливають на нього.

Переважає більшість респондентів, що анкетувалися, схвалює дошлюбні статеві зв'язки – 84%; 45% – мають статеві зв'язки, з них 60% – хлопці, 40% – дівчата. Також, близько 18% респондентів перший статевий контакт мали у віці до 13 років; у 25% учнів, що мають статеві зв'язки, не має постійного партнера, (80% – хлопці і 20% – дівчата).

Випадків небажаної вагітності, серед дівчат, які живуть статевим життям, не було зафіксовано. 75% дівчат, що вступили у статеві відносини, мали випадки побоювань небажаної вагітності; постійно використовували контрацептиви тільки 45%. На питання: “3

ким відбулися перші бесіди у Вашому житті на інтимні теми?», були отримані такі відповіді: із батьками – 24%, з друзями – 64%.

Отже, отримані результати засвідчують, що старшокласники, ще у підлітковому віці почали статеве життя, багато з них вже в школі мають по декілька сексуальних партнерів, багато хто не застерігається або застерігаються час від часу, результатом чого є ризик небажаної вагітності та венеричних захворювань, причому початкове сексуальне виховання більшість учнів отримують на вулиці, а не в школі та родині. Означена ситуація негативно впливає на створення і функціонування сім'ї.

Запропоноване нами анонімне тестування, мало на меті визначити рівень сформованості сексуальної культури старшокласників, задля перевірки їх рівня знань щодо захворювань, що передаються статевим шляхом, шкоди абортів для сексуального здоров'я жінки, призначення і використання контрацептивів і інше. Достатнім рівнем інформації володіло тільки 22% респондентів (80–100% правильних відповідей); більшість – 58% – продемонстрували середній рівень – 50–70% правильних відповідей; низький рівень спостерігається близько 18% – 20–40% правильних відповідей), і 2% – продемонстрували дуже низький рівень елементарних знань основ статевої культури.

Наступним кроком нашого дослідження було анонімне анкетування батьків старшокласників. Для цього батькам був запропонований перелік питань, які повинні були чітко змалювати картину взаємодії старшокласників та їх батьків. У анкетуванні взяло участь 40 батьків. У результаті було з'ясовано, що 80% респондентів соромляться говорити з дитиною на інтимні теми, 40% – цього ніколи не робили, 63% – вважають, що основним джерелом інформації щодо сексуальної сфери для дітей, з окреслених проблем, повинна бути сім'я, але водночас – 90% респондентів згодні, що статевим вихованням повинна займатися також школа. Разом із тим, 53% респондентів стурбовані тим, що деякі моменти статевого виховання в школі можуть згубно відбитися на моральності дитини: 80% – вважають “вуличну освіту” за природну в сучасних умовах. Тільки 20% – відповіли, що вільно відповідають на всі питання, що цікавлять їхніх дітей, з них 10% – зізналися, що в розмові на подібні теми неминуче схиляються до моральності.

Результати опитування батьків старшокласників свідчать про те, що більшість батьків не в змозі самостійно здійснювати процес статевого виховання своїх дітей.

Задля покращення рівня сформованості сексуальної культури старшокласників, ми схилюлись до того, щоб далі працювати в формі міні-лекцій, оскільки, на нашу думку, це найефективніший і найдоступніший шлях передачі адекватних знань у сексуальній сфері. Вони закінчуються колективним обговоренням чи зразком, яка дозволить практично використати отримані знання. Разом із тим, старшокласники мали чітко осмислити такі поняття, як здоров'я, здоровий спосіб життя, життєві цінності, відповідальне ставлення до здоров'я у статевій сфері, ризикова поведінка, відповідальна поведінка, соціальне середовище; розшифрувати скорочення ВІЛ/СНІД; розказати історію виникнення хвороби; дати інформацію про основні шляхи передачі ВІЛ від однієї людини до іншої; з'ясувати, чи можливо ВІЛ-позитивні матері народити здорову дитину. Ми детальніше зупинились на таких темах: “Віл-інфекція і заходи профілактики”; “Захворювання, які передаються статевим шляхом”; “Вагітність, негативні наслідки переривання вагітності для сексуального здоров'я дівчини”; “Значення репродуктивного здоров'я молоді для створення сім'ї”.

Зважаючи на оволодіння старшокласниками нового блоку знань про сексуальну культуру, учні пройшли повторне анкетування, задля ефективного закріплення результатів.

Підсумкове анкетування показало, що рівень обізнаності в галузі сексуального здоров'я значно покращився. Так, 45% респондентів показали високий рівень володіння інформацією (100% правильних відповідей), 35% учнів відповіли на 80%–90% питань; 17% учнів відповіли на 50–70%; і лише 3% учнів відповіли на 20% питань, що пов'язане з нерегулярними відвідинами позакласних занять. Проведене дослідження наочно продемонструвало зростання рівня знань щодо сексуальної культури і значення статевого

здоров'я у формуванні майбутньої сім'ї, а також обізнаності старшокласників у галузі статевої гігієни в результаті занять зі статевого виховання.

Отже, резюмуючи усе зазначене вище можна прийти до висновків, що більшість анкетованих старшокласників погано обізнані про стан власного сексуального здоров'я та способи його збереження; про негативні чинники, які руйнують сексуальне здоров'я та як зменшити їх вплив. Це вказує на несформованість або ж неправильно сформовані уявлення у шкільної молоді про значення сексуальної культури, статевого здоров'я для виконання репродуктивної функції, що і стає причиною багатьох проблем, пов'язаних насамперед з гармонійним функціонуванням сім'ї, народженням здорових дітей.

Означене актуалізує роль просвітницької діяльності соціального педагога зі старшокласниками задля покращення пізнавальної сфери стосовно формування їх сексуальної культури, що є однією з головних умов підготовки молоді до сімейного життя.

1. Каган З. Воспитателю о сексологии [Текст] / З. Каган. – М.: Педагогика, 2007. – 256 с.

2. Кравець В. Теорія і практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя [Текст]: автореф. докт. дис. пед. наук, доктор пед. наук: 13. 00. 01 / Кравець Віктор Петрович; Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1997. – 34 с.

3. Сексология: энциклопедический справочник по сексологии и смежным областям / Под ред. Б. Варника. – Минск: Беларуская энцыклапедыя ім. Петруся Бровкі, 2003. – 326 с.

Quintessence of sexual education as terms of forming of healthy way of life has been described in the article. An author discovered consisting of formed of cognitive sphere of sexual health of background of senior pupils as bases of sexual culture of young people.

Key words: *sexual culture, senior pupils, sexual health of a family.*

УДК 378.013.42:173/.176

ББК 74.900.56

Тамара Івахненко

СЕСУАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті проаналізовано місце і роль сексуального виховання як одного з аспектів формування світогляду майбутнього сім'янина.

Ключові слова: *сім'я, сексуальне виховання, сексуальна поведінка, стать, сексуальна культура, міжстатеві стосунки.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сьогодні, коли відбувається персориєнтація громадської думки щодо норм сексуальної поведінки, вони набувають особливого значення. Проблема статі і статевого стосунку завжди хвилювала людей: це дуже важлива частина життя. З міжстатевими відносинами пов'язані такі поняття як шлюб і сім'я, наступність поколінь, сексуальне задоволення. Здоров'я суспільства потребує, щоб міжстатеві стосунки будувалися на моральних основах. Моральність має бути підкріплена знаннями. Вимоги щодо завершення сексуальної освіти до настання статевої зрілості, не варто розуміти таким чином, що після цього етапу молодь уже не потрібно виховувати чи наддавати їй освітні послуги. Ставлення до сексуальної освіти в Україні було і залишається суперечливим. Індивіди, які досягли біологічної статевої зрілості, мають деякий досвід спілкування, ще відчувають невпевненість у формуванні відносин із представниками протилежної статі. На цьому етапі розвитку можуть виникати різні ускладнення, неправильні сексуальні процеси.

К. Ушинський вважав, що вік людини від 16 до 23 років є “вирішальним”, наголошуючи на тому, що саме в цьому віці окреслюються спрямування думок людини та її характер [7]. Сучасний стан духовно-моральної нестабільності потребує рішучих соціальних заходів щодо підвищення сексуальної культури людей.

У процесі освіти молодь засвоює культурні цінності. Сучасна культура характеризується різноманітністю і розмитістю ідеалів і цінностей. Цінності є критеріями оцінки

навколишньої дійсності: через систему цінностей ніби фільтрується вся сприйнята і перероблена особою інформація. Тлумачення поняття “цінність” як категорії знаходимо у П. Сорокіна, який, визначаючи “типи культури”, стверджував, що саме “цінність є основою і фундаментом будь-якої культури” [5, с. 429].

XXI століття захопилося покращенням економічної ситуації в нашій країні, побудою демократичної держави, визначенням України на міжнародній арені як рівноправного партнера, що зовсім забуло про те, хто буде продовжувачем цієї почесної місії. Про це наголошували різні дослідники: “Сильна, здорова воля до життя стосовно еротичних вимог і почуттів – ось у чому потреба нашого часу. Більш цінний і більш здібний до розвитку людський матеріал – ось, що ми повинні створити насамперед” [8, с. 214]; “Людство повинно, нарешті, свідомо і серйозно віднестися до своєї статі, джерела свого життя” [2, с. 19].

Аналіз останніх досліджень. Повноцінний аналіз теоретичних і практичних проблем формування моральних стосунків різних статей, підготовки молоді до сімейного життя неможливо реалізувати без вивчення праць вітчизняних і зарубіжних фундаторів освіти.

Нині досліджуються такі актуальні питання як: культура міжстатевих стосунків у контексті статевого виховання та підготовка молоді до сімейного життя (Т. Буленко, В. Кравець, Н. Новікова, Г. Сутріна, М. Феокрістова); морально-статеве виховання (Д. Колесов, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Е. Черепова, І. Шалімова, П. Щербань, І. Юнда та ін.); психосексуальний розвиток та сексуальна поведінка особистості (П. Блонський, Г. Васильченко, Т. Говорун, С. Голод, О. Кікінежді, І. Кон, та ін.); вікова специфіка розвитку сексуальності особистості (О. Аккузіна, Т. Гурлева, А. Єфімова, Н. Івченкова, О. Сечейко, В. Федотова, А. Хрипкова); концептуальні положення про готовність до сімейного життя як однієї з головних умов благополучності родини (І. Гребенніков, В. Кравець, А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович та ін.); підготовка молоді до сімейного життя (А. Алексюк, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, А. Терещенко).

Мета статті: проаналізувати закономірності впливу сексуального виховання на формування особистості.

Виклад основного матеріалу. Усе життя людей побудоване на взаємовідносинах. Стосунки чоловіків і жінок – найскладніші в людській природі. Взаємопроникнення у внутрішній світ одне одного дає змогу розкрити та вдосконалити себе. Глибина таких стосунків і визначає вічні поняття: дружба, закоханість, кохання. Також важливою складовою людських стосунків є сексуальність. Навряд чи існують стосунки між людьми, в яких немає елемента сексуальності – природної та здорової складової існування людини, яка є вродженою функцією організму. До загальної картини кохання, глибокого інтимного почуття, спрямованого на конкретну людину, вплітаються еротичні та сексуальні мотиви. Кохання передбачає наявність лише одного об'єкта і гармонійне злиття трьох потягів – душі, розуму і тіла [4, с. 66].

Тому процес сексуального виховання не є епізодом на шляху формування особистості. Воно не може бути обмеженою, епізодичною дією. Сексуальне виховання пронизує весь процес формування, має проникати в усі шпаринки моральної сфери юної особистості. Адже сексуальна функція формується в процесі розвитку людини як особистості в оптимальних умовах соціального оточення. На думку І. Ільїнського, необхідна нова, сучасна, відповідна до вимог XXI століття концепція виховання молоді, тому що молодь – це дзеркало, у якому відображена та соціальна дійсність, в умовах якої вона живе [3, с. 22].

“Сексуальне виховання складається з настанов, які розвивають розуміння фізичних, духовних, емоційних, соціальних, економічних і психологічних фаз відносин між людьми, наскільки вони стосуються чоловіка і жінки. Воно охоплює щось більше, ніж інформацію про анатомію і зачаття, та підкреслює розробку поведінки й турботу у зв'язках статей. Воно виходить з того, що людська сексуальність вплетена у загальний розвиток життя: як бути здоровим і як бути джерелом творчої енергії” [1, с. 13].

Сексуальне виховання та сексуальна освіта формують у молоді свідоме сприйняття і розуміння проблем щодо сексуальних стосунків та їх впливу на формування стабільності

сімейної гармонії. Глибокі, тривалі стосунки можливо встановити, якщо робити кроки в правильному порядку: перший – інтелектуальний, другий – емоційний і духовний і нарешті – фізичний. Якщо пропускати ранні стадії стосунків і переходити відразу до сексу, щира близькість не виникне ніколи. І що саме важливо, подружні партнери не пізнають один одного як цілісну особистість, зі своїми життєвими цінностями і мріями.

Для того щоб людина, як індивідуальність, прогресувала, вона повинна опанувати сексуальною культурою. Сьогодні в Україні не існує одного домінуючого комплексу установок щодо сексуальності. Тенденції, характерні для так званої сексуальної революції, стосуються, на наш погляд, в першу чергу підлітків і молоді. Люди старшого, похилого віку більшою мірою дотримуються традиційних цінностей. Це спонукає до виникнення протиріч у розумінні завдань сексуального виховання. Традиційно цей вид виховання представляв собою передачу знань, цінностей, практик від старшого покоління до молодшого. У наш час такий зв'язок порушився.

Сексуальне виховання повинно ґрунтуватися на вихованні особистостей із почуттям власної гідності, з усвідомленням відповідальності перед суспільством. Як зазначає професор Івано-Франківської медичної академії С. Гепик: “Якщо вдасться виховати підрастаюче покоління, не зомбоване соціальними, моральними і культурними штампами, то питання сексу вирішуватимуться самі собою. Багато в цьому залежить від загальної державної ідеї. Якщо в основі такої ідеї буде виховання людини з почуттям власної гідності, тоді ми не будемо ні рабами свого захоплення і потягу, ні надмірними аскетами. Секс стане виявом не зовнішньої, а внутрішньої свободи. Тоді зможемо відчувати гармонійну повноту буття, пізнати щастя і радість сексу. І не потрібна буде подвійна мораль” [6, с. 227].

Сексуальне виховання і сексуальна просвіта повинні допомогти особистості, яка розвивається, засвоїти роль хлопця і дівчини, а в подальшому – ролі не тільки чоловіка і жінки, але й чоловіка і дружини, батька й матері.

Для удосконалення сексуального виховання можна запропонувати такі рекомендації:

1. Сексуальне виховання має будуватися на сучасній науковій основі, носити цілісний систематичний характер. Тому потрібна розробка спеціальних програм сексуального виховання. У цих програмах необхідно чітко визначити роль сім'ї, засобів масової інформації, закладів освіти, охорони здоров'я, культури у формуванні та розвитку ціннісних орієнтацій молодого покоління у сфері сучасної сексуальної культури.

2. Сучасне чуттєво-формуєче сексуальне виховання може бути ефективним тільки тоді, коли буде здійснюватися професіоналами.

3. Важливим завданням сексуального виховання є вироблення вміння обґрунтовано вибирати той варіант сексуальної поведінки, який забезпечить фізичне, психічне, соціальне і сексуальне здоров'я людини. Цьому необхідно вчити не тільки в школі, а й у вищих навчальних закладах.

Висновки. Якщо з раннього дитинства дитину будуть навчати отримувати радість не тільки від простого задоволення природних бажань (смачна їжа, тепло, отримання речей, які сподобалися), а й від самостійного регулювання психічних спонукань, створення чогось нового, тоді вона зможе отримати необхідну базу для управління сексуальними бажаннями. Вони завжди виникають на основі природних потреб у той час, коли сучасне життя не дає змоги їх реалізувати відкрито в рамках шлюбної пари. Тому головним завданням сексуального виховання є формування цінності управління статевим інстинктом таким чином, щоб сексуальне спілкування було складовою частиною цілісної взаємодії двох індивідів. Сприйняття моральних, естетичних якостей особистості, яка сподобалася, має стати обов'язковою частиною закоханості в неї.

Необхідно спеціальне навчання для насичення цього почуття тими соціальними цінностями людини, на основі яких може реалізуватися природний потяг. Вироблення вміння поєднувати в сприйнятті коханого його природного та соціального достоїнства є найважливішою умовою переходу сексуального виховання на якісно новий рівень. Воно

повинно починатися не з просвіти щодо відмінностей у фізіології чоловіка та жінки, а з навчання способам цілісного сприйняття будь-якої особи.

Наступною умовою становлення якісно нового сексуального виховання є постійний розвиток чуттєво-емоційної сфери індивіда. Крім того, ми не вчимо культивувати, шлекати в собі радість від того, що інша людина зробила для нас щось приємне, зуміла врахувати нашу індивідуальність. У результаті цього в період ранньої дорослості виникають труднощі з чуттєвим сприйняттям реальних психічних станів особистості, яка сподобалася. Якщо сексуальне виховання не включало в себе постійних зусиль щодо розвитку чуттєвості, здатності до сильних позитивних переживань, моральних, естетичних, трудових та інших соціальних переваг цієї людини, яка сподобалася своєю зовнішністю – це веде до того, що, керуючись лише зовнішньою привабливістю, молода людина схильна до статевого епілкування фактично лише на рівні природних спонукань. Така людина виявляється не готовою до кохання як стану, в якому тільки й може реалізуватися зріла сексуальна культура.

Перспективність дослідження проблеми. Сексуальне виховання – це не тільки надання певних відомостей, знань, понять щодо сексуальної культури, а насамперед виховання розумних і красивих взаємин, сприяння розумінню вагомості для всього суспільства та особистості, зокрема, створення щасливої сім'ї, виконання репродуктивної функції. Для більш широкої роботи з молоддю плануємо розробити веб-сайти, що будуть надавати інформацію стосовно сексуальної освіти. Формування сексуальної культури молоді та створення психологічно здорової сім'ї буде більш ефективним, якщо відповідне ставлення до цього процесу стане на належний рівень, це можливо лише за умови об'єднання зусиль усіх без виключення соціальних інституцій, що мають відношення до навчання і формування особистості та зацікавлені в якісному вихованні молодого покоління.

1. Brocher T. Psychosexuelle Grundlagen der Entwicklung. Informationen für Lehrer und Eltern. – Opladen, 1971.
2. Бердяев Н. Метафизика пола и любви / Н. Бердяев // Русский эрос, или философия любви в России / сост. В. Шестаков. – М.: Прогресс, 1991.
3. Ильинский И. Молодёжь планеты: глобальная ситуация в 90 – х годах, тенденции и перспективы / И. Ильинский. – М.: Ин-т молодёжи "Голос", 1999, – 122 с.
4. Комісарова С. Мистецтво сімейного життя / С. Комісарова, М. Білогорка, М. Шаплавський. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 100 с.
5. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин; [пер. с англ.]. – М.: Политиздат, 1992. – 524 с.
6. Генік С. Усе починається з родини / С. Генік. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 1998. – 350 с.
7. Ушинский К. Человек как предмет воспитания / [ред. кол. А. Елахин и др.] – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1950. – Т. 8. – 776 с.
8. Кейс Э., Ласс Д. Современное студенчество / Э. Кейс, Д. Ласс. – М.: Молодая гвардия, 1928.

The article discovers the place and the role of sexual education as one of the aspects of future outlook of a family man

Key words: family, sexual education, sexual behavior, sex, sexual culture, relationship between sexes.

УДК 37.613.88 – 057.875
ББК 74.900.56

Антоніна Карасевич

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї З ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті аналізується педагогічна діяльність сучасної сім'ї з формування готовності молоді до сімейного життя.

Ключові слова: педагогічна діяльність, сучасна сім'я, готовність молоді до сімейного життя.

Соціально-економічні, суспільно-політичні процеси, характерні для сучасної України, зумовили глибоку кризу, яка охопила всі сфери суспільства, й негативно вплинула на функціонування інституту сім'ї. Шлюбно-сімейні відносини за цих умов позначені тривожними тенденціями, помітне місце серед яких посідає зростання кількості розлучень і, відповідно, неповних сімей, рівень народжуваності не забезпечує простого відтворення населення і продовжує зменшуватися. Водночас, саме з сім'єю в суспільстві пов'язуються сподівання на гуманізацію відносин, моральне оздоровлення особистості, формування її цілісності. Адже сім'я та родина були і залишаються найважливішими соціальними інститутами людського суспільства.

За всіх часів, у всіх народів, молодому поколінню передавалися знання про сім'ю, устрій родинного життя, виконання подружніх і батьківських ролей. Не втрачає актуальності ця проблема і в наш час, що актуалізує пошуки наукових підходів підготовки молоді до створення сім'ї.

Метою статті є аналіз соціально-педагогічного та психологічного змісту формування готовності студентської молоді до сімейного життя.

Поняття „сім'я” в різних джерелах трактується з погляду різних підходів, характерних для конкретної науки. Так, у „Філософському словнику” сім'я визначається як „вид соціальної спільності, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому об'єднанні й родинних зв'язках, тобто на стосунках між чоловіком і дружиною, відносинах між батьками і дітьми, братами і сестрами, іншими родичами, що живуть разом і ведуть спільне господарство”.

Науково-педагогічні, соціально-психологічні джерела часто сім'ю називають специфічною малою соціально-психологічною групою, підкреслюючи тим самим, що для неї характерним є особлива система міжособистісних взаємин, які здебільшого ґрунтуються на законах, моральні норми, традиції та наукові рекомендації щодо свого функціонування.

На думку дослідників В. Коєтіва та Б. Ковбаса, сім'ю можна визначити як динамічну малу соціальну групу людей, посланих спільністю проживання (чи тимчасовою відсутністю) і родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки, свояцтва), спільністю формування й задоволення соціально-економічних та біологічних потреб, любов'ю, взаємною моральною відповідальністю.

У нашому концептуальному баченні сім'я є духовно-моральним об'єднанням, що складається з батьків та дітей, пов'язаних не тільки житлом та економічною залежністю, а й емоційними почуттями, стосунками, побудованими на кровно-родинному зв'язку.

Загалом це соціально, психологічно, кровно та духовно стійке поєднання чоловіка та жінки, виникло ще у родовому суспільстві. У його основі лежать певні права та обов'язки батьків, дітей, суспільства. Слід зазначити, що між поняттями „шлюб” і „сім'я” існує тісний взаємозв'язок. У літературі ці поняття часто використовуються як синоніми. Проте у визначенні їх сутності помітним є не тільки спільне, а й особливе, специфічне, властиве тільки кожному з них. На переконання вчених, шлюб і сім'я виникли у різні історичні періоди. Шлюб пройшов певні стадії розвитку – від полігамії до одношлюбності. Слово „шлюб” має старослов'янське походження від „сьлюб”, що означає дати урочисту обіцянку, „сьлюбитись” – домовитись.

Сім'я є складнішою системою взаємин, ніж шлюб, оскільки вона поєднує не тільки чоловіка й жінку, але й дітей, а також інших родичів чи просто близьких їм людей.

Розкриваючи особливості сім'ї, Ряшенцев писав, що „шлюб є зареєстроване у встановленому порядку з дотриманням вимог закону добровільне і рівноправне, в принципі довічне об'єднання вільних чоловіка і жінки, спрямоване на створення сім'ї, що породжує в них взаємні права й обов'язки”. Таким чином, просте об'єднання чоловіка й жінки ще не створює сім'ю, воно набуває цієї характеристики лише після появи дітей.

На думку як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, соціальний зміст шлюбу остаточно визначається суспільними відносинами, які відображають вплив на сім'ю, політику, права, моральність, релігію, що функціонують у конкретному суспільстві. Схвалюючи шлюб,

суспільство бере на себе певні обов'язки з його охорони і покладає відповідальність за матеріально-економічне забезпечення й виховання дітей, а отже, належне функціонування сім'ї, на людей, які вступили у шлюбні стосунки.

На методологічному ґрунті теорії еволюції шлюбно-сімейних відносин А. Вишневський вважає, що ідеальний тип шлюбу, властивий тому чи іншому суспільному ладу, не повторюється одностайно від покоління до покоління. Розвиток суспільства накладає на нього свій відбиток, підкоряє його своїм нормам, що змінюються в часі та просторі.

У нових соціально-економічних, суспільних та соціокультурних умовах набув поширення так званий фактичний шлюб (консенсуальний шлюб, адюльтер, вільне співжиття) або його ще називають цивільним шлюбом. Надання переваги молоді цій формі шлюбу значною мірою зумовлюється досвідом, який людина отримала в батьківській сім'ї, спостереженням за проблемами своїх родичів або друзів, особливостями сприйняття негативних прикладів сімейного життя чи його розпаду. Складне соціально-економічне становище багатьох молодих людей: безробіття, низькі заробітки, відсутність власного житла й неможливість його швидкого придбання впливає на поширення фактичного (або цивільного) шлюбу. У зв'язку з цим у значній частині молодих людей виникає небажання офіційної реєстрації своїх відносин із партнером або змушує відкладати цю подію доти, доки вони не набудуть більш-менш стійкого матеріального становища. Як наслідок, з'являються альтернативні форми сімейного життя.

У нових соціально-економічних та юридично-правових умовах шлюб набуває нового статусу – важливого суспільно-педагогічного інституту виховання дітей, формування гуманних правовідносин подружжя.

На основі аналізу понять „сім'я” і „шлюб”, законодавства про шлюб і сім'ю в Україні, на сучасному етапі суспільного розвитку України виявлено й узаконено низку характерних ознак цих понять: обов'язок батьків щодо виховання дітей; охорона державою материнства й дитинства; матеріальна й моральна підтримка членів сім'ї; одношлюбність (кожен громадянин одночасно може перебувати лише в одному шлюбі); контроль держави над існуючою волею розлучення.

Однак, у дослідженні проблем сучасної сім'ї часто зустрічаємо визначення, що сім'я – це не тільки шлюбна група, але й соціальний інститут; у ній зосереджена система зв'язків, відносин не тільки чоловіка й жінки, але й дітей та родичів. Як соціальний інститут сім'я характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій, зразків поведінки, що регламентують взаємини між чоловіком і дружиною, батьками, дітьми та іншими близькими родичами. Відповідно до українського законодавства близькими родичами є батьки, чоловік, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки.

Сім'я як одиниця суспільства підлягає юридично-правовій регламентації. Саме тому в „Сімейному Кодексі України” наголошується, що регулювання сімейних відносин здійснюється з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і союзу конкретних осіб та утвердження почуття взаємного морального обов'язку батьків, дітей та інших членів сім'ї.

На сучасну сім'ю та її життєдіяльність впливають усі процеси, що відбуваються в суспільстві. Дестабілізуючий вплив справляє міграція населення, урбанізація, морально-психологічна неспідготовленість тих, хто вступає у шлюб, недостатня обґрунтованість цього рішення; соціальна незрілість, невміння в подружньому житті зберегти і зміцнити ті почуття, заради яких був укладений шлюб; низький рівень відповідальності за долю створеної сім'ї, неухвага до виховання дітей. Не можна не зважати й на те, що сьогодні відбувається зростання економічної і психологічної незалежності жінки, що створює для неї рівні з чоловіком можливості, як при вступі у шлюб, так і при його скасуванні.

Структура сім'ї, форма і зміст взаємин подружжя, дітей і батьків в останні десятиліття інтенсивно змінювалися, у результаті чого зростала цінність емоційно-психологічної та економічної сфери сімейно-шлюбних відносин. Соціологічні ж дослідження засвідчують підвищення рівня очікувань молодих людей і реалізації задумів у сімейному житті. Проте, реалізувати їх можуть далеко не всі чоловіки й жінки. Це є наслідком культурних традицій

суспільства, індивідуальних особливостей партнерів та ін. Відомий дослідник А. Мудрик зазначає, що високого рівня емпатії, взаємоповаги і взаєморозуміння, повної інтимності та інших ціннісних аспектів сімейного життя неможливо досягти, не маючи відповідного досвіду, готовності до шлюбу, не докладаючи для цього великих особистісних зусиль.

Надзвичайно болісно відчуває на собі більшість сімей реформування суспільства, що супроводжується низкою кризових явищ у соціальній та економічній сферах. Автори багатьох наукових праць, досліджуючи ці проблеми, називають такі основні групи причин сімейного неблагополуччя: макросоціальний характер кризових явищ в соціально-економічній сфері суспільства, окремі сім'ї; біологічний характер, зумовлений генетичною, фізичною або психічною патологією подружжя чи одного з членів сім'ї (поява в сім'ї інваліда, хвороби та ін.); психологічний характер причин, пов'язаних із стосунками членів родини (низький рівень культурного й освітнього розвитку чоловіка / жінки, відсутність елементарних знань про психологічні особливості людини, наявність конфліктів особистісного характеру, незадоволені психологічні потреби та ін.). На нашу думку, значна кількість таких причин є наслідком недостатньої готовності молодих людей, які беруть шлюб, до створення сім'ї.

На сучасному етапі розвитку суспільства українська сім'я характеризується такими основними ознаками: нуклеарність; малодітність; збільшення кількості неповних сімей (кожна сьома сім'я в Україні є неповною, щорічно більше мільйона дітей залишаються з одним із батьків, переважно з матір'ю); підвищення шлюбного віку (якщо в 1980 році середній шлюбний вік для чоловіків становив 23 роки, а для жінок – 21 рік, то сьогодні ці межі піднялися відповідно до 25 і 23 років); нестабільність та конфліктність взаємин; зміна вимог чоловіка і жінки до психологічної сумісності у шлюбі та міжособистісних взаємовідносин; посилення материнського і зменшення батьківського впливу на дітей; духовна й матеріальна залежність поколінь одне від одного (молоді сім'ї живуть із батьками чи прабатьками, наймають квартиру (кімнату) без надії на швидке придбання власного житла); перевага міської сім'ї, що спричиняє ослаблення родинних зв'язків, зменшення соціального контролю за поведінкою молоді з боку родичів, легковажне ставлення до дошлюбних зв'язків і т. ін.; скрутне матеріальне становище та нівелювання духовних цінностей ведуть до того, що сім'ї легко розпадаються; відбувається зростання у частині сімей рівня агресії подружжя.

Дослідження умов розвитку і функціонування сім'ї, соціально-економічного та психолого-педагогічного процесу дають змогу сфокусувати увагу на важливих моментах, від яких залежить її міцність, культура, стабільність, життєздатність. В. Постовий, зазначає, що сім'я стає щедалі складнішою динамічною соціальною системою і розрізняє її економічну, репродуктивну, феліцитологічну та інші функції. Разом із тим, сучасна сім'я поєднує інтереси особистості та суспільства. Суспільне значення її полягає в народженні та вихованні дітей, які нізніше займуть місце своїх батьків у складній соціальній ієрархії відносин.

У дослідженнях Б. Ковбаса, В. Костіва стверджується думка про те, що репродуктивну функцію варто розуміти значно ширше – як духовне відтворення суспільства, реалізацію природної потреби у виконанні батьківського обов'язку, продовженні роду, задоволенні почуття материнства і батьківства, тому сім'я – це первинний і єдиний осередок суспільства, що може виконати цю функцію. До такого усвідомлення ЛЮДИНА РОЗУМНА прийшла в процесі свого історичного розвитку.

У сім'ї, в родинному середовищі дитина успадковує і генетично, і соціально справжні та хибні цінності, які закарбовуються в її життєвих надбаннях назавжди. Сім'я покликана формувати риси характеру, переконання, погляди, світогляд дитини. Тому виділення виховної функції як основної, має суспільний сенс і цінність.

На думку М. Стельмаховича, „кожен конкретний народ через свою національну систему виховання й засвоєння народознавства органічно продовжує й далі розвиває себе у своїх дітях, генезує національний дух, менталітет, характер, психологію, традиційну

родинно-побутову культуру, спосіб життя. Тому цілком природним і об'єктивно закономірним виступає наше прагнення мати свою власну національну систему родинного виховання”.

В. Постовий наголошує: „Під сімейним вихованням розуміємо не тільки цілеспрямований виховний вплив на дитину, а й на всю систему внутрішньосімейної взаємодії, яка формує цінності, орієнтації, систему потреб, інтересів, звичок, поведінку дитячої особистості”. Автор вважає, що найважливішою частиною виховання дітей у сім'ї є його зміст. Він відображає спеціально створену систему благотворних впливів на дітей із метою виховання у них бажаних якостей, які є основою підготовки до життя, засвоєння позитивного досвіду попередніх поколінь та вироблення нових підходів до подальшого розвитку суспільства і суспільних відносин на ґрунті національної і вселюдської гуманістичної культури.

Успіх здійснення цієї функції сім'ї залежить від її виховного потенціалу – комплексу умов і засобів, що визначають педагогічні можливості сім'ї. Цей комплекс поєднує матеріальні й побутові умови, чисельність і структуру сім'ї, розвиненість сімейного колективу й характер відносин між його членами. Він відображає моральну, емоційно-психологічну й трудову атмосферу, життєвий досвід, освіту та професійні якості батьків. Велике значення має особистий приклад батька й матері, традиції сім'ї. При цьому завжди варто враховувати характер спілкування в сім'ї та соціальному середовищі, рівень педагогічної культури дорослих (насамперед матері та батька), розподіл між ними виховних обов'язків, взаємозв'язок зі школою й громадськістю.

Особливий і досить важливий момент у реалізації виховної функції має специфіка самого процесу сімейного виховання. Сім'я впливає на розвиток духовної культури дитини, на соціальну спрямованість її особистості, мотиви поведінки. Будучи для дитини мікромоделлю суспільства, сім'я виступає найважливішим чинником вироблення системи соціальних настанов і формування життєвих планів. Суспільні правила усвідомлюються в сім'ї, культурні цінності суспільства передаються через сім'ю, пізнання інших людей починається з сім'ї.

Видатний педагог і вчений В. Сухомлинський зазначав, що сім'я виховує дитину в цілому, її загальний дух, культуру людських стосунків. Педагог підкреслював, що створюють цей дух самі батьки. Він писав, що без батьківської мудрості немає виховної сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні відносини будуються і на відповідальності, мудрій любові та вимогливості батька й матері, тому стають великою виховною силою.

Якщо родина має трьох дітей, то з'являються природні умови для формування повноцінної сімейної групи на шляху до колективу. І це збагачує життя кожного члена сім'ї, створює сприятливі обставини для успішного виконання нею виховної функції. У сім'ї, де росте одна дитина, це ускладнюється. Виховна функція органічно зливається з репродуктивною. Тісний взаємозв'язок існує й між іншими функціями.

Якщо взяти господарсько-економічну функцію, вона тісно пов'язана з життєвими потребами, від яких залежить здійснення найсуттєвіших матеріальних бажань і розвиток високих духовних запитів членів сім'ї. Адже для того щоб займатися політикою, наукою, мистецтвом, людина передусім повинна мати, що їсти, пити, де жити, у що одягатися. Без задоволення цих потреб вона не може набратися сил, здоров'я для праці, створити сім'ю, народити й виховати дітей.

Існує й інша крайність у ставленні людини до побутових проблем: коли грошима і речами, квадратними метрами житла вимірюються всі життєві цінності. Знайти розумну, людську і морально-виправдану міру в цій сфері сімейного життя – завдання, вирішення якого довгі роки шукають вчені, мислителі, економісти, юристи.

Торкаючись цієї проблеми, В. Костів наголошує, що батьки повинні мати індивідуальний умовний орієнтир у формуванні господарських якостей особистості і дотримуватись його ще з малого віку дитини. Все в житті починається з малку. Народні казки про елементи

бережливості та господарності, шанобливе ставлення до речей, предметів матеріальної культури, природи (флори й фауни), формування гармонійного поєднання трьох понять – треба, важко і прекрасно, нейтралізація негативного впливу на дітей атмосфери споживання у сім'ї – все це й інше формує справжні господарсько-економічні якості сім'янина.

Жити за достатком – необхідний закон сімейної економіки, охарактеризований ще в „Домострої”. Деякі витрати перетворюються і повертаються в сім'ю іншим шляхом, ніж прибутки. До них насамперед належать витрати на домашнє господарство, сімейне та індивідуальне підприємництво, які в кінцевому рахунку повертаються прибутками від виробництва й реалізації продукції. Це стосується і сімейних витрат, що йдуть на сплату взятих кредитів, їх відсотків. Особлива роль у житті сім'ї належить вигратам на освіту і виховання. Вони повертаються годі, коли спрямовані на реалізацію виявлених здібностей і нахилів членів сім'ї, оволодіння знаннями і навичками майбутньої професійної діяльності. Геррі Беккер довів, що витрати на освіту є набагато вигіднішим вкладенням коштів, ніж залучення їх до деяких глобальних комерційних проєктів. Чим більше членів сім'ї набувають фахових знань, тим більшою буде їхня віддача, а це поліпшить і особистий добробут, і добробут усієї сім'ї. Витрати на охорону здоров'я і відпочинок усіх членів родини також мають ефективні наслідки, якщо вони продумані і спрямовані на системну побудову здорового способу життя, попередження й профілактику захворювань. Краще витратити більше коштів на оздоровлення, ніж на лікування. Ці фінансові витрати повертаються підвищенням рівня життєвої активності та зростанням продуктивності суспільної та домашньої праці членів сім'ї.

На цій підставі зазначеного, можна зробити висновок, що однією з найголовніших функцій є господарсько-економічна. Вона забезпечує статус сім'ї як повноправної виробничо-господарської одиниці і служить необхідною умовою добробуту, фізичного, морального і духовного розвитку всіх її членів.

Особливу, коректну, морально-етичну і фізіологічну роль відіграє інтимно-сексуальна функція, яка відображає сукупність цінностей, що задовольняють фізіологічні потреби. Вона реалізується через задоволення сексуальних потреб членів сім'ї, забезпечуючи водночас біологічне відтворення суспільства. Це зумовлює необхідність падавання особливої уваги цій функції у формуванні в молоді готовності до сімейного життя. Адже, як справедливо стверджує В. Кравець, хибне уявлення про особливості статево-рольової поведінки, незнання елементарних норм сімейного права, несформованість психологічних рис, необхідних для гармонійного спілкування у шлюбі, нерозуміння психологічних особливостей статі, психології кохання, невміння вирішувати конфліктні ситуації в міжстатевому спілкуванні, недостатній рівень поінформованості, відхилення в поведінці, необізнаність із питань статевої культури створюють серйозні проблеми функціонування сім'ї, знижують ефективність її життєдіяльності.

Для подолання такого стану В. Кравець пропонує запровадити в процес формування готовності молоді до створення сім'ї три важливі складові: статево-просвіту, статево-виховання і формування сексуальної культури. Статево-виховання і статева просвіта починаються від народження дитини і здійснюються паралельно, взаємодоповнюючи одна одну протягом усього періоду особистісного розвитку, створюючи базу для формування сексуальної культури.

О. Хромова акцентує увагу на результатах масових соціологічних опитувань останніх років, які свідчать, що батьківська сім'я не є авторитетом для юнацтва стосовно питань міжстатевих стосунків, а школа не готова до такої роботи. У зв'язку з цим дослідниця робить висновок, що в такій делікатній сфері, як статева, в сучасних умовах ні батьки, ні вчителі не здатні бути авторитетами. Відрадити сучасних старшокласників від еротики на кіно- і телеекранах, на відеокасетах, книжкових полицях дорослі також не можуть. Крім того, політика прямих заборон викличе лише подальше поглиблення недовіри й конфронтацію між поколіннями, нові проблеми щодо духовного і фізичного здоров'я молоді. Отже,

у таких умовах єдиною реальною альтернативою постає статеве виховання як одна із складових системи формування у молоді готовності до майбутнього сімейного життя.

У дослідженнях проблем сім'ї дедалі більшого значення надається комунікативній функції цього соціального мікроколективу, яка покликана задовольняти потреби його членів у спілкуванні. Сучасні науковці виділяють кілька компонентів цієї функції: організація спілкування між членами родини; вплив сім'ї на різноманітні зв'язки з навколишнім природним середовищем і на характер його сприйняття; посередництво сім'ї в контактах її членів із засобами масової інформації, літературою й мистецтвом.

Низка дослідників пов'язують із комунікативною функцією діяльність зі створення психологічного клімату, який реалізує емоційно-психологічну функцію і має велику цінність для особистості. С. Глазунов підкреслює, що ця функція забезпечує розвиток особистісних якостей членів сім'ї, сприяє духовному взаємозбагаченню, здійснює емоційну стабілізацію індивідів і психологічну терапію, захист, надає їм емоційну підтримку.

Таким чином, проблема готовності до створення сім'ї, особливостей її формування у молодого покоління досліджується педагогами, психологами, соціологами. У педагогічних дослідженнях увага акцентується на виявленні факторів та умов, дидактичних виховних засобів, завдяки яким створюються можливості доцільного спрямування процесу формування такого виду готовності.

1. Ковбас Б., Костів В. Родина педагогіка: У 3-х т. Том II. Основи родинного виховання. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.

2. Кравець В. Теорія й практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя: дис. доктора пед. наук: 13.00.01 / Кравець Володимир Петрович. – Тернопіль, 1997. – 386 с.

3. Мудрик А. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / А. Мудрик; под ред. В. Сластенина. – М.: Педагогика, 1999. – 250 с.

4. Постовий В. Виховна діяльність сучасної сім'ї: зб. наук. ст. / за ред. В. Постового. – К.: Пед. думка, 2001. – 135 с.

5. Сімейний кодекс України: кодекс України від 10 січня 2002 р. Офіційний текст зі змінами та доповн. – К.: Кондор, 2004. – 133 с.

6. Хромова О. Проблема гармонізації взаємин дорослих і підлітків у сучасній сім'ї / О. Хромова, Т. Кравченко // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2000. – Кн. 1. – С. 239–245.

The article provides an analysis of the contemporary family pedagogical activities aimed at making young people ready for a family life.

Key words: *present-day family, forming of readiness, youth, family life.*

УДК 37.035:316.47

ББК 74.900.56

Антоніна Конончук

ВПЛИВ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ІЗ ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМЕЙ НА ПІДГОТОВКУ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті аналізуються результати практичного дослідження особливостей міжособистісного спілкування старшокласників – вихідців із повних та неповних сімей у контексті їх підготовки до сімейного життя.

Ключові слова: міжособистісне спілкування старшокласників, діти із повних і неповних сімей, підготовка до сімейного життя.

Сьогодні в Україні загострюються важливі проблеми, що нерідко ведуть до занепаду й деградації суспільства. Серед таких соціальних проблем найактуальнішими є кризові явища в сім'ї, а саме: нестабільність подружніх стосунків, зростання числа розлучень, зміна сімейних цінностей і стандартів статевої поведінки, низький рівень сексуальної, репродуктивної та контрацептивної культури подружніх партнерів. До цього переліку можемо ще

додати малодітність, руйнування складної, декількопоколінної сім'ї, які спричинюють появу сімей із порушеною структурою – неповних, опікунських, сімей з прийомними дітьми. І серед цих типів сімей найбільше занепокоєння викликають неповні сім'ї.

Єдиної державної статистики щодо кількості неповних сімей в Україні немає, оскільки їхня кількість постійно змінюється, що свідчить про динамічність даного явища. Однак, можна зазначити, що спостерігається тенденція до збільшення частки неповних сімей. Так, за даними перепису населення, у 2001 році в Україні їх кількість становила 2,3 млн.; переважна більшість таких сімей (76,3%) складаються з матері з дітьми (2 млн. сімей). За 1989-2001 рр. їх кількість збільшилася на 21 % [8, с. 28]. За іншими підрахунками, кількість дітей до повнолітнього віку, які проживають в умовах різних типів неповних сімей, сягнула за п'ятидесятивідсотковий рубіж (від усієї кількості дітей у країні). Тобто, можна говорити, що проблема неповної сім'ї в сучасних умовах набула загальнонаціональних масштабів і продовжує поглиблюватись.

Серед причин актуалізації цього явища варто відзначити такі: дисфункція сімейних відносин, що призводить до розлучення подружжя; підвищення рівня смертності; збільшення орієнтацій на безшлюбне материнство; збільшення кількості молодих батьків, котрі виїхали за кордон на заробітки і проживають там декілька років.

Неповні сім'ї стикаються з багатьма проблемами. Соціальні проблеми неповних сімей пов'язані, насамперед, з малозабезпеченістю, що зумовлена наявністю лише одного трудового заробітку в сім'ї. Необхідно зазначити, що якщо проблеми малозабезпеченості піддаються відносному вирішенню, то більш складними й такими, що не мають однозначного рішення, є соціально-психологічні проблеми, які існують у внутрішньоособистісній сфері та міжособистісних стосунках членів неповних сімей, насамперед, дітей. До них можна віднести наступні: образа, пригніченість, почуття власної неповноцінності, що можуть залишитися в дітей після розлучення батьків; почуття провини перед дітьми, через що виникає гіперопіка стосовно них; труднощі в правильній статевої ролі в ідентифікації та орієнтації дітей.

Разом із відсутністю повноцінного гендерного виховання і сексуальної просвіти вони призводять до відхилень у формуванні особистості, гендерної неадекватності, нещасливих шлюбів, а іноді й до серйозних психічних порушень. І тому проблема гендерної та сексуальної соціалізації, дошлюбної підготовки молоді стає досить актуальною.

Таким чином, неповна сім'я становить сьогодні важливу соціально-педагогічну проблему. Вона може негативно впливати на успішність та творчий розвиток особи, її моральну вихованість, ціннісні орієнтації, майбутню життєву позицію, готовність до сімейного життя тощо. А якщо додамо до цього ще й проблему гендерної соціалізації особистості, отримаємо надзвичайно актуальну проблематику, яку необхідно вирішувати, привернувши увагу держави й суспільства заради збереження української сім'ї і повноцінного суспільства загалом.

Аналіз різних підходів до тлумачення поняття «неповна сім'я», які існують у науковій літературі, дають змогу зробити висновок, що незважаючи на деякі розходження, їх всіх об'єднує те, що за певних причин виховання дітей у сім'ї здійснюється тільки одним із батьків. Наукові дослідження неповної сім'ї (Т. Алексєнко, І. Гребенніков, М. Докторович, І. Зверева, Б. Ковбас, І. Кош, В. Костів, Б. Нусхаєва, Л. Повалій, В. Постовий, І. Трубавіна, В. Сатір, В. Целуйко, Л. Шнейдер та ін.), а також праці класиків вітчизняної педагогіки (А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович) свідчать, що їх автори відносять неповну сім'ю до погенційно несприятливого фактору соціалізації особистості дитини.

Небезпечність неповної сім'ї полягає в тому, що в ній виникає таке явище, як фемінізація (переважання жіночого впливу) і значно рідше – маскулінізація (переважання чоловічого впливу). А відсутність у сім'ї одного з батьків ускладнює процес ідентифікації дітей з батьківським (чоловічим) і материнським (жіночим) прикладами, позбавляє їх можливості спостерігати відповідну модель подружніх відносин. Такий вакуум, звісно ж, негативно впливає на підготовку дітей до майбутнього дорослого та особливо, сімейного життя.

Метою цієї статті є дослідження впливу особливостей міжособистісного спілкування старшокласників із повних та неповних сімей на підготовку до сімейного життя.

Дослідження проводилося серед старшокласників міста Ічні Чернігівської області. Вибірка складалася зі 121 респондента, з яких 30 юнаків і дівчат є вихідцями з неповних сімей, що складає майже четверту частину всіх досліджуваних. Ми з'ясували окремі аспекти загальносоціальної та психологічної підготовки старшокласників до шлюбу і створення сім'ї за допомогою методів анкетування, спостереження, бесіди, дискусії.

Серед прийнятих у суспільстві показників соціальної готовності до створення сім'ї такими вважають: завершення навчання, здобуття професії, початок самостійної трудової діяльності, а також усвідомлення молоддю відповідальності один за одного, за сім'ю, за дітей. Крім того, кожна молода людина повинна пройти серйозну психологічну підготовку перед тим, як вступати до шлюбу, оскільки має бути психологічно готовою до зміни ролей, системи міжособистісних стосунків, прийняття обов'язків тощо.

Юність – важливий етап формування соціальної зрілості особистості. У цьому віці закладаються основи світогляду, ідуть активні пошуки можливостей соціального самоствердження. Питання типу «Який я?», «Що я значу в цьому світі?», «Яке моє місце в ньому?» особливо хвилюють юних людей. На порозі самоствердження визначається життєвий шлях людини. Дівчата та юнаки продовжують засвоювати статеві ролі, і в своїй статевої поведінці вони дедалі більше орієнтуються на власні погляди, переконання, систему цінностей.

Особливого значення в юнацькому віці набувають взаємини з однолітками, від яких залежить здатність майбутньої дорослої людини до глибоких довірливих стосунків з іншими людьми. Юнацьке суспільство є свого роду відображенням, моделлю суспільства дорослих. Юнаки й дівчата вчаться виконувати ролі чоловіка й жінки, засвоюють норми й правила статевої поведінки, прийняті у світі дорослих.

Суспільство одностатевих однолітків дає змогу наочно відчутися своєю статевою належністю, затвердитися в статусі представника своєї статі. Почуття приналежності до групи однолітків і спілкування з ними для чоловіків різного віку значно важливіше, ніж для жінок. Юнаки й дівчата об'єднуються в групи, велику частину свого часу проводять із приятелями та друзями. Для них важливо скоріше не те, як провести час у компанії, а сам факт перебування в ній. Юнацька дружба емоційна, а не діяльна, і основою її є не просто спільність інтересів, а справжня близькість.

Рання юність – це перше справжнє кохання і перша справжня дружба, як справедливо вважає І. Кон. Ці суто людські взаємини, взаємини найвищого ціннісно-етичного рівня вперше переживаються саме у цьому віці.

Дружба – особливий тип спілкування з однолітками. Юнаки й дівчата прагнуть знайти друзів, з якими вони могли б обговорити найбільш хвилюючі й потаємні питання.

Юнацька дружба заснована на індивідуально-інтимних взаєминах, розвиває емоційну сферу юнаків та дівчат, задовольняє потребу в саморозкритті, що сприяє природному становленню чоловічої / жіночої індивідуальності, та позитивно впливає на процес статевої соціалізації старших школярів.

На думку І. Ковальчук, переалізована потреба в спілкуванні з однолітками, відсутність близького друга (подруги), перевага егоїстичних мотивів у дружніх взаєминах, придушення власної чутливості сприяють негативній статевої соціалізації [3, с. 69].

У період ранньої юності як дівчата, так і юнаки виказують живе зацікавлення один одним. Мотивом пошуку партнера може бути і прагнення до престижу, і дійсна потреба в другові чи подрузі, тобто в партнері, який був би духовно близьким, з яким можна було б поділитися думками і близькість якого приносила б щастя.

Тому ми вирішили з'ясувати, на представників якої статі будуть орієнтованими сучасні старшокласники при виборі «ідеального друга». Для цього ми задали їм питання: «Кого ви бачите у якості ідеального друга?». Результати відповідей представлені на рис. 1 та рис. 2.

Як бачимо є відмінності у результатах відповідей як хлопців, так і дівчат. Так, юнаки із повних сімей в якості «ідеального друга», перш за все, вбачають представника своєї статі, тобто хлопця (82% відповідей). Їхні ж ровесники із неповних сімей в однаковій мірі бачать «ідеальним другом» як хлопців, так і дівчат – по 50% відповідей відповідно.

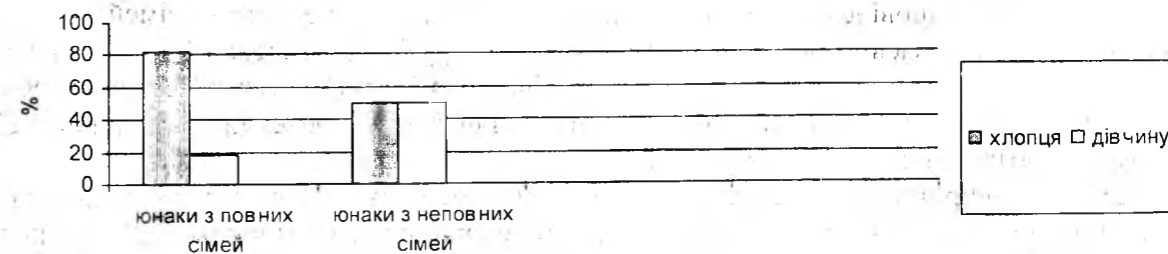

Рис. 1. Орієнтації юнаків при виборі «ідеального друга»

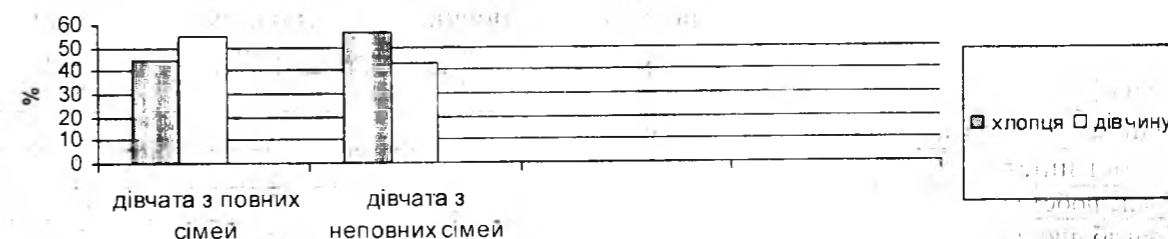

Рис. 2. Орієнтації дівчат при виборі «ідеального друга»

Результати відповідей дівчат не відрізняються таким великим розривом між відсотками, як у хлопців. Проте певна відмінність є, а саме: дівчата із неповних сімей більше орієнтовані в дружбі на представника протилежної статі – 57%, тоді як їхні ровесниці з повних сімей віддали перевагу дружбі з дівчатами – 55%.

Якщо результати відповідей у дівчат є достатньо близькими (менший розрив у відсотковому плані), то у юнаків ці показники істотно відрізняються. Проте, як свідчать отримані результати, у сучасних старшокласників, вихідців із неповних сімей, ми не спостерігаємо відхилень та недоліків у гендерній соціалізації.

Також ми вирішили з'ясувати чи є у юнаків та дівчат серед найближчих друзів представники протилежної статі. Для цього ми запитали в них: «Чи є у вас серед найближчих друзів представники протилежної статі?». Результати відповідей представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Результати відповідей старшокласників на питання «Чи є у вас серед найближчих друзів представники протилежної статі?», %

Характер відповіді	Юнаки з повних сімей	Дівчата з повних сімей	Юнаки з неповних сімей	Дівчата з неповних сімей
Так	90	82	87	71
Ні	10	18	13	29

Як засвідчують результати, майже у всіх старшокласників серед найближчих друзів є представники протилежної статі. І цей відсоток доволі високий. Проте, цей показник трішки вищий у вихідців із повних сімей. Однак, що важливо, при відповіді на попереднє питання ми з'ясували, що юнаки та дівчата (особливо юнаки) із повних сімей виявили орієнтацію на

дружбу з представниками своєї статі. То можливо, що при відповіді на це питання зіграв роль суб'єктивізм старшокласників, і вони давали соціально бажані відповіді. Або ж це свідчить про те, що орієнтація на «ідеального друга» своєї статі ще не означає, що серед найближчих друзів не може бути представників протилежної статі.

Результати відповідей старшокласників – вихідців із неповних сімей – не такі суперечливі. Вони засвідчують, що орієнтації на друзів протилежної статі знаходять практичне відображення у наявності таких друзів. Хоча і в цій категорії старшокласників можемо помітити подібну тенденцію, яку ми бачили у їхніх ровесників із повних сімей (зокрема, давати соціально бажані відповіді).

Також ми вирішили з'ясувати у юнаків та дівчат, якими якостями повинен володіти «ідеальний друг», щоб бути таким. Для цього ми запропонували старшокласникам перелік якостей особистості, які необхідно було прорангувати за значущістю для себе. Результати рангування представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Значущість бажаних якостей «ідеального друга»

Якість	Місце в ієрархії оцінювання			
	Юнаки з повних сімей	Дівчата з повних сімей	Юнаки з неповних сімей	Дівчата з неповних сімей
Мужність	5	7	6	5
Чуйність, доброта	6	3	1	1
Самостійність	7	10	4	7
Працелюбство	8	12	7	11
Привабливість	12	9	15	6
Комунікабельність	16	13	16	20
Життєрадісність	10	8	3	10
Здатність зрозуміти	1	1	5	4
Емпатійність	18	15	19	17
Почуття гумору	4	5	10	14
Ввічливість	13	11	8	12
Надійність	2	2	2	2
Охайність	9	14	9	9
Дисциплінованість	14	18	12	8
Стриманість	11	17	14	16
Відкритість	15	4	13	13
Альтруїзм	20	16	20	19
Бережливість	17	20	18	18
Оптимістичність	19	19	17	15
Відповідальність	3	6	11	3

Як бачимо, результати відповідей юнаків та дівчат дещо відрізняються. Також відрізняються відповіді старшокласників – вихідців із повних та неповних сімей. Однак, зазначимо, що є багато співпадань і подібних результатів. По-перше, зазначимо, що всі юнаки та дівчата із повних і неповних сімей на друге місце поставили таку рису як надійність. Близькість позицій у всіх старшокласників виявлено за такими якостями: мужність, емпатійність, охайність, альтруїзм, бережливість та оптимістичність.

Якщо говорити про відмінності, то відмітимо, що на перше місце юнаки та дівчата з повних сімей ставлять таку рису як здатність розуміти. Вихідці ж із неповних сімей цю якість оцінили так: юнаки – п'ятим, дівчата – четвертим місцями. Як бачимо, загалом, розрив між місцями – незначний. Відповідно старшокласники з неповних сімей на першу позицію ставлять чуйність та доброту. Їхні ровесники з повних сімей ці риси ставлять на шосте (юнаки) та третє (дівчата) місце. У цьому випадку розрив між місцями також не дуже великий, особливо в дівчат.

Якщо порівнювати відповіді вихідців із повних та неповних сімей, то бачимо деяку різницю в результатах, проте незначну. Найсуттєвіша відмінність у юнаків виявлена за такими рисами: життєрадісність (юнаки з повних сімей поставили її на десяте місце, а юнаки із неповних сімей на третє місце), почуття гумору (вихідці з повних сімей – четверте місце, вихідці з неповних – десяте) та відповідальність (юнаки з повних сімей поставили її на третє місце, відповідно їхні однолітки з неповних сімей – на одинадцяте). За позиціями в ієрархії решти якостей виявлено співпадання чи близькість.

Найсуттєвіша відмінність у дівчат виявлена за такими рисами: комунікабельність (дівчата з повних сімей ставлять її на тринадцяте, а дівчата з неповних – на останнє, двадцяте місце), почуття гумору (дівчата з повних сімей поставили на п'яте місце, а їхні ровесниці з неповних сімей – на чотирнадцяте), дисциплінованість (вихідці з повних сімей – вісімнадцяте, а вихідці з неповних на восьме місце) та відкритість (четверте місце у дівчат із повних сімей та тринадцяте – у дівчат із неповних сімей).

Таким чином, значущими якостями «ідеального друга» для юнаків із повних сімей є: здатність розуміти, надійність та відповідальність. Юнаки ж із неповних сімей віддали перевагу таким якостям: чуйності та доброти, надійності, життєрадісності. А такі якості як емпатійність, альтруїзм, бережливість та оптимістичність всі юнаки поставили на останнє місце в ієрархії.

Дівчата з повних сімей на перші місця в ієрархії якостей поставили здатність розуміти, надійність, чуйність та доброту. Відповідно дівчата з неповних сімей цінують також чуйність та доброту, надійність, а ще відповідальність. Останні місця в ієрархії місць серед дівчат посіли такі риси: дисциплінованість, бережливість та оптимістичність – у дівчат із повних сімей; та бережливість, альтруїзм і комунікабельність – у дівчат із неповних сімей.

Отже, як свідчать отримані результати стосовно особливостей міжособистісного спілкування, у старшокласників, вихідців із неповних сімей, не спостерігаємо відхилень і недоліків у гендерній соціалізації. Оскільки, результати анкетування юнаків та дівчат із неповних сімей – не такі суперечливі, вони засвідчують, що орієнтації на друзів протилежної статі знаходять практичне відображення у наявності таких друзів. Щодо якостей, якими повинен володіти «ідеальний друг», то зазначимо, що отримані результати свідчать про єдність поглядів і орієнтацій старшокласників обох статей, вихідців із повних і неповних сімей.

Це дає підстави стверджувати, що неповна сім'я є потенційно негативним чинником впливу на статеву соціалізацію особистості в ранньому юнацькому віці, а отже і на підготовку старшокласників до сімейного життя, проте в окремих аспектах такої готовності юнаки та юнки із неповних сімей проявляють достатньо позитивні рівні сформованості певних уявлень, цінностей і практично не поступаються своїм ровесникам із сімей повних в ієрархії сімейних вартостей для майбутнього подружнього життя.

1. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том I. Основи родинних взаємовідносин. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.
2. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том II. Основи родинного виховання. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.
3. Ковальчук І. Статеву рольова соціалізація учнів: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2007. – 216 с.
4. Ков. И. Современное отцовство: мифы и проблемы // Семья и школа. – 2003. – № 4. – С. 26–31.
5. Костів В. Моральне виховання дітей із неповних сімей. – Івано-Франківськ, – 2001. – 304 с.
6. Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. – К.: Київська правда, 2000. – 688 с.
7. Нусхаева Б. Особенности социализации детей в неполной семье // Социальная педагогика. – 2005. – № 2. – С. 63–67.
8. Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991-2003 рр.): Державна доповідь про становище сім'ї в Україні за підсумками 2003 року. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. – 254 с.

The results of research of features of interpersonality intercourse of senior pupils are analysed in the article – from complete and incomplete family in the context of their preparation of domestic life.

Key words: *interpersonal intercourse of senior pupils, children from complete and incomplete families, preparation to family life.*

УДК 371.398

ББК 74.900.21

Тетяна Котик

ВИХОВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО СПІЛКУВАННЯ В МАЙБУТНЬОМУ ПОДРУЖНЬОМУ ЖИТТІ

Розкрито сутність комунікативної готовності до спілкування в подружньому житті, зміст та умови її виховання у старшокласників.

Ключові слова: *комунікативна готовність до спілкування; старшокласники, спекурс.*

У Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) зазначається, що « зміст шкільної освіти переобтяжений надмірним фактологічним матеріалом, містить відомості, які не мають істотної загальноосвітньої цінності, його склад і структура недостатньо враховують необхідність диференціації навчання залежно від нахилів, здібностей, життєвих планів школярів ». Зважаючи на це, з-посеред завдань загальноосвітньої школи було виокремлено такі: « всебічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів і потреб; ... виховання школяра як ... життєво і соціально компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення в різноманітних життєвих ситуаціях; ... становлення в учнів ... **комунікативної і соціальної компетентності** на основі засвоєння елементів знань про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво; ... забезпечення умов для їхнього життєвого і професійного самовизначення...» [2].

Відтак на законодавчому рівні передбачено врахування в змісті освіти потреб учнів, зокрема у виборі професії, натомість, незважаючи на подальше місце роботи, кожна молода людина має ще й таку соціальну потребу, як створення власної щасливої сім'ї, чого зміст загальної середньої освіти не враховує. Натомість юнацький вік має усі необхідні передумови для підготовки до майбутнього сімейного життя, зокрема такі, як: створення планів на доросле життя, виникнення потреби у спілкуванні з однолітками протилежної статі, бажання кохати й бути щасливим у парі:

За даними прес-служби Міністерства юстиції, кожен другий-третій шлюб в Україні розпадається, а відтак аж ніяк не може вважатися щасливим. Так, три шлюби до одного розлучення реєструвалися у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях та місті Києві. У решті регіонів з початку 2009 року на кожні два шлюби припадало приблизно одне розлучення.

Розпаду шлюбів сприяють не тільки складні матеріально-економічні та житлово-побутові умови сім'ї, а й психолого-педагогічна невідповідність молоді до сімейного життя, невміння раціонально розв'язувати сімейні проблеми і запобігати конфліктним ситуаціям, певні підружжя порозумілися одне з одним та родиною.

Згідно статистики, існує 6 основних причин розлучень: поспішне прийняття рішення вступити в шлюб чи шлюб за розрахунком; подружжя невірність (на цю причину указали 15% жінок та 12% чоловіків); несумісність характерів та поглядів; психологічна невідповідність до сімейного життя і, як наслідок, розчарування в коханій людині або в собі (42 % розлучень), що найчастіше виявляється у взаємних образах та приниженнях; пияцтво (31% опитаних жінок та 23% чоловіків).

Про те, що вдалий шлюб залежить не тільки і не стільки від глибоких почуттів, але й від організаційних здібностей, що із вступом до шлюбу необхідно опанувати численними

соціальними ролями чоловіка, дружини, батька, матері, господаря, господині, невістки, зятя тощо молоді ніхто не говорить і, тим більше, ніхто їй цьому не вчить. Натомість підготовка молодого покоління до створення сім'ї – одне з важливих завдань соціально-економічного розвитку нашої країни, тому що родина відіграє велику роль у зміцненні здоров'я і вихованні зростаючого покоління, забезпеченні економічного і соціального прогресу, в поліпшенні демографічного положення.

Таким чином, можемо констатувати, що підготовка старшокласників до сімейного життя є недостатньою, не відповідає віковим потребам юнацтва й не дає достатніх знань для вирішення проблем, що можуть виникнути в майбутньому сімейному житті.

Проблема формування готовності молоді до створення сім'ї не залишається поза увагою науковців, які розробляють її теоретико-методологічні аспекти, досліджують сучасний стан готовності до такого кроку учнів загальноосвітніх навчальних закладів, студентів вищих навчальних закладів. Так, у педагогічних дослідженнях (В. Кравець, Д. Луцик, В. Макаров, І. Мачуська, П. Новікова, В. Постовий, Г. Сутріна, В. Сухомлинський, Н. Феоктістова, О. Хромова, І. Шалімова, Л. Яценко та ін.) увага акцентується на виявленні соціально-педагогічних факторів та умов, дидактичних і виховних засобів цілеспрямованого керівництва процесом формування готовності молоді до створення сім'ї. Психологи (І. Бех, Т. Говорун, З. Кісарчук, О. Кононко, В. Семиченко та ін.) фокусують свої погляди на встановленні характеру безпосередніх і опосередкованих зв'язків і залежностей стану готовності до створення сім'ї та реальними діями особистості.

Разом з цим, спеціальних досліджень, які б розглядали проблему формування комунікативної готовності до спілкування в подружньому житті, не виявлено, тоді як вона є дуже важливою складовою підготовки молодого покоління до сімейного життя.

Мета цієї статті – розкрити сутність комунікативної готовності старшокласників до спілкування в майбутньому подружньому житті та визначити структурну організацію цього феномена.

Ми орієнтуємося на таке визначення поняття "готовність", що подається у низці педагогічних досліджень (Ф. Гоноболін, Н. Кузьміна, М. Кобзев, В. Сластьонін та ін.) та визначається як складне соціально-психологічне явище, що містить в собі комплекс індивідуально-психологічних якостей особистості й систему адекватних знань, умінь, навичок [5]. Як будь-яке явище, готовність до діяльності та її складові набувають значення тільки в самій діяльності. За ствердженням психологів, в аналізі діяльності людини необхідно розрізняти характеристику людини в діяльності й характеристику самої діяльності, що здійснює людина. У першій – виявляються індивідуально-психологічні особливості людини, тобто здатність до діяльності, а в другій – уміння й навички до певного роду діяльності [3].

Рівень готовності до діяльності можна визначити шляхом аналізу рівня сформованості певних умінь і навичок, що необхідні в конкретному виді діяльності. У даному випадку таким видом діяльності є спілкування, що здійснюється упродовж найрізноманітніших ситуацій, що виникають у подружньому житті.

Упродовж навчання в школі неможливо дати вичерпний обсяг знань, сформувати досконалі вміння, навички, необхідні для подальшого спілкування в подружньому житті. Завдання полягає в тому, щоб визначити необхідний мінімум змісту підготовки, що забезпечить комунікативну компетентність старшокласника. При цьому посиляємося на положення, висунуте В. Сластьоніним, щодо ситуаційної готовності до вирішення конкретних завдань, становлення якої відбувається в навчальній ситуації, та твердження науковця про те, що вона складається з тих самих компонентів, що й довготривала готовність.

Вихідним матеріалом до визначення змісту комунікативної готовності до спілкування в подружньому житті виступили комунікативні функції сім'ї, що передбачають створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відтворення сил членів сім'ї; сімейне спілкування подружжя, батьків і дітей, сім'ї та оточення – мікро- і макросередовища, а також з духовним та інтелектуальним надбанням суспільства (засоби масової інформації, література, мистецтво тощо).

Психологічний мікроклімат сім'ї – це стійкий емоційний настрій, результат особливостей і якості взаємостосунків членів сім'ї [4].

Психологічний клімат сім'ї може змінюватись і залежати від самих членів сім'ї. Він може бути сприятливим, несприятливим (конфлікти, сварки, знервованість), суперечливим (чи то повна згода, чи то сварки). Характерні ознаки сприятливого сімейного мікроклімату – згуртованість членів сім'ї, доброзичливість, почуття захищеності, терпимість, взаємна повага, взаємодопомога, чуйність, співчуття, прагнення допомагати один одному, співпереживання, відповідальність за сім'ю та кожного її члена.

Велике значення для психологічного клімату сім'ї має сімейне спілкування. Сімейний мікроклімат, на який впливають стійкий позитивний емоційний настрій, взаєморозуміння, доброзичливість, позначається на настрої членів сім'ї, загальному стилі їхнього життя. У такій сім'ї наявне бажання разом проводити вільний час, вихідні дні, відпустку. Вона відкрита як для сімейного (між подружжям, подружжям і дітьми, подружжям і батьками), так і для позасімейного (з друзями, сусідами, знайомими) спілкування, створює душевний комфорт, рятує від нервових перевантажень.

Узагальнюючи думки педагогів і психологів щодо сутності поняття *комунікативна готовність до спілкування в подружньому житті*, за робоче прийемо таке: це ситуативна готовність старшокласника до вирішення майбутніх сімейних проблем засобами комунікації в процесі спілкування; особливий психологічний етап, настрій на певну поведінку, бажання досягти успіху. А орієнтуючись на подані в літературі характеристики готовності, можемо констатувати існування таких її характерних ознак: установка на усвідомлення завдання, тобто наявність мотивації до його розв'язання, що ґрунтується на існуванні інтересу та потреби в спілкуванні; активні та цілеспрямовані комунікативні дії, що ґрунтуються на засвоєнні моделі майбутньої поведінки та спеціальних засобів діяльності (одиниці мови та мовлення); оцінка власних можливостей, що передбачає орієнтацію на кінцевий ідеальний результат спілкування.

Відтак, структуру такого феномена, як комунікативна готовність до спілкування в подружньому житті, можна представити як цілісність, що складається з мотиваційного, діяльнісного й рефлексивного компонентів. До складу *мотиваційного компоненту*, що відбиває зміни в потребо-мотиваційній сфері особистості, входять відповідні потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, інтереси, прихильності та установки. Ознакою сформованості мотиваційної готовності є наявність інтересу до розв'язання певної життєвої ситуації. За дослідженням С. Загребельного, інтерес, виступаючи у функції допитливого мотиву, спонукає до діяльності, забезпечуючи високу продуктивність останньої; успішне засвоєння навчального матеріалу старшокласником, посилює інтерес до розв'язання комунікативної ситуації [1]. *Діяльнісний компонент* готовності передбачає наявність таких ознак, як засвоєні моделі комунікативної поведінки та засоби комунікативної діяльності, а також здатність до здійснення активних цілеспрямованих дій задля вирішення проблемної життєвої ситуації. Індикатором комунікативної готовності є комунікативні уміння й здатність до соціальної взаємодії. Формування мотиваційного та діяльнісного компонентів готовності до спілкування тісно пов'язане з формуванням самосвідомості особистості, складовими якої є прагнення до пізнання своїх можливостей, їх адекватна самооцінка й спроможність до самовиховання, що впливає на розвиток усіх інших сфер, здійснюючи регулятивну функцію процесу формування особистості. Відтак *рефлексивний компонент* засвідчує здатність старшокласника адекватно оцінювати власні дії відповідно до визначеної мети чи кінцевого результату комунікативної діяльності. Індикатором рефлексивного компоненту є сформовані вольові якості особистості.

Отже, говорячи про комунікативну готовність до спілкування в подружньому житті, маємо на увазі наявність у старшокласника мотиваційної, діяльнісної та рефлексивної готовності. Наявність такої кількості компонентів зумовнюється можливістю інтегрування окремих характеристик цього феномену в одній суттєвій ознаці. Так, наприклад, потреба в пізнанні, спілкуванні, самоствердженні, самовираженні реалізується через інтерес до кому-

нікативної діяльності. А знання про роль та особливості спілкування в сім'ї, її суспільну значущість, – підвищують інтерес до сімейного спілкування, його цінність у очах молодої людини. Відтак діяльнісний компонент готовності безпосередньо пов'язується з мотиваційним у межах визначеної структури. З іншого боку, знання соціально-етичних норм, закономірностей спілкування, соціальних ролей, моделювання (відтворення) зразків поведінки, розвинені комунікативні здібності, мовна компетентність, тобто те, що є показниками діяльнісної готовності на етапі засвоєння моделей комунікативної поведінки, впливає на активні, творчі, цілеспрямовані дії задля досягнення позитивного результату у вирішенні ситуативних завдань.

Говорячи про розвиток рефлексивних здібностей особистості, маємо на увазі здатність до самоконтролю, самоорганізації, етап мобілізації внутрішніх сил, здатність управляти своїми діями, почуття відповідальності за результати спілкування, емоційні компоненти самосвідомості, ціннісно-нормативну сферу тощо. Але всі ці показники свідчать про рефлексивну готовність особистості адекватно оцінити свою здатність діяти відповідно до мети з орієнтацією на кінцевий результат.

Отже, всі компоненти системи *комунікативна готовність до спілкування в подружньому житті* взаємопов'язані та ієрархічно підпорядковані, що й засвідчує цілісність визначених елементів зазначеної структури. Визначення сутності феномена *комунікативна готовність до спілкування в подружньому житті* дає змогу перейти до реалізації наступного завдання дослідження, що передбачає визначення змісту, засобів та педагогічних умов виховання означеного феномена у старшокласників, що й становить перспективу подальших розвідок цієї проблеми.

1. Загребельний С. Формування у старшокласників інтересу до професії у процесі вивчення предметів фізико-математичного циклу / Сергій Загребельний // Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук зі спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання. – м. Луганськ. – 2006. – С. 13.

2. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформ. зб. МОН України. – 2002. – № 2. – С. 2–22.

3. Крутецкий В. Психология. – М.: Высшая шк., 1980. – С. 78–94.

4. Сатир В. Вы и ваша семья. Руководство по личностному росту: Пер. с англ. – М.: Эксмо-Пресс, 2000. – С. 144.

5. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1996. – С. 296.

The essence of communicative readiness for interaction in matrimonial relationship, its content and conditions of its education in senior schoolchildren have been developed.

Key words: *communicative readiness for interaction, senior school children, special course of study*

УДК 37.018.32

ББК 74.200.64

Іванна Кулик

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті розкривається поняття готовності вихованців інтернатних закладів до сімейного життя, структурні компоненти та особливості її формування у період старшого шкільного віку.

Ключові слова: *готовність, діти-сироти, школа-інтернат, формування готовності вихованців інтернатних закладів до сімейного життя.*

Актуальність теми. Трансформація соціально-економічних умов життя українського суспільства неоднозначно позначилась на функціонуванні сім'ї як виховного інституту, породила виникнення нових проблем, пов'язаних із втраченою такою загальнолюдськими цінностей як родина, рід, багатківство, материнство, що спричинило значне зростання

кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Виховання таких дітей в умовах закладів інтернатного типу, при відсутності змалку адекватних зразків соціорольової поведінки негативно позначається на характері становлення ідентичності дітей, засвоєнні ними ролей і обов'язків чоловіка й жінки в сім'ї та суспільстві, що загалом виокремлюється досить актуальною проблемою соціальної педагогіки.

Діти-сироти залишаються однією з найбільш соціально занедбаних і найменш психологічно захищених сил нашого суспільства, а сирітське середовище акумулює в собі найскладніші проблеми психологічного, соціального становлення особистості чоловіка та жінки. Звуженість соціального оточення в інтернатних закладах, брак соціально-адекватних моделей статево-рольової поведінки, недостатня психолого-педагогічна підготовленість вихователів до роботи з депривованими дітьми створюють несприятливі умови для розвитку у них готовності до самостійного життя та створення сім'ї.

Вихованці інтернатних закладів мають глобальні труднощі в адаптації до широкого світу, часто стають асоціальними: залежними, нездатними до самостійного відповідального життя, емоційно байдужими й жорстокими.

Тому одним із найважливіших завдань інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є саме підготовка до самостійного життя у суспільстві, оскільки успішна соціальна адаптація (готовність до шлюбу, вибору професії, організації побуту, дозвілля, спілкування) значною мірою залежить від наявності цих навичок.

Аналіз досліджень та публікацій. Окремі аспекти підготовки учнівської молоді до шлюбу та сім'ї висвітлювались у дослідженнях М. Алексєєвої, Л. Волинська, Т. Говорун, Н. Гусак, І. Гребенікова, І. Дубровіної, З. Зайцевої, А. Карасевич, О. Кізь, О. Кікінежді, В. Кравця, З. Кісарчук, В. Чудновського, І. Юнди, І. Трубавіної, Р. Овчарової, І. Шалімової та ін. При цьому малодослідженими залишаються такі важливі аспекти розвитку статевої свідомості депривованого юнацтва, як сформованість уявлень щодо основних функцій та типів сім'ї, організації подружньої взаємодії, взаємин батьків і дітей тощо.

Мета статті полягає у розкритті поняття готовності вихованців інтернатних закладів до шлюбно-сімейних стосунків, виявленні її структурних компонентів та особливостей її формування.

Багато людей приймають рішення про вступ до шлюбу під впливом мимовільної закоханості, пристрасті, не усвідомлюючи, яку відповідальність вони беруть на себе. У результаті їх очікування та надії не виправдовуються.

А. Карасевич під готовністю до створення сім'ї розуміє морально-психологічну, соціальну й статево-рольову зрілість особистості старшого школяра, досягнення ним соціальних стандартів поведінки, які забезпечують успішне створення та функціонування повноцінної сім'ї [5].

Готовність означає «систему соціально-психологічних установок особистості, яка визначає емоційно-психологічне ставлення до способу життя, цінностей подружжя». Готовність до сімейного життя – інтегральна категорія, що включає комплекс аспектів [9, с. 118]:

1. Формування певного морального комплексу (готовність особистості прийняти на себе нову систему обов'язків щодо свого шлюбного партнера, майбутніх дітей).
2. Підготовленість до міжособистісного спілкування та співпраці (для нормального функціонування сім'ї, як малої групи, необхідна узгодженість ритмів життя подружжя).
3. Здатність до самовідданості щодо партнера (включає здатність до відповідної діяльності, заснованій, передусім, на якостях та рисах альтруїзму людини, яка любить).
4. Наявність якостей, пов'язаних із проникненням у внутрішній світ людини (емпатійний комплекс).
5. Висока естетична культура почуттів та поведінки особистості.
6. Вміння вирішувати конфлікти конструктивним способом, здатність до саморегуляції власної психіки та поведінки.

У готовності особистості до шлюбу і сімейного життя виокремлюються чотири компоненти:

1) фізична і фізіологічна зрілість майбутнього подружжя, коли чоловік стає здатним зачати, а жінка – виносити й народити здорову дитину; при цьому існує реальна суперечність між юридично встановленим шлюбним віком, що свідчить передусім про фізичну зрілість майбутнього подружжя, та їх соціальною зрілістю, яка найчастіше настає значно пізніше;

2) соціальна готовність, яка означає, що майбутні шлюбні партнери є рівноправними членами суспільства, які спроможні виконувати соціальні ролі й обов'язки, усвідомлюють правову основу шлюбу, готові взяти на себе відповідальність один за одного і за своїх дітей, здатні матеріально забезпечити сім'ю;

3) етико-психологічна готовність, що передбачає сформованість адекватних шлюбно-сімейних стосунків, уявлень майбутнього подружжя про шлюб і сім'ю, подружні і батьківські обов'язки, розуміння співвідношення між любов'ю і шлюбом; уміння цінувати особистісні якості партнера, об'єктивно оцінювати власні почуття і ставлення до обранця; спрямованість на іншу людину; розуміння основ формування психологічно здорової сім'ї, створення сприятливого соціально-психологічного клімату сім'ї і наявність відповідних умінь; при цьому для того, хто бере шлюб, важливо вміти спроектувати реалістичну модель майбутньої сім'ї, її уклад з урахуванням впливу способу життя батьківських родин, матеріально-економічних можливостей, шляхів реалізації сімейних планів на майбутнє;

4) сексуальна готовність, орієнтація на спільність сексуально-еротичних переживань із коханим партнером іншої статі, якому людина довіряє і на чю довіру здатна відповідати, з якою вона хоче і може поділяти відповідальність за спільну працю, продовження роду і відпочинок для того, щоб забезпечити можливості сприятливого розвитку дітей; при цьому важливе значення має наявність знань з анатомії і фізіології, культури статевого спілкування.

Особливу роль у формуванні готовності до створення сім'ї відіграє етико-психологічна готовність, яка зумовлює здатність до шлюбу, тобто спроможність: турбуватися про іншу людину; співчувати, співпереживати іншому; спілкуватися на основі співпраці з іншим; бути терпимим (толерантним), сприймати іншу людину з її індивідуальними особливостями, звичками, навіть протилежними власним, вміння пристосовуватися до них [4].

А. Адлер [1] виділяв три життєво важливі сфери, або три «життєво важливі питання», які необхідно вирішувати кожній людині: життя в суспільстві, яке включає нашу поведінку і ставлення до інших; наша діяльність; питання про любов і шлюб.

Перші дві сфери передбачають навчання з раннього віку, хоча вказівки «як підготувати себе до любові та шлюбу» не існує. Шлюб – це завдання, яке стоїть перед кожним із членів подружжя. Однак найчастіше люди вчаться вирішувати її на самоті або ж у компанії з двадцяти чоловік – їм просто не вистачає вміння жити вдвох».

Зрілість особистості А. Адлер пов'язує з вірою в себе, зі здатністю відкрито зустрічати життєві проблеми і вирішувати їх, із наявністю друзів та нормальними стосунками з сусідами. Важливим показником правильного напрямку в житті А. Адлер вважав також корисну діяльність та професіоналізм. «Тому, хто позбавлений цих якостей, – писав він, – не варто довіряти, він не зовсім готовий до любовних стосунків» [1, с. 164].

Крім звичайних якостей соціального пристосування, стосунки любові та шлюбу потребують від партнера почуття симпатії, здатності ототожнювати себе з іншою людиною та співпереживати з нею. Про це він писав так: «І якщо в наш час мало хто дійсно готовий до подружнього життя, то це тому, що більшість людей ніколи не навчались тому, як можливо бачити очима іншого, чути його вухами та відчувати його серцем» [1].

В. Сисенко ввів поняття «здатність до шлюбу», яке передбачає такі складники [7]: 1) здатність турбуватися про іншу людину, робити для неї добро; 2) здатність співпереживати, співчувати, тобто входити в емоційний світ партнера, розуміти його радість та горе, переживати невдачі, знаходити духовну єдність; 3) здатність до кооперації, співпраці в

міжособистісному спілкуванні; 4) висока етична культура, яка передбачає терплячість, великодушність, доброту, прийняття іншої людини з усіма її недоліками.

Усі ці здатності є показниками вміння людини швидко корегувати свою поведінку у відповідності до змінених обставин, проявляти терпимість, стійкість та передбачуваність своєї поведінки, здатність до компромісу.

У підготовці молоді закладів інтернатного типу до сімейного життя велику роль відіграє і статеве виховання – формування еталонів мужності та жіночності [2, с. 56]. Саме в юнацькому віці у школярів відбувається завершення формування рольових позицій чоловіка та жінки. У дівчат різко посилюється інтерес до своєї зовнішності і виникає своєрідна переоцінка її значення, що пов'язано із загальним зростанням самооцінки, збільшенням потреби подобатись і загостреною оцінкою своїх та чужих успіхів у протилежній статі. У хлопчиків же домінує значущість своєї сили та мужності. Експериментуючи над собою, вони прагнуть знайти себе та сформувати свій образ дорослості.

Формування статевої самосвідомості, еталонів мужності та жіночності починається з перших днів життя дитини. Проте найінтенсивніше воно здійснюється в підлітковому і юнацькому віці, коли засвоєний на попередніх етапах досвід починає перевірятись і уточнюватись під час інтенсивного спілкування з особами протилежної статі.

С. Ковальов стверджує, що статеве виховання повинно не згладжувати, а, навпаки, підтримувати статеві відмінності чоловіків та жінок. Ці відмінності виявляються вже в перші дні після народження, та стають більш яскравими і чіткими. Активність чоловічої статі носить своєрідний предметно-інструментальний характер, а жіночої за своєю природою – емоційно-експресивний, що достатньою мірою виявляється і в сфері статевої поведінки та потягів [6].

Важко переоцінити роль статевого виховання у формуванні якостей сім'янина. Тут величезну роль відіграє дошлюбний досвід, в якому особливо важливе пізнання якомога більшої кількості реальних сімей, де панує взаєморозуміння та любов.

В інтернатних умовах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, важливим є привернення уваги вихователів до процесу усвідомлення й переживання вихованцями своєї статевої ідентичності, що виступає одним із найсуттєвіших показників формування психологічної статі. Таке усвідомлення й переживання передбачає наявність у вихованців певних еталонів, тобто уявлень про найбільш привабливі та значущі якості особистості чоловіка та жінки.

Як стверджують дослідники [3], найбільш привабливі і значущі якості особистості чоловіка і жінки, виділені вихованцями інтернату, відображали переважно моральний бік взаємин чоловіка й жінки, батьків і дітей, тобто фактично були пов'язані з уявленнями дітей про якості сім'янина (чоловіка, батька, матері, дружини). Інші позитивні характеристики – досить обмежені, вимоги дітей до особистості чоловіка й жінки – невисокі. Негативні характеристики, які давалися вихованцями, також були пов'язані з виконанням батьківських і подружніх обов'язків.

Підвищена цінність сім'ї і недостатній досвід життя в ній сприяє ідеалізації вихованцями інтернату взаємин у сім'ї, образу сім'янина. Ця позитивна ідеальна модель до певної міри розпливчата, не наповнена конкретними побутовими деталями. Одночасно у вихованців інтернату існує емоційно насичений, конкретний образ того, якими ці взаємини не мають бути, якими якостями не повинні володіти чоловік, батько, дружина, мати. Зіткнення цих моделей породжує конфліктну систему вимог: ідеалізованих і надзвичайно низьких, обмежених виконанням елементарних норм поведінки. Це може негативно впливати на формування адекватного еталону мужності-жіночності та викривлювати процес становлення психологічної статі [8].

Від народження людину супроводжують різні види діяльності. У сім'ї вони сприймаються і освоюються дитиною усвідомлено, як природна форма буття. Саме в сім'ї діти з раннього віку відчують себе активною частинкою суспільства, навколишнього світу. Разом із батьками вони залучаються до створення матеріальних благ, необхідних для

задоволення потреб сім'ї і своїх власних. Діти-сироти, котрі через обставини втратили родинне середовище і виявилися вихованцями державних установ, втрачають природну потребу в різних видах діяльності. Сам процес суспільного виховання, його групова спрямованість виховної дії, жорстка регламентація поведінки дитини, гіперопіка, постійне знаходження дітей в умовах колективу часто знижують емоційний настрій особистості, невпевненості в собі, у своїх силах і можливостях. У результаті пропадає інтерес до різних видів діяльності. Звідси – пошук нових форм виховної дії у процесі формування особистості дитини в умовах інтернатного закладу.

Отже, для чого потрібна сім'я [9, с. 123]: щоб було на кого спертись; було з ким порадитись; щоб хтось був поруч, чия думка є вагомим; був той, хто не залишить у біді; був хтось, із ким по-справжньому добре; був поруч той, хто розділяє подібні цінності; був той, хто не буде задрити; був хтось, з ким можна разом радіти успіхам; був хтось поруч, кому можна довіряти; був поруч той, хто у важку хвилину підтримає та захистить; був той, хто дивиться на речі схожим чином. Усі ці аспекти разом і створюють образ сім'ї як замишки в світі політичних, економічних, технологічних, кліматичних та інших складностей життя.

Таким чином, підготовка старших школярів до сімейного життя становить комплекс різноманітних взаємодій із батьками, вчителями, однолітками, з іншими людьми, із засобами культури та масової інформації, в результаті яких відбувається усвідомлення особливостей шлюбно-сімейних стосунків, розвиток відповідних почуттів, формування уявлень, поглядів, переконань, якостей, звичок, пов'язаних із готовністю до шлюбу і сімейного життя.

1. Адлер А. Наука жить / Адлер А. – М.: Мысль, 1997. – С. 160–180.
2. Андреева Г. Психология семьи: Учеб. пособие / Г. Андреева – СПб.: Речь, 2007. – 348 с.
3. Баторі-Тарці З. Особливості життєвої компетентності вихованців інтернатних закладів // Баторі-Тарці // Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту. Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2005. – № 9. – С. 15.
4. Бондарчук О. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
5. Карасевич А. Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спеціальність 13.00.07 / А. Карасевич. – К., 2009. – 21 с.
6. Ковалев С. Психология семейных отношений / С. Ковальов – М.: Мысль, 1987. – 465 с.
7. Сысенко В. Новобрачные в зеркале собственных взглядов, суждений, оценок / В. Сысенко – М.: Мысль, 1985. – 235 с.
8. Фуштей Л. Засвоєння гендерних ролей дітьми, які позбавлені батьківського піклування / Л. Фуштей // Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи. збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практ. конф., 30-31 жовтня 1003 р. – Тернопіль: Видавничий відділ ТДІУ, 2003. – С. 85-88.
9. Шнейдер Л. Семейная психология / Л. Шнейдер – М.: Мысль, 2005. – 765 с.

In the article the concept of readiness of pupils of internatnikh establishments opens up to domestic life, structural components and features of its forming in a period senior school age.

Key words: *readiness, children-orphan, school-boarding-school, forming of readiness of pupils of boarding-schools establishments, is to domestic life.*

УДК 372

ББК 74.105

Неллі Лисенко

НОВІ ПРІОРИТЕТИ ТРАДИЦІЙНОГО РОДИННОГО ВИХОВАННЯ У ВИМІРАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЯ СЬОГОДЕННЯ

У статті окреслено нові пріоритети родинного виховання у зв'язку з професійною діяльністю дошкільних навчальних закладів сьогодення.

Ключові слова: *етнопедagogіка, родинне виховання, народна філософія, принцип, саморозвиток, діти.*

Упродовж багатвікової життєвої практики викристалізувалась низка провідних принципів української етнопедагогіки, які репрезентують сукупність її основних вихідних положень та ідей. Власне вони і визначають основне спрямування, зміст та організацію виховних дій, є нормою і правилом, якими послуговуються батьки задля впливу на своїх дітей в сучасних умовах. Це – зв'язок виховання з життям, виховання в праці, урахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців, систематичність і послідовність виховання, єдність вимог із повагою до особистості, поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності й ініціативності вихованця тощо.

Відтак, *мета статті* – уявлення важливих підходів народно-педагогічного виховання дітей із перших років життя та проєктування шляхів використання доробку українців у діяльності не лише сучасної родини, а й дошкільних навчальних закладів різного типу.

Народна педагогіка неподільна з життям трудівників, отож уявити собі народну виховну практику в іншому вимірі не реально і невиправдано. Основна мета народної педагогіки полягала в ґрунтовній підготовці молоді до життя, формуванні умінь і навичок для її самостійної діяльності. У трудових сім'ях виховна практика складалася так, щоб діти були включені в діяльність дорослих, а їхню посильну участь розглядали за природну і необхідну. Організація виховання на основі зв'язку з життям є чи не єдиним шляхом розв'язання завдання народної педагогіки щодо привласнення соціального досвіду кожним новим поколінням.

Відповідно, літня людина користувалася найбільшим авторитетом, а молодь могла почерпнути від неї корисне й новчальне: людина живе для того, щоб працювати, мовиться в народній мудрості. Народна філософія тлумачить працю за доцільну діяльність, спрямовану на створення матеріальних і духовних цінностей ("Чесна праця – наше багатство"). Вона справедливо вбачає в праці основу існування суспільства, природну мову людського життя ("Справжнє життя – в праці", "Праця – душа всього життя"), без активної трудової діяльності немислимий всебічний розвиток особистості ("Без діла – слабше сила"). У праці розвиваються здібності, формується світогляд і моральне обличчя людини. Кредо філософії народного буття знайшло своє втілення й у народній педагогіці, яка незмінно спирається на принцип виховання в праці: чим раніше – тим краще.

Народ не лише прагнув, а й умів враховувати у вихованні вікові та індивідуальні особливості дитини, відповідно забезпечуючи наступність виховних впливів. Сутність цього принципу полягала у їхній відповідності віку, життєвому досвіду, силі та можливостям кожної дитини.

У народній виховній практиці розрізняли низку вікових періодів: новонароджений (від появи на світ – до 10 днів); немовлячий (грудний) – від 10 днів до 1 року; дитинство – від одного до 10-11 років; отрочество (підліток) – від 11-12 до 15-16 років; юність – від 16 до 20-21 року; дорослий вік – від 20-21 до 40 років; зрілий вік – від 40 до 55 років; старечий вік – після 55-60 років. Від народження і до юності людину виховували в сім'ї і згодом вона ставала на самостійний шлях, створюючи власну сім'ю. Із віком виховні турботи ускладнювалися "Малі діти – малий клопіт, великі діти – великий клопіт" [1, с. 44-46].

У кожній віковій групі властиві потреби зумовлюють дотичне виховання. Особливо ретельного догляду потребує новонароджена дитина, оскільки вона обмежена в рухах і абсолютно безпорадна: "Мала дитина їла б щогодини".

Не менш насиченим є її виховання, адже треба забезпечити нормальне харчування, запобігти різні захворювання, не допускаючи перегрівання чи простуди, гартуючи організм, тримаючи тіло в чистоті. За нормальних умов немовля розвивається й росте дуже швидко: "Як грибочки ростуть діточки". Зростають потреби й у спілкуванні. Саме тому в народі хвалять матір чи няньку, яка, забавляючи немовля, постійно говорить до нього, співає пісень. На третій місяць немовля, вимовляючи окремі звуки, з часом переходить на лепет, вчиться тримати голівку, сидіти, робить перші спроби стояти й ходити.

З віком зміст виховання розгалужується "Малі діти не дають спати, а великі дихати", "Мала дитина – не виспишся, більша дитина – не наїжся, велика дитина – не уберещя".

Допитливість дітей зростає. Вони ставлять дорослим безліч запитань і від 3 до 5 років їх часто називають "чомучками" [2]. Дорослі, зазвичай, уважно ставилися до запитань, задовольняючи й розвиваючи дитячу допитливість. Відтак, у трудових сім'ях дуже рано залучали дітей до праці й самообслуговування. Різноманітною стає й ігрова діяльність, яку спрямували на засвоєння норм взаємин із дорослими.

До важливих відносили уміння спиратись на позитивні звички дитини, заохочуючи її до гарних учинків, допомоги долати труднощі й застерігати від поганого. Причому, індивідуальний підхід трактували до кожного вихованця, а не лише до порушників норм поведінки. Виховний досвід доводить, що "тихенькі" і "приспосованці" здатні завдавати значно більше прикросів, аніж натури бурхливі, схильні відкрито порушувати порядок через свою нестриманість: "У тихому болоті чорти волягься", "Тиха вода людей топить, а бурна – тільки лякає", "Од тиха все лихо", "Тиха вода глибока", "Зверху гарно та тихо, а всередині – ворухиться лихо" [3].

Народна педагогіка радить розпочинати виховання від народження дитини: "Перший крок виховання йде з першим криком дитини" і здійснювати його систематично і послідовно. Виховання розглядали за логічну й цілісну єдність, яка унеможливує безсистемність і випадковість. Сутність такого підходу виражено у прислів'ї: "Посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю" [3].

Народна педагогіка убачала доброго вихователя у тому, хто вимогливо ставився до виховання: "Розумний батько сина спитати не соромиться"; "Дитині волі не давай". "Гарна мазана паляниця, а не дитина". Потурання засуджували: "Погурай малому, то, як виросте, буде тебе на старості бити", "Хто дітям потає, той сам плаче". Звичайно, що будь-яка вимога має бути виправданою. "Все любить міру" – кажуть у народі. Дорослих неодмінно налаштовували на додержання єдності вимог у вихованні, неприпустимим було виховання дитини всіма і ніким "Де багато няньок, там дитя каліка"; "У семи няньок дитини без носа", "Де багато баб, там дитя невлад".

Відповідальність за виховання покладалась на батька і матір, відповідно і на вихователя, а їхня вимогливість спрацьовувала, коли ґрунтувалась на повазі до особистості дитини: той, хто зневажає і кривдить дітей, допускає найбільший злочин на землі. Діти – маленькі громадяни. Отож, дорослим варто ставитися до них, як до дорослих, із повагою.

Зауважимо, що вимогливість (без причепливості й дріб'язковості), народна педагогіка розглядала за вищий прояв поваги до особистості. Вимагати – значить із повагою ставитись до дитини, піклуватись про неї, про її життя і поведінку, а невимогливий вихователь – байдужий до її долі.

Багатвікова практика народного виховання викристалізувала найраціональніший стиль взаємин із дітьми, який не придушує, а зміцнює їхні сили, розвиває самостійність та ініціативність, спонукає до позитивних дій і вчинків, підтримує почуття власної гідності й утворює особисту відповідальність за поведінку.

З огляду на це, повчальними й актуальними є народні афоризми, які вчать не заспокоюватися на готовому, що дали батьки: "Розумна дитина в батьковій свитині", а дбати про зміцнення й примноження вже набутого: життєво необхідного "На бацька надійся, а сам не поганься", "Батьків хліб не навчить, як треба жить" [4; 5].

В українській етнопедагогіці використовувались три традиційні форми організації дітей: індивідуальна, групова і фронтальна (масова), які по-різному виявлялися в кожному випадку і на кожному етапі їхнього життя.

Від народження до двох років дітей називали дволітками або "другою кашею" (другий рік кашу їсть), адже вони потребували пильного індивідуального догляду, материнської опіки. Із чотирьох років виявляється потяг до громадського життя, об'єднання в групи і спільне проведення дозвілля. А от із 7-8 років діти групуються вже залежно від віку в об'єднання ровесників, які тривають аж до організації громад, зі своїм традиційно національним змістом в Україні у формі дитячих забав, вечірок, вечорниць, іосвіток,

громадських спортивно-культурних дитячих та молодіжних організацій “Пласт”, “Січ”, “Сокіл”.

Особистість завжди розглядали соціальним індивідом, який повинен відповідально самовизначатися, не ущемляючи свободу інших людей. Щоб стати особистістю, дошкільника спонукали бути активним суб'єктом поведінки, діяльності та спілкування; бути носієм самосвідомості й індивідуального начала. Для цього слід було *саморозвиватися, самовизначатися, ціннісно ставитись до всіх сфер життєдіяльності*. Це і в сучасних програмах ДНЗ є умовою становлення особистості кожної психічно здорової дитини. Однак, не кожна з них реалізує ці можливості й, відповідно, не формується як особистість унаслідок браку активності та під впливом застарілих методів навчання і виховання.

Особистісно-зорієнтоване навчання у сучасних умовах функціонування ДНЗ ґрунтується на приматі суб'єктивності дошкільника, визнанні його права на самоактуалізацію в пізнанні. Цю проблему порушено у дослідженнях учених (І. Кон., В. Сухомлинський), а філософсько-методологічні аспекти особистісно-зорієнтованого навчання обґрунтовано І. Зязюном, В. Кременем, О. Савченком.

Основою їхніх методологічних підходів до особистісно-зорієнтованого навчання дітей є гуманістичність навчання, яке передбачає з'ясування його мети, сутності, функцій, принципів, змісту (технології), а також результатів крізь призму суб'єктності виховання в навчальному процесі.

Відповідно, й у І. Якиманської знаходимо визначення основних положень особистісно-зорієнтованого навчання, що: забезпечує розвиток і саморозвиток особистості учня, як суб'єкта пізнавальної та предметної діяльності; забезпечує самореалізацію учня в різних видах діяльності, спираючись на його здібності, нахили, інтереси, ціннісні орієнтації; розвиває індивідуальність учня, створює умови для його самовираження; ґрунтується на принципі варіативності [6, с. 96].

Ученими визнано системотворчою якістю особистості суб'єктність [7, с. 15-20], отож ними утверджується освітній процес, який максимально сприяє розвитку суб'єктності та є особистісно-орієнтованим. Отож можемо припустити, що таке навчання й виховання дошкільника вже буде ґрунтуватись на принципі його суб'єктивності, визнанні його права на самоактуалізацію, а його освіта пролонгуватиметься на гуманістичність.

Така мета досяжна за умови впровадження у навчально-виховний процес ДНЗ нової педагогічної технології, основу якої творить *розуміння і активний діалог* у системі суб'єкт-суб'єктних взаємин між вихователем і дошкільником. А це – допомога і підтримка у навчанні. Завдання вихователів полягає у допомозі вибору правильних методів *самоактуалізації*, що і є *самореалізацією*. Її досягають різними шляхами. За А. Маслоу – це: переживання, в яких розкрито людську сутність; вибір між добром і злом; відмова від фальші, яка руйнує людську “самість”; відповідальність за свої вчинки; подолання ілюзій, фіктивних уявлень; відкриття власних характеристик, що допомагає “відсвічувати” власні елементи “психонатології”, “відікати її, відмовлятися від неї” [8, с. 7-11].

Концептуально ця ідея посідає особливе місце в новій Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку “Я у світі” (авторський колектив під керівництвом О. Кононко). Акцентовано, емоційну зрілість, яка передбачає *сприйнятливість* дитини до подій, явищ, людей, що навколо, до свого внутрішнього життя; наявність індивідуального досвіду різноманітних переживань; здатність *розрізняти* переживання інших людей та пов'язувати їх з подіями, які їх спричинили; *адекватність* реагування на різноманітні подразники; вміння *регулювати* свої емоційні стани та настрої, конструктивно *впливати* на емоційну поведінку інших; спроможність бути *суголосною*, співзвучною емоційному стану людей, що поряд” [9, с. 3-5].

Сучасні наукові дослідження переконливо доводять виняткову важливість періоду дошкільного виховання. Навіть сама здатність людини навчатися “майже наполовину закладається в перші чотири роки життя, а ще одна третина – до восьми років”. До восьми років у мозку дитини формуються головні первісні шляхи, на яких ґрунтується здатність до

навчання. Про це переконливо писала С. Русова. Сучасними є й твердження американського психолога Б. Фуллера щодо дітей, які народжуються геніями, але впродовж перших років ми допомагаємо їм позбутися цієї геніальності. Батьки і дошкільні працівники все ще нехтують багатьма віковими здобутками української етнопедагогіки і народознавства (в Україні немовля колисали в люльці, що сприяло формуванню його вестибулярного апарата). З методологічної позиції сьогодні важливо зруйнувати дисбаланс між дошкільним вихованням сільських і міських дітей і перед вступом до школи кожній дитині забезпечити мінімальну народознавчу компетенцію, створивши передумови для її безболісної адаптації до нового соціального оточення на основі сучасних критеріїв, форм і методів підготовки до систематичного навчання. Однак проблему вбачаємо в тому, що здебільшого батьки не є підготовлені до розкриття здібностей своїх дітей. Отож потрібні нові підходи до роботи з родиною, співпраці з методистами дошкільних навчальних закладів.

На підставі вище зазначеного, маємо всі підстави стверджувати про готовність України до запровадження обов'язковості дошкільної освіти для всіх без винятку дітей відповідного віку, як це зроблено, скажімо, у Німеччині, Швеції, Франції (діти після грех років починають відвідувати “материнські школи, а їхня програма є обов'язковою для всіх). По цьому важливо підтримувати гру, якнайдовіший засіб формування особистості ХХІ сторіччя. До прикладу, нідерландський філософ і культуролог Й. Гейзінга зазначав, що власне дякуючи грі людська спільнота підноситься над своїми біологічними формами життя, забезпечуючи цивілізаційний поступ.

Вивчаючи вікові особливості дошкільників, російський психолог Д. Фельдштейн зазначав, що п'ятирічні діти перебувають у вузькому колі інтимно-особистісних відносин, які здебільшого зорієнтовані на знайомі предмети, що їх оточують, і близьких людей. “Вони не можуть виявляти значуще й привабливе для них в інших, у них не сформоване ставлення до дитячого колективу, відсутнє розуміння цінності суспільної праці” [10, с. 112].

Шестирічних дітей дослідник оцінює інакше, вказуючи на те, що вони вже ширше розуміють соціальні зв'язки, унаслідок вироблених умінь оцінювати поведінку інших дітей і дорослих, розуміння важливості суспільно корисних справ. “Тобто саме на рубежі 5–6 років формується певне розуміння та оцінка соціальних явищ, орієнтація дитини на ціннісні відносини дорослих крізь призму конкретної діяльності” [10, там само].

Важливим методологічним принципом залишається охорона і захист дітей від впливу надмірної інтенсифікації розумового навантаження. Власне до цього в останні роки схиляються окремі педагоги і батьки, мотивуючи це необхідністю якісної підготовки дітей до школи.

Посилення потребує саме розвивальний і виховний аспекти, формування мотивації розвитку пізнавальної діяльності, інтелектуальних підходів та здібностей, навичок суспільної взаємодії. Отож, особливе місце повинна посісти соціалізація в умовах їх трудового виховання, прилучення до колективних видів діяльності, формування працелюбності й відповідальності, без яких органічне входження дітей у соціум неможливе.

Не менш важливо, вважаємо, спрямовувати зусилля педагогів і батьків на пробудження з ранніх років гуманних почуттів дітей, їх ознайомлення з моральними нормами, оцінками, а надалі – й із цінностями.

Важливим засобом для цього є засвоєння рідної мови, насамперед, у родинному оточенні, оскільки у формі генетичного коду вона передається спадково від батьків до дітей. До такого висновку ще у ХVІІІ столітті дійшов В. Гумбольдт. І сьогодні “Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення й несе відповідальність за створення належних умов для цього” – записано в Законі України: “Про охорону дитинства” від 26.IX.2001 р. № 2402-III.

Батьки, зазвичай, змушені вирішувати дилему: якому вихованню надати перевагу – суспільному чи домашньому? Важливе розуміння того, що довірити дитину професіоналам – найкращий вибір. “Чи то буде перебування дитини у закладі повний день, чи то вона

відвідуватиме прогулянкову групу або групу вихідного дня – головне, щоб дитина мала змогу спілкуватися з однолітками та опанувала необхідним щоденним мінімумом знань від людини, яка достеменно знає дитячу психологію, вміння довести до її розуміння потрібні знання” [5].

Актуальною розглядаємо проблему здоров'я дошкільників, оскільки воно є не обхідною умовою повноцінного навчання і виховання. На Всеукраїнській науково-практичній конференції Міністерства освіти і науки України (Київ, 2006) за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) ухвалено спільну думку щодо виховання здорової та життєво компетентної особистості дошкільника, як заоруки досягнення нею життєвих успіхів.

Джеремі Харглі акцентував увагу учасників конференції на важливості уважного ставлення суспільства до дітей із раннього віку: в багатьох країнах світу діють спеціальні програми державної підтримки розвитку дітей. Як представник ЮНІСЕФ, він висловив надію, що й в Україні визріла нагальна потреба впровадження такого позитивного досвіду.

По цьому він назвав низку аргументів на користь започаткування аналогічної програми в Україні. Це:

1. Кожна дитина має право народитися здоровою, а також бути успішною в житті. Суспільство повинно подбати про реалізацію її прав.

2. Період від зачаття до трьох років найбільш значущий у житті людини. У цей час формується більшість ментальних здібностей, **закладається підґрунття особистості людини.**

3. Кожен дояр, вкладений у програму раннього розвитку, повертається сімома доларами прибутку (такі діти краще вчать, не хворіють тощо).

4. Діти – головна цінність нації і саме вони здатні об'єднати суспільство. Через них формуються ментальності цілого покоління” [11, с. 4].

У подальшому важливо розглянути актуальні напрями виховання дітей у традиціях українських родин нині, в умовах, які моделює сучасна глобалізація й становлення інформаційного суспільства, що вимагають переосмислення змісту освіти та її окремих компонентів. Переконана, що лише за такого підходу актуалізується здатність готувати дитину до самостійних особистісних і професійних досягнень і звершень.

1. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1997.

2. Булашев Г. Український народ (У своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях). – К., 1993.

3. Українські традиції // Упор. О. Ковалевський. – Х., 2003.

4. Щербак І. Діти в традиційних обрядах українців // Народна творчість та етнографія. – 2003. – №3.

5. Якубенко В. Від народознавства до свідомого патріотизму // Дошкільне виховання. 2002. – № 8.

6. Якиманская И. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Б-ка журнала „Директор школы”, 1996.

7. Постовий В., Щербань П., Алексенко Т., Докуніна О., Стрельнікова Н. Сім'я і родинне виховання. Концепція // Рідна школа. – 1996. – № 11–12.

8. Маслоу А. Самоактуалізація личности и образование. – Киев – Донецк, 1994.

9. Кононко О. Особиста орієнтація – пріоритет сьогодення // Дошкільне виховання. – 2007. – №5.

10. Фельдштейн Д. Психология взросления: Структурно-содержательные характеристики процесса развития личности. – М., 1999.

11. Драйден Г., Вос Д. Революція в навчанні. – Львів: Літопис, 2005.

The article outlines new priorities of family upbringing with the connection of professional activity of pre-school educational establishments of today.

Key words: *ethnopedagogics, family upbringing, national philosophy, principle, selfdevelopment, children.*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОЛОДОЇ СІМ'Ї ЯК ЦІЛІСНОГО ОРГАНІЗМУ

У статті розкриваються педагогічні умови, які забезпечують функціонування молодшої сім'ї як цілісного організму.

Ключові слова: сім'я, молода сім'я, педагогічні умови.

Розбудова державності, утвердження демократичних норм у суспільстві підвищують вимоги до духовного розвитку людини, все більше актуальними стають проблеми сім'ї, особливо молодшої, адже саме вона є тим слабким паростком, який, за умови дбайливого ставлення до себе, стане міцним деревом.

Людина народжується, робить свої перші кроки, пізнає перші радощі і смутки у сім'ї, з неї вона виходить у великий світ і до неї лине, коли стає особливо незатишно. У сім'ї людина виявляє себе у всіх іпостасях: немовля, дитина, підліток, юнак чи дівчина, чоловік, дружина, син чи дочка, дідусь, бабуся, внук чи внучка, правнуки. „Сім'я – то святий вузол, яким люди сполучаються у суспільстві... Сім'я – святиня людського духу, благородних емоційних переживань – кохання, любові, вірності, піклування, щоденного життєвого спілкування, поваги, співпереживання, снівської і дочірньої вдячності, родинної солідарності, теплоти людських сердець” [4, с. 119].

Великий вклад у дослідження питань сімейного виховання внесли сучасні педагоги: Т. Алексєнко, С. Бабишин, О. Вишневський, М. Докторович, О. Докукіна, І. Зайченко, П. Ігнатенко, Б. Ковбас, В. Костів, В. Кравець, Т. Кравченко, Л. Пovalій, В. Постовий, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Є. Сявавко, О. Хромова та інші вчені.

Як підкреслює М. Стельмахович, у народній педагогіці є три чинники однаково важливі у формуванні особистості дитини. Проте в різних ситуаціях кожний з них може стати вирішальним: спадковість („Яке коріння – таке й насіння”, „Яке гіллячко, таке й сім'ячко”), середовище („Як зайдеш між реп'яхи, той реп'яхів наберешся”, „Як у сім'ї згідливе життя, то й виросте дитя до пугтя), виховання („Що виховаєш, то й матимеш”), спадковість і виховання („Яке дерево, такі його віти, які батьки такі й діти”, „Яка гребля, такий млин, який батько, такий і син”) [1, с. 39]. Ці чинники у різні вікові періоди формування особистості проявляються тим чи іншим чином, зокрема і в зрілому віці.

На законодавчому рівні молодшою сім'єю вважають подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 35 (30) років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 35 (30) років [1, 2]. У шлюб повинні вступати зрілі громадяни, котрі свідомо й осмислено підходять до створення сім'ї, готові нести відповідальність за цей осередок суспільства. Кожен повинен мати свої певні очікування від шлюбу. Варто обдумати й обговорити сподівання і мету шлюбу спільно, щоб зосередитися не на собі, а на своєму партнерові.

У сім'ї сходяться дві люблячих одна одну, цікавих одна одній людини, але все ж таки це двоє чужих, дорослих людей, у яких уже повністю сформовані погляди на життя. Тому відразу ж постає проблема взаємин між ними. Розраховувати, що все буде добре, особливо в перші роки, не доводиться. Ламастся усталений до одруження спосіб життя. Йде шліфування характерів. Тому першою педагогічною умовою створення міцної сім'ї є наявність у молодих людей необхідних знань з основ етики і психології сімейного життя, педагогіки взаємин у родині. Характер дитини в основному формується в сім'ї, її психологічний клімат стає для неї середовищем найближчого соціального оточення. Існує прямий зв'язок між взаєминами в батьківській сім'ї і стосунками молодого подружжя. Очевидно, кожний член подружжя приносить у сім'ю досвід батьківської сім'ї: стиль подружніх взаємин батьків, їхнє спілкування між собою, ставлення один до одного, а з народженням дітей – і досвід виховання.

Одружуючись, кожен приносить в утворену сім'ю модель батьківської сім'ї. Наприклад, у сім'ї дружини звикли виражати почуття значно більше, ніж у сім'ї чоловіка,

або, можливо, значно ощадливіше ставляться до грошей тощо. Тому необхідно виробити власну життєву модель сім'ї, обговоривши, наприклад, питання: Як будемо приймати рішення? Як розв'язувати конфлікти? Як витрачати гроші? Як виховувати дітей? Важливою умовою створення сім'ї є психологічна готовність молодих людей до вступу в шлюб, яка передбачає передусім самообмеження і вміння «притерти» свої характери та навчитися бачити в супутникові життя хороші риси, прощати дрібні вади, працювати над самовдосконаленням. Третьою важливою педагогічною умовою є вміння спілкуватися. Спілкування починається зі сприйняття один одного - у сім'ї формується емоційно-інтелектуальне відношення, що згодом реалізується у відповідній формі звернення. І якщо в подружжя відсутня духовна спільність, єдність інтересів, недостатній рівень їхньої соціальної зрілості, слабо розвинене почуття обов'язку стосовно сім'ї, дітей, батьків, це, зазвичай, призводить до розпаду сім'ї.

Сімей, у яких не вишкарюють труднощі, конфлікти, практично немає. Різниця може бути рівень освіти, моральні погляди, ставлення до обов'язків на роботі, вдома, потреби духовні, матеріальні, проведення дозвілля тощо. Може бути багато різних розходжень у поглядах на предмет виховання дітей. Ці відмінності і приводять до конфліктів. Розв'язок конфліктів веде до розвитку сім'ї, до засвоєння нею нового стилю і рівня спілкування, до стирання відмінностей, до формування індивідуального „Ми” замість „Я”. Завдяки цьому досягається стабільність сім'ї, але ненадовго. Виникає новий конфлікт і знову розв'язується. Форми розв'язання конфліктів у більшості випадків визначаються характером подружжя, їх вихованістю.

Важливою особливістю спілкування подружжя в сім'ї є те, що воно відбувається значною мірою на побутовому, прозаїчному, буденному фоні. З часом подружжя дедалі більше «розсекречується» одне перед одним і не завжди, на жаль, у належних, необхідних межах. Ввічливий, люб'язний наречений перетворюється часом в неакуратного, неотесаного чоловіка-грубіяна, а вишукано вдягнена, скромна, делікатна наречена може стати дратівливою, крикливою дружиною.

На думку педагогів, психологів, соціологів, такі риси характеру як терпіння, поступливість, добродушність, доброзичливість сприяють подружній співпраці та взаємодії, взаємному розумінню і спілкуванню, а підозрілість, грубість, скупість, егоїзм і низка інших негативних рис характеру перешкоджають встановленню нормальних стосунків у сім'ї. Перший ряд названих рис характеру допомагає уникнути чи заладити конфлікти. Подружжя знаходить розумний їх розв'язок, а другий - ще більше спричинює розростання конфліктів. Наприклад, молода, красива дівчина, кумир батьків, рідних та друзів, може з усією серйозністю думати, що створена тільки для того, щоб чоловік її «носив на руках». Вона чекає від шлюбу саме цього, проте сімейне життя може її глибоко розчарувати, оскільки вимагає і певної віддачі, виконання низки обов'язків. Проявляючи одне до одного терпимість, поблажливість у дрібницях, люди із зовсім різними поглядами і звичками можуть легко жити разом у злагоді. Однак, при відсутності цього вміння виникає так звана «сімейна каторга», адже чоловік і дружина постійно знаходяться перед очима один одного.

Бернард Шоу жартував: моя дружина - чудова, прекрасна жінка, дуже хороша людина, і вона була б ідеальною дружиною, якби постійно не старалася зробити з мене „ангела”. На наш погляд, бажаючи добра своєму партнерові, ми хочемо зробити його кращим. Але індивідуальність та неповторність кожної людини складається з сукупності різних якостей, зокрема і тих, які здаються нам негативними. Без них людина перестає бути сама собою, втрачає і ті свої риси, які викликали у нас симпатію і любов до неї. А це є *четвертою* і однією з найголовніших педагогічних умов функціонування молодої сім'ї.

У кожного народу, в кожну епоху існують свої символи краси, свої еталони. Уявлення про красу з часом неминуче змінюються. Але поряд з всенародними завжди існують й індивідуальні, персональні, власні. Тому підганяти себе під взірць непотрібно. Для люблячого чоловіка його дружина (чи навпаки) є найкращою - незалежно від того

відповідає вона загальним еталонам чи ні. Ось цю красу і треба підтримувати відповідною «оправою» з одягу і зачіски, жестів і міміки, слів і вчинків.

Невід'ємною частиною емоційного фону сімейного життя є кохання між чоловіком і дружиною. Американський соціолог і психолог Еріх Фромм зазначив, що кохання - це не річ, якою можна володіти, а процес, деяка внутрішня діяльність, суб'єктом якої є сама людина. Варто розуміти, що можна кохати, бути закоханим, але при цьому ніким не володіти. Любов пробуджує і посилює у людини відчуття повноти життя. Любов треба берегти, любов треба плекати, за любов'ю треба доглядати й після весілля - і доглядати знову ж з любов'ю.

Кожному, хто вступає в шлюб, і тим, хто живе в сім'ї, потрібно вселити собі елементарно просту думку: кохання не продається і не купується, воно не розподіляється за талонами і не видається через бланки свідоцтв про шлюб. Ніяка довідка з найавторитетнішою печаткою для любові не дійсна. Любов народжується сама - і вона смертна, як і все народжене. Любов може бути вбита і не лише навмисно, але й з необачності. Про це іноді забувають. І дуже скоро після повернення з РАГСу, після юридичного з'єднання союзу, деякі пари поспішно забувають, що серцю не накажеш - і починають диктувати йому самим грізним тоном, правда, не свосму, а переважно серцю свого супутника.

Є ще одна обставина, яка може характеризувати стосунки у шлюбі - ревності. Людині, яка ніколи не переживала небезпеку втратити коханого чи кохану, ревності здаються незрозумілим безумством. І дійсно, ревності несуть на собі відбиток приватновласницької психології. Але все ж у народі залишається старе повір'я: ревнує - значить любить (хоча це далеко не завжди так). Багато людей вважають ревності одним із необхідних атрибутів кохання. Партнеру слід старатися не створювати ніяких компрометуючих ситуацій, приводів для ревності, проявляти більше тепла, терпимості. Конфліктні ситуації визрівають здебільшого впродовж якогось часу, тому розумні й досвідчені люди, вчасно помічаючи перші сигнали і належним чином реагуючи, можуть запобігти або частково їх послабити.

Таким чином, найважливішою педагогічною умовою є не дитяча любов, яка зосереджена на отримванні, нетерпляча, самолюбна, схильна до вибухів гніву, задоволення власних потреб, а зріла любов - почуттєва, дружня, романтична і вічна. Поряд з подружніми взаєминами велике значення для психологічного клімату сім'ї мають і відносини представників різних поколінь. Можливо правильно, що більшість молодих сімей віддає перевагу жити окремо від батьків. Дані опитувань показують, що більше як 49% жінок, які подали заяви на розірвання шлюбу, вказали в якості однієї з головних причин - втручання батьків. Але, якщо чоловік із жінкою живуть у любові і злагоді, а їх взаємини складаються на основі рівноправності, на засадах взаємного кохання й поваги, духовної спільності, трудової співпраці та взаємодопомоги у вихованні дітей, - така сім'я вважається здоровою, благополучною або ідеальною. А виховання інтелектуальної, моральної, психологічної, повноцінної людини можливе лише в обстановці емоційного тепла, любові, справжніх людських взаємовідносин.

Входження у третє тисячоліття, у комп'ютерний вік передових технологій та відкриттів супроводжується зменшенням уваги до сім'ї, її проблем. Сім'я, як соціальне явище та інститут, не може відмерти. Будемо вірити, що сім'я майбутнього засвоїть і розвине всі цінності людської культури в сфері взаємостосунків родів. Кохання і вірність, обов'язок і самовідданість, постійність і глибока повага до індивідуальності іншої людини зіллються в ній в ім'я повного і тривкого щастя.

1. Закон України. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні від 5 лютого 1993 року. - N 2998-XII - Ст. 1 // із змінами, внесеними згідно із Законом N 1659-IV від 23.03.2004.

2. Постанова Кабінету Міністрів України. Про вдосконалення організаційної та фінансової діяльності Фонду сприяння молодіжному житловому будівництву при Державному комітеті у справах сім'ї та молоді від 17 травня 1999 року - N 825. - п. 3.

3. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. - К.: ІЗМН, 1997. - 232 с.

4. Українознавство в національній літоті / За ред. М. Стельмаховича. – Івано-Франківськ, 1995. – 137 с.

The article shows the pedagogical conditions, which provide the functioning of a young family as an entire organism.

Key words: family, young family, pedagogical conditions.

УДК 37.013.42(410)

ББК 74.200.64

Наталія Мартовицька

ПІДГОТОВКА ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ДО АДАПТАЦІЇ В СОЦІУМІ (НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ)

У статті розкриті основні підходи підготовки випускників інтернатних закладів до адаптації у соціумі (на матеріалах використання досвіду роботи Великої Британії). Автором висвітлені основні переваги чинних програм і законів у Великій Британії, які сприяють адаптації випускників закладів опіки у суспільстві та створенню власної сім'ї.

Ключові слова: випускники закладів опіки, мостова сім'я, адаптація, сімейне життя.

У всьому світі існує проблема соціального і біологічного сирітства. На жаль, і наша країна не є виключенням. Із кожним роком кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зростає. Це пов'язано, насамперед, з економічною ситуацією в Україні. За даними Державного комітету статистики, загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на кінець 2009 року складала 100 787 осіб [2]. Таким чином, соціальний захист найбільш уразливої складової суспільства є невід'ємним завданням демократичної держави.

Перед випускниками інтернатних закладів досить часто постає важлива проблема – адаптація до самостійного життя, до умов суспільства, їх непідготовленість до створення власної сім'ї. Це, насамперед, стосується тієї категорії, що проживають і виховуються в інституційних закладах. Виходячи в самостійне життя, випускники таких закладів частіше за своїх однолітків стають учасниками чи жертвами злочинів. Їм важче знайти роботу та житло, вони схильні до здійснення суїциду. Тобто, їх входження в соціум супроводжується великими труднощами і досить часто не завжди цей процес проходить успішно.

Цією проблемою переймалися багато зарубіжних і вітчизняних дослідників. Зокрема, в Україні питання сирітства є предметом вивчення таких науковців: Л. Волинець, Н. Комарова, С. Попов та ін. Особливості постінтернатної адаптації знайшли своє відображення в працях зарубіжних учених – І. Бобильова, Д. Кіртона; підготовку випускників закладів опіки до створення сім'ї досліджувала О. Кізь. Проте, на нашу думку, питання підготовки вихованців цих закладів до створення сім'ї та самостійного життя, і, відповідно, до соціальної адаптації в соціумі є недостатньо розробленими.

Діти-сироти залишаються однією з найбільш соціально занедбаних і найменш психологічно захищених спільностей нашої країни. Сирітське середовище акумулює в собі найскладніші проблеми психологічного, соціального становлення їх особистостей, як майбутніх чоловіка і жінки. Звуженість соціального оточення в інтернатних закладах, брак соціально-адекватних моделей статево-рольової поведінки, недостатня психолого-педагогічна підготовленість вихователів до роботи з депривованими дітьми створюють несприятливі умови для розвитку в них психологічної готовності до самостійного життя та створення сім'ї [3, с. 4].

Постінтернатна адаптація – процес пристосування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до умов соціального середовища. Результатом цього процесу є формування позитивних форм соціального пристосування: здатність жити в соціальному просторі; знання власних прав та обов'язків; потреба у праці, як засобі самореалізації, позитивне ставлення до людей, активна і відповідальна позиція до себе і своєї власної долі. Ві-

домо, що вихованці інтернатних закладів, особливо в підлітковому віці, відчувають труднощі у формуванні системи ціннісних орієнтацій, професійному та особистісному прояві, встановленні емоційних зв'язків з іншими людьми тощо. Труднощі процесу адаптації зумовлені специфікою проживання в інтернатних закладах як закладах закритого типу та відсутністю сім'ї й сімейного виховання у цих дітей як базового інституту соціалізації [1, с. 68].

Доцільним для українського суспільства є запровадження передового досвіду зарубіжних країн. Підліткам цієї категорії важко отримати професійну освіту. Статистичні дані показують, що лише 6% випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Англії вступають до вищих навчальних закладів, хоча останнім часом цей відсоток дещо збільшується [9]. Це є свідченням факту, що країна намагається вживати заходи для подолання проблеми дезадаптації випускників інституційних закладів на етапі їх входження у самостійне життя суспільства. Для вирішення цього питання Британське суспільство, зокрема, практикує короткострокове влаштування дітей у „мостові сім'ї” (bridge housing). Цей термін тлумачиться, як „перехідний ступінь у влаштуванні людей, які залишили інституційний заклад і готуються до самостійного життя” [7, с. 51]. Названий тип влаштування може стосуватися як людей, котрі проходили лікування у спеціалізованих закладах, так і випускників інтернатних закладів, які готуються до самостійного життя.

У 1979 році у Великій Британії було розроблено один із перших проєктів „мостової сім'ї”, що поставив за мету сприяти адаптації дітей інтернатних закладів до життя у прийомній сім'ї та до самостійного проживання поза межами закладу. Спеціалісти виявили позитивні моменти такої практики: діти почали набувати практичних навичок і стали навіть краще себе вести, у них з'явилася бажання отримати ще можливість перебувати в сім'ї [4, с. 63].

Таким чином, і з'явилася ідея нового способу влаштування так званих „важких” дітей – „мостова сім'я”. Цей проєкт був розроблений для вирішення таких завдань: дати відчуття дитині, яка знаходиться у дитячому будинку, клімат сімейного життя та допомогти спеціалістам оцінити її здатність жити у звичайній сім'ї; допомогти виявити проблеми у поведінці дитини до того, як вона увійде в „нову” сім'ю; сприяти за допомогою „мостової сім'ї” дітям, які пережили невдале влаштування у заклади суспільної опіки, подолати проблеми у поведінці перед наступною спробою розташування у сім'ю; надати коротку перерву прийомним сім'ям, чії діти мають серйозні фізичні або розумові відхилення; надати короткостроковий досвід „звичайного сімейного життя” дітям від 16 років і старше (а дорослим – для всиновлення); таким дітям терміново необхідний досвід проживання в домашньому середовищі перед тим, як вони почнуть жити самостійним життям [4, с. 63].

Усі діти влаштовуються на певний строк (зазвичай 6 місяців) з можливістю його пролонгування (продовження) за згодою обох сторін. Мостова сім'я має право обирати дитину (до уваги беруться також вік, запити інших дітей, які виховуються у цій сім'ї) [4, с. 64].

Мостова сім'я зобов'язана забезпечити і виконувати такі умови стосовно дитини: здійснювати гарний (належний) догляд; забезпечити навчання основним нормам соціальної поведінки: проводити корисні заняття шкідливих звичок; вести щоденник, оформлювати звіти щодо характеристики дитини; тісно контактувати зі школою; організувати зустрічі із соціальним працівником; допомагати дитині в осмисленні її минулого і майбутнього; демонструвати переваги сімейного життя; підготувати до переїзду в постійну сім'ю; піклуватися і продовжувати супровід після її влаштування [4, с. 64].

Мостові сім'ї підбираються і проходять навчання так само, як і всиновлювачі та прийомні сім'ї, які беруть участь у проєкті. Діяльність мостової сім'ї є оплачуваною, якщо дитина в ній проживає. Сім'я отримує кошти кожного тижня та допомогу на утримання дитини. При цьому, сама сім'я платить всі податки. Кожна сім'я пов'язана з координатором проєкту „Мостова сім'я”. В його обов'язки входить відповідальність за особисті потреби сім'ї, слідування за дотриманням умов контракту, своєчасність виплат, надання необхідної допомоги. Допоки дитина проживає в мостовій сім'ї, куратор дитини (працівник місцевих органів влади) або працівник проєкту повинні відвідувати його [4, с. 64].

Отже, близько 30 років у Великобританії існує досвід діяльності інституту „мостової сім'ї” як форми піклування про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Тобто, вже наявні певні напрацювання, які дають підстави стверджувати, що мостова сім'я – це корисна та маневрена служба, що допомагає не тільки знайти всиновлювачів та прийомних батьків дітям, які виховуються в дитячому будинку, а й допомогти підліткам-випускникам інтернатного закладу відчувати атмосферу сімейного життя. Така практика, на нашу думку, значно полегшить їх адаптацію до умов суспільства і вони матимуть уявлення про сімейне життя та взаємостосунки в родині.

У 2000 році новий уряд прийняв Закон про дітей (зокрема випускників закладів опіки) „Children (Leaving Care) Act”. За основу цього документу було взято Конвенцію ООН про права дитини (1989 р.). За Базові принципи закону 2000 р. було взято: покладання обов'язку оцінювання та задоволення потреб випускників інституційних закладів на місцеві органи; підтримка місцевими органами влади зв'язку з цими дітьми до досягнення ними віку 21 року; прикріплення для допомоги і сприяння особистісному розвитку вихованця консультанта, який виступає як наставник у здобутті освіти, майбутньої професії та працевлаштуванні; забезпечення місцевими органами фінансової підтримки випускників інтернатних закладів; допомога випускникам інституційних закладів віком від 18-21 року (а інколи й до 24 років) у навчанні та влаштуванні на роботу [10, с. 148].

Головною метою Закону про дітей (випускників закладів опіки) є поліпшення умов життя випускників, які виходять у самостійне життя, підготовка їх до нього; вдосконалення оцінки, готовності та планування подальшого самостійного буття поза межами закладу; забезпечення та вдосконалення особистісної підтримки молодих людей після виходу із закладу опіки [8, с. 5].

Нині існує досить багато проектів, програм та закладів у Великій Британії, що допомагають випускникам інституційних закладів адаптуватися у суспільстві, реалізувати себе. Ці програми створені задля подолання наслідків тривалого перебування дітей в інтернатних установах. Таким чином, вирішення питання адаптації до умов суспільства, полегшення її протікання та пристосування випускників інституційних закладів до самостійного життя у Британії поставлене на високий щабель. Кожен підліток цієї категорії є захищеним і знає свої права. Держава надає для випускників консультативні послуги, створює програми для здійснення їх захисту в інституційних закладах, виходячи з яких, підлітки не відчувають себе покинутими. Соціальні служби опікуються ними, враховуючи стать, етнічне та релігійне походження тощо.

Перспективним є влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до будинків для молодих [5, с. 43-45], де юнаки і дівчата проживають після закінчення школи. Протягом чотирьох років місцева влада оплачує їх перебування в окремих квартирах. За цей час молоді люди мають освоїти певну професію і знайти роботу.

В Україні на даний час створені лише соціальні служби та відповідні програми. Наприклад, кризова служба для дітей і підлітків, що є домінуючою в здійсненні профілактичної роботи. Ця служба складається з 5-ти основних структурних компонентів: „Телефон довіри” (екстреної психологічної допомоги); підрозділ консультативної медико-психологічної допомоги; підрозділ психолога педагогічної допомоги; підрозділ соціально-правової допомоги; організація груп самопомоги [6]. Така практика діяльності соціальної служби в Україні має бути поширеною, оскільки базується на запровадженні досвіду зарубіжних країн.

Отже, мостова сім'я, будинок для молодих є найбільш вдалим формами адаптації випускників інтернатних закладів до життя у соціумі. Не виключається й існування інших форм влаштування (наприклад, „тимчасова” сім'я). Відомо, що дитина-підліток, як правило, майже не має шансів бути всиновленою і проживати в сім'ї. Саме з цієї причини „тимчасові” сім'ї могли б слугувати перехідним етапом між інтернатним закладом і самостійним життям. Запровадження цих форм влаштування сприятиме успішній адаптації випускників інтернатних закладів у соціумі.

1. Бобылёва И. Педагогические условия постинтернатной адаптации выпускников образовательных учреждений для детей-сирот и детей, лишённых родительского попечения: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / И. Бобылёва. – Владимир, 2000. – 188 с.

2. Державний комітет статистики України www.ukrstat.gov.ua

3. Кізь О. Формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна і вікова психологія” / О. Кізь. – К., 2003. – 20 с.

4. Корнюшина Р. Зарубежный опыт социальной работы: [учеб. пособ.] / Р. Корнюшина – Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 2004. – 84 с.

5. Попов С. Інноваційні підходи до проблем соціального сирітства / С. Попов // Соціальний захист. – 2008. – № 1. – С. 43–45.

6. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. Волинець, Н. Комарова та ін. – К. : Видавництво, 1998. – 120 с.

7. Barker, Robert L. The Social Work Dictionary / Robert L. Barker. – 5th ed. NASW Press, Washington, DC, 2003. – 493 p.

8. Children (Leaving Care) Act 2000 Regulation and Guidance, Department of Health 72 p. // www.leavingcare.org/data/tmp/1528-3901.pdf

9. Children Looked After in England (Including Adoption and Care Leavers) Year Ending 31 March 2007. Department for Children Schools and Families. – London: DCSF, 2007. – Table G1.

10. Kirton D. Child Social Work Policy & Practice / D. Kirton. – The Cromwell Press Ltd., Irowbridge, Wiltshire, 2009. – 223 p.

The article deals with the main approaches to care leavers' adaptation in society in Great Britain. The author highlights the basic principles of British laws and programmers, which improve care leavers' adaptation and their image of family life.

Keywords: care leavers, bridge family (housing), adaptation, family life.

УДК 37. 013.42

ББК 74.205

Віра Поліщук

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЖОРСТОКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ У СІМ'Ї

У статті обґрунтовано актуальність проблеми профілактики жорстокого поводження з дітьми у сім'ї; розкрито зарубіжний і вітчизняний досвід соціально-педагогічної підтримки дітей, які зазнали жорстокого поводження і сімейного насильства.

Ключові слова: соціальний педагог, жорстоке поводження, сімейне насильство, професійна соціально-педагогічна допомога.

Актуальність проблеми. Однією з актуальних проблем, які стоять перед сучасним українським суспільством, є подолання і профілактика будь-яких проявів насильства щодо дітей та молоді. Варто зазначити, що протягом останнього десятиліття намітилась тенденція до усвідомлення насильства в сім'ї як серйозної і масштабної проблеми, що породжує безліч інших соціальних та індивідуальних проблем. Зокрема, сформувався розуміння того, що недостатньо тільки карати винних, реабілітувати жертву насильства і працювати з людиною, що скоїла насильство, щоб уникнути повторення ситуації, але основна увага суспільства повинна бути зосереджена на проведенні комплексної роботи щодо профілактики насильства.

Згідно з офіційними даними, жорстоке поводження з дітьми у сім'ї є досить поширеним явищем в Україні [10, с. 83]. Статистика свідчить, що 30–40% всіх насильницьких злочинів відбуваються в сім'ї. За свідченнями дітей, з жорстокістю вони зустрічаються вперше у власній сім'ї, з боку батьків та старших сестер і братів: приблизно у 45–49% сімей має місце насильство над дітьми [7]. Якщо врахувати всі погрози, залякування, побиття і т. ін., то практично кожна дитина хоч один раз зіткнулася з проявами жорстокості, тиску або

насильства з боку своїх батьків. Розглядаючи сімейне насильство над дітьми доцільно виокремити два аспекти наслідків цього явища: нанесення шкоди жертві, зокрема, і суспільству загалом.

За останні десятиліття спостерігається активний психолого-педагогічний пошук вирішення проблеми попередження жорстокого поводження і насильства у сім'ї (дослідження Ю. Якубова, Н. Лавриненко, М. Московка, О. Балакіревої та ін.). Наукові основи психолого-педагогічної діяльності щодо попередження та подолання причин та наслідків насильства стосовно дітей в сім'ї висвітлено в працях А. Бондаровської [2], Т. Говорун, О. Кікінежді [4], І. Трубавіної [10], М. Ліборакіної [6], О. Бондарчука [2] та ін.

Діти, які зазнають жорстокого ставлення до себе з боку рідних, друзів, мають проблеми стосовно процесу соціалізації, налагодження позитивних відносин як із дорослими, так і з ровесниками. Вирішення своїх проблем діти – жертви насильства – часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі. Згідно з матеріалами доповіді Кабінету Міністрів України Верховній Раді “Про становище молоді в Україні” “... кожного дня віддітки скоюють понад 100 злочинів: одне вбивство або тяжке пошкодження, два – три розбійних напади, вісім пограбувань, двадцять шість крадіжок державного, сорок п'ять – особистого майна громадян (з них шістьнадцять квартирних крадіжок) – і майже щодня вчиняють зґвалтування” [5].

Аналіз проблеми жорстокого ставлення до дітей у сім'ї дає можливість виявити низку труднощів, які варто враховувати фахівцям, що працюють із цією категорією клієнтів:

1. Насильство в сім'ї відрізняється високим ступенем латентності. Це зумовлюється, з одного боку, небажанням потерпілих звертатися в правоохоронні органи (через недовіру до них, боязнь позбавитися матеріальної підтримки і т. п.), а також нездатністю деяких залежних членів сім'ї звернутися в правоохоронні органи (стосується насамперед дітей). З іншого боку, латентність насильства провокується небажанням, а іноді й нездатністю правоохоронних органів забезпечити реальний захист потерпілих. Спостерігаються випадки приховування звернень про факти насильства у сім'ї самими правоохоронними органами.

2. У сучасних умовах в Україні немає офіційної статистики стосовно жорстокого поводження з дітьми у сім'ї. Статистика, зазвичай, фіксує весь масив потерпілих від усіх видів злочинів, не виокремлюючи при цьому кількість жертв від насильницьких злочинів взагалі і від жорстокого поводження, що має місце у системі сімейних відносин, зокрема.

Вітчизняні (І. Трубавіна, Л. Алексеева та ін.) та зарубіжні дослідники (Х. Вільфінг, Дж. Барнз та ін.) у своїх дослідженнях виокремлюють низку ознак жорстокого поводження і насильства у сім'ї. У насильстві як інтерактивному процесі виділяються суб'єкт, який здійснює його, і жертва. Якісний і кількісний аналіз даних із зареєстрованих випадків сімейного насильства показує таке:

- насильницькі дії найчастіше відбуваються стосовно жінок і дітей;
- психологічне і фізичне насильства є найбільш розповсюдженими;
- гвалтівниками найчастіше виступають родичі, а це чужі люди, тобто насильство відбувається в родині;
- насильство в переважній більшості це не одиничний акт, а повторюване явище;
- потерпілі та їх родичі, зазвичай, не звертаються в міліцію, а шукають підтримки і допомоги в друзів (але не в родичів) чи в спеціалізованих організаціях;
- частота насильства не пов'язана з етнічною чи конфесійною приналежністю;
- рівень освіти не корелює з частотою насильства;
- питома вага душевнохворих серед гвалтівників досить низька (10-15%), тоді як особи з різними психічними розладами типу депресії і важких тривожних розладів складають до 60%;
- насильство зустрічається частіше в родинях, де шлюб зберігається заради дітей;
- сімейне насильство носить циклічний характер, причому замкнуте сімейне коло з залежними членами родини найчастіше є причиною відтворення його в наступних

поколіннях [10].

У міжнародному професійному співтоваристві соціальних працівників на даний час прийнята типологія насильства, яка ґрунтується на характері насильницьких дій і містить у собі такі види насильства, як фізичне, сексуальне, психологічне (емоційне), економічне та медичне.

Усі види та форми насильства мають потенціал гострих і важких наслідків для всіх членів суспільства. Як свідчать результати спеціальних досліджень, діти, які часто спостерігали насильство в сім'ї, і які самі безпосередньо були жертвами фізичного чи сексуального нападу, згодом набувають статусу осіб із девіантною поведінкою. Жертви різних видів насильства частіше вдаються до суїциду, оскільки вони не можуть і не вміють зупинити насилля проти самих себе і проти інших.

Не існує єдиної теорії, здатної повністю пояснити всі випадки й причини сімейного насильства. Приймаючи до уваги складність внутрішнього світу, особливості соціальної взаємодії та характер сім'ї як соціальної структури, потрібно все ж таки враховувати усе різноманіття сімей, індивідуальні характеристики їх членів і ті соціальні відхилення, які, переплітаючись, можуть викликати насильство. Все це надає особливого значення взаємному впливу людей один на одного, і пов'язаним із цим впливом вчинками, які передують насильству і слідує за ним.

У світовій практиці виокремлюють такі підходи до захисту прав людей, які можуть бути застосовані з метою попередження жорстокого поводження чи насильства в сім'ї стосовно дітей:

1. Інформаційний (просвітницький), в основі якого є знання і підтримка державою, громадою, сім'ями, окремими особами прав людини. Знання цих прав вимагає їх дотримання. Міжнародні співтовариства всіляко підтримують освітні програми цього напрямку. Вимогою ЮНЕСКО до них є врахування інтересів дітей і підлітків. Ці програми мають:

- захищати всіх дітей та підлітків;
- забезпечувати статеву рівність у питаннях доступу до освіти та її якості;
- залучати до процесу навчання членів сім'ї та громадськість;
- сприяти розповсюдженню знань у сім'ях через просвіту батьків і громадськості з питань турботи про дітей.

2. Силовий підхід, який означає, що порушення прав людини, закріплених у законах, забезпечує покарання злочинця незалежно від того, чи знав він, що порушує права іншої людини, чи ні. Цей підхід є зараз основним в Україні.

3. Підхід ненасильницького опору, який пропонував М. Ганді. На його думку, протистояння злу через насильство лише примножує зло, і, оскільки зло може спиратися тільки на насильство, треба цілковито утриматися від останнього, щоб позбавити зло його опори.

4. Діяльнісний підхід, який полягає у щоденній роботі з безпосереднього захисту прав: “нам потрібні вчинки, що вшановували б ті слова, поважали б ті зобов'язання, відповідали б тим законам”.

Основною діяльнісного підходу є протиріччя між “війною і миром, насиллям і покорою, расизмом і людською гідністю, гнобленням і гонінням та свободою й правами людини, злиднями та свободою від нестатків”. Прагнення подолати ці протиріччя вимагає діяти, набувати досвіду і якостей особистості, що б робило неможливою думку про застосування насильства.

5. Християнський підхід, який полягає в тому, що всі зрушення, за М. Кінгом, відбуваються в повній відповідності до Провидіння. Цей підхід передбачає опір на позитивне в людині, власні високі духовні якості і надію на Провидіння. Саме тому “відмова від насильства” є “шляхом до примирення і самовладання”.

6. Політико-економічний підхід, зміст якого полягає в тому, щоб надати людям рівність у можливостях, допомогу тим, хто її потребує, зберегти громадські свободи для

всіх, використовувати надбання науково-технічного прогресу для розширення і неухильного підвищення рівня життя.

7. Підхід викриття насильства і ненависті, який полягає у збереженні пам'яті про жертви насильства через пресу, телебачення, книги, допомогу жертвам гноблення з метою попередження майбутнього насильства.

8. Виважений підхід запропонований О. Захаровим, який полягає в готовності до створення досконалішого, гуманнішого суспільства, кращого світового порядку через реформи, а не революції, через захист жертв, а не повалення чи засудження режимів; через здатність свідомо розмірковувати, берегти знання і досвід, розвиток зв'язків з іншими соціальними системами з метою вибору кращого для життя людей [10, с. 86-88].

Права кожного громадянина, а тим більше дитини, мають бути захищені на таких рівнях:

- на макрорівні суспільства через міжнародні та національні законодавчі акти;
- на мезорівні – через громади завдяки місцевим традиціям, інформуванню розпорядчим актам, адвокатству дітей, церкві;
- на мікрорівні, тобто на рівні окремої особи, родини через самооборону, захист соціальним педагогом, членами сім'ї [10].

В Україні здійснення заходів для попередження жорстокого поведінки і насильства в сім'ї у межах наданих їм повноважень, згідно закону України "Про попередження насильства в сім'ї", покладається на:

1) спеціально уповноважені органи виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї;

2) службу дільничних інспекторів міліції і кримінальну міліцію в справах неповнолітніх органів внутрішніх справ;

3) органи опіки і піклування;

4) спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї:

- кризові центри для жертв насильства в сім'ї і членів родини, стосовно яких існує реальна загроза здійснення насильства в сім'ї;
- центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Згідно даного закону, підставами для здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї є:

• заява про допомогу жертви насильства в сім'ї чи члена родини, стосовно якого існує реальна загроза здійснення насильства в сім'ї;

• виявлене жертвою насильства в сім'ї чи членом родини, стосовно якого існує реальна загроза здійснення такого насильства, бажання на здійснення заходів для попередження насильства в сім'ї у випадку, якщо повідомлення чи заява надійшли не від нього особисто;

• отримання повідомлення про здійснення насильства в сім'ї чи реальної загрози його здійснення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена родини.

Особливе місце в процесі допомоги дітям, жертвам сімейного насильства, та всім членам сім'ї, де існує ця проблема, належить соціальним педагогам та соціальним працівникам, діяльність яких спрямована на оптимізацію сімейних стосунків, подолання причин та наслідків їх дисгармонії.

Проаналізувавши думки дітей та батьків стосовно виховного процесу в сучасній українській сім'ї (опитуванням охоплено 120 учнів 8–9 класів загальноосвітніх шкіл № 7, 9, 12 міста Тернополя та 150 їх батьків), можна констатувати, що:

• батьки відчувають дефіцит психолого-педагогічних знань стосовно виховання власної дитини, про що свідчать відповіді 75% опитаних батьків;

• стосунки батьків та дітей із погляду підлітків є досить далекими від гармонійних та бажаних; про це заявили 39% опитаних школярів;

• покарання трактується 35% батьків як провідний засіб корекції поведінки їх дитини;

• часте використання покарання призводить до дисгармонійних або напружених взаємин батьків і дітей;

• більшість батьків (67%) не планує особисто звертатися до спеціалістів за консультацією чи допомогою у вирішенні проблем, пов'язаних із вихованням їхньої дитини, хоча при цьому визнають, що не володіють належними знаннями та інформацією, необхідними для їх успішного розв'язання.

Із метою попередження насильства в сім'ї український дослідник І. Трубавіна рекомендує використовувати такі способи захисту прав членів сім'ї:

• просвітні компанії – в школах, на робочих місцях, у неурядових та урядових організаціях;

• громадський захист – за допомогою петицій, плакатів, листівок на вулицях, статей у газетах, відкритих дискусій та дебатах;

• законодавчі та політичні кампанії – щодо певних проблем; обрання та підготовки кандидатів, які розуміють проблему порушення прав;

• написання нових законів і критичне осмислення наявних;

• пошук факторів та підготовка звітів – забезпечення статистичних даних та фактажу для попередніх видів діяльності [10, с. 86].

У науковій літературі акцентується увага на таких можливих стратегічних напрямках боротьби з насильством у сім'ї: 1) дослідження з метою висвітлення та документування насильства, його природи, джерел, контексту, виправдання, обсягу та ін.; 2) дія або інтервенція з метою знищення коренів насильства, його профілактики та сприяння в побудові нової моралі [10, с. 88].

У роботі з дітьми, жертвами сімейного насильства, соціальні педагоги мають враховувати особливості психічного стану та поведінки дитини, які дають змогу запідозрити насильство щодо них. Володіння інформацією про загальні індикатори, які проявляються в переживаннях і вчинках дітей, де практикується насильство, фахівець буде спроможний діагностувати наявність неадекватних стосунків у сім'ї, сприяти створенню доброзичливих взаємовідносин.

У випадках, коли жертвою насильства є дитина, соціальний педагог має організувати роботу з тими, хто відповідає за її виховання (в першу чергу вчителів і батьків), з метою формування у них мотивації до змін, надання їм психолого-педагогічної допомоги.

Допомогу жертвам сімейного насильства здійснюють як спеціалізовані заклади, кризові центри, притулки для жертв насильства, так і територіальні заклади соціального обслуговування – "Телефон довіри", центри психолого-педагогічної допомоги населенню, центри соціальної допомоги сім'ї та дітям, які консультують своїх клієнтів з усіх проблем особистого життя і надають їм психотерапевтичну допомогу.

Для роботи з різноманітними видами насильства, що мають у своєму розвитку механізми і феноменології як загальне, так і особливе, розроблені спеціальні технології та програми, що дають можливість підвищувати ефективність профілактичної і корекційної роботи в цьому напрямі. Існуючі у світовій і вітчизняній практиці технології соціальної роботи з випадками сімейного насильства містять у собі досить широкий спектр організаційно-управлінських і методичних підходів. Очевидно, що вибір тієї чи іншої технології соціально-педагогічної роботи де термінується, як мінімум, двома факторами – характером випадку і наявністю соціальних ресурсів.

Зазвичай технологія роботи з клієнтом (сім'єю) (у міжнародному професійному співтоваристві соціальних працівників позначається як "робота з випадком") здійснюється на двох рівнях: менеджменту роботи з випадком і безпосередньої роботи з випадком [7, с. 83]. Менеджмент включає в себе такі етапи: ідентифікацію і фіксацію випадку, постановка на облік; збір інформації й оцінку ситуації клієнта (сім'ї) (діагностика); планування та узгодження; втручання в ситуацію (корекція); контроль, оцінку і завершення роботи.

На усіх етапах здійснюється соціальний супровід сім'ї. Соціальні педагоги мають

цікавитися станом справ дитини і батьків, підкреслюючи інтерес і повагу до особистості (але не до проблемного поводження) і віру в існування ресурсів сім'ї, відстежувати динаміку змін і здійснювати підтримку дитини в його реальній малій групі. Робота з такою сім'єю є довготривалим процесом, стійкі зміни формуються протягом півтора-двох років праці. Лише після закінчення такої системної роботи сім'ї вдається мобілізувати власні ресурси та досягти позитивних змін.

Ефективність проведеної роботи оцінюється за критеріями порівняння даних психодіагностичного обстеження дитини до і після роботи, а саме: наявність адекватної самооцінки; зниження рівня тривожності; поліпшення соціометричного статусу.

Порівняння даних психодіагностичного обстеження дитячо-батьківських стосунків до і після роботи включають у себе:

- оцінку батьками і педагогами змін у поведінці та настрої дитини, у її адаптивних можливостях;

- оцінку членами родини своїх досягнень і змін, отриманих у результаті проходження тренінгів і консультування [6].

Отже, проблема жорстокої поведінки з дітьми у сім'ї має багатомірну природу. Це зумовлює необхідність системного, комплексного підходу до вирішення проблеми. Ключ до ефективності такої комплексної допомоги лежить у її координації, що доцільно покласти на соціальні служби.

При цьому варто пам'ятати, що у кожному такому випадку ми зіштовхуємося з протиріччям між правом дитини на захист і правом сім'ї на недоторканність приватного життя. Тут соціальному педагогу доцільно акцентувати увагу не на розслідуванні, а на допомозі дитині. Для роботи з різними видами насильства є необхідним використання спеціалізованих технологій, які дають можливість підвищувати ефективність профілактичної і корекційної роботи. Основними етапами менеджменту роботи з випадком насильства у сім'ї виступають ідентифікація і фіксація випадку, постановка на облік, збір інформації та оцінка ситуації клієнта (сім'ї) (діагностика), планування й узгодження впливів, втручання в ситуацію (корекція), контроль, оцінка і завершення роботи.

Висновки: 1. Згідно з офіційними даними в Україні, сімейне насильство є досить поширеним явищем. Практично кожна дитина хоч один раз стикається у своїй сім'ї з проявами жорстокості, тиску або насильства з боку своїх батьків, старших сестер, братів чи інших членів родини у вигляді погроз, залякування, побиття тощо.

2. У міжнародному професійному співтоваристві соціальних працівників на даний час прийнята така типологія насильства: фізичне, сексуальне, психологічне (емоційне), економічне та медичне.

3. У світовій практиці виділяють такі підходи до захисту прав людей, які можуть бути застосовані з метою попередження насильства в сім'ї стосовно дітей: інформаційний (просвітницький), силовий підхід, підхід ненасильницького опору, діяльнісний, християнський, політико-економічний, підхід викриття насильства і ненависті, виражений.

4. Права кожної дитини повинні захищатися на трьох рівнях: на макрорівні суспільства через міжнародні та національні законодавчі акти; на мезорівні – через громади завдяки місцевим традиціям, інформуванню, розпорядчим актам, адвокатству дітей, церкві; на мікрорівні – рівні окремої особи, родини через самооборону, захист соціальним педагогом, членами сім'ї.

1. Батьків не обирають... (проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні). – К.: А.Л.Д., 2007. – 144 с.

2. Бондаревська А. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству. – К.: СДМ – Студіо, 2006. – 64 с.

3. Бондарчук О. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.

4. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 384 с.

5. Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2009 р.). – К.: 2009. – 150 с.

6. Социальные работники за безопасность в семье. / Под ред. М. Либоракиной. – М.: Редакционно-издательский комплекс Русанова, 2010. – 184 с.

7. Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучие: Научно-методическое пособие / Под ред. Л. Алексеева. – М., 2000. – 136 с.

8. Синягина Н. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 96 с.

9. Соціальне оточення та самопочуття підлітків / О. Балакірева (кер. авт. кол.), О. Артюх, О. Петрунько, О. Яременко. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 51 с.

10. Трубавіна І. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навчальний посібник. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.

This article deals with the problem of prevention the violent behavior with children in the family. The author analyzed foreign and national experience of social-pedagogical support of the children, that pass through the violent behavior and family suppression.

Key words: social pedagogue, violent behavior, family suppression, social-pedagogical assistance.

УДК:37.011.33:392.3

ББК:74.66

Оксана Поясик

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ КРИЗОВИХ СІМЕЙ

У статті розглянуто напрями діяльності з дітьми із кризових сімей.

Ключові слова: виховання, кризова сім'я, екстремальна ситуація.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства неухильно зростає соціальне значення сім'ї, яка справляє дедалі відчутніший вплив на формування молодого покоління. Тому актуальною в наш час є проблема педагогічної спрямованості виховної роботи з кризовими сім'ями, допомоги у налагодженні сприятливого їх мікроклімату. Традиції родинного виховання склалися упродовж багатьох століть і змінювалися в ході історичного розвитку людства. З давніх-давен українці розглядали сім'ю і рід як святиню, а виховання дітей – як святий обов'язок батьків.

Протягом усього ХХ ст. сім'я в Україні пережила глибокі зміни, які торкнулися усіх аспектів існування. З одного боку, вона пододала кризу патріархальності родинних стосунків, а з іншого, стикнулася з новими проблемами, значною мірою втратила здатність виконувати життєво необхідні для людства функції й опинилася в кризовому стані, в умовах екстремальних ситуацій.

Кризові явища, що спостерігаються в сучасній сім'ї, стосуються, головним чином, її економічних та демографічних основ. Так, набула тенденції до зниження шлюбності (на 100 укладених шлюбів припадає 46 розлучень); народжуваність знизилась до рівня, який не забезпечує простого відтворення поколінь. Неповні сім'ї, де немає батька, рідше – матері, становлять 13%. Характерними стали явища, як дитяче сирітство, безпритульність, бродяжництво.

Спробу побудувати сімейну педагогіку як частину соціальної педагогіки робили ще в 16 – 18 столітті. Тут і світові класики Ф. Рабле, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці. Окремі теоретичні та методологічні наукові напрями цієї проблеми відображені в працях К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського. Питаннями сімейної педагогіки займалися також Г. Олехнович, О. Максимович, І. Трубавіна, Р. Шпіц. Ця проблема з кожним днем стає дедалі актуальнішою, тому цією займаються такі сучасні дослідники, як А. Столяренко, О. Бондаренко, С. Самигін, В. Розов та інші [3; 1; 4; 2].

Аналіз вітчизняних та зарубіжних літературних джерел показав, що попри наявність окремих праць, проблемі функціонування цілісної системи психологічного та соціально-педагогічного забезпечення діяльності сім'ї в надзвичайних умовах приділяється ще мало

уваги. Тому метою нашого дослідження є розкриття особливостей роботи з дітьми у кризових сім'ях.

Виклад основного матеріалу. Кризова сім'я має специфічні умови життєдіяльності, відрізняється своєрідними умовами виховання і соціалізації дітей. Під соціалізацією розуміємо розвиток дитини у суспільстві в процесі засвоєння соціальних норм і виробництва культурних цінностей. Сім'я виконує основну роль у процесі соціалізації дитини, оскільки визначає фізичний, розумовий і емоційний розвиток особистості. Відсутність когось із батьків у сім'ї ускладнює дитині не тільки набуття необхідної життєвої компетентності, а й вироблення своєї лінії поведінки. Особливо це простежується у кризових сім'ях.

Напрямами діяльності з дітьми із кризових сімей є: 1) формування гуманного ставлення до вихованців, охорона, захист прав, інтересів і здоров'я дітей у педагогічному процесі; 2) створення обстановки психологічного комфорту, безпеки особистості дитини в побуті і під час відпочинку; 3) вивчення особливостей особистості вихованців, їх соціальних ситуацій розвитку, умов життєдіяльності; 4) вивчення інтересів і потреб, проблем та труднощів дітей і підлітків, відхилень у поведінці, адаптації; 5) педагогічна підтримка вихованців у процесі соціалізації; 6) посередництво між вихованцем і закладом, членами сім'ї, які забезпечують розвиток дитини [3, с. 99].

Ключовими проблемами сім'ї в підготовці особистості до забезпечення життєдіяльності в умовах екстремальних ситуацій є виявлення стрес-факторів, що створюють екстремальність діяльності та визначення екстремальної підготовки. Поняття "екстремальна ситуація" охоплює несприятливі для життєдіяльності, граничні, крайні значення таких елементів ситуації, що вимагають мобілізації адаптивних ресурсів людини, недостатній розвиток яких може призвести до посттравматичного стресу, адаптаційного розладу особистості або ж деструктивних форм кризового реагування.

При характеристиці цих ситуацій часто можна зустріти такі визначення, як "екстремальні", "аварійні", "важкі", "критичні", "емоціогенні", "надзвичайні" тощо. А йдеться найчастіше про одне – особливості стресорів, бо екстремальність розглядається як характеристика впливу на людину стрес-факторів діяльності та її умов.

Серед стрес-факторів, що створюють екстремальність діяльності, можна виокремити такі: *кліматичні* – температура, магнітні бурі, спека, холод, вологість; *технічні* – радіочастоти, шуми, вібрації, магнітні випромінювання; *фізіологічні* – нерухомість або малорухомість, травми, хвороба; *психологічні* – інформаційна невизначеність, раптовість впливу, складність завдання, високий темп роботи; *надзвичайні обставини* – катастрофи, епідемії, зсуви, що призводить до небезпеки для життя і здоров'я людей, їх смерті, особливо рідних, близьких та колег.

Що стосується поняття "надзвичайна ситуація", то в тлумачних словниках слово надзвичайний трактується як "винятковий, дуже великий". Надзвичайними ситуаціями називають обставини, що виникають у результаті природних стихійних лих, аварій і катастроф техногенного чи екологічного походження, які викликають різке відхилення від норми життєдіяльності людей, економіки, соціальної чи природної сфери [5, с. 328].

Внаслідок цього інтенсивність впливу на людину зовнішніх і внутрішніх умов збільшується настільки, що викликає зміни в її психологічному, фізіологічному та психічному стані. Їх можна розглядати як один із критеріїв екстремальності ситуації: об'єктивні умови, що склалися в результаті аварії, небезпечного природного явища, катастрофи, стихійного лиха, терористичного акту розглядаються як надзвичайні: різниця між екстремальними і надзвичайними ситуаціями полягає в інтенсивності зовнішнього впливу на людину; самопочуття людини в екстремальних ситуаціях можуть бути адаптивними, неадаптивними, дезадаптивними. При адаптивних станах людина може ефективно виконувати свої функції при оптимальному здоров'ї. Для неадаптивних станів характерне тимчасове зниження ефективності функціонування та погіршення фізичного самопочуття. При дезадаптивних станах виконання діяльності стає неможливим, бо він вимагає активного реабілітаційного втручання.

Отже, екстремальна підготовка – це система цілеспрямованої соціально-педагогічної та психологічної роботи, яка забезпечує найвищий рівень підготовленості людини, груп людей до зустрічі з екстремальними ситуаціями і успішне подолання труднощів. Головна мета екстремальної підготовки – готовність людини до успішних дій і безпека в екстремальних ситуаціях, формування і розвиток у неї можливостей протидії тим чинникам, які складаються внаслідок таких подій. Батьки відчують гостру нестачу педагогічних знань і потребують також спеціальної підготовки для виконання виховної функції.

Основними завданнями підготовки є: озброєння людей соціально-педагогічними та психологічними знаннями, які б забезпечували розуміння екстремальних ситуацій; підвищення впевненості в собі і оптимізму в успішному подоланні труднощів, які зустрічаються в житті та діяльності; розвиток екстремально-важливих соціально-педагогічних та психологічних особистісних якостей і підвищення на цій основі загальної екстремально-психологічної витривалості; підвищення спеціальної педагогічної і психологічної витривалості до особливого типу екстремальних ситуацій, які найчастіше виникають у конкретній категорії громадян; формування знань, умінь і навичок, які б забезпечували успішні дії при потрапленні в екстремальні ситуації; навчання активним діям в надзвичайних негативних умовах.

Отже, виходячи з вище зазначеного, слід зазначити, що більшість людей, які опиняються в екстремальних ситуаціях не вміють себе поводити, опанувати себе. Згідно з цим соціальним педагогам та психологам треба більше уваги приділяти поінформованості людей про засоби безпеки життєдіяльності і протидії надзвичайним ситуаціям і проводити відповідну профілактичну роботу. А оскільки велику роль в емоційному вихованні особистості відіграють батьки, то вплив сім'ї на розвиток особистості залежить від її складу, морально-психологічного клімату, загальної та педагогічної культури батьків.

Висновки. Таким чином, суспільний прогрес можна оцінювати різними показниками: рівнем економічного зростання, демократизмом державної системи управління, розвитком науки, освіти, засобів масової інформації, соціальним становищем більшості громадян тощо. Україна сьогодні на шляху зростання – це держава контрастів, у якій діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування складають особливий прошарок. Правовий статус цієї категорії громадян чітко визначений, соціальний захист і турботу про них взяла на себе держава, однак риторичним є питання про їх повсякденне життя, вікові та особистісні проблеми, бажання. Держава, безумовно, не здатна повною мірою замінити дитині-сироті батьків, оскільки дах над головою, можливість отримати освіту та професію – лише частина людських життєвих потреб. Стати для цих дітей порадишником, наставником, прикладом для позитивного наслідування – обов'язок кожного вихователя.

1. Бондаренко О. Психологічна допомога особистості. – Харків: Фоліо, 1996. – 273 с.
2. Довганюк Т., Кобилянська Л. Соціально-педагогічна допомога дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування // Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні в контексті Болонського процесу. Матеріали науково-практичної конференції, 13–14 грудня 2007 року. ЧНУ імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 384 с.
3. Розов В. Адаптивні здібності людини в умовах травматичного стресу // Соціальна психологія, 2006. – № 3. – С. 16–19.
4. Столяренко А. Екстремальна психопедагогіка: Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 607 с.
5. Школа виживання. Обеспечение безопасности жизнедеятельности / Под ред. С. Самыгина. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 640 с.

The activity directions with children from problem family are discussed in this article.

Key words: education, problem family, extreme situation

ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглядаються основні аспекти проблеми професійного самовизначення молоді на сучасному етапі, розкриваються особливості впливу сім'ї на професійне самовизначення старшокласників.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна орієнтація, професійна підготовка, соціально-педагогічний супровід, старшокласники.

У сучасних умовах розвитку України як держави з ринковою економікою перед загальноосвітньою школою постає низка спеціальних завдань, серед яких – необхідність підготовки зростаючого покоління до життя та професійної діяльності. Їхнє успішне розв'язання передбачає аналіз розробки теоретичних і практичних аспектів проблеми професійного самовизначення молоді.

Одним із найбільш дієвих чинників педагогічного впливу на процес та результат підготовки учнів середніх закладів освіти до вибору майбутньої професії є успішне вирішення цього завдання, яке значною мірою залежить від ефективності профорієнтаційної роботи зі школярами. Тенденції демократизації та гуманізації системи загальної середньої освіти зумовлюють необхідність модернізації існуючих та пошуку нових підходів до педагогічного забезпечення процесу усвідомленого вибору молоддю людиною майбутньої професії.

У психології та педагогіці професійне самовизначення розглядається як процес розвитку особистості в обраній професійній діяльності, що охоплює значний період її життєвого та трудового шляху. Як складне структурне утворення особистості воно відображає погляд людини на світ професій, на конкретну професію, свої можливості в соціальному середовищі, а також власні наміри щодо самореалізації в рамках певної трудової діяльності.

Соціально-економічні зміни, що відбулися в українському суспільстві, а також новітні досягнення психолого-педагогічної науки потребують перегляду та переосмислення підходів до вирішення проблеми професійного самовизначення школярів, зокрема – пошуку форм та методів активізації цього процесу. Крім того, аналіз стану проблеми у практиці роботи середніх загальноосвітніх закладів свідчить про неовну відповідність змісту, форм і методів здійснення підготовки учнів до професійного самовизначення принципово новим соціально-економічним умовам, детермінованим становленням і розвитком в Україні ринкової економіки.

Проблеми професійного самовизначення та професійної орієнтації розглядалися багатьма відомими вітчизняними дослідниками. Назвемо тільки деякі відомі прізвища вчених: К. Абульханова-Славська, Г. Балл, В. Бодров, Л. Божович, В. Вітковська, С. Верещак, М. Гінзбург, А. Голомшток, М. Гринькова, О. Грішнова, Е. Зеєр, Л. Йовайша, С. Клімов, І. Мітіна, С. Павлюгенков, К. Платонов, Н. Побірченко, Н. Пряжніков, В. Рибалка, Н. Самоукіна, В. Синявський, М. Тименко, Д. Тхоржевський, Б. Федоришина, В. Чебишева, С. Чистякова, Л. Шеховцова та інші. Ними розроблялися і перевірялися на практиці різні аспекти цієї проблеми. Особливе місце посідають роботи присвячені питанням соціально-професійного самовизначення учнів загальноосвітньої школи. Це дослідження Г. Балла, В. Вакуленко, А. Вихруща, С. Головахи, М. Лукашевича, М. Пряжнікова, Б. Федоришина, П. Шавіра та ін. Певні підходи до розв'язання проблеми активізації профорієнтаційної роботи можна знайти в роботах Г. Левченка, І. Михайлова, М. Пряжнікова, В. Синявського та інших дослідників, але проблема визначення педагогічних умов активізації професійного самовизначення школярів, участі в цьому їхніх батьків, у психолого-педагогічній літературі належного вирішення не одержала.

Метою статті є аналіз стану проблеми професійного самовизначення старшокласників на сучасному етапі розвитку суспільства, теоретичне обґрунтування соціально-

педагогічних технологій підготовки старшокласників сучасної загальноосвітньої школи до здійснення усвідомленого професійного самовизначення та активної участі в цьому сім'ї.

Л. Виготський вважав, що вибір професії – це, поряд із вибором професійного виду діяльності, є визначенням свого життєвого шляху, свого призначення, способів включення в життя соціального середовища. Вибір професії може бути правильним тільки за високої міри розвитку особистості, відповідного рівня її зрілості та соціальної відповідальності. У виборі професії, на думку дослідника, знаходять своє відображення ідейні і моральні мотиви, він зумовлений здібностями, інтересами і схильностями, самооцінкою і рівнем домагань учня, його емоційними установками, розвитком волевих якостей, а також усією системою ціннісних орієнтацій [2].

А. Маркова розрізняє такі види самовизначення, як “життєве самовизначення”, “особистісне самовизначення”, “соціальне самовизначення” і “професійне самовизначення”. На думку дослідниці, життєве самовизначення – це визначення себе відносно загальнолюдських критеріїв сенсу життя і реалізація себе на основі цього самовизначення. Особистісне самовизначення – це визначення себе відносно вироблених у суспільстві і прийнятих цією людиною критеріїв становлення особистості і подальшої реалізації себе на основі цих критеріїв. Соціальне самовизначення – це визначення себе відносно вироблених у суспільстві і прийнятих цією людиною критеріїв належності до певної сфери суспільних відносин і певного соціального кола, обмеження себе деяким колом професій. Професійне самовизначення – це визначення людиною себе відносно вироблених у суспільстві і прийнятих людиною критеріїв професіоналізму від просто належності до професії або одержання фахової освіти до індивідуального творчого внеску в професію [3, с. 18].

Значний внесок у дослідження проблеми професійного самовизначення вніс М. Пряжніков. Автор визначає сутність самовизначення як “пошук сенсу в обраній діяльності та в усій своїй життєдіяльності в цілому, а також пошук сенсу в самому процесі самовизначення” [7].

Орієнтуючись на цілісне розуміння процесу професійного самовизначення, звернемося до досліджень М. Пряжнікова і С. Чистякової, які виділяють такі підходи до визначення та вивчення цього процесу: 1) *соціологічний* (визначає професійне самовизначення як серію завдань, поставлених суспільством перед особистістю); 2) *соціально-психологічний* (розглядає професійне самовизначення як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між власними перевагами і потребами суспільства); 3) *диференційно-психологічний* (визначає професійне самовизначення як процес формування індивідуального стилю життя, складовою якого є професійна діяльність); 4) *психолого-педагогічний* (розглядає професійне самовизначення як спеціально організований, цілеспрямований процес поступового формування в людини внутрішньої готовності до самовизначення, що передбачає реальну взаємодію між педагогами і учнями) [8].

На процес професійного самовизначення активно впливає низка чинників, а саме: 1) соціально-економічні (моральні й матеріальні стимули професії, престиж, ставлення до людини, що обрала ту чи іншу професію); 2) соціально-психологічні (вплив соціального оточення – сім'ї, однокласників, референтної групи); 3) власне психологічні чинники (інтереси і схильності особистості, рівень її інтелектуального й особистісного розвитку); 4) індивідуально-психофізіологічні (особливості нервової системи, врахування темпераменту і динаміки психічних процесів у їхньому прояві до різних видів діяльності) [3].

Активізація професійного самовизначення досягається за умови активізації самосвідомості учнів. Однак, ними не завжди враховуються особистісні характеристики при виборі професії. Причинами такої ситуації вважається несформованість у випускників шкіл поняття про риси характеру й особистості, індивідуальні особливості людини тощо. На думку Л. Божович, ця ситуація вирішується організацією всебічної психолого-педагогічної підтримки й допомоги особистості.

Таким чином, метою профорієнтаційної роботи є активізація процесу професійного самовизначення учнів, оскільки наслідки неправильного вибору професії негативно впли-

вають на людину, перешкоджаючи її самореалізації в майбутній професійній діяльності. Процес вибору професії – це активний пошук особистістю свого призначення, який необхідно розглядати з двох позицій: 1) самого суб'єкта, його інтересів, здібностей, можливостей, індивідуальних особливостей; 2) вимог, які ставляться професією до людини. Основні труднощі професійного самовизначення в юнацькому віці пов'язані з недостатнім рівнем самопізнання, а також із слабкою орієнтацією у світі професій.

Складність ситуації в проблемі професійної орієнтації і професійного вибору молоді полягає в тому, що найважчий період за психологічними і фізіологічними параметрами у становленні особистості молодої людини припадає на період її інтенсивного професійного самовизначення. Ця проблема детально розглядалася в працях К. Абульханової-Славської, Л. Божович, Є. Клімова, Н. Левітова, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна та ін.

Аналіз досліджень із проблем професійного самовизначення та профорієнтаційної роботи, дають підстави зробити висновки про те, що одним із показників їх ефективності може виступати рівень сформованості у старшокласника готовності до вибору професії.

У психолого-педагогічній літературі можна знайти декілька підходів до визначення сутності поняття "готовність". Так, К. Платонов визначав готовність як інтегральну якість особистості; Б. Ананьєв і С. Рубінштейн – як наявність у людини комплексу відповідних здібностей. Такі дослідники як М. Д'яченко, Л. Кандибович, О. Ковальов, визначали готовність як особистісне утворення, до якого входять мотиваційні, психічні і характерологічні особливості особистості.

Професійна готовність особистості формується у залежності від індивідуальних особистісних особливостей, що свідчить про необхідність індивідуалізації, створення системи супроводу саморозвитку особистості. Дослідники проблеми професійного самовизначення школярів, як правило, виділяють такі структурні складові професійної готовності: мотиваційну, когнітивну та практичну. *Когнітивний* компонент готовності до професійного самовизначення характеризується показниками: наявність знань щодо індивідуальних особливостей; поінформованість про світ професій; знання вимог, які ставить професія, що обирається до індивідуальних характеристик людини [4]. *Мотиваційний* компонент визначає ставлення старшокласника до вибору майбутньої професії, а основними показниками його прояву є наявність відповідних професійних інтересів та намірів, потреб, мотивів вибору професії, ціннісних орієнтацій, схильностей, установок. *Практичний* компонент передбачає наявність в учня вмінь розробляти особистий професійний план та здійснювати заходи щодо його реалізації.

Варто зазначити, що старшокласники часто мають єдиний варіант життєвого плану і переживають неможливість його реалізації як життєву катастрофу. Педагогу важливо звернути увагу на повноту, ясність, реалістичність, моральну обгрунтованість життєвих планів учня, правильні уявлення про власну особистість та світ професійної праці.

Ефективність профорієнтаційної роботи значною мірою залежить від чіткого уявлення про її організаційну структуру. У своєму дослідженні систему профорієнтаційної роботи зі школярами розглядаємо в трьох основних аспектах: 1) *соціально-економічний* передбачає засвоєння певної системи знань, норм, умінь та навичок, що дають змогу виконувати соціально-професійну діяльність; 2) *психолого-педагогічний* передбачає виявлення і формування інтересів, схильностей учнів, а також допомогу їм у виборі професії; 3) *медико-біологічний* передбачає урахування вимог щодо здоров'я і окремих фізіологічних якостей людини, необхідних для виконання певної професійної діяльності.

У відповідності з основними складовими процесу професійного самовизначення школярів виділимо основні складові профорієнтаційної роботи: професійну інформацію, професійну консультацію та діагностику та профпідбір.

Старшокласники різними шляхами входять у світ дорослих і засвоюють їхні цінності, але першоджерелом їх безпосередніх вражень і уявлень про світ праці є сім'я та її оточення: мати, батько, брат, сестра, друзі та ін. Але передовсім, це – батьки, оскільки з дитинства родина стоїть на першому місці для дитини, згодом – вихователі дитячого садка, вчителі, у

старшому віці – консультанти. Це профорієнтаційне середовище, під вплив якого потрапляє молодь незалежно від того, чи свідомо ставлять батьки перед собою профорієнтаційні завдання чи навіть не задумуються над подібними питаннями.

Є. Клімов визначає основні чинники, які впливають на вибір людиною професії" [5]: 1) позиція старших членів родини; 2) позиція товаришів; 3) позиція вчителів, педагогів; 4) особисті професійні плани; 5) здібності; 6) рівень вимог на суспільне визнання; 7) інформованість про професії; 8) нахили.

Проведене нами анкетування студентів-першокурсників – випускників загальноосвітніх навчальних закладів щодо чинників впливу на вибір їхньої майбутньої професії виявило такі результати: 39% респондентів відповіли, що вибрали навчальний заклад самостійно, 35% були зорієнтовані батьками, друзі та знайомі вплинули на вибір 9% опитаних, ЗМІ – 5%, школа та вчителі лише на 4%. Отже, сім'я має досить великий вплив на здійснення професійного вибору молодої людини.

На рівень вибору трудової діяльності дітей значний вплив мають і умови сімейного виховання. А. Макаренко писав: "Та дитина, яка отримала в сім'ї правильне трудове виховання, в подальшому, з більшим успіхом буде набувати кваліфікаційної підготовки" [6, 388]. Ідеї, виражені видатним педагогом, актуальні й сьогодні. Трудове виховання у сім'ї повинно починатися в ранньому віці і мати ігровий характер. Із віком трудові доручення мають ускладнюватись і відокремлюватись від гри. Однак не можна завантажувати дитину великою кількістю роботи. Праця дітей має бути посиленою. Систематично, терпляче, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дитини, батьки мають привчати її як до фізичної, так і до розумової праці. Діти ознайомлюються зі ставленням дорослих до своїх обов'язків, до праці, суспільних подій.

Часто трапляється, що задоволеність батьків своєю професією може стати достатнім стимулом для дітей для бажання ознайомитись із нею, а в подальшому і обрати її. Водночас неприпустимо, щоб батьки зловживали своїми суб'єктивними ставленнями до деяких професій і авторитарно передавали його дітям. Батьки покликані допомогти дітям краще розібратися в їх нахилах і можливостях і визначити їхній професійний і життєвий шлях.

Серед важливих завдань сім'ї – попередження випадкового вибору професії дитиною, коли майбутня професійна діяльність вибирається без урахування її особливостей і здібностей. Випадковий вибір професії часто стає причиною плінності кадрів на виробництві через незадоволеність людини своєю професією і роботою. Часто уявлення батьків про професійні плани дитини не відповідають реальній дійсності; бажання бачити дитину спеціалістом цієї чи іншої сфери діяльності не завжди збігається з її інтересами й нахилами; осмислення проблеми вибору професії у батьків – не завжди на потрібному рівні. Пояснюється це недостатньою обізнаністю батьків із профорієнтацією. Все це свідчить про те, що для успішного здійснення профорієнтації необхідно, щоб така робота проводилась комплексно, в тісному взаємозв'язку сім'ї, школи, ВНЗ тощо.

Співпраця педагогів із батьками у проведенні профорієнтаційної роботи здійснюється в двох основних напрямках: психолого-педагогічна просвіта з питань свідомого вибору професії і залучення батьків до активної участі в профорієнтаційній роботі класу, школи. Ці напрями розглядаємо як основні шляхи формування так званого профорієнтаційного середовища учнів. У зміст цього поняття входить: 1) профорієнтаційна спрямованість батьків (ставлення, мотиви); 2) рівень залучення батьками дітей до певної професійної діяльності; 3) уявлення (плани, бажання) батьків про майбутній трудовий шлях дитини; 4) обгрунтування (мотиви) цих уявлень; 5) знання батьками індивідуально-психологічних особливостей дитини (інтересів, нахилів, здібностей та інших психологічних якостей) у контексті вибору майбутньої професії.

Щоб допомогти дитині, батькам необхідно спиратися не лише на власний життєвий досвід, а ще й орієнтуватися в ситуації на ринку праці, бути обізнаним щодо розвитку економіки, країни загалом і власного регіону зокрема. Важливо, щоб через кілька років дитина, отримавши професію, не залишилася на вулиці чи стала на облік як безробітна.

У будь-якому випадку, батьки та суспільство можуть лише допомогти дитині в розвитку її здібностей, сприяти її професійному самовизначенню, багато чого навчити та продемонструвати, але – аж ніяк не обирати за неї. Найкращий шлях полягає у створенні умов для того, щоб дитина могла зробити власний вибір щодо майбутньої професії і навчального закладу для її отримання.

Отже, перша перспектива – нагромадження інформації, потрібної для обговорення. Її можна почерпнути з довідників, реклами в засобах масової інформації, днях відкритих дверей, через участь у конкурсах, олімпіадах, які проводять вищі навчальні заклади, та ін.

Важливим аспектом професійної орієнтації є підготовка старшокласника до вступу у ВНЗ: навчання у профільних класах шкіл, підготовчих вузівських курсах. Батьки повинні допомогти дитині обрати профіль навчання у старших класах та визначитись із майбутньою сферою професійної діяльності відповідно до нахилів, інтересів, здібностей дитини.

Необхідно здійснювати професію батьків старшокласників з метою визначення єдиного напрямку у формуванні в дитини певних рис характеру, необхідних для оволодіння майбутньою професією. Запрошення батьків до школи, відвідування сім'ї, зміцнення взаємодії з батьками у питаннях вибору учнями професії має відбуватися шляхом бесід, надання консультацій, проведення діагностичних методик. Питання вибору учнями професії має займати головне місце в діяльності класного керівника, соціального педагога та практичного психолога школи.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що одним із шляхів подолання означених проблем професійного самовизначення є здійснення в загальноосвітній школі цілеспрямованої профорієнтаційної роботи, активізація і розвиток в учнів здатності до самоаналізу, аналізу професій, рефлексії набутого допрофесійного досвіду в проєкції на майбутню трудову діяльність. Тому важливе значення має впровадження у навчально-виховний процес школи ефективних соціально-педагогічних технологій, де б широко застосовувалася методи активізації діяльності учнів, що розвивають їх самостійність, ініціативу, творчий пошук.

Отже, підготовка школярів до свідомого вибору професії має бути цілеспрямованою, комплексною, організованою і керованою системою психолого-педагогічних заходів, що проводиться загальноосвітніми закладами, батьками і громадськістю, позашкільними закладами, засобами масової інформації і формує стійкі мотиви у молодій людини, необхідні для орієнтації на професію. Тут потрібна систематична, послідовна й довготривала робота. Саме така профорієнтаційна робота стане засобом активізації професійного самовизначення молоді, формування здатності до усвідомленого рішення щодо вибору професії та самореалізації у майбутній професійній діяльності.

1. Божович Л. Проблемы формирования личности. – Воронеж, 1995.
2. Выготский Л. Психология подростка: проблемы возраста // Собр. соч.: в 6 т. – Т.4. – М., 1983. – С. 6–23.
3. Гинзберг М. Психологическое содержание личностного самоопределения // Вопросы психологии. – 1994. – № 3.
4. Дьяченко И., Кандыбович Л. Психологические проблемы готовности к деятельности. – Минск: БГУ, 1976. – 176 с.
5. Климов Е. Психология профессионального самоопределения. – М., 2004.
6. Макаренко А. Виховання в праці. Твори: У 7-и т. – Т.4. – С. 388 – 389.
7. Пряхников Н. Методы активизации профессионального и личностного самоопределения: Учебно – методическое пособие. – 2-е изд., стер. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 400 с.
8. Технология профессионального успеха: учеб. Для 10 – 11 кл. / Под ред. С. Чистяковой. – М.: Просвещение 2003. – 92 с.

The article studies the main aspects of professional self-determination of senior pupils at the current stage, the peculiarities of family influence of professional self-determination of senior pupils are revealed.

Key words: professional self-determination, professional orientation, professional training, socially-pedagogical support, senior pupils.

СІМЕЙНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

У статті розглянуто педагогічні умови сімейного виховання підлітків. Запропоновано фактори, які впливають на взаємостосунки батьків та дітей. Викладено сучасні моделі поведінки підлітків залежно від особливостей поведінки батьків. Розкрито показники поведінки батьків, що впливають на формування особистості підлітка

Ключові слова: підліток, сімейне виховання, умови виховання, моделі спілкування, фактори впливу.

Підлітковий вік посідає особливе місце у віковій періодизації дитинства, тому що належить до найскладніших у педагогічному плані.

Дослідженню підліткового віку присвячено чимало фундаментальних робіт як зарубіжних, так і українських науковців (З. Фрейд, С. Холл, К. Левін, Д. Коулмен, Л. Божович, О. Леонтьєв, Д. Ельконін, Е. Ейдеммілер, В. Юстицькіс. Вони були стимулом появи двох взаємопов'язаних напрямів досліджень у психології підліткового віку – вивчення провідної діяльності особистості цього віку та аналіз соціальної ситуації її розвитку (О. Асмолов, Т. Гаврилова, В. Давидов, Т. Драгунова, І. Дубровіна, В. Крутецький, К. Поліванова, А. Толстих, О. Прихожан, А. Петровський, Д. Фельдштейн та ін.). Але поглибленому аналізу впливу сімейного спілкування у підлітковому віці, що визначають вибір стратегії поведінки у перехідний період, присвячена значно менша кількість теоретичних досліджень. Значущість означеної проблеми зумовила вибір теми статті.

Метою статті є педагогічний аналіз впливу умов виховання в сім'ї на формування особистості підлітка.

Однією з форм самосвідомості особистості є її ідеали, які визначають спосіб її мислення та діяльності. У підлітковий період відбувається значний злам в уподобаннях особистості, її прагненнях до самовиявлення. Підлітки часто шукають ідеал поза своєю сім'єю і близькими в узагальнених образах. Не маючи достатнього досвіду, підлітки не завжди правильно розуміють вчинки і поведінку людей. Це спричинює прагнення наслідувати негативне.

У більшості випадків батьки помічають лише негативні прояви підліткового віку, не розуміючи проблем і переживання дітей. Так, молодші підлітки часто скаржаться на те, що батьки контролюють їх «як маленьких». До 14 - 15 років головною причиною конфліктів стає протиріччя внутрішнього світу дитини, їх прагнення зрозуміти свою унікальність та відстояти її у спілкуванні з близькими людьми. Дослідження показують, що дорослі залишаються значущими для підлітка ще довгий час [3, с. 148].

На стосунки між підлітками та батьками впливають декілька чинників. По-перше, це стиль виховання у сім'ї та особливості емоційних відносин членів сім'ї з дитиною. Як відомо, авторитарний, ліберальний, демократичний стилі визначають атмосферу, в якій проживає неповнолітній. Найбільш несприятливим для відносин підлітка з батьками є авторитарний стиль, особливо якщо жорстокий контроль із боку батьків співвідноситься з недостатньо теплими емоційними стосунками в сім'ї. По-друге, відсутність контролю може стати однією з причин невстигання у школі, зіпсованих відносин з учителями, що небезпечно для незрівноважених та творчих підлітків. У цих випадках неформальні групи однолітків або компаній можуть замінити батьків та вчителів.

У підлітковому віці діти часто йдуть із дому. Причини можуть бути різні: суворий контроль, небажання прислухатися до думки дитини, її друзів, ігнорування почуття дорослості, надмірна опіка чи відчуження батьків.

Увага, зацікавленість та створення емоційного комфорту, довіра дуже важливі у будь-якому віці, особливо в підлітковому. Такий стиль дає змогу дорослому вчасно помітити,

створити «соціальну ситуацію розвитку», трансформувати відношення до нього і міру контролю за ним.

Природно, що наявність у сім'ї дорослих з асоціальною поведінкою може стати причиною серйозних відхилень і вчинків у підлітків. Дослідження показали, що прямого зв'язку між асоціальною сім'єю і поведінкою підлітка не існує [4, с. 28].

Велике значення має спілкування з дорослими і однолітками в підлітковому віці для розвитку дитини. Більшість дослідників зауважують, що підлітки схильні засвоювати батьківські цінності, норми, погляди, якщо вони довготривалі та постійні [6, с. 72]. Вони також можуть орієнтуватися на однолітків та змінювати норми поведінки, які безпосередньо впливають на повсякденне життя.

В умовах різкої зміни соціальної ситуації в суспільстві, дорослі перебувають у стані дезорієнтації, не завжди адаптовані до нових соціальних норм, тому підлітки не завжди можуть орієнтуватися на батьківські стереотипи в соціальній сфері. Хоча у цій ситуації дорослі можуть і повинні бути носієм загальнолюдських цінностей, культурних традицій та ідеалів.

О. Бондаренко виділяє моделі поведінки підлітків залежно від особливостей поведінки батьків [1, с. 190–192]: неповнолітні з високим рівнем незалежності, зрілості, впевненості в собі, активності, допитливості, доброзичливості, які вміють розбиратися в оточенні; неповнолітні, недостатньо впевнені в собі, замкнені й недовірливі; підлітки, не впевнені в собі, які не виявляють допитливості і не вміють стримуватись.

Д. Баумрінд, за результатами свого дослідження, вирізняла чотири показники поведінки батьків, що впливають на формування у підлітків певних рис: контроль, зрілість, спілкування, доброзичливість.

Сім'я є першоосновою соціуму, де найбільшою мірою виявляються індивідуальні особливості кожного з батьків, дітей, інших членів родини; реалізуються їхні природні потреби, формуються мотиви поведінки як критерії розвитку особистості, відчувається самопізнання, самоактуалізація і соціалізація її членів. Вирішальним чинником такого становлення виступають взаємовідносини батьків і дітей, їх спілкування і співпраця. Рівень цієї взаємодії значною мірою залежить від знань, навичок та вмінь батьків щодо виховання дитини, педагогічного мислення, яке дає змогу прогнозувати і передбачати результати виховної діяльності; від умінь критично оцінювати свою виховну діяльність, аналізувати виховні ситуації, творчо користуватися кращим досвідом виховання дітей в інших сім'ях, поетапно і грамотно вирішувати завдання родинного виховання.

Спостереження доводять, що немає однакових сімей, немає однакових батьків. Різні сім'ї з різним мікрокліматом та різними виховними можливостями по-різному впливають на становлення особистості дитини.

Важливість підліткового періоду розуміє кожний, але, по-своєму, не дослуховуючись до почуттів, думок іншої сторони. Тож часто безцінна любов, завдяки якій була вирощена «квітка», непомітно зникає або змінюється псевдолюбов'ю. Головна її якість – це нормативність вияву почуттів, дозування їх відповідно досягнень дитини. Псевдолюбов – це форма порятунку від самотності. Вона створює стосунки залежності однієї людини від іншої.

У підлітковому віці актуальною постає проблема розвитку самосвідомості, і підліток починає замислюватися над проблемами сенсу життя, задає собі запитання: Освоєння життєвого простору в усій його повноті та цілісності – одна з нагальних проблем підліткового віку.

Підліток виокремлює для себе такі проблеми: взаємини з друзями, батьками, учителями; цілі й перспективи майбутнього; самореалізації, самовизначення; психосексуальні інтереси, кохання; осмислення особистої індивідуальності; формування настанов на самостійне життя; невідповідність власних ідеалів реальності.

Для батьків у цей період проблеми їхніх дітей виглядають інакше: шкільні прогули; «ступор» у навчанні; агресивна поведінка; сумнівні приятелі; втечі з дому; зловживання алкогольними напоями, паління; психічні розлади; суїцидальні тенденції.

Різниця переживань, які властиві підліткам та їхнім батькам, криється в декількох причинах. Насамперед проблема полягає в тому, що підліток вже не бажає бути дитиною, але ще не може бути дорослим.

Розглянемо ще один парадокс, характерний для підліткового періоду. Підлітки багато часу проводять із ровесниками. Здавалося б, значення дорослих суттєво зменшується, але це не зовсім так. Підліткові необхідне спілкування з дорослими, зумовлене насамперед проблемами перспективного життєвого самовизначення: запалити «вогонь життя» в молодій людині може лише зріла людина.

Підліток, який із різних причин не отримує необхідного у спілкуванні з членами своєї родини, намагається компенсувати це на вулиці. Важливо звернути увагу на таке: у більшості випадків, якщо підліток не задоволений стосунками з дорослими у своїй сім'ї, то батьки ці самі стосунки вважають цілком прийнятними. На жаль, дорослі не завжди приділяють достатньо часу своїм дітям. Спілкування між батьками та дітьми є важливим чинником, дефіцит якого призводить до сімейних проблем, а, нерідко, й до підліткових суїцидів.

Важливість регламентованого спілкування підлітків з батьками підтверджена багатьма дослідженнями. Виявлюється, що татунок та трипалість такого спілкування суттєво впливають на самооцінку підлітків. Неповнолітні, які задоволені своїм щирим спілкуванням з дорослими, здатні самостійно глибоко аналізувати й оцінювати.

Зовсім інша картина спостерігається у підлітків з неадекватною самооцінкою, їм складно самостійно аналізувати та оцінювати ровесників і дорослих, результатом чого часто буває нерозбірливість у контактах, приєднання до асоціальних угруповань, сект. Такі підлітки не вміють і не хочуть жити самостійно, нести відповідальність за свої дії, у їхній поведінці виявляється недовіра, байдужість до всього.

Особливо небезпечною для психічного розвитку підлітка є умови виховання в неповній сім'ї, де мати може проектувати свої стосунки з колишнім чоловіком на сина, оцінюючи його негативно («такий самий, як батько») або, як зазначають О. Бодальов і В. Столін [5], ставлячись до сина-підлітка як такого, що «заміняє» чоловіка (вимагаючи постійної уваги до себе, виявляючи нав'язливе бажання постійно бути в товаристві сина, прагнучи обмежити його контакти з однолітками).

Дисгармонійні стосунки в сім'ї часто призводять до того, що окремі її члени використовують дитину для вирішення власних проблем. Дослідники, які вивчали психологію таких родин, виокремили три форми негарздів, що спостерігаються у цих родинах:

- суперництво (прагнення двох або більшої кількості членів сім'ї забезпечити собі виключне становище, боротьба за яке набирає затяжного, хронічного характеру);
- уявна співпраця (зовнішня удавана відсутність ускладнень у сімейних стосунках, що обертається на конфлікти в разі настання переломних для сім'ї подій – хвороби когось із членів сім'ї, підвищення їх по службі і пов'язане з цим збільшення робочого часу тощо);
- ізоляція (психологічне відокремлення одного чи більшої кількості членів сім'ї один від одного, з якими підтримуються лише формальні стосунки й існують тільки ділові контакти).

Нездатність батьків виробити сприятливу для розвитку підлітка виховну позицію може призвести до глибоких порушень у стосунках із ним, до жорстокості стосовно нього. Розрізняють такі види жорстокості стосовно дітей:

- фізичне насильство, що охоплює всі форми травм дітей, отримані через цілеспрямовані дії батьків, фізичне покарання;
- сексуальне насильство як залучення функціонально незрілих дітей і підлітків до сексуальних дій чи спостереження за ними без розуміння і згоди на це дитини;
- емоційне чи психічне насильство, що може виявитись як у формі негативної уваги (погрози, постійна критика, лайка тощо), так і у формі цілковитої неухважності до підлітка;
- байдужість до дитини, нехтування її інтересами й потреби, не тільки духовними, а й матеріальними (одяг, їжа, медикаменти) тощо.

Виокремимо також фактори, що корелюють з жорстокою поведінкою до дітей. Це характерно для сімей, де хоча б один із батьків хворий на алкоголізм чи перебуває у стані депресії. Також із дітьми можуть жорстоко поводитися в сім'ях, де помер один із батьків, чи дитина залишилася сиротою і перебуває під опікою рідних чи інших вихователів. Крім цього, жорстокість стосовно дітей можуть зумовити фінансові труднощі в сім'ї, безробіття, а також перенесене батьками в дитинстві жорстоке поводження з ними [2, с. 124]. Як наслідок, у підлітків формуються здебільшого негативні якості: агресія, жорстокість, переживання безцільності існування, бажання неусвідомленої помсти чи, навпаки, загострене прагнення пошуку психологічного захисту, опіки з боку інших людей. Варто зазначити, що батьки переносять особистісні проблеми і проблеми в стосунках з іншими членами сім'ї на підлітків переважно підсвідомо, найчастіше з глибоким переконанням, що саме так дитині роблять добро. Проте, в результаті неадекватне ставлення батьків призводить до деформації особистості підлітка, утруднює можливості його самореалізації, актуалізуючи тим самим необхідність надання сім'ї психологічної допомоги.

Отже, суттєву роль у подоланні кризових періодів цього віку відіграє родина. На стосунки підлітків із батьками впливають певні чинники, зокрема, стиль виховання у сім'ї, батьківський контроль. Важливими шляхами подолання кризових періодів підліткового віку є розуміння особистості підлітка, його ролі в соціумі, сприйняття дорослості.

Ця стаття не висвітлює всіх аспектів дослідження. Перспективним вважаємо компаративістський аналіз впливу сім'ї та вулиці на виховання підлітків.

1. Бондаренко О. Психологічна допомога особистості / О. Бондаренко. – Х.: Фоліо, 1996. – 237 с.
2. Гарбузов В. От младенца до подростка. Размышления о развитии и воспитании ребенка / В. Гарбузов. – СПб.: Респект, 1996. – 432 с.
3. Говорун Т. Соціалізація статі та сексуальності / Т. Говорун. – Т.: Богдан, 2001. – 240 с.
4. Кузьменко В. Відверті розмови дитячого психолога з батьками / В. Кузьменко. – К.: Нора-Принт, 2006. – 212 с.
5. Общая психодиагностика / А. Бодалев, В. Столин, А. Эткинд и др. – СПб.: Речь, 2000. – 434 с.
6. Титаренко Т. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності / Т. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 373 с.

The article deals with the problem of pedagogical conditions of family upbringing of teenagers. The authors provide factors that influence relations between parents and children. The article also describes present-day models of teenagers' behaviour depending on parents' behaviour; and indexes of parents' behaviour that influence teenager's personality forming.

Key words: *teenager, family upbringing, upbringing conditions, communication models, factors of influence.*

УДК 37.013.42:06.011:061.213

ББК 74.905

Людмила Романовська

СПІВПРАЦЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ДИТЯЧИМИ ГРОМАДСЬКИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ

У статті піднята проблема налагодження співпраці різних суб'єктів соціалізаційних і виховних впливів на зростаюче покоління; зокрема обґрунтовано і розкрито необхідність налагодження більш тісної співпраці соціального педагога, сім'ї і дитячих громадських об'єднань. Проаналізовано не лише соціально-педагогічні, а й соціально-психологічні аспекти такої співпраці.

Ключові слова: *соціальний педагог, сім'я, дитячі громадські об'єднання.*

Кардинальні зміни в соціально-економічному і культурно-духовному житті українського суспільства на жаль супроводжуються низкою негативних соціально-

педагогічних наслідків для процесу виховання в сім'ї. Все це ускладнює і робить проблему виховання дітей і підлітків, забезпечення умов для нагромадження ними позитивного соціального досвіду. Разом із тим процес демократизації і гуманізації суспільних відносин посилює прагнення дітей і підлітків до самостійності і незалежності, активізує їхні намагання самостійно вирішувати свої проблеми. Не знаходячи підтримки і розуміння ні в сім'ї, ні у школі, вони нерідко попадають під вплив неформальних структур, у тому числі й кримінальної орієнтації. У цих умовах проблема пошуку простору, змісту, способів організації життєдіяльності дітей і підлітків, умов покращення процесу їхнього соціального виховання набуває особливого значення.

В останні роки загальне визнання отримав факт залучення батьків і дітей у процес функціонування відкритої соціально-педагогічної системи, тобто знайшов своє відображення принцип відкритості. У цьому контексті в соціальній педагогіці стосовно сім'ї *принцип відкритості* можна використати у трьох значеннях: 1) для характеристики системи дієвих контактів батьків і дітей та позашкільного соціального середовища в процесі спільної соціально-педагогічної роботи; 2) для виявлення, аналізу і осмислення спільних взаємних впливів, які здійснюються суб'єктами в процесі спільної діяльності виховуючого характеру; 3) характеристики особистісних змін у процесі функціонування сім'ї як складової частини відкритої соціально-педагогічної системи.

Принцип відкритості дає змогу по-новому будувати взаємовідносини сім'ї і позашкільного мікросоціума, передбачає налагодження тісної співпраці соціальних педагогів з усіма суб'єктами соціальних і виховних впливів позашкільного соціального середовища.

Взаємодія школи і сім'ї передбачає неформальний, доброзичливий характер стосунків із позашкільним соціальним середовищем. Визначальним тут є бажання самого педагогічного колективу, батьків і дітей до такої співпраці.

На нашу думку, суб'єктом, якому призначена роль базової основи нової моделі соціалізації і соціального виховання дітей, підлітків та універсальної молоді може стати дитячий, головною і визначальною метою якого є створення соціально-педагогічних умов організації ефективного впливу на процес формування особистості. Особливо наголосимо на тому, що сім'я, педагогічний і колективи дитячих організацій, повинні рухатись назустріч один одному у процесі розформалізації виховання, винесення значної частини його за межі навчального закладу, пошуку ефективних форм виховного впливу на школярів, у тому числі й завдяки залученню батьків до співпраці з дитячими громадськими об'єднаннями. Тому особливо актуальною постає проблема комплексного педагогічного осмислення сутності виховної співпраці батьків і дитячих об'єднань, їхнього місця і ролі в процесі соціалізації і соціального виховання молодого покоління. А значить, актуалізується і проблема розробки методології нових підходів до організації наукових досліджень щодо вивчення ефективності педагогічного впливу діяльності дитячих спілок на дітей і підлітків.

Базуючись на результатах проведеного дослідження, вважаємо, що в основі методології дослідження впливу діяльності дитячих громадських об'єднань на процеси в сім'ї лежить один із провідних принципів психології – особистісний підхід, сформульований ще С. Рубінштейном. Сутність цього підходу полягає в тому, що «... під час пояснення будь-яких психічних явищ особистість виступає як воєдино зв'язана сукупність внутрішніх умов, з допомогою яких трансформуються всі зовнішні впливи» [9, с. 319].

Аналізуючи діяльність сучасних дитячих громадських об'єднань, ми дійшли висновку, що у своєму пошуку найважливіших параметрів, від яких власне і залежить ефективність усієї виховної роботи дитячих спілок, варто звернутися до теорії діяльнісного опосередкування міжособистісних відносин [8, с. 31]. Остання ж визначає депо іншу, відмінну від традиційних, ієрархізацію перемінних із погляду їхнього впливу на ефективність виховної роботи дитячої спілки. Як основні чи логічно незалежні змінні, тобто такі, що мають найбільший вплив на успішність всієї діяльності дитячого громадського об'єднання і які можуть радикально змінити вплив інших чинників, на нашу думку, необхідно розглядати не структурно-формальні, а соціально-психологічні характеристики

дитячої спілки, насамперед ті, які визначають рівень її соціально-психологічного розвитку як соціально-педагогічної системи.

Відповідність дитячого громадського об'єднання поняттю «соціально-педагогічна система» передбачає, що воно може успішно розв'язувати різноманітні виховні завдання і проблеми. Проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що перетворення дитячої спілки у соціально-педагогічну систему неможливе без спільних і погоджених дій соціальних педагогів, батьків і їхніх дітей – членів дитячих громадських об'єднань.

Соціальним педагогам необхідно враховувати факт, що вплив зазначеної співпраці на процес формування особистості, як стверджує Е. Кузьмін [4], може бути неоднозначним, як стимулюючим, так і гальмівним, тобто таким, що придушує творчу ініціативу, активність та енергію членів цих об'єднань. Його виникнення є результатом функціонування цілісного психологічного феномену, який у соціальній психології позначається як: *емоційний стан організованої групи; психологічне поле; психологічна атмосфера; психологічний клімат*.

Оцінюючи зміст цих понять, Е. Кузьмін вважає, що поняття «психологічний клімат» найповніше і всебічно відображає характер взаємовідносин між людьми, пануючий зміст суспільних настроїв, умови та особливості функціонування конкретного колективу [4].

Одним із перших намагався розкрити зміст цього поняття В. Шналіньський, на думку якого психологічний клімат – це емоційне забарвлення психологічних зв'язків членів колективу, яке виникає на підставі їхньої близькості, симпатії, схожості характерів, уподобань і схильностей [10, с. 183].

Аналіз різних поглядів (К. Альбуханова-Славська [1], Л. Анциферова [2], Е. Кузьмін [4] та ін.) стосовно змісту поняття «психологічний клімат» дає змогу дійти висновку, що цей феномен становить поліфункціональне соціально-психологічне утворення, яким опосередковується будь-яка діяльність дитячого громадського об'єднання. При цьому домінуючий психологічний настрій тієї чи іншої частини членів дитячої спілки визначає не тільки ступінь включеності кожного індивіда в діяльність спілки, але й в кінцевому підсумку ефективність усієї її роботи.

Базуючись на результатах досліджень психологів (Е. Кузьмін [4], Б. Паригін [7] та ін.), вважаємо, що специфіка психологічного клімату полягає в тому, що він містить інтегральну й динамічну характеристику психічних станів усіх членів дитячого громадського об'єднання. Обґрунтування цього отримусмо в Б. Паригіна, на думку якого, психологічний клімат акумулює в собі взаємодію всіх факторів та компонентів внутрішньо-колективного життя і реалізується через громадську думку колективу дитячої спілки [7].

Особливе значення для виявлення механізмів впливу дитячого громадського об'єднання на юну особистість мають дослідження А. Петровського, І. Кона, Я. Коломійського, О. Киричука. Виходячи з того, що дитячо-підлітковий колектив є складною соціально-психологічною структурою, вони стверджують, що розвиток особистості в дитячо-підлітковому колективі залежить від її становища в системі внутрішньо колективних взаємин. Тому процес формування особистості у дитячому громадському об'єднанні є значною мірою процесом самовизначення, саморегулювання, саморозвитку, самовдосконалення і самоактуалізації в системі особистісно-колективних взаємин його членів.

Отже, ми розглядаємо дитячу спілку не лише як соціально організовану контактну спільноту, але й як специфічний центр, що продукує соціалізаційні та виховні впливи на дитяче й підліткове середовище у позашкільному соціумі. У цьому, власне, й полягає теоретичний і практичний смисл визначення нами дитячого громадського об'єднання як соціально-педагогічної системи, з опорою при цьому на стратометричну концепцію колективу (зокрема, на стратометричні принципи структурування відносин у колективі).

На перше (визначальне) місце в ієрархії міжособистісних відносин у дитячій спілці у цьому випадку висувуються параметри глибинного, першого шару інтрагрупової активності. Ці параметри започатковують умови успішної діяльності дитячої організації і виступають як передумова формування в ній відносин другого шару інтрагрупової активності, опосередкованих змістом соціально значущої і суспільно корисної діяльності.

До них, зокрема, належать мотиваційні процеси, які пов'язують зміст внутрішньоспілкової діяльності з мотиваційною сферою кожного члена дитячої спілки.

Наступними за своєю значущістю є досліджені достатньою мірою відносини другого шару інтрагрупової активності, зокрема, такі, як *ціннісно-орієнтаційна єдність, колективістське (внутрішньоспілкове) самовизначення, дієва групова (дитячої спілки) емоційна ідентифікація, референтність* тощо. В сукупності з характеристиками першого шару вони визначають головні чинники ефективності всієї соціально значущої і суспільно корисної діяльності дитячих громадських об'єднань, вплив якої на успішність процесу соціального виховання, на нашу думку, значно сильніший, ніж це трактується у соціально-психологічних дослідженнях стосовно організованих груп.

Що ж стосується відносин третього, поверхового шару, то вони включені до переліку властивостей проміжного характеру, тому їх варто розглядати як змінні, вплив яких на успішність процесу соціального виховання залежить від міри розвинутої феноменів першого і другого шарів, тобто може бути суттєво відмінним залежно від того, як представлені і якою мірою розвинуті в дитячій організації відносини глибинних страт інтрагрупової активності. Вплив емоційно-безпосередніх відносин, що входять до третього шару, на ефективність діяльності дитячого громадського об'єднання необхідно розглядати як подвійно опосередковані: по-перше, розвинутістю основоположних структур об'єднання, по-друге, сформованістю відносин, що складають третій шар інтрагрупової активності. Те саме, в принципі, стосується і структурно-формальних характеристик дитячої спілки, зокрема таких як: її *величина, композиція, канали комунікацій, тип і спрямованість соціально-педагогічної діяльності* тощо. Не заперечуючи їхнього впливу на успішність роботи дитячої спілки, разом з тим вважаємо, що він зменшується з мірою підвищення рівня соціально-психологічного розвитку дитячої організації і формування в ній колективістських відносин.

Отже, з погляду діялісного опосередкування міжособистісних відносин і стратометричного принципу їх структурування у сформованому колективі дитячого громадського об'єднання, взаємодію чинників, які визначають ефективність соціального виховання, можна уявити так: вирішальний вплив на успішність виховної діяльності дитячої спілки здійснюють ті зміни, які відбуваються не в її структурно-формальних параметрах чи внутрішньоспілкових властивостях, а у специфічних для неї відносинах, в тому числі і з батьками.

Одним із важливих теоретико-методологічних питань, правильне розв'язання якого, на нашу думку, безпосередньо впливає на ефективність соціального виховання членів дитячих громадських об'єднань, є питання про критерії та показники вимірювання співпраці соціальних педагогів, батьків та дітей – членів дитячих громадських об'єднань, виходячи з яких можна на практиці оцінювати успішність їхньої спільної діяльності. Вважаємо, що зазначені критерії складають необхідні й достатні ознаки для різносторонньої оцінки успішності спільної роботи, враховуючи як суму індивідуальних досягнень кожного соціального педагога, батька та члена об'єднання, так власне і виховний ефект цієї спільної діяльності.

Проблема критеріїв ефективності виховного впливу малих соціально організованих груп активно досліджується в соціальній психології. У працях психологів враховуються, головним чином, два показники роботи малих соціальних груп: їхня продуктивність і задоволеність від виконаної роботи.

Дослідження процесу соціального виховання членів сучасних дитячих громадських об'єднань дає підстави дійти висновку, що до критеріїв його оцінки варто віднести міру відповідності сутності та діяльності дитячої спілки нормам суспільної моралі і соціальних сподівань дітей і підлітків, особливо ж у сфері дозвілля. На практиці цей критерій оцінюємо через егоїзм чи альтруїзм її членів, через зіставлення соціально значущої і суспільно корисної роботи спілки із загальним об'ємом (обсягом) всієї діяльності, а також часом відведеним на дозвілля та розваги.

Увагу до себе привертають і соціальні сподівання членів дитячих громадських об'єднань. Під ними розуміємо підсвідоме бажання дітей і підлітків відокремитися від світу дорослих з їхньою жорсткою регламентацією поведінки і діяльності зростаючого покоління. І, відповідно, спробувати себе самореалізувати у вільній від диктату дорослих сфері.

Таким чином, специфічною ознакою і критерієм соціально-педагогічної ефективності діяльності дитячої спілки, на нашу думку, має виступати її націленість на активну соціально значущу і суспільно корисну діяльність, яку розглядаємо стосовно цієї спілки як відповідність поведінки і результатів роботи членів дитячого громадського об'єднання (в основних сферах їхньої життєдіяльності) соціальним сподіванням дітей і підлітків, що відповідають ідеалам і цінностям, які домінують у соціумі.

У контексті залучення дитячих громадських об'єднань у процес соціального виховання зростаючого покоління нашу увагу привернула проблема визначення функцій цих формувань. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття "функція" трактується як "явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін" [3, с. 1552]. На нашу думку, сформулювати функції дитячих організацій можна, виходячи з їхньої мети, а також із конкретної діяльності. Вважаємо, що зазначеним об'єднанням притаманні функції трьох рівнів: *соціально-педагогічній, комунікативній та організаційній*.

Зміст першої групи функцій розкриває мету діяльності дитячої організації, спрямованої на створення умов для реалізації дитячих потреб та інтересів: регулює взаємини дітей і підлітків, а також стосунки із зовнішнім соціальним оточенням. Зміст другої групи функцій спрямований на формування адекватного соціально-педагогічного середовища, на розвиток дитячого колективу. Зміст третьої групи забезпечує реалізацію функцій перших двох груп.

Серед соціально-педагогічних функцій безперечно домінуючою є функція соціального захисту прав дитини. Крім неї можна виділити ще низку соціально-педагогічних функцій, реалізація яких забезпечує створення умов для гармонійного розвитку членів цих об'єднань. До них відносимо:

- формування соціальної грамотності, що дає змогу дитині виступати у якості суб'єкта соціального захисту;
- корекцію соціальної поведінки і соціальних зв'язків, що дає змогу формувати позитивно спрямовані форми суспільної поведінки, потребу брати активну участь у соціально значущій та суспільно корисній діяльності;
- профілактику асоціальної поведінки, що ставить за мету здійснення відповідного впливу на підлітків та учнівську молодь із метою попередження можливих асоціальних дій, які вони можуть вчинити не лише внаслідок низького морального рівня, а й через недостатній рівень соціальної стійкості;
- соціальну реабілітацію, тобто спеціальну допомогу дітям, які потребують соціального відновлення: інвалідам, сиротам, дітям із кризових сімей; ця функція може бути реалізована на підставі залучення до спільної діяльності батьків.

Таким чином, є всі підстави вважати дитячі громадські об'єднання ефективно діючим інститутом соціального виховання дітей і підлітків у позашкільному соціумі, який може і повинен співпрацювати із соціальними педагогами та сім'єю.

1. Абульханова-Славская К. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
2. Анциферова Л. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности / Отв. ред. Л. Анциферова. – М.: Наука, 1981. – 365 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Кузьмин Е. Основы социальной психологии. – Л.: ЛДУ, 1967. – 173 с.
5. Парыгин Б. Основы социально-психологической теории. – М.: Мысль, 1971. – 345 с.
6. Петровский А. Теория деятельностного опосредования и проблема лидерства // Вопросы психологии. – 1980. – № 2. – С. 30–32.

7. Рубинштейн С. Проблемы общей психологии. – М., 1946. – 447 с.

8. Шпалинский В. Экспериментально-психологическое исследование групповой сплоченности малых групп // Проблемы экспериментальной психологии и её истории // Под ред. А. Петровского и др. – М.: Наука, 1971. – 517 с.

This article deals with the problem of organizing the cooperating of different subjects of social and educational influence on next generation. Special attention is paid to the necessity of organizing the close collaboration of social pedagogue, family and children non-governmental organizations.

Key words: social pedagogue, family and children non-governmental organizations

УДК 37.013.42
ББК 74.900.56

Любов Шпільчак

УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У ФОРМУВАННІ ЯКОСТЕЙ СІМ'ЯНИНА У ДІТЕЙ ІЗ ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ

У статті аналізуються форми і методи діяльності соціальних педагогів до формування якостей сім'янина у дітей із дистантних сімей.

Ключові слова: формування сім'янина, діти з дистантних сімей, діяльність соціальних педагогів.

Дистантна сім'я, на думку фахівців, виступає сьогодні неблагополучним середовищем, що спричиняє відповідні труднощі у вихованні дітей (дослідження Н. Гордієнко, М. Докторович, В. Костіва, П. Кубяк, К. Левченко, Д. Пенішкевич, І. Трубавіної, І. Душка та ін.). Зокрема, П. Гордієнко та А. Гогова підраховують, що у випадку, якщо Україну за останні роки покинуло 7 млн. громадян, то без батьківського піклування нині живе приблизно 7,5 – 9 млн. неповнолітніх. Якщо до загальної картини виховного процесу в сім'ї трудових мігрантів (алкоголь одного з батьків як своєрідний засіб від депресії тощо) додати поведінку матері, яка, як правило, свою відсутність намагається компенсувати матеріально, це не може не впливати на соціальне становлення дітей у таких сім'ях [1, с. 46].

Метою написання цієї статті є аналіз форм і методів діяльності соціальних педагогів у процесі формування якостей сім'янина у дітей із дистантних сімей.

На думку А. Ковальова, добра сім'я: 1) дає відчуття приналежності до певної групи (можливості ідентифікуватись з нею), без чого дитина почуватиметься самотньою (реалізація потреби людських зв'язків); 2) дарує відчуття і реальні докази своєї значущості, без чого в людини розвивається комплекс неповноцінності (реалізація потреби самоствердження); 3) дає змогу відчутти взаємне тепло, щоб у неї не виникало негативне ставлення до життя, схильність до песимізму, апатії (реалізація потреби прихильності); 4) формує почуття своєї неповторності для уникнення болючого відчуття власної сірості, неоригінальності, неталановитості, що призводить до спалахів агресії (реалізація потреби самосвідомості); 5) дає зразок для наслідування, адже кожен повинен у щось вірити, на щось сподіватися, щось любити, визнавати, а щось заперечувати, інакше життя здаватиметься безглуздом (реалізація потреби орієнтації). Всі ці та інші соціальні потреби життєво важливі для кожної особистості. Успіх їх задоволення і правильного формування багато в чому залежить від бажання батьків допомогти дитині, створити відповідні умови для пристосування її до життя в соціумі [4, с. 79].

У випадку виникнення проблемних ситуацій у дистантній сім'ї після ретельного всебічного обстеження дитини одному з батьків, який проживає з дитиною, пояснюється, в чому полягає складність цієї ситуації, враховуючи характер дитини і труднощі її становища. Потім узгоджуються питання доцільного врегулювання харчування, сну, користування природними чинниками дозування розумової, м'язової роботи та відпочинку. Разом із цим,

детально й конкретно обговорюються питання правильного ставлення до дитини з боку батьків (хто проживає спільно чи окремо з дитиною) і педагогічних працівників навчального закладу. Соціальний педагог коректує зміст і спрямованість зусиль тих педагогічних працівників, допомога яких найбільш доречна в цій ситуації (наприклад, психологу набагато простіше консультивати батька / матір із питань батьківських помилок у спілкуванні з дитиною, доцільної тактики ставлення до дитини, лікарю – стосовно налагодження режиму в сім'ї тощо). Таких дітей варто передусім оточити турботою та увагою. Варто пам'ятати: навіть якщо вони дуже добре поведуться та навчаються, їх психіка безумовно травмована і постійно зазнає перенапруження. Тому будь-яке необережне зауваження, нетактовне звернення вчителя, навіть жалість і співчуття з боку оточення можуть важко переживатися ними, викликаючи непередбачувані наслідки.

Педагогам варто подбати про те, щоб така дитина була зайнята справою відповідно до своїх уподобань (заняття в гуртках, акціях); вона має зайняти належний соціометричний статус у класі (дати їй цікаве, відповідальне, посилене для неї громадське доручення, допомогти потоваришувати з однокласниками). Треба стежити, щоб така дитина не відставала в навчанні (організувати допомогу або, в разі потреби, надати можливість готувати уроки в школі і т. ін.). М. Докторович однією з провідних форм результативної соціально-педагогічної діяльності з неповними, в тому числі й з дистантними сім'ями вважає налагодження груп самопомоги, в яких навчання проходить на рівні "однолітки – однолітки" (на правах рівних), які дієві для формування таких параметрів соціальної компетентності як самостійність, відповідальність, вміння встановлювати контакти та співпрацювати з іншими людьми. Такі групи сприяють підвищенню самооцінки, відновлення гідності, подолання депресії, страху, негативних емоцій та інших життєвих негараздів [3, с. 132-133].

Особливу увагу необхідно приділяти таким дітям під час шкільних канікул та свят. Наприклад, організатор з виховної роботи може об'єднати цих дітей із різних класів для спільних екскурсій, подорожей, розваг, щоб відволікти від негативних домашніх вражень. Школі варто потурбуватися насамперед про літній відпочинок дітей трудових мігрантів.

Завдання психокорекційної роботи з дітьми із дистантних сімей полягають у такому:

1) навчання дітей і підлітків «розпізнавати» небезпечних для них ситуацій, адресованих до їх найбільш вразливого «місця найменшого опору» (спрямовувати зусилля дитини на підвищення своєї здатності до розпізнавання й попередження таких ситуацій); 2) формування в дитини здатності «об'єктивізувати» небезпечні для неї ситуації, підійти до них нібито з боку, поглянути на ситуаційний процес так, ніби це відбувається з кимось іншим (формування навичок аналізу ситуації, вміння віднайти в ній головне і другорядне; активізація в тренінгових групах негативного досвіду розв'язання складних ситуацій, що надає можливість учасникам тренінгу вчитися на помилках і невдачах минулого); 3) розширення діапазону можливих варіантів поведінки підлітків у складних для них ситуаціях (подолання стандартності, однотипності в поведінці дітей із дистантних сімей).

Із метою попередження у дистантній сім'ї різних проявів неблагополуччя, пріоритетними напрямками роботи соціального педагога можуть бути адаптація членів сім'ї до дозових зустрічей і розлучень, допомога в створенні позитивного мікроклімату сім'ї, педагогічно доцільна система організації спілкування на відстані; нормалізація стосунків дитини з одним чи обома батьками, стабілізація і корекція внутрішньосімейних групових відносин, профілактика сімейних конфліктів, організація груп взаємодтримки та взаємодопомоги, залучення дітей і батьків до культурно-дозвілєвої діяльності тощо.

Діяльність фахівця, що здійснює соціально-педагогічну роботу з дистантною сім'єю, включає три основних складових соціально-педагогічної допомоги: освітню, психологічну, посередницьку. Розглянемо коротко останні дві. *Психологічна* складова соціально-педагогічної допомоги включає два компоненти: соціально-психологічну підтримку й корекцію. Підтримка спрямована на створення сприятливого клімату в сім'ї найчастіше у період короткочасної кризи. Корекція міжособистісних відносин відбувається, в основному, коли в сім'ї існує психічне насильство над дитиною, що призводить до порушення її нервово-

психічного і фізичного стану (заякування, образа дитини, приниження її честі й гідності, порушення довіри). *Посередницький* компонент соціально-педагогічної допомоги включає такі складові: допомога в організації (спрямована на організацію сімейного бюджету в частині його витрат, сімейного дозвілля, виставок-продажів поношених речей, добродійних аукціонів, клубів за інтересами, організацію сімейних свят, конкурсів), координації (спрямована на активізацію різних відомств і служб за сумісним дозвіллям конкретної сім'ї і становища конкретної дитини в ній) та інформування (спрямована на забезпечення сім'ї інформацією з питань соціального захисту, проводиться у формі консультивання з питань житлового, шлюбно-сімейного, трудового, цивільного, пенсійного законодавства, прав дітей, жінок та інших внутрішніх проблем сім'ї).

Наприклад, існують несприятливі періоди, пов'язані з віковими кризами дитини, коли в дистантній сім'ї посилюються психолого-педагогічні проблеми. У цьому випадку матері (батькові) необхідні знання вікової психології. Оскільки кризова ситуація вимагає швидкого реагування, її оцінка не припускає детальної діагностики, а фокусуватиметься вся увага на масштабах дезадаптації і наявних засобах її подолання. При цьому використовуються як внутрішні ресурси фактично неповної сім'ї, так і зовнішні форми допомоги. Як показує досвід, використовується безпосередня емоційна підтримка сім'ї, для того, щоб пом'якшити дію стресової події й мобілізувати зусилля сім'ї на подолання кризи; освітня допомога полягає в наданні інформації за етапами виходу з кризи і перспективами дистантної сім'ї, підкріплюється документальними фактами. Ефект психологічної підтримки досягається в індивідуальних бесідах. Крім того, дистантна сім'я може бути залучена до програми сімейної терапії і навчальних тренінгів, метою яких є поліпшення спілкування між членами сім'ї та вирішення прихованих проблем, які виявляються в кризовій ситуації. Провідним методом проблемно-зорієнтованої моделі є складання контракту (договору) між соціальним педагогом і дистантною сім'єю або її конкретним представником. При складанні контракту роль такої сім'ї полягає в тому, щоб визначити бажану й реальну мету та завдання майбутньої діяльності. Роль соціального педагога – визначити граничні терміни, які будуть обов'язковими для нього і дистантної сім'ї. В укладенні такого договору сторони несуть моральні зобов'язання. Спільна робота над договором захоплює членів дистантної сім'ї брати активну участь в процесі відпрацювання його умов, залучає їх до процесу ухвалення рішень [2; 4].

Довгострокові форми роботи вимагають тривалого спілкування з клієнтом (від 4 місяців і більше) і засновані, як правило, на психосоціальному підході. Основні завдання цього підходу полягають у тому, щоб змінити сімейну систему, адаптуючи її до виконання своєї специфічної функції, або змінити ситуацію – інші суспільні системи, або впливати на те й інше водночас.

Проведення патронажу вимагає дотримання низки етичних принципів: принципу самовизначення дистантної сім'ї, добровільності ухвалення допомоги, конфіденційності, тому варто інформувати таку сім'ю про майбутній візит та його мету. Патронажі можуть бути одиничними чи регулярними, залежно від обраної стратегії роботи з цією сім'єю. Наприклад, неодноразово відвідуються дистантні сім'ї, котрі виховують дітей-інвалідів першого року життя, з метою подолання психотравмуючої ситуації народження хворої дитини, своєчасної допомоги у вирішенні низки соціально-правових питань (оформлення інвалідності), освоєння необхідних навичок для виховання й розвитку дитини. Регулярні патронажі необхідні відносно асоціальних дистантних сімей, що дають змогу своєчасно виявляти і прогидіяти кризовим ситуаціям, що виникають [5].

Разом із патронажем необхідно виділити консультиційні бесіди як одну з форм роботи з дистантною сім'єю. Тут можна використовувати найпоширеніші прийоми консультивання: емоційне зараження, навіювання, переконання, міні-тренінги й т. ін. При цьому консультиційна бесіда може наповнюватися різним змістом і виконувати різні завдання – освітні, психологічні, психолого-педагогічні. Якщо сім'я, що розпалася, не є ініціатором взаємодії з фахівцем, консультивання може проводитися в завуальованій формі. Кінцева

мета консультативної роботи – за допомогою спеціально організованого процесу спілкування актуалізувати внутрішні ресурси дистантної сім'ї, підвищити її реабілітаційну культуру й активність, відкоректувати ставлення до дитини [2; 4].

Таким чином, соціальна робота стосовно конкретної дистантної сім'ї має охоплювати різні покоління й орієнтуватися на якість життя окремих членів сім'ї та розвитку колективістських взаємин у сім'ї загалом. Об'єктами соціально-педагогічної діяльності відповідних працівників є соціальна ситуація розвитку дистантної сім'ї, включаючи сукупність житлово-побутових умов, складність відносин чи особистісні особливості батьків, дітей, родичів, рівень психолого-педагогічної культури її дорослих вихователів. Визначення форм і методів роботи з дистантною сім'єю на різних стадіях розвитку проблемної ситуації дає змогу інтегрувати форми й методи соціально-педагогічної діяльності в рамках ситуативного підходу і забезпечити ефективність їх реалізації.

1. Гордієнко Н., Ізотова А. До питання щодо актуальності підготовки фахівців до соціально-педагогічної роботи з сім'ями трудових мігрантів // Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 5-7 листопада 2009 року / За ред. А. Конончук. – Ніжин: Вид-тво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – С. 46-47.

2. Двіжона О., Пютюнник М. Засоби корекції емоційно-почуттєвої сфери дітей та підлітків із дистантних сімей: Навчально-методичний посібник. – Чернівці: Рута, 2006. – 214 с.

3. Докторович М. Соціально-педагогічна робота з дітьми з неповних сімей: Навчально-методичний посібник. – К.: Ленвіт, 2010. – 152 с.

4. Куб'як Н. Роль соціального педагога в організації опіки дітей з дистантних сімей // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 271. – 208 с.

5. Куб'як Н., Гриник К. Встановлення тимчасової опіки як одна з умов попередження зазанадбаності дітей з дистантних сімей // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Педагогіка та психологія. – Чернівці: ЧНУ, 2009. – Вип. 444. – С. 40-46.

The article outlines the forms and methods of social teachers' activities, to the formation of qualities of a family man among the children from distant families.

Key words: formation of a family man, children from distant families, social-teachers' activities.

З М І С Т

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Білавич Галина, Савчук Борис. Сім'я як школа емпіричної української етноісторії	3
Богданова Інна. Особливості змін у сучасних сім'ях	6
Будник Олена, Генік Марія. Народно-педагогічні традиції економічного виховання дітей в українській сім'ї	9
Васянович Григорій. "Сад божественних пісень" Григорія Сковороди у контексті духовно-морального виховання молоді	14
Ваховський Леонід. Особливості соціальної роботи з сім'ями інвалідів в Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття	18
Калуга Тетяна. Проблема сім'ї та сімейного виховання у вітчизняній педагогічній термінології 20-х років ХХ століття	21
Комар Ірина. Соціально-педагогічні аспекти роботи УГКЦ з підготовки молоді до сімейного життя	24
Костів Володимир, Головач Людмила, Тарас Оксана. Модель сексуальної культури особистості	28
Кутнякова Ірина. Діяльність загальноосвітніх шкіл у підготовці старшокласників до сімейного життя в 70-х роках ХХ століття в Україні	33
Лемко Галина, Гуменюк Галина. Передвесільні обряди як фактор створення сім'ї	37
Лизун Ірина. Структура підготовки молоді до сімейного життя	41
Петришин Роман. Соціально-правова основа підготовки молоді до сімейного життя: педагогічний аспект	45
Сабат Надія. Культура дошлюбного спілкування: традиції й сучасність	48
Сидорик Юрій. Трансгенеративні чинники становлення уявлень юнацтва	55
Фуштей Любов. Дилема суспільного та сімейного виховання у 20-х – 30-х роках ХХ століття	58

ВИЩА ШКОЛА

Алексєнко Тетяна. Актуальні завдання підготовки студентської молоді до сімейного життя	63
Завацька Людмила, Япченко Тамара. Особливості професійної підготовки соціальних педагогів до статевого виховання дітей та молоді	67
Ковбас Богдан. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до формування в учнівської молоді якостей сім'янина	73
Поліщук Юрій. Особливості професійної підготовки соціальних педагогів до роботи з підлітками делінквентної поведінки	76

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Березовська Людмила. Психолого-педагогічні особливості підготовки молоді до сімейного життя	81
Борин Галина. Підготовка молодих татусів до виконання батьківських функцій	83
Ворник Марія. Психолого-педагогічна культура батьків як феномен сучасного суспільства	87

<i>Ворощук Оксана, Писклинець Уляна.</i> Вплив батьківської сім'ї на підготовку юнаків до виконання ролей чоловіка і батька	91
<i>Галушак Галина.</i> Педагогічні умови соціалізації молодших школярів із сімей з порушеною структурою	94
<i>Глеб Оксана.</i> Сутність і функції готовності молоді до сімейного життя	96
<i>Грижак Мирослава.</i> Просвітницька діяльність соціального педагога у консультативній допомозі неповній сім'ї	101
<i>Данильчук Лариса.</i> Підготовка молоді до сімейного життя засобами мас-медіа	105
<i>Довга Світлана.</i> Молода сім'я: поради щодо екологічного виховання дітей	110
<i>Докторович Марина.</i> Роль соціального педагога у підготовці підлітків із неповних сімей до сімейного життя	115
<i>Євтух Микола, Михайлишин Галина.</i> Підготовка молоді до сімейного життя в процесі церковної дошлюбної катехізації	119
<i>Жданович Оксана.</i> Дитяча бездоглядність як наслідок сімейного неблагополуччя	124
<i>Зозуляк-Случик Роксоляна.</i> Формування сексуальної культури як умова підготовки молоді до сімейного життя	128
<i>Івахненко Тамара.</i> Сексуальне виховання як один із аспектів підготовки молоді до сімейного життя	131
<i>Карасевич Антоніна.</i> Педагогічна діяльність сучасної сім'ї з формування готовності молоді до сімейного життя	134
<i>Копончук Антоніна.</i> Вплив міжособистісного спілкування старшокласників із повних та неповних сімей на підготовку до сімейного життя	140
<i>Котик Тетяна.</i> Виховання у старшокласників комунікативної готовності до спілкування в майбутньому подружньому житті	146
<i>Кулик Іванна.</i> Формування готовності вихованців інтернатних закладів до сімейного життя	149
<i>Лисенко Неллі.</i> Нові пріоритети традиційного родинного виховання у вимірах професійної діяльності днз сьогодення	153
<i>Максимович Ольга.</i> Педагогічні умови забезпечення функціонування молоді сім'ї як цілісного організму	159
<i>Мартовицька Наталія.</i> Підготовка вихованців інтернатних закладів до адаптації у соціумі (на основі використання досвіду Великої Британії)	162
<i>Поліщук Віра.</i> Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї	165
<i>Поясик Оксана.</i> Особливості виховання дітей із кризових сімей	171
<i>Протас Оксана.</i> Підготовка старшокласників до професійного самовизначення як соціально-педагогічна проблема	174
<i>Рега Олексій, Проконів Любов.</i> Сімейне спілкування як важливий чинник розвитку особистості підлітка	179
<i>Романовська Людмила.</i> Співпраця соціального педагога з дитячими громадськими об'єднаннями як чинник підвищення ефективності роботи з сім'єю	182
<i>Шпільчак Любов.</i> Удосконалення форм і методів діяльності соціальних педагогів у формуванні якостей сім'янина у дітей із дистантних сімей	187

CONTENTS

THE HISTORY OF PEDAGOGICS

<i>Bilavych Halyna, Savchuk Borys.</i> Family as the school of Ukrainian empirical ethnohistory	3
<i>Bohdanova Inna.</i> Special features of changes in families of today.	6
<i>Budnyk Olena, Henyk Mariya.</i> The ethnopedagogical experience of economic education of children in the Ukrainian family	9
<i>Vasyanovych Hryhoriy.</i> "Sad bozhestvennyh pisen" by Hryhoriy Skovoroda in the context of cultural-moral upbringing of youth	14
<i>Vahovskiy Leonid.</i> The peculiarities of social work with families of schoolchildren in Ukraine in the 1920s – the first half of the 1930 s.	18
<i>Kaluga Tetyana.</i> The problem of a family and family education in national pedagogy of the 1920 s.	21
<i>Komar Iryna.</i> The social-pedagogical aspects of the work of the ukrainian greek-catholic church while preparing the youth to family life	24
<i>Kostiv Volodymyr, Holovach Lyudmyla, Taras Oxana.</i> The model of sexual culture of a personality	28
<i>Kutnyakova Iryna.</i> The work of comprehensive schools in preparation of senior pupils to family life in 1970s in Ukraine	33
<i>Lemko Halyna, Gumenyuk Galyna.</i> Before wedding customs as a factor of family formation	37
<i>Lyzun Iryna.</i> Structure of the preparation of youth to family life	41
<i>Petryshyn Roman.</i> The socio-legal preparation of youth for family life: pedagogical aspect	45
<i>Sabat Nadiya.</i> The traditions and the current state of communication culture of young people before marriage	48
<i>Sydoryk Yuriy.</i> Transgenerational concepts about possible mechanisms of reproduction in the life prospects of future marital relationships	55
<i>Fushtey Lyubov.</i> The dilemma of family upbringing and social upbringing in 1920s-1930s in Ukraine	58

HIGHER SCHOOL

<i>Alyeksyeyenko Tetyana.</i> Urgent tasks in preparation of student youth to family life	63
<i>Zavats'ka Lyudmyla, Yanchenko Tamara.</i> The features of vocational training of social teachers to sexual education of children and youth	67
<i>Kovbas Boghdan.</i> Preparation of future social teachers to formation qualities of a family man among school youth.	73
<i>Polischuk Yuriy.</i> The features of professional training of social teachers to the work with teenagers with delinquent behavior	76

THE THEORY OF UPBRINGING

<i>Berezovska Lyudmyla.</i> Psychological – pedagogical peculiarities of young people's training to a family life	81
<i>Boryn Galyna.</i> The content of young fathers training to the doing of parents functions	83
<i>Vornyk Mariya.</i> Psychologo-pedagogical culture of parents as a phenomenon of present-day society	87
<i>Voroschuk Oxana, Pysklynets' Ulyana.</i> The influence of the parental family on preparation of young people to performing roles of husband and father	91

<i>Haluschak Halyna.</i> Pedagogical conditions of junior pupils socialization from families of broken structure	94
<i>Hleb Oxana.</i> The main point and functions of youth readiness to family life	96
<i>Gryzhak Muroslava.</i> Instructive activity of a social teacher in consulting help to an incomplete family	101
<i>Danyl'chuk Larysa.</i> Preparation of youth to family life by means of mass media	105
<i>Dovha Svitlana.</i> Young family: some advice concerning ecological education of children	110
<i>Doktorovych Maryna.</i> The role of a social teacher in preparation of teenagers from incomplete families to family life	115
<i>Yevtuh Mykola, Myhaylyshyn Halyna.</i> Youth preparation to family life in the process of ecclesiastical before-wedding catechism	119
<i>Zhdanovych Oxana.</i> Children neglect as a result of family trouble	124
<i>Zozulyak-Sluchyk Roksofyana.</i> Sexual culture formation as a condition of preparation of youth to a family life	128
<i>Ivahnenko Tamara.</i> Sexual upbringing as one of the aspects of youth preparation to family life	131
<i>Karasevych Antonina.</i> Pedagogical activity of the present-day family concerning youth readiness formation to family life	134
<i>Kononchuk Antonina.</i> Influence of interpersonal intercourse of senior pupils from complete and incomplete families on preparation to family life	140
<i>Kotyk Tetyana.</i> The upbringing of communicative readiness for interaction in future matrimonial relationship among senior pupils	146
<i>Kulyk Ivanna.</i> Readiness formation of boarding schools alumni to family life	149
<i>Lysenko Nelli.</i> New priorities of traditional family upbringing concerning professional activity of pre-school educational establishments of today	153
<i>Maksymovych Olha.</i> The pedagogical conditions that provide the functioning of a young family as an entire organism	159
<i>Martovyts'ka Nataliya.</i> Preparation of boarding schools alumni to adaptation in society (based on the experience of Great Britain)	162
<i>Polischuk Vira.</i> Socially-pedagogical measures to prevent violent treatment of children in a family	165
<i>Poyasyk Oxana.</i> Peculiarities of children upbringing in problem families	171
<i>Protas Oxana.</i> Senior pupils preparation to professional self-determination as a socially-pedagogical problem	174
<i>Reha Oleksiy, Prokopiv Lyubov.</i> Family communication as an important factor of teenager's personality development	179
<i>Romanovs'ka Lyudmyla.</i> Cooperation of social pedagogue with children non-governmental organizations as a factor of increase in effective work with a family	182
<i>Shpil'chuk Lyubov.</i> The improvement of forms and methods of social teachers' activities to the formation of qualities of a family man among the children from distant families	187

Вимоги

до подання статей у Вісниках Прикарпатського національного університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, лїве – 2,5 см, правє – 1,5 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК № 7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел;
- резюме, ключові слова, прізвище автора та назва статті англійською мовою.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ПЕДАГОГІКА
Випуск XXXVI

Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Мазепи, 10,
Педагогічний інститут
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Precarpathian National University named after V. Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University

PEDAGOGICS
Issue XXXV (3)

Published since 1995

Publishers address: Pedagogical Institute,
Precarpathian National University named after V. Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76000, Ivano-Frankivsk

Головний редактор: *Галючак В.М.*
Літературний редактор: *Костів В.І.*
Комп'ютерна правка і верстка: *Галуцук Г.В., Фущетей Л.І.*

За зміст і достовірність фактів, цитат, власних імен
та інших відомостей відповідають автори

Друкується українською мовою. Реєстраційне свідоцтво КВ № 435
Здано до набору 24.12.2010 р. Підп. до друку 18.01.2011 р.
Формат 60x84/8. Папір ксероксний. Гарнітура "Times New Roman".
Ум. друк. арк. 12,00. Наклад 100 прим. Зам. № 7.

Видавець
Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Бандери 1, тел. 71-56-22

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК 2718 від 12.12.2006 р.